

SZIKSZAI MÁRIA

**Letűnt világok antropológiája**  
és a megismerhetetlen különös szépsége



SZIKSZAI MÁRIA

# Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége

Szociális kapcsolatháló és kulturális gyakorlat  
az írógép korszakában



Kolozsvár, 2020

© Szikszai Mária, 2020

Lektorálta:

*Ozsváth Imola*

*Szabó Á. Töbötöm*

Olvasószerkesztő:

*Szikszai Ildikó*

Tördelés:

*Szikszai Attila*

Borítóterv:

*Idea Plus*

Felelős kiadó:

*Biró Annamária*

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület

A könyv megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

---

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**

**SZIKSZAI, MÁRIA**

**Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége :  
szociális kapcsolatháló és kulturális gyakorlat az írógép korszakában /**

Szikszai Mária. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020

ISBN 978-606-739-143-5

## A kutatás

### *Az életrajzokon túl*

„Kérdem e januárvégi reggelen: ki fogja ezt az írást valamikor is elolvasni?” 1988. január 27-ének reggele volt. Immár negyven éve, hogy Tyukodi Mihály rendszeresen készítette a feljegyzéseit, rögzítette másolatban a leveleit, gyűjtötte egybe az iratait, amikor ezen a téli reggelen az írógépe előtt ülve elgondolkodott azon, hogy vajon egyáltalán elolvassa-e majd a jövőben valaki mindazt, amit ő leírt és összegyűjtött, és leírta az idézett mondatot.

Ezt a mondatát 2017-ben olvastam el. A teljes hátrahagyott iratanyagot tekintve az egyik legerősebb élményem volt ez a pillanat. Több mint ezer iratának végigolvasása után jutottam el ehhez a mondatához, miközben az anyag olvasása során már ott dübörgött a fejemben a lapszéli kérdés: vajon miért? Miért hagyta hátra ezt a sok iratot? Mi volt a célja? Volt-e egyáltalán valamiféle célja? Míg aztán 2017-ben, egy meleg nyári napon egyszer csak ott ültem, kezemben egy gépelt szöveget tartalmazó lappal, amelyen Tyukodi Mihály azt kérdezi, hogy vajon olvassa-e valaha valaki a sorait, és ott voltam én, aki épp olvastam ezt a kérdését, miközben már jó ideje azon morfondíroztam, hogy vajon ő milyen szándékkal hagyta maga után mindezt az anyagot. Amikor elolvastam ezeket a sorokat, beleborzongtam a kérdésébe. Úgy éreztem, hogy itt és ekkor, a kérdéseink révén, ha csak virtuálisan is, de találkoztam Tyukodi Mihállal – igaz, 29 évvel azután, hogy ő leírta ezt a mondatot, és 20 évvel azután, hogy eltemették őt a nagykárolyi temetőben. Találkozás egy világgal, amelybe ezek a szövegek segítettek eljutni.

Egy utazásra hívom az olvasót. Egy ember életébe utazunk, aki igen sok erőfeszítést tett azért, hogy az utazásunkhoz szükséges információkat mi, az utókor megkapjuk. Egy ember életébe, akivel én sosem találkoztam.

Vagy, másképp fogalmazva: letűnt világok antropológiájáról szól ez a könyv. Letűnt világok alatt ebben a munkában a magunk mögött hagyott 20. században élt, itt megszólaló szereplők mikrovilágait értjük, amely időszaknak a megszólaltatott iratok egy egészen különös romániai magyar perspektíváját nyújtják. Azok számára, akik ebben az időszakban még nem éltek, remélhetőleg egy informatív és olvasmányos történetet tud ajánlani abból a korszakból, amelyben a szüleik és a nagyszüleik szocializálódtak, és amely gyökeresen más társadalmi, gazdasági feltételek mellett, más ideológia alapján működött, mint a mai erdélyi világunk. Azok számára, akik megtapasztalták ezeket az évtizedeket, az a különleges perspektíva adhat lehetőséget a rácsodálkozásra, amelyet a történet főszereplője a maga sajátos helyzetéből fakadóan biztosít.

Azt szoktuk mondani, hogy az antropológus a kultúra működésére kíváncsi, ezen belül pedig azokra az emberekre, akik azt a kultúrát működtetik, az ő értékrendjükre, viselkedési mintáikra, mentalitásukra, életmódjukra, stratégiáikra, normáikra, képi világukra, hiedelmeikre, szellemi örökségükre. Ezt felderítendő az antropológusok legtöbb esetben terepre mennek, adatközlőknek nevezett személyekkel beszélgetnek, megfigyelik őket, majd az így összegyűjtött adatokat kiegészítik egyéb adatokkal, például különböző statisztikák, levéltári adatok, egyéb írott források, képi anyagok adataival. A jelen munka az antropológiai szemléletet segítségével egy korábbi időszakra kérdez rá, olyan emberek életére kíváncsi, akiket már csak hátrahagyott irataik révén lehet faggatni.

A jelen kutatás tehát annyiban rendhagyó, hogy bár adatai egyetlen adatközlő gyűjteményéből származnak, ezek nem közvetlenül az adatközlőtől jutottak el a kutatóhoz. Ugyanis ebben az esetben a kutató sosem találkozott az adatközlőjével. Az információk, amelyeket ez az elemzés felhasznál, írásos formában maradtak fent. Az adatközlőnk gyűjtötte össze ezeket az iratokat a 20. század harmincas éveitől kezdődően egészen a kilencvenes évekig. A legkorábbi irat 1937-ből származik, a legkésőbbi 1997-ből. A kutatás célja az volt, hogy ennek

az írásos anyagnak a segítségével megismerje az iratok főszereplőinek világát. A vizsgálat ebből adódóan egy antropológiai szemléletű mikro-történeti elemzés: nem egy pillanatfelvétel, nem egy rövid esemény kontextuális felmutatása, amit általában a történeti antropológiai elemzések nyújtanak, hanem egy hatvanéves időszakra, ennek az időszaknak a változó társadalmi viszonyaira tekint vissza. A megfigyelés időbeli léptéke tehát az adott adatközlő életútjának felel meg, pontosabban fiatal felnőttkori időszakától kezdődően az utolsó időszakig.

Az írásban fennmaradt anyag vizsgálata nyilván számos kérdést felvet. Mennyire lehet megismerni egy ember világát, akivel ráadásul sosem találkoztunk? A 21. században, az online világ, a *social media*, a virtuális valóság korszakában lépten-nyomon alakulnak és virágzanak ismeretségek olyanok között is, akik sosem találkoztak személyesen. Bár az elemzés tárgyát képező élettörténet jóval a *social media* korszaka előtt lezárult, mégis annyiban hasonlít ezekre a virtuális ismeretségekre, amennyiben egy olyan személlyel való ismeretségről beszélek a következőben, akivel sosem találkoztam. A történet egyik furcsasága az, hogy csak azután kezdtem el megismerni ezt az embert, aki az iratokat összegyűjtötte és hátrahagyta, miután ő már nem volt az élők között.

A történet, amelyet sikerült felfejtenem, mégis nagyban különbözik az életrajzi típusú történetektől. Bár egyetlen személy életén keresztül követjük a történéseket, az iratok nagy száma, a levelezésben részt vevők kiterjedt köre és az iratok változatos műfaja lehetővé teszi azt, hogy sokkal összetettebb képet nyerjünk, mint amit egy szokványos élettörténeti áttekintés nyújthat, amely ugyan felsorakoztatja az emberi élet főbb fordulópontjait, de adathiány miatt figyelmen kívül hagyja azokat a hétköznapiakat, amelyek elvezettek a fordulópontokig és végső soron az eredményekig. A mi esetünkben viszont egy összetett, bonyolult helyzetképet kapunk, amely tele van a hétköznapiakban lüktető álmokkal, vágyakkal, harcokkal, kudarcokkal és bántódásokkal, és ezért közelebb áll az életszagú kultúrához, mint egy szokványos életrajzi monográfia. Ebben a történetben a főszereplő nem egy dialmasan felfele ívelő pályát jár be, mint a lexikonok leegyszerűsített

szócikkeiben látni – ahol többnyire azt tudjuk meg, hogy egy-egy híres személyiség mikor és hol született, mely iskolákat abszolválta, hol dolgozott, mely kiemelkedő eredményeket ért el. A mi esetünkben a kirajzolódó életút inkább hasonlít egy zaklatott EKG rajzához, tele kisebb-nagyobb kiugrásokkal, csendesebb és zavarosabb szakaszokkal, apró örömmel, hétköznapi konfliktusokkal, olykor évekig tartó, be nem teljesülő várakozásokkal vagy reményteli újrakezdésekkel.

És ha tovább lépünk: mit tudhatunk meg vajon azokról, akikkel sosem találkoztunk? Mekkora iratanyag lenne szükséges egy megnyugtató válaszhoz? Párszáz irat? Ötszáz? Ezer irat már elég? Vagy kell kétezer? Nézem a ránk hagyott irataikról, fényképeikről felszálló port, amint lassan visszaülepszik. Emberek a fotókon, akikkel sosem találkoztam, és akik ezt hagyták hátra nekünk: a szavaikat és a fotóikat. Valamiféle nosztalgikus felvillanása egy korszaknak, amely nagyobb részének ugyan nem voltam tanúja, de most elének tárulnak mégis a részletei a fekete-fehér *tableaux vivants*-okon. Az iratok sárgultak, porosak. Néhányukon már a negyvenes évektől gyűl a por. Különös, régi illat árad belőlük, amely csak a régi iratokból tud áradni. A por alatt azonban még ott lüktetnek a történeteik, és amikor elkezdtem olvasni, nem egyszerűen csak belefeledkeztem ezekben a részletekbe, hanem olykor ott felejtettem magam a történetekben, és hónapokig, évekig benne éltem magam is ezekben. Magával sodort a történetük, miközben átéltem az örömeiket és fájdalmaikat: megtörtént, hogy egy-egy nehezebb iraton hetekig nem tudtam továbblépni. Benne éltem, mint egy moziban látott történetben. Az ő életük mozi-jában, mondhatnám kissé patetikusan.

A könyv, amit az olvasó a kezében tart, nem emlékkönyv: nem az a célja, hogy egy vagy több személynek emléket állítson.<sup>1</sup> A kérdések ugyanis, amelyeket feltesz, nem egyetlen személyre vonatkoznak, hanem egy közösségre, az ő mikrovilágukra.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Egy emlékkönyv egyébként már napvilágot látott Tempfli Imre szerkesztésében, ld. Tempfli (szerk.) 2000.

<sup>2</sup> A mikrotörténeti megközelítés lehetőségeiről és korlátairól ld. Dobossy (szerk.) 2003.



A vállalkozás célja nem kevesebb, mint betekinteni egy olyan személy világába, akivel soha nem találkoztam. Az antropológus kíváncsiskodó tekintete, amely izgatottan olvassa a valamikor élt emberek valamikor papírra vetett sorait, és a sorok között olvasva megérteni igyekszik egy letűnt világ működését.

Ezekre az iratokra úgy tekintetem tehát, mint amelyek lehetőséget adnak arra, hogy bepillantsak egy letűnt világba. A főszereplő, mivel a 20. század tízes éveiben született és a kilencvenes éveiben hunyt el, mondhatni szinte az elejétől a végéig átélte a 20. századot: kisgyermekként még megtapasztalta az első világháború hatásait, majd fiatal felnőttként a II. világháborút, a kommunista rendszerváltást, az ötvenes években megjárta a börtönt, a kényszermunkát a Dunacsatornánál, papként és tanárként élt a szocialista Romániában. A rendszer utolsó éveiben, már nyugdíjasként visszavonult egy félreeső kis faluba, majd a 89-es fordulat után, a szabadság éveiben visszatért a katedrára. Abban a különleges helyzetben volt, hogy a kommunista hatalomátvétel előtt már felnőtt volt, és megláthatta a 89-es rendszerváltást is. Történetét az teszi különlegessé, hogy mindezt egy szatmári elmagyarosodott sváb származású<sup>3</sup> földműves családból kiemelkedő, egyházi pályára lépett elsőgenerációs értelmiségi szempontjából látjuk. Ez a kontextus az, amely biztosítja a korábban is említett különleges perspektívát.

A világa lassan, évekig tartó feldolgozási munkafolyamat során körvonalazódott előttem. Kutatóként választhattam volna azt is, hogy felkeresem mindazokat, akik ismerték ezeket a szereplőket, ám úgy döntöttem, hogy nem ezt teszem, sőt, a munka során igyekeztem ezt elkerülni. A céloom ugyanis az volt, hogy kizárólag a hátrahagyott iratok alapján építsem fel a történetet. Ez nem sikerült maradéktalanul, részben azért, mert néhány esetben mégis beszélgettem olyanokkal, akik ismerték a főszereplőt. Úgy vélem azonban, hogy ez a nagyon kevés kivétel nem befolyásolta a munka módszertanát és eredményét.

---

<sup>3</sup> A szatmári svábok betelepítéséről: [https://library.hungaricana.hu/en/view/MEGY\\_SZ\\_SZ\\_HELRYITK\\_1931\\_szmegyei\\_nemet\\_telepites/?pg=118&layout=s](https://library.hungaricana.hu/en/view/MEGY_SZ_SZ_HELRYITK_1931_szmegyei_nemet_telepites/?pg=118&layout=s) (2018. 12. 20.)

A kutatás ideje alatt egyetlen olyan személlyel beszélgettem a kutatásról, aki ismerte a szereplők jelentős részét, és tudott a munkámról is, ám ezek a beszélgetések főleg módszertani és személyiségi jogi kérdéseket érintettek, és nem kértem tőle kiegészítő adatokat a témához. Másik alkalommal véletlenül merült fel egy beszélgetés során az, hogy a beszélgetőtársam személyesen ismerte az egyik szereplőt. Ám ez alkalommal is pusztán a pár mondatnyi rácsodálkozásra, egy hangulat felidőzésére került sor részéről, amely adatot a jelen szöveg nem hasznosít, hanem csak visszaigazolásnak tekintettem ezt az információt. Harmadik esetben egy terepmunkám idején egyik helyi (falubéli) személy idézte fel kérdésem nélkül a saját emlékeit, amelyekben véletlenül a történetünk egyik főszereplőjére ismertem, ám ezt is csupán kontroll-információként hasznosítottam.

És végül: mennyire lehet releváns egyetlen személy iratanyaga? Mít mondhat el arról a közösségről, amelynek adatközlőnk tagja volt? Nos, a társadalomtörténeti kutatók már felvetettek hasonló kérdéseket, és lefolytattak erről vitákat. Bernard Lepetit például javaslatot tett a mikro- és makroanalitikus vizsgálatokat folytató társadalomtörténeti kutatóknak a lépték fogalmának használatára, miközben felhívta a figyelmet arra, hogy azok a következtetések, amelyek mikroszinten érvényesek, nem feltétlenül lesznek érvényesek makroszinten is.<sup>4</sup> Az adatok és a következtetések relevanciáját a mi esetünkben az adja, hogy a levelek és a feljegyzések társadalmi kapcsolatok eredményeként jönnek létre, és mindig interakciót feltételeznek. Ugyan egyetlen ember levelezését, feljegyzését olvassuk, de a diskurzus, amely az iratokban megmaradt, arról szól, hogy egy kisebb közösség tagjai hogyan egyeztetik a mindennapokban az értékeiket és a stratégiáikat.

## ***A szövegtörzs***

Az iratokat egy felújítás előtt álló épület padlásán találtam meg több más, kidobásra ítélt holmi között, dobozokban, amelyekről abban

---

<sup>4</sup> Lepetit 1995.

a pillanatban senki sem tudta, hogy hogyan kerültek oda és mit tartalmaznak. A megtalálásuk pillanatában nem volt nyilvánvaló, hogy a többi, adminisztratív irat mellett ez a pár doboznyi anyag összefüggő egységet képez, és nyilván az sem, hogy ki hagyta hátra ezeket. Kb. egy jó hétig tartott a vizsgálat, amely nyilvánvalóvá tette azt, hogy ez egy összefüggő iratcsomó, amelyet egyetlen személy gyűjtött össze és hagyott hátra.

Az iratokat tehát, amelyek a történet alapját képezik, a történet főszereplője maga gyűjtötte össze és hagyta az utókorra.<sup>5</sup> A műfajukat tekintve az iratok igen változatosak. Van közöttük feljegyzés, gazdasági napló, oklevél, levél, levelezőlap, villanyszámla, anyakönyvi kivonat, fénykép, piszkozat, gyászjelentő, képeslap, kicsengetési kártya, végrendelet, illetve nem kevés megkezdett és értelmezhetetlen szöveg.

#### *Levelek, levelezőlapok*

A gyűjteményben levő szövegek túlnyomó többsége levél. Ezek nagyobb hányada saját leveleinek másolatai, és ehhez képest kevesebb számban szerepelnek a másoktól kapott levelek. Nem teljesen világos az, hogy miért nem tartotta meg az összes levelet, amelyet másoktól kapott. Talán azért, mert nem tartotta annyira fontosnak vagy érdekeseznek őket? Vagy csak nem figyelt oda arra, hogy ezeket is rendszeresen eltegye? Vagy tényleg elsősorban a saját gondolatait akarta dokumentálni, és nem magát a teljes levelezését? Nehéz lenne eldönteni. Azt viszont biztosan állíthatjuk, hogy nem azért járt el így, mert szándékosan el akarta volna hallgatni a kapott levelek tartalmát, hiszen olyan leveleket őrzött meg, amelyek nagyon-nagyon kritikusak voltak vele szemben. De tény, hogy sokkal több a saját maga által írt levél, mint a kapott levél, ezért számos esetben csak az ő válaszleveléből lehet körvonalazni azt, hogy mit tartalmazhatott a neki írt levél. Néhány esetben megtartotta a neki küldött levelek borítékját is, ám ezek nem feltétlenül maradtak a megfelelő levél mellett az anyagban.

---

<sup>5</sup> Az iratanyag részletesebb bemutatására egy külön kötetben kerül sor.

### *Feljegyzések*

Fontos szerepet szánt a nem levél funkcióval készített feljegyzéseknek. Időnként, amikor egy helyzetre vonatkozó információkat össze szeretne volna foglalni, vagy rögzíteni szeretne volna az előző időszakot, feljegyzéseket készített. Ezeket is írógéppel írta, akárcsak a leveleit. Olyan, mintha csak maga számára mesélné el ezekben a történeteket – és mégsem naplóba írja, hanem ugyanúgy egy levelezőlapra, mint a leveleket. Vannak időszakok, mint amilyen a 80-as évek második fele, amikor rendszeresen, hetente vagy néhány naponta ír egy-egy oldalnyit, és ezekben a szövegekben összefoglalja az előző napokat.

A két említett műfaj, a levél és a feljegyzés olykor keveredett is: megtörtént, hogy levelet írt, és ebben szinte naplószerűen sorra vette az előző időszak történéseit. Főleg közeli rokonoknak, barátoknak szánt levelek esetében fordult ez elő. Megtörténik, hogy tudatosan reflektál is erre: 1989 szeptemberében írt levelet egy paptársának, amelyben az előző időszak eseményeit kezdte el mesélni, és egyszer csak észrevette, hogy levele naplószerűvé vált. Meg is fogalmazza a levélben, hogy most döbben rá arra, hogy úgy ír, mintha magának írna. Hozzátette, hogy így szokta a naplóját kiegészíteni, hogy másolatot készít az elküldött levelekről. Ez a megjegyzése különösen fontos: itt ugyanis reflektál arra, hogy a leveleket indigóval írja, és kimondja azt is, hogy ezeknek napló-műfajt szánt, és hogy az indigóval készült másolatokat, mint naplószerű bejegyzéseket, elteszi magának.

És végül érdemes megjegyezni azt is, hogy a két fő irattípus között különbség van, ami a közlendő információt illeti. A levelek – az idős kori leveleket leszámítva – egy célorientált kommunikációs folyamat részeként többnyire az adott céllal kapcsolatos információkra korlátozódtak. A levélíró többnyire azt mondja el, hogy mit tervez elérni vagy megtenni, egyeztetni ehhez a feltételeket, vagy elmondja, hogy mi történt vele magával a múltban. A feljegyzések viszont nemcsak dokumentálni akarnak történéseket, napi eseményeket, de pillanatnyi hangulatokat is megörökítenek. Ezek gyakran töredékesek, miközben egy levél nem lehetett töredékes. A feljegyzések több önreflexiót, belső

vívódást, tervezést vagy pillanatnyi hangulatot rögzítenek. Miközben a levelekben nem fordulnak elő ilyen szövegek, a feljegyzés készítője megtehetette, hogy leült az írógépe elé, és leírta, hogy hihetetlenül mély csend van, csak egy-egy távoli kutyaugatás vegyül időnként a falióra ketyegő hangjába.

### *Hivatalos iratok*

Hivatalosságokkal váltott levelek is megtalálhatók az iratok között, valamint hivatalos személyi iratok, némely esetben azok hitelesített másolatai. A család felmenőiről kikért anyakönyvi bizonylatokat is megőrizte: születési, házassági anyakönyvi kivonatok, amelyeket a negyvenes években kértek ki, amikor a családjának a nemzetiségét kellett igazolnia a hatóságok előtt – futólag egy levélben írnak arról, hogy igazolniuk kellett, hogy nem zsidók, és ehhez ki kellett kérniük a családtagok és felmenők anyakönyvi kivonatát. Az édesapja halotti bizonyítványa, a saját, régi autózvezetői engedélye, a saját egyetemi lecke-könyve, a saját diplomái és oklevelei közül néhány, a családneve megváltoztatása alkalmával a hatóságok által kiállított hivatalos irat, hogy csak pár példát említsünk, de olyan érdekességek is, mint egy munkácsi villanyszámla a negyvenes évekből. Mivel ez utóbbihoz hasonló több nincsen, későbbi villanyszámlákat nem tett félre, feltételezem, hogy a munkácsi számlát nosztalgikus jelentősége miatt őrizte meg.

### ***Értelmezési keret***

Egy utazásra indulunk tehát. Utazásra, amelyet egy másik ember életébe, és ezzel párhuzamosan egy másik korszakba teszünk. Kérdéseink a korra és a személy mikrovilágára egyaránt vonatkoznak. Milyen volt a világ, amelyben a főszereplőnk és társai éltek? Milyen volt a világ ennek az embernek a szemszögéből? Hogyan élte meg a hétköznapiakat, hogyan szervezte az életét, hogyan hozta meg döntéseit, milyen világban élt és milyent remélt, melyek voltak örömei, fájdalmai, mi volt az, amit kimondott, és mi volt az, amit elhallgatott, aminek

örült és ami miatt szenvedett? Egy olyan ember életébe pillantunk be, aki majdnem a teljes 20. századot végigélte, és az élete során nagyon sok feljegyzést készített.

A vizsgált anyag több szempontból különleges. Részben azért, mert több politikai rendszerváltás történt a főszereplő élete során, részben, mert etnikai, nemzeti identitásváltásban levő csoport tagja volt, és végül, de nem utolsó sorban azért, mert mindezt alulnézetből látjuk – egy olyan elsőgenerációs értelmiségi szempontjából, aki nem szakadt el teljesen földműves családjának értékrendjétől, és bár papként és tanárként élte le az életét, legtöbbször ezzel párhuzamosan gazdálkodott: plébánosként is kiskertet művelt, szőlőt telepített, bort készített, állatokat tartott, és miközben ezt tette, a feljegyzéseiből jól kitapintható, hogy földműves mentalitása mellett például zenei műveltséggel rendelkezett, és nemcsak latinul és németül tudott, hanem franciául is írt és olvasott.

A vizsgált anyagnak egy további különlegességét kétségen kívül az adja, hogy iratai között nemcsak az általa kapott levelek maradtak meg, hanem megmaradtak a másoknak küldött levelei is. Ezekről a leveleiről ugyanis másolatot készített a korabeli technika engedte módon, indigóval, és ezeket a másolatokat eltette magának. 1963 decemberében említi egyik levelében azt, hogy leveleiről másolatot készít, bár akkor már évtizedek óta ezt tette. Itt azzal indokolta az eljárást, hogy szeretné, hogy évek múlva is számot adhatna, elsősorban saját magának, a történeletről. De ez csak egy kontextuális magyarázat volt. A dokumentálást ugyanis érezhetően nem kizárólag a maga számára végezte. Valahol a lelke mélyén azt remélte, hogy valakinek a kezébe kerülnek a szövegei, és egyszer majd olvasni fogják mindazt, amit ő féltetett. És erre nemcsak az utal, hogy egyes iratok hátára olykor utólag kézzel ráírta az évszámot, hanem az is, hogy ezeket karton fedelű dossziékba gyűjtötte, és végül az is, hogy párszor meg is fogalmazta azon reményét, hogy valaki mindezt olvasni fogja.

A leveleket, feljegyzéseket, egyéb iratokat tehát szándékosan gyűjtötte össze, és úgy tűnik, hogy szinte mindent dokumentálni akart. Iratainak nagy száma és sokszínűsége bizonyítja ezt.

Az antropológus nyilván tudatában van annak, hogy a teljes történet maradéktalan feltárása így sem valósulhat meg, hiszen a levelek, feljegyzések az életüknek csak egy nagyon kis szeletéről szólnak, még akkor is, ha aránylag nagy mennyiségű iratról van szó. Ezzel együtt mégis érdemes erre a mozaikra rápillantani, mert van elég információ ahhoz, hogy a kirajzolódó kép megcsodálható legyen.

### ***Szerkesztési elvek***

Az elemzés során olykor részleteket idézek egy-egy irat szövegéből. Ezekben az esetekben megtartottam az adott szöveg írásmódját, még akkor is, ha abban helyesírási, fogalmazási vagy gépelési hibák vannak. Annak tudatában jártam így el, hogy komoly relevanciája van az írásmódnak, a fogalmazásnak és a hibáknak is. Annak például, hogy egy szövegben fogalmazási vagy helyesírási hibák vannak, több oka lehet: visszavezethető az adott személy iskolai képzettségére, esetleg arra, hogy gondja van az adott nyelven történő fogalmazással, vagy akár arra, hogy idős korú, és ezért nehezebb számára az írás, vagy csak zaklatott lelkiállapotban írta a szöveget. Az idézett szövegeket tehát szó szerint közlöm, a hibákat nem javítottam, és nem is jelzem ezeket az idézés során. Minden ilyen esetben ez azt jelenti, hogy az eredetiben így szerepelt az adott szöveg.

### ***Adatvédelem, személyes adatok***

Nagy dilemma az ehhez hasonló írásos anyag kutatói számára az, hogy az adatközlők személyiségi jogainak védelmében milyen mértékben kell titkosítani az adatközlők adatait a társadalomtudományos kutatások eredményeinek publikálása alkalmával ahhoz, hogy az adatközlők jogai ne sérüljenek, és a kutatás relevanciája megmaradjon. Vannak kutatók, akik a teljes titkosítást választották, mások azonban úgy vélik, hogy veszítene a bemutatott anyag hitelességéből az, hogyha az adatok közlőinek identitását a háttérben hagyják.

A jelen anyag esetében is komoly dilemma volt ez, hiszen nem csak az adatközlő személyéről van itt szó, hanem a feljegyzései, iratai, levelezése révén számos ismerőséről is, akiket emlegetnek ezekben a szövegekben, vagy akik írtak neki. A több mint kétezer irat sok esetben teljes névvel említ személyeket, olykor akár érzékeny kontextusban: személyes ellentétek, családi konfliktusok, közösségi feszültségek rajzolódhatnak ki az iratokból. Méltán gondolhatunk arra, hogy ilyenkor érdemes titkosítani a szereplők nevét. Ám ha minden szereplő esetében így járnánk el, akkor valóban elvesznének jelentős történeti, kultúrtörténeti adatok. A szövegek többször említenek fontos egyházi, közéleti személyiségeket is, mint például Scheffler János és Márton Áron püspököket is. Titkosítani kellene-e tehát az adatokat az ő esetükben is? Ha igennel válaszolnánk, és minden személy nevét titkosítanánk, akkor a társadalomtörténeti, egyháztörténeti jelentőségű adatok vesznének el. Ha viszont nemmel válaszolunk a kérdésre, azaz egyáltalán nem titkosítunk személyes adatokat, akkor a még élő, a szövegekben említett személyek jogai sérülhetnek. Ráadásul az anyagban említett személyek jelenős része egyáltalán nem azonosítható. Számos esetben egy levél címzettjének csak a keresztnéve szerepel, vagy még az sem. A számos azonos keresztnévű címzett nem ugyanaz a személy, a távoli ismerősök esetében például meg sem állapítható, hogy hány azonos keresztnévű személlyel tartotta a kapcsolatot az adatközlőnk. Ilyenkor csupán a levél tartalma alapján lehet következtetni arra, hogy kihez szól.

Hosszas mérlegelés után végül úgy döntöttem, hogy részben igennel válaszolok erre a kérdésre, azaz részben alkalmazom a titkosítást.<sup>6</sup> Azok a személyek, akik bizonyíthatóan nincsenek már az élők sorában, és jelentős volt a szerepük a kor közösségi életben, a saját nevükkel szerepelnek. Számos szereplőre a neve említése nélkül hivatkozom.

---

<sup>6</sup> Az álnevesítés eljárása, amelyet a jelen kutatás alkalmaz, mindenben megfelel az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 sz. rendeletének (GDPR). Ld.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=HU> (2019. 04. 10.)



Azok a szereplők, akikre sokszor szükséges hivatkozni, megváltoztatott névvel jelennek meg az elemzésben. Az eljárást egyrészt a személyek védelme indokolja, másrészt azt is szerettem volna jelezni ezzel az eljárással, hogy az iratok feldolgozása, elemzése során nem a személyes történetekre helyezem a hangsúlyt, hanem kizárólag társadalomtudományi kérdések foglalkoztatnak. Munkám ugyanis nem történelmi, egyháztörténeti, hanem társadalomtudományi, antropológiai célokat követ. Bár személyekről van szó benne, nem az egyes személyekre, hanem az általuk alkotott társadalmi hálózatra, az ő világukra, társadalmi valóságukra fókuszál ez az elemzés.

Ami a személyes adatokat illeti: a kutatás idején semmilyen személyes adat nem került továbbításra vagy megosztásra. Az iratokban előforduló adatok nagy része egyáltalán nem köthető konkrét személyekhez.

### ***A gyűjtemény önmagán túlmutató célja***

Mint említettem, az iratok olvasása során nem hagyott nyugodni az a kérdés, hogy vajon mi lehetett a gyűjtemény létrehozójának, a történetek főszereplőjének a szándéka, vajon miben reménykedett, amikor újra és újra betett egy-egy gépelt lapot egy kopott kartonfedelű iratgyűjtő dossziéba.

Az a gondolat, hogy a megtörtént eseményeket rögzíteni kellene, már elég korán foglalkoztatta, legalábbis abban a formában, hogy sajnálkozik, amiért nem tudja rögzíteni a pörgő eseményeket. 1949 augusztusában Kornéliának, egy Budapesten élő apácának írt levelében így elmélkedik az idő múlásáról: „Napok szállnak, mennek. A tavaszt a nyár, a nyarat már nemsokára az őszt váltja. Események egymást kergetik. Egyiken át sem estünk és máris jön a másik. Ki tudná azokat rögzíteni, vagy leírni?” Mintha sajnálná, hogy nincs módja arra, hogy mindent leírjon, ezért sajnós rögzítés nélkül telnek a napok.

Mintegy erre a kérdésre válaszul, kicsivel később kialakította magának azt a rögzítési technikát, amelyet következetesen alkalmazott:

miután írógépet vásárolt magának, a levélírás és feljegyzések írása alkalmával az indigós másolatot készítette. Ezzel megoldotta az 1949-ben még megoldhatatlannak látszó kérdést: hogyan rögzítsen minél több információt az eseményekről, és ezeket hogyan tartsa meg magának is.

A már előbb említett 1988. januári feljegyzésig is érezhető volt az, hogy szerette volna, ha valakik valamikor elolvassák, amit hátrahagyott. Az a gondoskodás, amellyel másolatokat készített az elküldött leveleiről, ahogy évtizedekig szinte heti vagy napi rendszerességgel írt és tette egymásra ezeket az iratokat, mintegy átadva őket az utókor-nak, mind erről tanúskodott. Néhány alkalommal ezt ki is mondta, mint a már említett 1988. január 27-i feljegyzésében.

Azt hiszem, hogy az írás számára nem csupán a kapcsolattartást jelentette, hanem önmagában is egy kedves tevékenység volt. Ha nem volt épp megválaszolendő levele, akkor feljegyzéseket írt. Amikor már mesélni valója sem volt az előző napok történéseit illetően, más írásos elfoglaltságot talált ki. Például voltak irodalmi próbálkozásai, amikor Szent László királyról próbált színdarabot írni, vagy mint amilyen a fogainak a története volt, amelyet 1989 őszén írt meg. És titokban azt remélte, mindig azt remélte, hogy valamikor valaki elolvassa mindezt.

Az iratanyag egyik érdekes lapján nemcsak önmagának teszi fel azt a kérdést, hogy vajon valaki olvassa-e a sorait, hanem kommunikál is az esetleges olvasóval, megszólítja őt. Egy 1987. november 7-i feljegyzésében arra kéri azt, aki olvassa majd a sorait, hogy ne nevéssen. Arról írt épp, hogy van ismét kenyere egy falubeli asszony jóvoltából, és nem kell sorba állnia érte, mint ahogy mindenki más teszi, hiszen a kenyeret akkoriban náluk jegyre árusították, és hosszú sorok kígyóztak a kenyérüzletek előtt. A fontos információ ebben a történetben, amire a szövegek írója is számított, hogy valaki olvasni fogja a szövegeit. Ez az egyik ritka eset, amikor a jövőbeni olvasójával kommunikál: arra kéri, hogy ne nevéssen azon, amit olvas. Leírja abbéli reményét is, hogy amikor majd olvassák a sorait, akkor már más lesz a társadalmi és gazdasági berendezkedés, ezért nehezebben fogják megérteni az ő világának eme részleteit. És ebben igaza lett. A jelen sorok írásának idején valóban más a társadalmi és gazdasági berendezkedés,

mint az akkori, és a mai fiatal generáció valóban szervezett iskolai ke-  
retek között tanul arról az időszakról, a fejadagként osztott kenyérről  
és a sorban állásról is.

A szövegek írója tehát abban reménykedett, hogy valamikor a  
jövőben valaki olvasni fogja a hátrahagyott iratait. De vajon mit gon-  
dolt arról, ahogyan ezek a szövegek beszélnek a világról? Van annak  
is nyoma, hogy olykor elégedetlen volt azzal, ahogyan a leírásai közve-  
títeni képesek a történeteket. 1987-ben például leírja azt, hogy hogyan  
zajlott le a névnapja, elmeséli, hogy kik köszöntötték fel személyesen.  
Igenszak lelkes volt a nap végére, ám a jeles napról készített leírással  
elégedetlen volt: úgy látta, hogy az elbeszélése nem képes visszaadni  
ennek a lelkesítő napnak az élményét. Azzal vigasztalta magát, hogy  
az ünneplés képe majd az ő lelkében él tovább.

A kilencvenes évek elején tervezte, hogy készít egy összefoglalót  
élete egyik fontos szakaszáról, a gyulafehérvári évekről, amelyben a  
korabeli iratai alapján foglalná össze a mondanivalóját. 1992-ben ké-  
szített egy feljegyzést, és ebben ismerteti a tervét, hogy a nyári szaba-  
dabb hónapok alatt megírja a gyulafehérvári élményeit. Anélkül, hogy  
részletezné a tartalmát, címet is adott ennek a munkának: *Abogy én lát-  
tam*. Úgy vélekedett, hogy a munkának egy része már megvan, hiszen  
nagyon sok mindent már leírt naplókban, feljegyzésekben, csak elő  
kell vennie ezeket. Ez a megjegyzése is azt igazolja, hogy szövegeinek  
dokumentációs célja volt. Itt, a terve leírásakor ezt kérdezi: „Ha én  
nem végzem el ezt, kitől várhatnám, hogy vesződjék ezzel a munká-  
val?” Nos, igen, a jelen sorok írója ezt a vesződéssel járó munkát vég-  
zi, nem csak a gyulafehérvári időszakra vonatkozóan, hanem a teljes  
írásos hagyatékát illetően.

1996 végén visszatér a szövegei sorsának kérdésére. Egyik pap-  
társa arra biztatta ekkor, hogy írja meg a visszaemlékezéseit. Azt vála-  
szolja neki, hogy amit ő mondani akart, azt már többé-kevésbé el-  
mondta, és itt a levelekre és a feljegyzésekre gondolt. Ám kétségei  
voltak afelől, hogy a gyűjteménye valaha is érdeklődésre tart majd  
számot, mert ezt írja: „Az utókor a gépelt dolgokat szemétként kezeli,

és hagyja pusztulni. Sokan vittek nagy értékeket sírba. Ez emberi sors.” Érezni, hogy mennyire pesszimista, amikor úgy fogalmaz, hogy a gépelt iratokat az utókor szemétként kezeli. A szövegben kimondatlanul benne van a féltés, a saját iratai féltése, és a tehetetlen lemondás is. Elkésérítőnek érezhette azt a kilátást, hogy az őáltala hátrahagyott iratokkal is ez történik majd. Volt tudomása ilyen esetről, még hozzá igen közeli személy kapcsán. Tudjuk, hogy 1995-ben személyesen ment el, hogy magához vegye az alig pár hete elhunyt nővére iratait, és már nem találta meg azokat, addigra már kidobták őket. 1996-ban ezért is reflektál így iratai sorsára: „Majd megsemmisül. Majd, amikor holmijaimat a szemétdombra hányják.” A nővére iratainak szemétre dobásása miatt igencsak szkeptikus volt azzal kapcsolatban, hogy mi fog történni majd az ő „holmijaival”, és ez alatt itt főleg az iratait érti. Attól tartott, hogy a szemétre kerülnek. A mondata mögött ott van az a vágya, hogy bárcsak ne így történne.

Az iratait tehát végig magával szállította, valahányszor költözött. Utolsó életéveiben még levelezett, egyeztetett arról, hogy szülőfalujában szeretné elhelyezni a könyvtárát. Azt tervezte, hogy egy járművet fogad, és Gyöngyről, ahol korábban nyugdíjasként élt, elviteti a könyveit a szülőfalujába. Az iratokban végül nem reflektál arra, hogy a könyveit elszállíttatta-e, és hogy vajon ekkor kerültek-e az iratai is a szülőfalujába, egy padlásra, sok más irat mellé. Minden esetre 2013-ra már senki nem emlékezett arra, hogy a sok egyéb jellegű irat között ez a pár banánosdoboznyi irat kié volt, és az sem volt egyértelmű, hogy ezek összetartoznak. Így találtam rájuk, kezdtem el lapozni őket, majd lassan megérteni, hogy ezek a dobozok szervesen összetartozó anyagot alkotnak. Ott helyben kezdtem el őket olvasni egy július végi kárikulai időszakban, és olvastam a következő években folyamatosan.

### ***Az adatközlő***

A levelek, feljegyzések szerzője és gyűjtője, Kind Mihály 1916. július 1-jén született kilencgyermekes sváb család ötödik gyerekeként. Szülei földművesek voltak.

A sváb származású, a század elején még a Kind családnevet viselő család a negyvenes években úgy döntött, hogy családnevet változtat. A többségében svábok lakta faluban abban az időben terjedt el ez a gyakorlat. Számos sváb család döntött így, és vett fel magyar családnevet. Az 1941-es családi levelezésből tudjuk, hogy a családban előbb hozták meg a döntést a névváltásról, és csak utána keresték meg a megfelelő családnevet. Felmerült egy másik családnév is, de azt egy másik falubeli család korábban kiválasztotta, ezért ettől elálltak. Végül az egyik oldalági felmenőjük családnevét választották új családnévnek. Az iratok között megtalálható Mihálynak a neve megváltoztatásáról szóló hivatalos irata, amely 1942. január 19-i keltezésű, a M. Kir. Belügyminiszter adta ki.

Mihály a helyi egyházi iskolában végezte az elemi osztályokat 1922–28 között.<sup>7</sup> Őt magát egy évvel hamarabb adták iskolába, mint ahogy kötelező volt, ezt ő meséli el egy a nyolcvanas években keletkezett, datálatlan feljegyzésben. Elmondása szerint a tanítónőnek egyszer feltűnt az, ahogy ő elbújt a tekintete elől az édesanyja sokráncos, földig érő szoknyája mögé, és ekkor a tanítónő azt javasolta, hogy adják iskolába őt egy évvel a korhatár előtt. Bár valószínűleg ő látta az összefüggést a szégyenlős elbújása és a korábbi iskolakezdésre vonatkozó javaslat között, ez mára már nem annyira nyilvánvaló.

1928-tól a nagykarólyi *Vasile Lucaci* nevű román nyelvű gimnáziumba járt. 1937-től kezdte meg tanulmányait a teológián, az első évet Szatmárnémetiben, a többi Nagyváradon végezte.

1942-ben szentelték pappá. Első állomáshelye Krasznabélteken volt, itt teljesített segédlelkészi feladatokat. 1943-ban hitoktatóként dolgozott Munkácson. 1944-től két évig tanulmányokat végez a budapesti Pázmány Péter Egyetemen, ahol egyháztörténelemből és latinból tanári oklevelet, illetve történelemből doktorátust szerzett. Ez idő alatt azonban nem tartózkodott végig a fővárosban, csak vizsgákra ment el, és levélben kérte az ottani ismerősét arra, hogy írassa alá a leckekönyvét. 1946-tól a szatmárnémeti magyar gimnázium tanára

---

<sup>7</sup> Tempfli (szerk.) 2000. 12.

volt, majd 1948-tól plébános Szinfaluban. Miután megszűnt a teológiai képzés ezekben az években, plébánosként a már beiratkozott teológiai hallgatók közül párat maga mellé vett, és miközben azok látszólag munkát vállaltak a plébánián, titokban ezen papnövendékek tanulmányi előkészületének az irányítója is lett.

1950-ben letartóztatták, mivel a tiltás ellenére meglátogatta a kényszerlakhelyen élő Scheffler János püspököt. Börtönévei egy részét a Duna-csatornánál kényszermunkán töltötte. Csak 1953-ban térhetett haza. Ekkor visszatért korábbi szolgálati helyére, Szinfaluba, ám ide az új kinevezését nem sikerült megkapnia. Átmenetileg az esperes segédlelkészeként működött a faluban. A megoldás 1955-ben született meg, amikor a nemrég szabadlábra helyezett Márton Áron püspök a gyulafehérvári Hittudományi Főiskolára hívta tanítani, ahol 1965-ig tanár és spirituális is volt. Ezt követően rövid ideig plébános volt Aknasugatagon, majd 1967 és 1976 között Krasznabélteken. 1976-tól a Szatmárnémetiben volt plébános, és ezzel párhuzamosan irányította a városban az egyik templom felújítási munkálatait is. Innen 1979-ben elmozdították, és Érmindszentre, majd rövid idő után Tasnádra került plébánosnak. Amikor innen is el akarták mozdítani, nem fogadta el a felajánlott lehetőségeket, hanem úgy döntött, hogy nyugdíjba vonul. 1980-tól nyugdíjasként Gyöngyön élt. 1990-ben visszatért Gyulafehérvárra, ahol a középiskolában a történelmet és latint, a főiskolán pedig román nyelvet tanított. Gyulafehérváron hunyt el 1997. október 30-án, Nagykárolyban helyezték örök nyugalomra.

### *A család*

Anyja, Reich Mária 1881. augusztus 2-án született Kaplonyban.<sup>8</sup> Valószínűleg 1957-ben, az év első felében halt meg, így említi egy 1957. március 20-i levelében. Apja, Kind Mihály, 1876-ban született ugyancsak Kaplonyban, elhunyt 1954. december 15-én ugyanott.<sup>9</sup>

---

<sup>8</sup> Erre vonatkozó irat: Certificat de naționalitate no. 264/1934. martie 15. eliberat de Primăria Căpleni, Jud. Sălaj, regatul României.

<sup>9</sup> 180083/16.12.1954 sz., Kaplonyban kiállított, az iratok között megtalálható halotti bizonyítvány alapján.

Az apa földműves volt, ebből tartotta el családját. A 20. század elején a módosabb gazdák közé tartozott a faluban, de később egyik veje jóvoltából a család elszegényedett. Azt is tudjuk, hogy az apa a helyi fúvószekerekben is játszott, ezt a kilencvenes években egy datálatlan levelében írta Mihály egy a zenekart ábrázoló fotó kapcsán. Arról is van adat, hogy valamikor a Mihály gyerekkorában az apa tagja volt az egyháztanácsnak is. A továbbiakban a gyerekeikről közölt adatok kizárólag az iratok között meglehető levelekből, feljegyzésekből és hivatalos iratokból származnak.<sup>10</sup>

János (1904. 11. 16.<sup>11</sup> – 1924. 08. 22.) a család elsőszülöttje volt. Teológiai diákként, alig 20 évesen elhunyt. Nem tudjuk, hogy mi volt korai halálának az oka. Mihály 8 éves volt, amikor bátyja meghalt, és mivel bátyja már pár éve a teológián tanult, mondhatni, alig ismerhette őt. Ezért aztán nem is lehet jelen a levelezésben másképp, mint a későbbi években felidézett emlékek révén.

Magdolna (1906. 12. 31. – 1977. 03. 28.) 1929-ben, 23 évesen ment férjhez egy kerékgyártó mesterhez. Egy visszatekintő levelében 1993-ban Mihály úgy fogalmaz, hogy ez hozta el a családjuk elszegényedését, mert a nővére férje részeges volt, és hamis váltókkal adósságot csinált a családnak.<sup>12</sup> Azonban nem részletezi tovább a helyzetet. Ez az 1929-ben kötött házasság tehát nem felelt meg a várakozásoknak, és az addig jó módú család elszegényedik.

A váltókkal kapcsolatos történetet egy sokkal későbbi feljegyzésből, visszaemlékezésből ismerjük meg. Egy 1989-es feljegyzésében azt írja Mihály, hogy 1930 decemberében volt az a népszámlálás, amelyen

---

<sup>10</sup> A családtagok neve adatvédelmi okokból kódolva van.

<sup>11</sup> Erre vonatkozó irat: Certificat de naționalitate no. 264/1934. martie 15. eliberat de Primăria Căpleni, Jud. Sălaj, regatul României.

<sup>12</sup> Tempfli Imre így ír erről: „A kis Mihálynak hamar meg kellett ízlelnie az élet sanyarú oldalát. Mivel a nagynénje férje váltót hamisított és ezzel megterhelte a családi vagyont, nagy szegénység szakadt a családra.” Tempfli (szerk.) 2000. 13. A nagynénire való hivatkozás ebben a részben téves, ugyanis nem a nagynénje férje volt az, aki váltó miatt adósságba keverte a családot, hanem a testvérnénje férje. Valószínűleg a szerző a néném szót nagynéninek értelmezte, miközben az valójában testvérnénje jelenéssel szerepelt az eredeti szövegben.

ő segítőként részt vett, akkor még mint iskolás. Elmondása szerint a népszámláláson játszott szerepéért még ebben az iskolai évben megbuktatták. Ugyanis kifogásolta, hogy a kérdezőbiztos nem a válaszoknak megfelelően jegyezte be a lakosok nemzetiségét. Ebből kisebb vita támadt, aminek híre ment, és ő úgy vélte, hogy a tanári kar ekkor elfordult tőle. Abban az iskolai évben megbuktatták, és ezt ő ezzel az incidenssel magyarázta – bár egy másik helyen hozzáteszi azt is, hogy nem volt ideje tanulni. Ebben a feljegyzésben megjegyzi, hogy amikor otthon bevallotta, hogy megbuktatták az iskolában, már túl voltak azon a tragédián, hogy Magdolna férje a családra hagyta az adósságát, és elment Amerikába. A váltóval kapcsolatos történet tehát valamikor 1930-ra tehető. A következménye az volt, hogy az adósságba keveredett férj elhagyta a feleségét és kivándorolt. Nem tudunk meg továbbiakat a Magdolna családi állapotáról, de nagy valószínűséggel többé sosem ment férjhez. Az egyházi szabályok szerint csak akkor mehetett volna újra férjhez, ha özvegy marad, a világi szabályok szerint pedig csak akkor, ha elválík, ám ezek közül egyik sem teljesült. Ezen az egy bejegyzésen kívül nincs további információ arról sem, hogy honnan tudták, hogy éppen Amerikába ment a férje. A 20. század elején egy akár Amerikába, akár máshova Európába kivándorolt személynek nem nagyon lehetett a nyomára bukkanni, ha ő nem kezdeményezte a kapcsolatot.

1949-ben Szinfaluban Magdolna volt a Mihály házvezetője. Ezt erősíti az is, hogy a levelek között három olyan levél is van, amelyeket Szinfaluba küldtek az ő nevére. Feladójuk egy fiatalember, aki korábban a szinfalui plébánián dolgozott, a levelek idején a katonai szolgálatát töltötte, és onnan írta a leveleit. A címzettet néaninek szólítja. Ezekből a levelekből derül ki az, hogy korábban a címzettel, Magdolnával egy időben tartózkodott ő is Szinfaluban. Feltehetően annak a programnak a keretében történt ez, amely alkalmával Mihály titokban néhány teológust tanított a plébániáján abban a pár évben, amíg hivatalosan nem működött a teológia. Ezek a fiúk vonulhattak be később katonának, és onnan írhatták a leveleiket haza, ez esetben Magdolnának,



a korábbi oktatójuk és szállásadójuk házvezetőjének. Így kerültek a levelek a Mihály iratai közé. És innen tudjuk, hogy 1950 és 1953 között Magdolna továbbra is Szinfaluban élt, akkor is, amikor plébános öccse börtönben volt. 1953 és 1955 között újra házvezetője volt, majd 1955-ben, amikor öccse Szinfaluból Gyulafehérvárra költözött, ő visszaköltözött Kaplonyba. Halálának pontos dátuma nem derül ki a feljegyzésekből, és nem is említik azt. Egy lánygyerekéről írnak.

Adél (1909. 11. 16. – 1980. 12. 30.) apáca volt, a Szatmári Irgalmas Nővérek rendjébe lépett be.

1944-ben Adél Ungváron tartózkodott, ahonnan háborús helyzetről írt röviden az öccsének. Már ekkor ápolóként dolgozott. Azt írta, hogy még nem kaptak semmi utasítást, de ha a kórház megy, akkor neki is vele kell tartania. Nemsokára azonban hazatért, ám nem maradt a szülőfaluja közelében: az ötvenes években Marosvásárhelyen élt, ahol ugyancsak ápolóként dolgozott. 1956. november 9-én egy levelezőlapon írja meg Mihály a másik nővérének, Angélának az Adél címét. Innen tudjuk meg, hogy Adél ebben az időszakban a marosvásárhelyi TBC kórházban dolgozott. Valószínűleg ő is, mint sok más apáca, a szerzetesrendek betiltása után a rendi életében is gyakorolt mesterséget folytatva próbálta a megélhetését biztosítani.<sup>13</sup> Otthon varrással is foglalkozott, gyakran dolgozott a családnak: öccse számára ingeket varrt, papi ruházatot, reverendát igazított, javított, a levelekben állandóan írnak erről.

Az ötvenes évek második felében betegeskedhetett, bár nem részletezik, hogy milyen betegsége volt. 1957. március 24-én arról ír Angéla, hogy Adél 500 lejt küldött március elején, bár inkább szeretné, ha pénzküldés helyett megerősödne, és nem törné magát. A pénzt Adél a testvérei gyerekeinek nevelésére küldte. A hatvanas években már II. kategóriás betegnyugdíjas volt, és az öregségi nyugdíjazásáról ír Angéla. 1960. január 3-án keltezett levélből megtudjuk, hogy mivel Adél már betöltötte az 50 évet, kérhetné az öregségi nyugdíjat a

---

<sup>13</sup> Ld. erről: Szikszai 2016.

betegnyugdíj után, mert így a nyugdíjának az összege sokkal nagyobb lenne. 1960 januárjában téma volt a levelekben az, hogy a testvérek szeretnék, ha Adél hazaköltözne – biztatják egymást, hogy valahogy győzzék meg őt erről. Ez a téma később is visszatér a levelekben, azonban sosem sikerült meggyőzniük, arról pedig nincs információ, hogy Adél miért nem akart hazaköltözni.

A hatvanas években Adél is részt vállalt a testvérei gyerekeinek nevelésében: egy ideig nála volt nővére lánya, majd 1964-ben hazaküldte őt, és az egyik kisebb fiúcskát vette magához, akinek akkoriban gyenge volt a bizonyítványa. A gyenge iskolai bizonyítvány még egy ok volt arra, hogy az ő szakmai segítségét igénybe vegyék.

1964 szeptemberében Adél beteg volt, kérte, hogy Klári menjen sürgősen Vásárhelyre, mert az a gyanúja, hogy rákos. Klári el is ment, azonban az Adél betegségéről nem tudunk meg továbbiakat. Az év végén arról írnak, hogy Adél adott kölcsön pénzt Angélának, abból csináltatták meg a kaplonyi családi házon az ablakokat. Angéla ekkor újra azt írja, hogy Adél készül végleg hazaköltözni, és ő ezt helyesli is. 1965-ben Mihály is sürgette Adél hazaköltözését, azt írta, hogy úgy gondolja, hogy Adélnak haza kellene költöznie, hogy segítsen Angélának a testvéreik gyerekeinek felügyeletében. A hazaköltözésre azonban még mindig nem került sor. 1974-ben ez a lehetőség újra felmerült, ekkor is arról írnak, hogy Adél szeretne végleg hazamenni. Ez az utolsó információ a levelezésben róla, ekkor Adél 65 éves volt.

Adél sokkal kevesebb levelet írt öccsének, mint húga, Angéla. Ezekben a javítandó vagy varrandó ruhákról, a küldött pénzekről, olykor a nála levő gyerek neveléséről esik szó. Egyáltalán nem érezte szűkeségnek azt, hogy a saját életéről beszámoljon, ahogy a húgai tették.

Klára (1911. 12. 14.<sup>14</sup> – 1998.) valószínűleg 1933-ban, 3 évvel a család elszegényedése után ment férjhez, és 1934-ben született az első gyermeke.

---

<sup>14</sup> Erre vonatkozó irat: Certificat de naționalitate no. 264/1934. martie 15. eliberat de Primăria Căpleni, Jud. Sălaj, regatul României.

Egy kései, 1993-ban írt levelében Mihály utal arra, hogy a Klára férjhez adása a család anyagi helyzetén is volt hivatott javítani. Azt írja ugyanis, hogy akkoriban az volt a szokás, hogy „ha a lányok férjhez mentek, és a házat és fél birtokot kapták, akkor a vőlegény kifizetett egy összeget”. Valószínűleg azt remélte a család, hogy ekkor sikerül a család helyzetén javítani. Elmondja azonban azt is, hogy ez miért nem következett be: ennek a vőlegénynek az egészségi állapota elég ingatag volt, kiskorától fél tüdeje volt, súlyos idegbetegségben szenvedett, ráadásul a házasságuk sem alakult túl jól, a fiatal férj ugyanis gyakran bántalmazta a feleségét. Számos alkalommal emlegeti az irataiban azt, hogy szegénységben nőttek fel, de csak ebből az elbeszélésből értjük meg azt, hogy hogyan jutott a család ebbe a helyzetbe: az idősebb lányok férjválasztási stratégiái sorozatosan hibásnak bizonyultak, és ez nemcsak a férfiek alkoholfogyasztásában és a családon belüli erőszakban nyilvánult meg, hanem közben gazdaságilag is tönkrementek.

1942-ben Klára édesanyjával együtt jelen volt a Mihály pappá szentelésén. Ebből az időtávlatból visszapillantva talán furcsának tűnik, de a nagy családból csak ők ketten voltak jelen az eseményen. Bár erről nem panaszkodik, de Mihály említi, hogy a pappá szentelése után hazatért, és otthon várta a család többi tagja. Elképzelhető, hogy a háborús idő, a nehéz gazdasági helyzet miatt nem engedhették meg maguknak, hogy többen elutazzanak a szentelésre.

Klára családja mezőgazdasággal, földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozott. 1960 januárjában írta Angéla Mihálynak, hogy Klári és egyik fia is „bementek a kollektívba”, de másik fia még nem. A családnak egy része tehát belépett a helyi kollektív gazdaságba. Közben otthon disznót is tartottak, mert későbbi években Angéla azt írja, hogy tőlük vették a disznót.

1993. január 4-én Mihály levelet írt Klári leszármazottjainak, amelyben édesanyjuk életéről mesélt, mert úgy gondolta, hogy ezekről a történetekről az utódai nem tudnak. Ennek a levélnek nincsen egyéb célja, mint a visszatekintés, a múlt felidézése. Klári Adállal, a másik testvérükkel együtt járt elemi iskolába. Édesanyjuknak nem voltak

kiemelkedő eredményei az iskolában, ezt úgy fogalmazza, hogy Klárit a könyvek nem nagyon érdekelték, hanem inkább a ház körüli teendők, és ott is a tehenek voltak a kedvencei. Mindig négy tehenük volt egyik istállóban, két ló a másikonban. A lovakat a nagyapjuk gondozta, a teheneket azonban Klári. Azt mondja, hogy szerette a mezei munkákat is: az irtást, a kapálást, az aratást. Klári férjhez ment, és hát a férje egészségi állapota ingatag volt. A férj családja azonban nem volt szegény, a levél végén ugyanis azt írja, hogy a nagymamájuknak nagy birtoka volt, föld, szőlő, erdő, nagy ház, de mindent „eladogattak”. Édesanyjuk és a férje gyakran voltak konfliktusban. És az édesanyjuk közben nevelte a gyerekeket. Mihály ilyenkor inkább a Kraszna partján ült, mint odahaza, ahol korábban béke volt. El is költözött otthonról, hogy ne lássa, mi van otthon. 1937-től csak vakációban ment haza. Klárinak volt egy okos és kedves lánya, Teréznek hívták, de ő 1944 végén tíz évesen vérmérgezésben meghalt. Sok jót tett a családjukkal Adél nénéjük, aki minden pénzét odaadta nekik, mondja. Elmondja azt is, hogy ő hogyan ismerkedett meg a nagyapjukkal: a harmincas évek elején felfogadott egy embert az aratásra, akkor még nem sejtve, hogy később rokonságba kerülnek, ugyanis ez az ember lett a címzetten nagyapja. Az illető jó munkás volt, de hozzájuk képest szegény családból származott. Ők ugyanis „gazdák” voltak, az utcában az övéké és még egy volt a gazdaház. Onnan kezdődött a „cinke” – ez a szó itt azt jelenti, hogy az utca vége. Amikor a „cinkében” nem volt már hely, akkor építették az új sort, majd a Révész utcát és a „telepet”. Ezt követően azt tanácsolta az utódoknak, hogy a kaplonyi házukat ne adják el, mert ott, ahova költöztek, nem sokat tudnának kezdeni azzal a pénzzel, és jó is, ha a családnak marad egy kaplonyi otthona.

Angéla (1913. 12. 06. – 1995. 05. 30.) a rend megszüntetéséig apáca volt a Sztármári Irgalmas Nővérek rendjében. 1935-ben, 23 évesen lépett be a szerzetesrendbe. Ezt onnan tudjuk, hogy 1941-ben írta öccsének, hogy abban az évben ő 6 éve fogadalmas szerzetes. Iskolázott volt, tanítóképzőt végzett, fiatal végzettként tanügyben is dolgozott.

A szerzetesrendek felszámolás után Angéla polgári munkakörökben helyezkedett el, de nem adta fel a szerzetesi értékrendet, hanem továbbra is annak megfelelően élt. Később sem alapított családot, hanem tehetségét és tudását a családjá szolgálatába állította, hosszú éveig nevelte és korrepetálta a testvérei gyermekeit.

A családból ő volt az, akivel Mihály a legtöbbet levelezett. Ő állt a legközelebb hozzá, és a legtöbbször egyet is értettek a konfliktusos témákat illetően. Angéla volt az, akinek hozzá hasonlóan igénye volt arra, hogy a levelezés révén megosszon információkat, egyeztessen, kommunikáljon. Csak ritkán írt írógéppel, leveleit leginkább kézzel írta. Kézírása jól olvasható, szépen formált, dőlt betűs írás. Levelei tartalmuk szerint főleg két témakört taglalnak: egyrészt aktuális helyzetjelentést adnak a családról, ami azt jelenti, hogy beszámol az utóbbi kapcsolatfelvétel óta eltelt időszak eseményeiről, másrészt a felmerülő problémák egyeztetése, megoldása a témájuk. Fiatalabb korokban tanácsokat is adott fivérének, ami a lelki életet illeti. Jó érzéke volt a gyerekek oktatásához, neveléséhez, ezt abból a néhány kis történetből is látjuk, amelyeket elmesél öccsének.

1958-ban munkahelyet keresett, a levelezésből kiderül, hogy öcsce segítségére is számított ebben. Az ekkor írt leveleikből megtudjuk azt is, hogy öccse az épp alakuló nyugdíjegyesség titkárságán szerette volna elhelyezni őt. Angéla ekkor 45 éves volt.

1960. január 1-től II. kategóriás betegnyugdíjas volt, és mivel 50 éven aluli, ezért évente orvosi kivizsgálásra kellett mennie, ahol eldöntötték, hogy meghosszabbítják-e a betegnyugdíját. Nem említi a levelekben, hogy milyen betegséggel nyugdíjazták, csak azt mondja, hogy Adélhoz hasonlóan ő is a II. számú kategóriába került. 1963. december 1-jén írják, hogy Angéla leesett a bicikliről, két helyen eltört a lába, és pár nap múlva műteni fogják a nagyváradai kórházban. 1969-ben az Angéla nyugdíjazásáról esik szó. Sekrestyésként akarták nyugdíjazni, ám ők azt szerették volna, ha házvezetőként teszik, mert úgy nagyobb nyugdíjat kapott volna. 1989 januárjában Angéla újra kórházba került Nagyváradra egy baleset következtében. Később Szatmárnémetibe

került. 1995 januárjában azt írja Mihály, hogy Angéla a szatmári öreg nővérek házában gyengélkedik. Angéla 1995 májusában halt meg. 82 évet élt.

Tibor (1919. 05. 23. – 1963. 07. 14.) az egyetlen, aki ebből a családból katonaként harcolt a fronton a II. világháborúban, és onnan levelezőlapokat küldött haza. Hazatérte után megnősült, gyerekei születtek. A fiatal házások családi problémáiban Mihály is megpróbált közvetítőként fellépni, a negyvenes években számos levelet írt a témában. Tibor 1963 nyarán 44 évesen, feltehetőleg gyomorrákban halt meg, 1963. július 16-án volt a temetése. A temetésére Mihály beszédet készített elő, ezen szerepel a dátum. Mihály ugyanezen év októberében egy paptársának írt levelében számolt be részletesen Tibor utolsó napjairól. Öccse halála előtt Mihály engedélyt kért, hogy minden vasárnap misét mondjon mellette, ahol a Tibor két fia ministrált.

Ibolya (1922. 05. 25. – ?) fiatal korában belépett a Szatmári Irgalmas Nővérek rendjébe, a Concessa nevet választotta. Angélával együtt voltak zárdában. 1941-ben kellett fogadalmat tennie, az év elején Angéla ezt említette. Az iratok között megmaradt pár fénykép, amelyen a Mihály családja három fiatal apácával, Adéllal, Angélával és Concessával látható. 1944-ben Esztergomból azt írta Concessa, hogy csak a nyári képesítő vizsgák után mehet haza. Ekkor valószínűleg a tanítóképzőt végezte. Ez az utolsó alkalom, amikor datálható a Concessa név használata, valószínűleg ezt követően lép(het)ett ki a rendből. Az iratokból az nem derül ki, hogy pontosan mikor és miért kilépett a rendből. Miután kilépett a rendből, házasságot kötött, később egy gyereket nevelt. Férje orvos volt, fiatalon meghalt. A 90-es években írják egy levélben, hogy Ibolya az apáca-névnapját tartja, amely október 2-án van. Lánya a hetvenes években Magyarországra költözött. Ibolya idősebb korában az év nagy részét nála töltötte.

1996-ban Mihály a testvérei közül már csak Ibolyával levelezett, hiszen Angéla előző évben meghalt. A levelekben Ibolya sürgette, hogy öccse vonuljon nyugdíjba. Egyik levelében Mihály ír arról, hogy Ibolya szeretné, ha ő Nagykárolyba költözne, mivel így közelebb lennének

egymáshoz, mert ő, Ibolya, onnan egy napnyi utazásra van. Azt is hozzáteszi, hogy bár lánya és két unokája társaságában él Magyarországon, Ibolya mégis idegennek érzi magát ott.

János (1927. 10. 25. – 1997. 03. 15.) kántor volt. Az ötvenes években arról levelezett a család, hogy a helyi plébános közbenjárására János álláshoz jutott. Egy idő után azonban szeretett volna más-hova kerülni. 1960 januárjában arról írt Angéla, hogy János továbbra is el akar kerülni onnan, és várja a megfelelő pillanatot. 1974-ben házat épített. Angéla áprilisban azt írja, hogy az alapok megvannak, a szomszédok és a rokonság segít falakat rakni. Később családjával a közeli városban élt. 1997. január végén halt meg János egyik fia. Mihály meséli egy levelében, hogy csak összeesett a lakás közepén, és meghalt – véleménye szerint a cigaretta vitte el, de ezt nem meri másoknak is említeni. A fiú után két és fél hónappal az apja is elhunyt.

A néni. Nem derül ki a neve, a levelekben csak a néniként emlegetik. Nagynénjük lehetett, aki felváltva lakott egyik vagy másik családtagnál vagy ismerősnél. Talán személyisége miatt, de nehezen egyeztek vele. Állandó téma volt az, hogy hol éljen, kinél legyen a néni. 1957-ben azt írja Angéla, hogy a néni Gyulánál marad egyelőre. Az illető nem lehetett családtag, mert hozzáteszi, hogy talán jobb is így, mert több türelme lehet idegenekhez, mint a családhoz. 1963-ban említi Angéla, hogy a néni nem örül annak, hogy testvérük gyerekei ősz-től hozzá járnak majd korrepetálni. Ekkor nála lakott a néni, akiről kijelenti, hogy nincs türelme a gyerekekhez. Azt mondogatta a néni, hogy nem akarja a más „pulyáit” nevelni. Angéla néha próbálta küldeni Zilahra, de a néni nem akart menni. 1976 márciusában halt meg, ezt egy 1977. márciusi levélből tudjuk, amikor az egyéves évfordulót említi Mihály.

A család tehát tehetősz gazdacsaládnak tartotta magát a 20. század első két évtizedében, ám 1930-ra hirtelen elszegényedtek. A gyerekeik számára már nem tudták volna biztosítani a megfelelő jövőt, és talán ez sejthető a gyerekek iskoláztatása és pályáorientációja mögött.

Legnagyobb fiúk fiatalon, teológiai hallgatóként meghalt. Egyik lányuk a Szatmári Irgalmas Nővérek rendjébe lépett be, és az Adél nevet vette fel. Ugyancsak ebbe a rendbe lépett be másik lányuk, aki az Angéla nevet vette fel. Később a harmadik lányuk is belépett a rendbe, ő a Concessa nevet vette fel. Egy következő fiúk pap lett, a legkisebb fiúk pedig kántor.

A kilenc gyermek közül tehát hat indul el a teológiai-egyházi pályára felé, két fiú papi pályát választotta, három lányuk apácának, egy fiúk pedig kántornak ment. A kilencből csak három gyerekük alapított családot. A legnagyobb fiú teológusként halt meg, egyik fiúkból valóban pap lett, a legkisebb fiúkból pedig kántor. A három apácának jelentkező lányból egyik később kilépett és férjhez ment, a másik kettő csak a rendek megszüntetése után vállalt polgári munkát, miközben egyik sem adta fel az apáca-identitását. Ennek a családnak a tagja volt a főszereplőnk, aki hátrahagyta a vizsgált iratanyagot.



## Az emlékezés mint kulturális építőtelep

1996 végén a hazai sajtóban megjelent egy cikksorozat, amelyben egy akkor már idős pap megírta az emlékeit, reflektálva a kommunizmus idején történt, egyháztörténeti jelentőségű eseményekre, az azokban játszott saját szerepére, és a szatmári, illetve gyulafehérvári püspökhöz fűződő viszonyára is. A cikksorozat vitákat kavart, mivel néhányan úgy érezték, hogy a visszaemlékezés inkább a múlt megszipítését szolgálja, mintsem ismertetését és felvállalását. Ezen személyek közé tartozott Mihály és néhány levelezőtársa is. Valaki arról próbálta meggyőzni az akkor már idős Mihályt, hogy írja le, vagy legalább mondja el ő is az emlékeit, élményeit arról az időszakról, mivel a cikksorozatot többen történelemhamisításra tett kísérletként élték meg – ezek az ő szavai. Mihály válaszában visszaigazolta társa gyanúját a múlt átértelmezését, illetve megszipítését illetően, ám nem vállalta azt, hogy előlép és elmondja mindazt, amit ő tapasztalt meg.

Érdemes azonban kiemelni azt, hogy a levelezőtársak úgy értelmezték, hogy a cikksorozat elferdítette a múltat, és hogy valaki, aki jelen volt az adott eseményeknél, előállhatna és helyreállíthatná a ferdtést.

Az emlékezés társadalmi kontextusáról sokat írtak a társadalomtudományok területén kutató szakemberek az elmúlt időszakban. Az itt felvetett probléma sokkal nagyobb horderejű, mint azt pár hagyományokban maradt levél első látásra indokolná. Az emlékeink, mondja Jan Assmann, nemcsak biológiai működés eredményei, hanem javarészt társadalmi konstrukciók. Assmann azt állítja, hogy az emlékezésben nem „a múlt mint olyan” marad meg, hanem csak az, amit a társadalom, a közösség rekonstruálni képes.<sup>15</sup> Mint írja, nem úgy kell elképzelnünk, hogy „kortárs szemtanúk hitelesítette tények vésik emlékezetbe, hanem (ezek) hitbéli eszmék, amelyek »utólag« vernek gyökeret a tényekben”.<sup>16</sup> Fontos ezeknek a mi jelenlegi szövegeinknek az értelmezésében is az,

---

<sup>15</sup> Assmann 2004. 41.

<sup>16</sup> U. o.

hogy az emlékezet nemcsak úgy működik, hogy rekonstruálja a múltat, hanem „nagymértékben meghatározza a jelen és a jövő tapasztalását is”.<sup>17</sup>

A mi történetünkre visszatérve látnunk kell, hogy a levélváltás során is éppen azt fogalmazzák meg ezekben a levelekben, amit a fenti elméleti gondolatmenet is tartalmaz: hogy nézetük szerint az időskorú visszaemlékező a cikksorozatban csak bizonyos, számára fontos elemeket emel ki a múltból, és azokat önmaga számára kedvező módon mesélte el. Úgy gondolták, hogy ezt korrigálni lehetne, ha a szemtanúk közül többen megszólálnak, így a régi eseményeket több szempontból is megismerheti az utókor. Az emlékezés elmélete épp arra mutat rá, hogy az ilyen esetekben nem egy másik, egy úgynevezett igazi igazságot ismertünk volna meg, hanem a régi események egy másik szeletét, amely viszont hozzájárult volna a kép teljessé tételéhez.

És ezt a megállapítást a továbbiakra is érvényesnek tartom: tudtában vagyok annak, hogy az ebben a hagyatékban fellelhető levelekben, feljegyzésekben bemutatott világ éppen olyan személyes és néhol elfogult, mint amilyenek a fent említett cikksorozat is bizonyult, csak egy másik irányban. Mégis azt hiszem, hogy ezek a szövegek fontos lenyomatai a múltnak, és az utókor képes lesz a személyes sorsok mögött meglátni azt a kulturális kontextus is, amelyben ezek a szövegek megszülettek.

Azt is látnunk kell, hogy aki ezeket a szövegeket félretette, tudatosan építette önnön emlékezetét. Nem feltétlenül a levelekre kell itt gondolni, hanem arra is, ahogy például Mihály megkérte ismerőseit, hogy emlékezzenek majd rá. Egy levelében meg is fogalmazta, hogy azt szeretné, ha halála után is emlékeznének rá, amikor egyik levelét így zárja: „Viszonzásképpen említem, hogy gyakran megemlékezem élő és meghalt ismerőseimről abban a reményben, hogy amikor csendben megnyugszom itt a kis templom árnyékában, lesz, aki rám is gondol majd.” Ezt 1986. október 30-án írta egy nem túl közeli ismerősenek.

---

<sup>17</sup> Assmann 2004. 43.

## Az antropológus idegensége

A jelen kutatás a mikrotörténeti kutatásokhoz áll a legközelebb, amennyiben a kultúrakutató antropológus a hátrahagyott iratok értelmezésével próbálja meg tudni azt, hogy a valamikor élt emberek milyen társadalomban éltek, hogyan gondolkodtak, milyen volt a mikroviláguk – ezzel valamelyest magyarázva azt, hogy miért épp ilyen jelenleg a mi világunk.<sup>18</sup>

Több szempontból volt idegen számomra a levelekből feltáruló világ. Egyrészt az időbeli távolság okán. A főszereplő a 20. század tízes éveiben született, 2016-ban lett volna 100. éves. A korai időszak iratai időben meglehetősen távoliak az iratértelmező személyének jelen idejétől.

Egy másik kihívást a mindenkori gazdasági, technikai, technológiai itt és most mibenléteinek megértése jelentette. Amikor az egyes adatokat egymás után helyezünk, szépen kirajzolódik egy folyamat: az, hogy egy rurális környezetben, többnyire gazdálkodásból élő vagy egyházi munkát vállaló család tagjai hogyan gazdálkodnak, hogyan élnek meg a technikai újításokat, például mikor vezetnek be az áramot egyes templomokba, vagy hogy mikor jut el a rádió, majd később a televízió, telefon, hangrögzítő készülékek, mint a magnetofon, vagy akár a mosógép a falvakban élők háztartásába, milyen felszerelés volt a házaikban, mit tartottak az otthoni kényelem kritériumainak stb.

Egy további tényező, amely miatt számomra távolinak számított az itt leírt világ, az az egyházi kontextus volt. Világi foglalkozású személy lévén erőfeszítéseket tettem azért, hogy megértsem az egyháznak, mint intézménynek az iratok korabeli struktúráját, szabályait, működését, az olykor évtizedekig tartó egyházzajog vitáit, kommunikációs stratégiáit, és nem utolsósorban az államapparátussal való viszonyát.<sup>19</sup> A következő kihívás ehhez közel áll: a katolikus vallási kultúra

---

<sup>18</sup> Ld. Lepetit 1995.

<sup>19</sup> Ebben segítségemre volt pár XX. századi erdélyi egyháztörténeti munka, amely olykor nemcsak egyháztörténeti, hanem egyházzajogi kérdésekre is rávilágított, mint a Tempfli Imre munkája. Lásd Tempfli 2002.

megértése egy nem katolikus neveltetésű személy számára. Egy egyházi személy, egy pap irataiban számos egyházi szervezeti, egyházi jogi, vallási, liturgiai információ, szakkifejezés, utalás fordul elő, ezek megértése a távolról érkező számára ugyancsak erőfeszítést igényel.

Végül, de nem utolsó sorban szem előtt tartottam a főszereplő családi hátterét: sokgyermekes, gazdálkodással foglalkozó sváb származású, de már magyarul beszélő katolikus család leszármazottja a főszereplő, és ezek az előbb felsorolt jelzők közül szinte mindenik hordoz valami különlegeset az elemző felől nézve.

Világuk a fentiek ellenére bizonyos szempontból közel is állt hozzám, hiszen aki legalább fiatal felnőttként élte meg az 1989 előtti éveket, az olvasni tud a sorok között, és olyan szövegek, félszavas utalást is megért a levelekből, amelyek akkoriban mindenki életvitelében jelen voltak, mindenki értette őket, ám azóta teljességgel eltűntek. Hogy csak egyet említsünk, például az üzemanyag-korlátozás nyomán a nyolcvanas években bevezetett páros-páratlan rendszámú autókra vonatkozó közlekedési rendelet, amelyről mindenki tudott, és ezért csak úgy említene, hogy *jár a számuk* – azaz a rendszámuk épp közlekedhet azon a vasárnapon.

Az elemzésben érintett témákat a rendelkezésre álló szövegek adták. Értelemszerűen csupán arról írhat a kutató, amiről adata van. Az elemzés nem kínálhat teljes képet az adott társadalmi csoport mentalitásáról és kultúrájáról, hanem csak arról, amit ők maguk ebből kiemeltek a szövegekben.

A levelek sok mindenről hallgatnak, és a kutatónak ennek megfelelően kell őket kezelnie. Itt nemcsak arra gondolok, hogy sok levél hiányzik, amint ez a válaszlevelek tartalmából kiderül, hanem arra is, hogy a meglévő levelek sok mindenről hallgatnak, amiről csak sejtésünk lehet. Ha csak a levelek tartalmát figyeljük, azok az utolsó években hallgatnak például a főszereplő gyengülő egészségéről, sőt, olykor megnyugtató sorok olvashatók arról, hogy egészsége rendben van. A sorok közt olvasni ebben az esetben azt jelenti, hogy feltűnőnek tartjuk azt, ahogy mindenkit igyekszik biztosítani arról, hogy jó egészsége

van, miközben látni lehet, hogy ezt a címzettek megnyugtatója miatt írta, miközben számos jele mutatkozott annak, hogy változás történt az egészségi állapotában. Az antropológus figyelmét nem kerülhetik el az időskori levelek formájában és stílusában beállt változás. Az utolsó években a gépelés minősége jelentősen romlik, olykor alig olvasható a szöveg a félregépelések, elütések és kihagyások miatt. És ez csak egy példa arra, hogy a levelek, bár rendszeres betekintést engednek a mindennapokba, semmiképp nem tekinthetők a korszak teljes és objektív lenyomatának. Az írójuk legalább annyit elhallgatott, mint amennyit leírt a leveleibe, feljegyzéseibe. Ezért, bár hihetetlenül gazdag információforrást jelentenek számunkra, az itt fellelhető adatokat a megfelelő óvatossággal, reflexióval és forráskritikával kell kezelni.

Ezek a szövegek adott ponton nem csak a munka eszközét jelentették számomra. Bár a szereplőket személyesen nem ismertem, és azokkal sem találkoztam soha, akikkel fizikailag lehetett volna, idővel kialakult egy személyesebb viszonyom a szövegekkel és a történetekkel. Ahogy haladtam a szövegek olvasásával, és kezdtem megérteni a szereplők közötti viszonyokat, olvastam a jobb és rosszabb napjaikról, a keserű élményeiről és az örömeikről, olykor magam is velük sírtam és nevettem. Kialakult egyfajta tudós empátia bennem azokkal kapcsolatban, akikről olvastam. És hogy meddig tud a kutató elmélyülni ezen iratok nyújtotta csatornán a múltba? Talán elég ehhez megemlíteni azt a pillanatot, amikor épp olvasom, hogy a főszereplő 1989-ben keresi a CEC-szelvényét, és én a homlokomra ütök, mert vele ellentétben én tudom, hogy melyik fiókba tette még 1980-ban.

## A levelezés

### *Az indigó évszázada*

Az antropológiai, néprajzi kutatások immár rendszeresen használják az olyan írott szövegeket, mint a levelezések, naplók, feljegyzések, egyéb írásos hagyatékok, mint a kultúra kutatásának forrásait. Ezek a kutatások abból indulnak ki, hogy ezekben az iratokban fellelhetők az őket létrehozó mikrovilágok működésének legfontosabb jellemzői: a társadalom tagjainak értékrendje, a viselkedési szabályok, a mentalitásuk és sok egyéb. A jelen munka fő hivatkozási alapja a már említett iratanyag, a munka célja ennek bemutatása és értelmezése. Ennek a munkának nem célja összegezni a levelezéssel kapcsolatos teljes körű szakirodalmat, hiszen ezt már megtették korábbi áttekintések, ezért csak utal arra, hogy az alfabetizációról, az írásszokásokról<sup>20</sup>, ezen belül a levélírás történetéről<sup>21</sup>, a levélírás kutatásának történetéről<sup>22</sup>, a levélírás és az életpálya összefüggéseiről<sup>23</sup>, az írott szövegeknek az egyéni életben betöltött szerepéről<sup>24</sup>, de a levelek nyelvi vonatkozásairól<sup>25</sup>, egyes személyiségek levelezéséről<sup>26</sup> készített szakmunkák kellő áttekintést nyújtanak a téma szakirodalmi előzményeiről.

A vizsgált iratanyag egy olyan korszak terméke, amely kommunikációs eszközei és technológiai nagyban különböztek az iratanyag feldolgozásának éveiben rendelkezésre álló eszközöktől. A 20. század nagy részében a magánszemélyek legfontosabb kapcsolattartási eszköze a személyes találkozáson kívül a postai levelezés volt.

A század első két évtizedében született személyeké volt az utolsó olyan generáció, amely teljességgel elektronikus kommunikáció nélkül

---

<sup>20</sup> Keszeg 2008.

<sup>21</sup> Keszeg 2008. 225–229.

<sup>22</sup> Keszeg 2008. 229–230.

<sup>23</sup> Keszeg 1996, Keszeg 2008. 230–236.

<sup>24</sup> Keszeg 1998, 2006.

<sup>25</sup> Balázs–Grétsy (szerk.) 2003.

<sup>26</sup> Alexa–Pongrácz 2001, Nagy (szerk.) 2006, Beke 2010, Jakó 2012 stb.

nőtt fel: telefont csak idős korokban használtak, számítógéppel csak nagyon idős korokban találkoztak és többnyire nem használták, mobiltelefon és internet nem volt az ő életidejükben. A média számukra a nyomtatott újságok, a rádió és a televízió volt. Romániában 1945 és 1989 között ez kizárólag az állami tulajdonban és ellenőrzés alatt levő közszolgálati médiát jelentette. A távolsági kapcsolattartást pedig a posta intézménye biztosította.

A postai úton történő levelezés a 20. század domináns kommunikációs eszköze volt. A kézzel vagy írógéppel írt leveleket azonban a levél írója az esetek túlnyomó többségében másolat készítése nélkül postára tette és elküldte a címzettnek, így neki magának nem maradt másolata a saját leveleiről. A mai fiatal generáció tagjai, akik már nem a kézírásos, hanem az elektronikus levelezést gyakorolják, és természetesen veszik azt, hogy minden elküldött levelük visszakereshető a postafiókjukban, talán kevésbé értik meg azt, hogy milyen érzés volt egy levelet megírni és elküldeni úgy, hogy annak csak az az egy, postán elküldött példánya létezett, és másolata nem volt (automatikusan) visszakereshető.

Ezt a helyzetet volt hivatott orvosolni az indigó használata, különösen akkor, ha az ember írógéppel írta a leveleket. Indigót a kézírással írt szöveg esetében is lehetett alkalmazni, ám ez nehezkesebb volt: ilyenkor a szélén összetűzték gombostűvel a lapokat, hogy ne csusszannak el. Sokkal könnyebb volt írógépben használni az indigós lapokat, itt minimális volt az esélye az elcsúszásnak.

Az indigót a levelezőlapokkal azonos méretben forgalmazták. Amikor másolatot szeretett volna készíteni egy szöveg írója, az írógépbe úgy fűzte be az írólapját, hogy mögéje tett egy indigós lapot és egy másik írólapot. Így amikor leütötte a betűket, az ütés erejétől a betű nemcsak az első lapon, hanem a második, ún. másolati lapon is látszott. Amennyiben több másolatra volt szükség, lehetőség volt egyszerre több lap és indigó összefűzésére. Az iratok között van olyan szöveg, amely több példányban van meg, és látszik, hogy ilyenkor ezt az eljárást alkalmazták.

A fejezet elején az indigó évszázadának neveztem ezt az időszakot – nyilván ez a megközelítés az itt vizsgált iratanyag és ennek az anyagnak a létrehozója szempontjából releváns, illetve mindazok szempontjából, akik a legfontosabb kapcsolattartási eszközként a levelezést használták, irataik sokszorosítása céljából pedig az indigót. A toll, a ceruza, a töltőtoll, a golyóstoll, az írógép a gondolatok rögzítésének eszköze volt, az indigó azonban az első olyan széles körben hozzáférhető eszköz, amely lehetővé tette a szöveg sokszorosítását anélkül, hogy azt kézzel újra leírták volna. Az indigó tette lehetővé azt, hogy a jelen vizsgálat tárgyát képező iratanyag egyben maradjon.

A jelen kutatás központi szereplője a harmincas évektől kezdődően a kilencvenes évek közepéig kiterjedt levelezést folytatott, és ezeket az iratokat gondosan megőrizte. Nemcsak a bejárt életútja miatt érdekes ez az anyag, hanem az írásos hagyaték jellege miatt is egyedi: mivel a főszereplő szinte kényszeresen gyűjtötte a saját életét dokumentáló iratokat, azaz gyakorlatilag mindent, ami papír formában félretelhető volt. A néprajzi, antropológiai szakirodalom ismer olyan esettanulmányokat, amelyek egy személy levelezését vizsgálták.<sup>27</sup> Ám ez legtöbb esetben csak az egy személy birtokában levő, általa kapott leveleket jelentette. Az adott személy által elküldött leveleket csak kis számban sikerült a kutatóknak összegyűjteni. Ezért aztán ezek az elemzések kevésbé szóltak az adott személyről, mint inkább a levelezői köréről.

A jelen esetben azonban nemcsak azok a levelek maradtak meg, amelyeket az adott személy kapott, hanem azok is, illetve főleg azok, amelyeket ő fogalmazott és küldött el. Az első évektől ugyanis – kevés kivétellel – írógépen és indigóval írta a leveleit, majd írógéppel készítette a feljegyzéseit is – értelemszerűen ez utóbbit indigó nélkül, egy példányban, hiszen ezeket a szövegeket nem küldte el. Ez azt jelentette,

---

<sup>27</sup> Keszeg 1996, Kokó 1999, Csergő 2012, Bíró 2015 stb.



hogy legalább egy, indokolt esetben azonban több másolatot is készített a saját leveleiről.

Az írógép korszakában az archiválási feladatot az állami és a gazdasági adminisztrációs apparátus is az indigó használatával oldotta meg, amely segítségével két vagy több példányban készültek el a hivatalos iratok, és így a kibocsátott iratokat saját maguk számára is visszakereshető módon dokumentálhatták.

A levelezés dokumentálásának igényét a szakirodalom a korábbi időkből is ismeri. A 19. században a nagy levélforgalmat bonyolító személyek a leveleik másolatát megtartották, hogy annak tartalmát később visszakereshessék.<sup>28</sup> A vizsgált anyag nagy része ehhez hasonló eljárással készült: a levelek írója másolatot készített és tett félre magának az elküldött leveleiből. A levelei eredeti, felső példányát aláírta és postára tette, a másolati példányt pedig az iratai között helyezte el. Ennek köszönhetően gyakorlatilag néhány évtizeden keresztül végig követhetjük azt, hogy mit gondolt a levelek írója az idők során.

Az indigó használata egészen idős koráig mindennapos volt. A kilencvenes években jelent meg a fénymásoló gép, majd lassan elterjedt a számítógép és a hozzá kapcsolt nyomtató. A gyűjteményben a kilencvenes évekből feltűnik pár fénymásolt oldal, amit körlevélként kaphatott meg, sőt, néhány levelet már számítógépen írtak meg, a hozzá kapcsolt nyomtatón nyomtatták ki, így küldték el neki postán, de ő fénymásolót vagy számítógépet sosem használt.

A posta sokáig az egyetlen, a tömegek számára elérhető, a távolsági kommunikációt biztosító intézmény volt, és szívesen használták, mert gyors volt. Gyorsaságát nem egyszer a levelekben is említik: megtörtént, hogy egy adott napon megírták és feltették a levelet, és a következő napon egy másik városban már olvasta is a címzett, mint

---

<sup>28</sup> „A nagy levélforgalmat bonyolítók az elküldött leveleket *»az e végre készített könyvbe lemásoltatják, hogy ha a szükség kívánja, tartalmaikat mindenkor megtudhassák«*. Ezek a másolatokat őrző levelezőkönyvek (például Széchenyi Istváné) utólag a történészek számára igen becses forrásokká váltak.” [http://mindennapoktortene.blog.hu/2014/05/15/levelezes\\_leveliras\\_19\\_szazad](http://mindennapoktortene.blog.hu/2014/05/15/levelezes_leveliras_19_szazad) (2019. 02. 01.)

ahogy ezt a Mihály nővére említi. 1981. október 21-én azt írja, hogy ő október 15-én írta a levelét, és az öccse október 16-án keltezte a választ. Ugyancsak a posta gyorsaságát említi nővére 1982 márciusában is: vasárnap este 6 és 7 óra között dobta be a levelet a postaládába, és kedden már meg is kapta a választ.

A postát nem csak gyorsnak, hanem megbízhatónak is tartották. Nagyobb pénzüsszegeket is küldtek egymásnak a levél mellett a borítékban. 1964 szeptemberében nővére írja levelében azt, hogy egy ismerősük rajta keresztül küld az öccsének 1000 lejt, a leveléhez mellékelve küldi neki. Ez az összeg akkoriban akár egy havi megélhetést is biztosított. A hetvenes években, amikor egy barátja érdeklődött arról, hogy vajon megkapta-e a küldeményét, vagy netán elveszett a postán, Mihály azt válaszolta egy datálás nélküli levelében, hogy megkapta a barátja küldeményét, csak nem küldött erről visszajelzést neki, majd hozzátette: „Hát tudd meg, hogy a postán, amit hazuról küldünk, el nem vész semmi az ég világon.” A posta intézményében való feltétlen bizalma valószínűleg abból fakadt, hogy meglehetősen komoly tapasztalata volt ezen a téren. Hetente több, de olykor akár naponta több levelet írt, sokat kapott, és ez kialakíthatta benne ezt a fajta biztonságérzetet.

Voltak persze olyan esetek is, amikor a postai szolgáltatás mégsem működött olyan jól, mint várták. Amikor 1982-ben külföldi folyóiratok megrendeléséről ír neki a nővére, azt is elmondta, hogy a rendelés leadásakor a postai alkalmazott azt javasolta, hogy magyarországi lapokat ne rendeljen, mert azok akadozva érkeznek. Ugyancsak magyarországi küldeményről írnak 1974-ben. Apáca ismerőse januárban csomagot küldött Mihálynak Budapestről, és végül ugyanazon év szeptemberében tisztázzák levelekben, hogy a csomag nem érkezett meg. Szeptemberben megtudjuk, hogy Mihály kérésére kellett beszereznie valamit Budapesten, amit ő meg is tett, el is küldte, ám hónapokig nem kapott visszajelzést. A csomag küldője utólag szabadkozott, hogy nem miatta kellett Mihálynak nélkülöznie, hiszen elveszett a postán a csomag. 1974-ben egy pannonthalmi bencés szerzetes is

említi levelében a postai szolgáltatásokkal kapcsolatos fenntartásait. Épp egy énekrendből akart elküldeni két példányt, ám azt írta, hogy kétli, hogy azok célba érnek. És itt felsorol számos európai és afrikai országot, amelyekbe rendszeresen küld leveleket, és azok a küldemények mindig megérkeznek, csak Romániában nem.

Látni kell azonban, hogy a panaszok mindig a magyarországi postai küldeményeket érintik, és ez nem véletlen: a magyarországi folyóiratok nem érkeznek rendszeresen, a Budapesten feltett csomag nem érkezett meg, és a bencés szerzetesnek is hasonló tapasztalata volt.

A sors iróniája, hogy végül a bencés szerzetes által küldött énekeskönyvek megérkeztek, ám Mihály, aki megkapta ezt az 1974-ben küldött csomagot, nem küldött a feladónak visszajelzést, hanem csak 1979-ben köszönte meg neki az énekeskönyveket, amikor újra levelet írt a szerzetesnek. Nyilván addig a szerzetes abban a tudatban élt, hogy a csomagja megint elveszett.

Ismert volt egy másik sokszorosítási technika is: a hektográf. 1964. szeptember 4-én egy levélben említik, ám nem ezzel a névvel, hanem a „sokszorosító kocsonya” összetételét kérdezik. A sokszorosítás abból állt, hogy egy zselés állagú anyagot készítettek, amelyre az élénk színnel írt vagy rajzolt papírt ráfordították. A zselé átvette az írást vagy rajzot. Erre aztán rásímítottak egy üres lapot, ami átvette az előző lap mintázatát. Állítólag 60 példányt is tudtak ezzel a módszerrel sokszorosítani. Ennek a zselének az összetételét kérdezik egy levélben egymástól, ám ebben a körben való használatáról nem tudunk.

### ***A levélírás kulturális kontextusa. Levelező kör, a levelezés íratlan szabályai***

Mihály alapvetően két körrel levelezett: a családjával és a szakmai körébe tartozó személyekkel, azaz a paptársaival, olykor híveivel.

Otthonról való elköltözése után a szüleivel kevés levelet váltott. Édesanyja írt pár sort neki, amikor csomagot küldött, ám édesapjától

nincsen szöveg a gyűjteményben. Testvéreivel, majd azok leszármazottjaival levelezett, de az egyes családtagjaival kialakított levelező kapcsolatuk időben nem azonos intenzitású. A családból nővérével, Angélával levelezett a legtöbbit, vele olykor akár heti gyakorisággal. Valószínűleg azért írtak többet egymásnak, mert érdeklődési körük és értékrendjük is közel állt egymáshoz.

Angéla csak ritkán írt írógéppel, ő leginkább kézzel írta leveleit. A többi testvérevel gyakrabban találkozott, mint öccse, a távolabb élőkkel levelezett, ezért aztán róluk is mesélt az öccsének írt leveleiben. A szerzetesrendek felszámolása után polgári munkahelyeken dolgozott, de nem adta fel a szerzetesi értékrendet, továbbra is apácának tekintette magát, az apácanevét használta, és ennek megfelelően élt. Így aztán később sem alapított családot, hanem tehetségét és tudását a családja szolgálatába állította, és a testvérei gyerekeit hosszú évekig nevelte és korrepetálta. Leveleit kizárólag az apácanevén írta alá, a testvérei is így emlegetik egymás között, illetve a neki írt levelekben is ezen a néven szólítják meg. Ez azonban nem jelentett kizárólagosságot. Előfordul, hogy az ismerőseik, távoli rokonaik egymás között a polgári nevén emlegetik Angélat. 1991-ben öccse a polgári nevének napján küldött neki névnapos köszöntést. És azt is tudjuk, hogy 1991-ben az olaszországi utazása alkalmával a polgári nevén mutatkozott be az ottani apácáknak, hiszen elmeséli, hogy mennyire tetszett a vendéglátóinak a neve csengése.

Fiatalabb korukban húga, Ibolya is rendszeresen írt Mihálynak, ám később, amikor a lánya Magyarországra költözött és ő kétlaki lett, csak Angéla által jutottak el hozzá az Ibolyával kapcsolatos hírek. Ibolya egészítette ki a testvéri hármast, akik jól megértették egymást. Ő is tanítóképzőt végzett, levelein is meglátszik ez: helyesen írt és fogalmazott. Ő is közel állt Angéla és Mihály világához és értékrendjéhez.

Másik nővére, Adél is levelezett vele, de ő nem írt olyan gyakran öccsének. Csak akkor küldött levelet, ha egy konkrét ügy ezt megkívánta. Főleg a testvérei gyermekeinek ügyében írt, akik közül néhány nevelését rendszeresen átvállalta. Bár kimondottan szüksézszerűek a levelei, az ő levelein is látszik, hogy iskolázott volt.

Mihály öccse, János tizenévesen, valószínűleg családi sürgetésre írt pár levelet. Benne nem alakult ki az az igény, hogy levelek révén kapcsolatot tartson fent testvéreivel. Későbbi is csak akkor írt, amikor valamely helyzet megoldása ezt megkívánta. Többi testvérétől még ennél is kevesebb alkalommal, alig néhányszor kapott levelet Mihály, nagyjából csak krízishelyzetekben. Róluk inkább a többiek közvetítésével jutnak el hozzá a hírek. Az ő leveleiken már látszik, hogy kevés iskolai képzésben részesültek, sem a fogalmazásuk, sem a helyesírásuk nem volt az iskolázott testvéreik szintjén.

Távolabbi rokonaival időnként felerősödik a kapcsolattartás iránti igény, pár hónapig, évig tart. Ilyenkor, ha nem is gyakran, de évente többször írogatnak egymásnak, de aztán konkrét közös témák hiányában ezek hamar lecsengenek.

A másik nagy csoport, akikkel levelezett, a foglalkozásának megfelelő szakmai csoport tagjai. Ide tartoznak az egyházi szervezet képviselői, előljárói, papársai, volt tanítványai, kollegái, barátai. A baráti köre átfedésben volt a szakmai csoportja tagjaival, hiszen többnyire a foglalkozási köréből kerülnek ki a közelebbi ismerősei, barátai.

Megtörtént, hogy levelet váltott a falubeli híveivel is. Hivatalos leveleket írt állami szerveknek, polgármesteri hivataloknak, turisztikai hivatalnak, vámhivatalnak.

És végül ott vannak a magánéletéhez sorolható levelek: ide tartoznak azok a levelek, amelyeket közeli női ismerőseivel váltott, valamint a nyolcvanas évektől a kedves tanítványával való levelezése is.

A levelezés egyes esetekben bonyolultabb is lehetett annál a klasszikus sémánál, amely szerint egy személy megír egy levelet, ráírja a borítékra annak postai címét, akinek szánta, postára teszi, és a címzett megkapja, majd elolvassa a levelet. Megtörtént, hogy egy-egy levél ennél bonyolultabb utat járt be.

Volt arra példa, hogy két családtagnak szánt két külön lapra írt levelet ugyanabban a borítékban küldték el, és a címzettet megkérték arra, hogy adja át a másik személynek a neki szánt részt. És ez nem mindig csak praktikussági okokból történt így. Például egyik Angélának

küldött levele mellé Mihály odatette az öccsének szánt levelet is, és arra is megkérte nővérét, hogy ő is olvassa el az öccsének írt részt, mielőtt átadja neki. Az eljárást az öccsére gyakorolt nyomásnak is szánta, hiszen minél többen ismerik meg kemény szavait, annál nehezebb lesz majd az öccsének eltekintenie tőlük, és annál tisztább lesz ő, a feladó is, hiszen, ha rosszul mennek a dolgok, akkor a család bizonyossággal tudja majd, hogy ő megtette, ami tőle elvárható volt, így kezett jó útra terelni az öccsét.

A másik olyan eset, amikor ezt a megoldást választották, a szerelmi töltetű kapcsolatok esetében volt. Mihályt arra kérte egy barátja, hogy adja át egy hölgynek a szerelmet valló levelét, amit ő, a barátja megírt és elküldött Mihálynak. A kérés indoklása az volt, hogy a szerelmes férfi nem szeretne volna, ha más kezébe kerül a levél, márpedig ha postán küldte volna, fennállt annak a lehetősége, hogy a házból valaki hamarabb veszi kézbe, esetleg ki is nyitja a borítékot. És ennek a biztos elkerülését csak a levél személyes átadása jelentette, amit ő nem tudott megvalósítani. A történetben rejtve, de ott van annak a lehetősége, hogy valaki út közben megsérti a levéltitkot, elolvas egy olyan levelet, amelyet nem neki szántak.

Egy hasonló eset történt az ötvenes években is, amikor több kézen keresztül juttattak el leveleket, ám ez a történet ismeretlen célú, és kicsit másképp is végződött. Ebben a történetben a Budapesten élő Kornélia nővér panaszkodik Mihálynak arról, hogy az, akihez ő eljuttatott levelet Mihály kérésére, most vele próbálja felvenni a kapcsolatot. Már három levelet küldött neki az illető, amelyekre ő nem válaszolt. Feltehetően itt is több kézen át küldött levelekről lehet szó, azaz a végső címzetthez Kornélia és Mihály is csak közvetítették a levelet. Nem tudjuk, hogy a végső címzett milyen tartamú leveleket írt Kornéliának, mint közvetítőnek, ám az kiderül, hogy a közvetítő, Kornélia egyáltalán nem kívánt kapcsolatban kerülni a végső címzettel.

A levelezés privát jellegéről sokat szoktunk beszélni ma, amikor egy gombnyomással továbbítható bárki számára egy elektronikus levél.

Érdekes módon ebben a korábbi, papíralapú világban is meglepően sokszor találkozunk olyan esetekkel, amikor a kapott levelet odaadták egymásnak elolvasásra, vagy akár átmásolták a tartalmát egy harmadik személynek írt levélbe. Nyilván az ilyen esetekről csak egy módon szerezhetünk tudomást, azaz csak akkor, ha valaki meg is említi azt, hogy odaadta a levelet egy harmadik személynek elolvasásra. Megtörtént, hogy Mihály nyomásgyakorlási eszközként alkalmazta ezt az eljárást, amikor fenyegetésképp azt írja, hogy ő bizony másoknak is megmutatta a neki küldött levelet. Egy másik esetben, 1972. január 15-én Krasznabéltekről küldött levelet az ordináriusnak. Ebben felsorolja az 1969 óta felgyült sérelmeit, és ezekre hivatkozva kijelenti, hogy mindezekért továbbra sem hajlandó kitölteni az új alkalmazott munkaügyi iratait, amit épp kértek tőle. Azt írta az ordináriusnak, hogy „fölöttébb idegesek azok a sorok,” amellyel visszaküldte neki az aktákat, majd hozzáteszi, hogy ő bizony megmutatta másoknak is az ordinárius levelét. Azt írja, hogy „akik olvasták, egymás között várják, mi lesz a válaszom”. Nem mondja el, hogy kiknek mutatta meg a levelét, de azt akarja sejtetni, hogy ő nincs egyedül, hogy a kibontakozó konfliktust többen figyelemmel kísérik. Az iratokban annak nincs nyoma, hogy valóban megmutatta-e bárkinek a levelet, ahogy írja.

Megtörtént az is, hogy valaki elmesélt egy történetet egy levélben, és a második személynek már nem kívánja még egyszer leírni, hanem az előző leveléhez küldi a második olvasót. 1961 novemberében kapott egy levelet, amelyben a levelezőtársa utal egy történetre, amelyet végül nem mesél el. Helyette arra biztatja őt, hogy ha érdeklí a szóba forgó ügy, akkor kérje el és olvassa el ő is a közös ismerősüknek korábban írt levelét, mert onnan többet is megtudhat. Mintha már nem lenne kedve újra leírni ugyanazt a történetet, hanem inkább megjelöli, hogy melyik kollégájának küldött a témáról részletes leírást. Úgy tűnik, hogy egy levél ebben a körben és ebben az időszakban nem számított feltétlenül magánjellegűnek, hanem kicsit tágabb hozzáférést is megengedett, azaz nemcsak a címzett, hanem rajta kívül az adott ismeretségi kör is hozzáférhetett az abban leírt információkhoz.

Ezért történhet meg az, hogy maga a levél írója arra biztat egy harmadik személyt, hogy olvassa el a nem neki írt levelét.

Ugyancsak egy levél tartalmának megosztásáról szól a következő történet. Miután Mihályt elmozdították a papneveldeből, Krasznabéltekre került. Az itt töltött első karácsonyán, 1967 telén Márton Áron püspök karácsonyi üdvözlőt küldött neki. Ő erre annyira büszke volt, hogy az üdvözlőt szövegét bemásolta egy paptársának írt levelébe. De itt nem áll meg a történet. Úgy érezhette, hogy további emberekkel is meg kell osztania ezt a hírt. Ezért karácsony után levelet írt az öccsének, aki kántor volt, és a paptársának írt levelének a másolatát is elküldte neki. Itt nem magának az információnak a megosztása vezette, mind inkább az, hogy megmutassa, mennyire megbecsüli őt a püspök. Ahhoz azonban már nem volt kedve, hogy ide is bemásolja a megfelelő részletet, hanem elküldte neki a paptársának írt levelet, ahova már bemásolta az üdvözlőt szövegét.

Az 1979-es anyagban is van példa arra, hogy megmutatják egymásnak a leveleket. Egy paptársa írta, hogy azt a levelet, amelyet Mihály a tasnádi átadás-átvétel kapcsán írt neki, megmutatta másoknak is – hiszen, amint írja, ez a levél nekik szólt. Itt nyilván nem ugyanaz történik, mint korábban. Itt egy olyan személynek küldte a levelet, aki nem érezte magát minden tekintetben címzettnek, mivel a levél tartalmában másokra utalt, és ezért megmutatta azoknak is, akiknek „üzenni” kívánt a levél.

1983-ban egy paptársa és barátja panaszoja, hogy akinek ő levelet írt, az megmutatta másoknak is az adott levelet – ráadásul pont annak mutatta meg, akiről ő a levélben írt. Történt ugyanis, hogy Mihály megkérte a barátját, hogy a barátja győzze meg a kántort arról, hogy a kántor engedje a Mihály közeli ismerőseit, két fiút a templomi orgonán gyakorolni. A barátja ennek érdekében levelet írt a kántornak. Ebben a levélben a barátja kitért arra, hogy az ő saját visói kántoruk sem tud kottából játszani. Az akadékoskodó kántor pedig minden további nélkül megmutatta a levelét a visói kántornak, az pedig megmutatta az ő főnökének (a plébánosának), és azóta is „mutogatja a



visóiaknak”. Ebben a történetben a levéltitok többszörös megszegéséről van szó, de valahogy az érintett, a Mihály barátja nem fogalmaz meg ezzel kapcsolatban felháborodást vagy kifogást. Aránylag szenvtelenül meséli el a történeteket, amely során bár segíteni akart neki, ő járt rosszul, miközben mégiscsak valaki másnak a problémáját próbálta megoldani. Válaszlevelében Mihály kitér a levéltitok megsértésére, mondván, hogy ő mindig elcsodálkozik azon, hogy vannak olyan emberek, akik bizalmas közléseket ismeretlen emberek elé tárnak ártó szándékkal. Ő sem a levéltitokra hivatkozik, nem is használja ezt a fogalmat, hanem csak a bizalmas közlés kifejezést használja, és csak akkor kifogásolja a gesztust, ha ártani akarnak vele. Közben tudjuk, az előzőekben is láttunk példát arra, hogy nem egyszer ő maga írta, hogy az általa kapott leveleket megmutatta másoknak is.

Az említett példák között tehát volt olyan, amikor valaki kéri, hogy a levelét ne csak a címzett, hanem valaki más is olvassa el – akár azért, hogy családon belül nyomást gyakoroljanak egy családtagra, akár azért, mert nem volt kedve valakinek még egyszer leírni egy hosszabb történetet. És olyan eset is előfordult, amikor a levélíró tudta nélkül mutatják meg a levelét, azzal a szándékkal, hogy ártsanak neki. Az is látszik, hogy amikor az elvi kérdés megtárgyalására kerül sor, olyan állásfoglalást fogalmaz meg a főszereplő, amelyet a gyakorlatban maga sem követett. Azaz volt egy fennhangon megforgalmazott álláspont, amely szerint elítélendőek azok, akik bizalmas közléseket ismeretlen emberek elé tárnak ártási szándékkal, és volt a gyakorlat, amely szerint ezzel a lehetőséggel alkalomadtán azok is éltek, akik az említett elvi álláspontot megfogalmazták.

A levelekkel kapcsolatos íratlan szabályok közé tartozott az a társadalmi elvárás, amely előírta, hogy a közeli levelezői körben levő személyeknek hosszú leveleket kellett írjanak egymásnak. Minden levélíró tudta, hogy az adott címzetthez fűződő viszonya milyen elvárásokat támaszt vele szemben, ami a levél hosszúságát illeti, ezért egyes esetekben már a levél elején szabadkoztak azzal kapcsolatban, hogy most épp kevesebbet írnak majd, mint az elvárt volt részükről. Ennek

az elvárásnak egyik érdekes esete az az 1963-as levél, amelyben Mihály, miután kicsivel többet írt, mint egy fél oldal, azt írja, hogy talán már minden leírt, és hogy egy oldalon van annyi, mint Angéla 8 oldalán. Ennek a ravasz retorikai fordulatnak a használata egyrészt azt igazolja, hogy ő is számolt azzal az elvárással, hogy tőle hosszú levelet várnak, ráadásul ott volt előtte emlékeztetésként Angéla 8 oldalas levele. Ez utóbbi valóban hosszabb volt a szokásosnál, Angéla levelei általában 4 oldalnyi terjedelműek voltak.

Egy másik íratlan szabály az egyházi ünnepek alkalmával küldött üdvözetek kölcsönösségére vonatkozott. Jó példa erre egy 1991-ben papírra vetett panasz, amelyet egy Magyarországra költözött rokonuk ír Mihálynak. A levélben keserűen emlegeti azt, hogy bár ő rendszeresen küld a családtagoknak karácsonyi üdvözetet, sem választ, sem viszonzást nem kap. Mint mondja, egyetlen hazaküldött üdvözlő lapjára sem kapott soha választ a rokonaitól, mióta ők Magyarországon élnek, és ő úgy véli, hogy talán neki sem kellene küldenie, de az idén még elment a lapja. A családi, rokoni viszonyoknak tehát jó mutatója volt az ünnepek alkalmával egymásnak küldött levelezőlapos üdvözet. A gesztus viszonzása vagy elmaradása jelzésértékű volt. Ebben az esetben a Magyarországra költözött családtagok küldenek rendszeresen az otthon maradottaknak üdvözetet, és az otthoniak nem viszonzák ezt. Az, aki küldi az üdvözeteket, rossz néven veszi a válasz elmaradását, és a kapcsolatuk megromlását sejtje a nem viszonzott üdvözetek mögött.

1964 januárjában Adél írta panaszosan Mihálynak, hogy bár ő küldött Angélának üdvözetet, Angéla nem küldött neki. Hozzáteszi, hogy hallotta, hogy Angéla a lábát törte. Mégis, valahogy fel sem merül benne annak a lehetősége, hogy a lábtörés elegendő ok lehet ahhoz, hogy elmaradt részéről az üdvözet küldése, hanem arra gondol, kissé rosszkedvűen, hogy biztosan sok dolguk volt.

1967-ben öccsének írt levélben Mihály mentegetőzve mondja, hogy senkinek nem írt karácsonyi üdvözetet. Ennek a megjegyzésnek nem pusztán az a célja, hogy tájékoztassa az öccsét arról, hogy küldött

vagy sem üdvözléteket, hanem ezt magyarázatnak szánta. Ezzel mintegy indokolja azt, hogy miért nem írt az öccsének sem. Ha senkinek nem írt, akkor nem várhatta el, hogy neki írjon.

Egy további íratlan szabály volt az, hogy minden levélre illet bizonyos határidőn belül válaszolni. Ez a határidő azonban nem volt azonos mindenki számára. Attól függött, hogy mennyire közeli rokon vagy ismerős az illető. Aki a közeli körhöz tartozott, annak rendszerint még a levél kézhezvétele napján válaszoltak, de voltak olyanok is, akinek rendszerint csak pár hét múlva, távolabbi ismerősöknek hónapok vagy akár évek múlva, a megfelelő szabadkozás kíséretében.

Amikor valaki úgy érezte, hogy a válaszelevele ezen az elvárt határidőn túl íródott, igyekezett megindokolni a késését. Ezek az indoklások többnyire abban merültek ki, hogy nem volt ideje az illetőnek válaszolni. Azt hinnénk, hogy egy idő után már eltekintenek ettől a szinte rituálissá váló fordulattól, ám mégis mindig sor került ezekre a mentegetőzésekre és az időhiányra történő hivatkozásra.

De nemcsak időhiányra hivatkoztak. Például 1964 májusában arra hivatkozott Mihály, hogy azért nem írt korábban Adélnak, mert várta a megfelelő alkalmat. Ekkor készült hozzá menni a nővérük, Magdolna, és így vele küldte a levelét. Ebben az esetben azonban kisé átlátszó a mentegetőzése, hiszen nyilván ismerte az Adél postacímét, nem volt különösebb fizikai akadály annak, hogy hamarabb írjon neki. Angéla ugyanebben az évben azt írja, hogy már egy hónapja akar írni öccsének, de mindig akadtak sürgősebb ügyek. Megtörtént a fordítottja is, hogy Angéla neheztelt azért, hogy az öccse régen írt levelet, például azután, hogy hazaérkeztek 1964 nyarán a Kornéliával hármasban megejtett nyári tengerparti kirándulásról. Amikor mégis ír az öccsének, megjegyzi azt, hogy öccse már egy hónapja nem írt. A szemrehányás a levelek elmaradásával kapcsolatban meglehetősen ritka, hiszen Mihály sok levelet írt Angélának. Hogy miért hallgatott el most, az nem derül ki. Látszik, hogy ezekben a nyári hetekben senkinek nem írt. Az időszak első részében kirándultak, ám ezt követően is egy hónapig nem írt.

Egy másik szabály arra vonatkozott, hogy nem illik több levelet írni anélkül, hogy válasz érkezett volna az az első levélre. Ettől csak különleges esetekben tértek el. Angéla például jelzi 1964. április 18-án, hogy ugyan nem rajta a sor, de kénytelen ő írni, mert van pár sürgős dolog, ami nem tűr halasztást.

Volt időszak, amikor Mihály szándékosan megszüntette a kapcsolatot egyik-másik levelező partnerével. Például 1979 után egy időben állandóan emlegette azt, hogy nem tartotta a kapcsolatot a püspöki hivattal, legalábbis került a levelezést velük. Ezt másoknak írt levélben mondta el. Amikor mégis úgy adódott, hogy szükséges volt a püspökség tudomására hoznia valamit, egy ismerősét kérte fel levélben arra, hogy hozza a püspöki hivatal tudomására az információt, mert, mint mondja, ő maga nem levelezik velük. Azt is megtudjuk, hogy miért nem: mert még nem válaszoltak egy másfél éve küldött levélre, amelyben sérelmeit sorolta fel.

Megtörtént, hogy ugyanazokkal a szófordulatokkal élt különböző személyeknek írt levelében. 1964 májusában például több kollegájának küldött gratuláló levelet esperesi kinevezésük alkalmából. Négy kinevezésről szól a körlevél, három gratuláló levelet írt, ebből egy esetben szerepel a címzett keresztnéve a megszólításban, amiből következtetni lehet a személyére. A háromból két esetben szó szerint ugyanazt írta: hogy már régen várt erre a kinevezésre, és természetesnek találja.

A levelezőtárs megszólítása is témává válhatott. A hetvenes években egy datálatlan levélben szólt egy németországi paptársához. A levél első felében egymás megszólítására reflektál: „Most lettünk egyenlők, azaz quittek. Első levelemben én szólítottalak magázva. A válasz kedves hangú tegezés volt. A latin levelemre a válasz nekem, a Nagynak szólt – magázva. Most már ezentúl csak így: per tu.” Ez a tegezős-magázós történetecske az íratlan szabályokról és azok ismeretéről, illetve alkalmazásáról szól. A szabályokat a levelező társa ismeri, ám Mihály nem ismeri, vagy nem alkalmazza. Egy íratlan szabály ugyanis úgy szólt, hogy az azonos neműek között az idősebb kezdeményezheti a tegezést. Első levelében még helyesen jár el, hiszen magáz

egy nála idősebb személyt. Ám amikor az tegezve válaszol, ő valószínűleg nem fogadja el ezt a felajánlott közvetlenséget, hanem tovább magázza a címzettet. Ezért a másik visszatért a magázásra, ám kissé ironikusan Nagyúrnak szólította őt, amikor végre ő is tegezésre váltott.

A kilencvenes években érezhetően változni kezdett a leveleinek a stílusa, hangneme. Módosult a gépelés technikája. Korábban sem volt jó gépelő, mert bármennyire sokat használta az írógépet, mindig tele voltak elütésekkel a szövegei, mostanra azonban ezek száma igencsak megnövekedett, különösen megnehezítve a szövegek olvasását, sőt, olykor csak találgatni lehet a hiányzó betűket. Gépeléstechnikája romlott, hiszen az idős ember keze erőtlenné vált az írógép használatához. Ezzel párhuzamosan a szövegalkotási technikája is változott: mondanivalóját mindinkább szaggatott stílusban adja elő, rövid kijelentő mondatokat ír, mintha nem lenne türelme a részletekhez. Ezekben az években mind gyakrabban elkalandozik a figyelve, az aktuális üzenet leírása közben észébe jut valami a régi időkről, és elfelejt visszatérni az eredeti gondolathoz, ami korábban nem volt rá jellemző. Ez mind annak a jele, hogy a kor előrehaladtával megváltozott a gépelési technikája és megváltozott az a képessége is, hogy a mondanivalóját a világról kompakt szövegekbe, összefüggő gondolatmenetbe gyúrja össze.

#### *A levelezés ritmusa, gyakorisága*

1948-ban leveleket váltott Kornélia nővérrel, akivel a budapesti egyetemi évei alatt ismerkedett meg. Májusban egy levelében Kornélia arra kéri, hogy ha nincs ideje levelet írni, akkor inkább ne írjon, mint olyan levelet küldjön, amilyent épp kézhez vett. Hozzáteszi, hogy nekik is sok munkájuk van, ebből lehet következtetni arra, hogy Mihály a sok munkájára hivatkozott a kifogásolt levélben.

Később egyre gyarapodott azok köre, akikkel levelezett. Egyik legsűrűbb időszakában, 1963 decemberében egy hónap alatt 19 levelet és 2 meghívót kapott. Ő maga 27 levelet írt egy hónap leforgása alatt, ezen kívül két gazdasági feljegyzést, valamint egy levélvázlatot is készített, feltehetően a püspök kérésére. Átlagban tehát szinte minden

napra egy levél jut. Ezek eloszlása azonban nem volt egyenletes, december 19-én például legalább 5 levelet írt.

Tegyük azt is hozzá, hogy ez a típusú levelezés sokkal hosszabb időt vett igénybe, mint a mai elektronikus levelezés, hiszen kézzel vagy írógéppel írni sokkal fáradtságosabb volt, ráadásul nem lehetett átszerkeszteni a már leírt szöveget. A szöveg megírása után következett a legalább annyira fáradtságos rész, a postázás. Ehhez borítékot és bélyeget kellett vásárolni, meg kellett címezni a borítékot, majd felbélyegezni, elvinni, postaládába dobni. A rendszeres levélíróknak többnyire volt otthon tartalék levelezőlapjuk, borítékjuk és bélyegük is, így csak a legközelebbi postaládáig kellett elmenniük, de így is időigényes volt a folyamat.

A kilencvenes években, amikor a számára kedves levelezőtársai közül néhányan külföldön éltek és onnan írogattak, már csökkenni látszott a levelezés intenzitása. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nem szeretett volna több levelet kapni. Volt olyan eset is, amikor ravasz fordulattal próbálta rávenni levelezőtársát arra, hogy a szokásosnál gyorsabban, már postafordultával válaszoljon. 1996 júliusában például a hónap közepén írt levelet Németországba, és a levelét azzal zárta, hogy szívesen olvasna egy válaszlevelet még júliusban. Ha utána számolunk, ez azt jelentette, hogy a címzett azonnal kellett volna válaszoljon, és postázza is a válaszát, hogy ő még abban a hónapban megkapja azt. A megjegyzése finom nyomásgyakorlásnak tűnik, amely bevetésére azért volt szüksége, mert tudta, hogy másképp csak későbbre várható a válaszlevél.

Pár hónap múlva azonban ő maga késlekedik a levélírással. Az első őszi levelét azzal kezdi, hogy íme, már az első alkalommal sem tartotta be azon ígéretét, hogy gyakran fog írni. A levélen nincsen dátum, de említi a Márton Áron születésének 100. évfordulóját és annak megünneplését, illetve a saját névnapját is. Márton Áron születésnapja augusztus 28-án volt, az ő névnapja egy hónappal később – tehát valamikor október elején írhatta ezt a levelet. Másoknak gyakran szokott időhiányra hivatkozni, de legkedvesebb mentoráltjának, Kristófnak

eddig a pillanatig még nem: neki talán életében először magyarázkodik egy megkésett levélért. És november közepén aztán újra azzal kénytelen kezdeni a Kristófnak küldött levelét, hogy ő valóban megkapta a Kristóf hosszú levelét, amelyben írja, hogy régen kapott tőle hírt, de közben elszaladtak a hetek, tehát újra késlekedő levele miatt magyarázkodik. Ekkor már mind gyakrabban halasztotta a válaszlevelek megírását, és ilyenkor a sok munkájára hivatkozott. A késlekedése mögött azonban ekkor már inkább az előrehaladott kora, az ezzel járó megfáradtsága lehetett, mint az, hogy nem volt ideje. A halogatott válaszokért mégis magyarázkodik, mert érvényesnek érzi a válaszlevelek küldésre vonatkozó a társadalmi kötelességét, saját késlekedését is normaszegésként érzékelve.

#### *A levelek hangvétele*

Egy levél hangvétele, stílusa is fontos információt hordozott a címzett számára. Nyilván ez attól függött, hogy milyen viszonyban volt a két levelező egymással. Megjegyezték, ha ideges hangú volt egy kapott levél, de szóltak meleg hangú levélről is.

Veszekedő hangvételű levélben az élőlőzőben is használt ideges mondatrészek bukkannak fel. 1974. február 23-án egy falubeli nővérnek írja egy felháborodott levélben azt, hogy nem érdekli, „mi a francot tesz a maga hivatáskörében”. Tudta, hogy nem megfelelő ez a megfogalmazás, mert azzal folytatta, hogy tudatosan használta ezt a durva szót.

Vannak olyan esetek is, amikor a levélíró emelkedettebb hangvételű levelet szeretett volna írni, és látni lehet azt is, hogy ennek sikere szoros kapcsolatban van azzal, hogy a levél írójának milyen iskolázottsága és műveltsége volt.

#### *Cenzúra*

A cenzúrára folyamatosan számíthattak azok, akik ebben az időszakban leveleztek. Mindannyian tudták, hogy ezen szövegeiket esetleg a hatóságok elolvashatják, mielőtt célba érnek, ezért aztán ilyenkor

az öncenzúrát választották. Így tesznek akkor, amikor kijelentik, hogy a többi információt csak szóban mondhatják el, vagy mégis elmesélik, ám olyan formában, amely megítélésük szerint nem kelt gyanút, és a címzett mégis érteni fogja az üzenetet.

1964. március elsején egy fiatal pap írt Mihálynak levelet. Levelében tanácsokat fogalmaz meg és üzen Mihályon keresztül egy közös barátjuk számára, aki nemsokára meglátogatja őt Csíksomlyón. Ilyeneket ír, hogy ott hideg van, jól öltözzön fel, és hogy hozza magával a fényképezőgépét. A közös barátot nem nevezi meg, de azt is elmondja, hogy ha megírná, hogy mikor érkezik, akkor ők várnák az állomáson. Már ebből a levélből is érezni lehetett, hogy bár egy közös barátjuknak üzen a levélíró, semmiféle konkrétum nem merül fel a barát személyét illetően – tulajdonképpen sincs harmadik személy, maga Mihály készült Csíksomlyóra. A körülményeskedő megfogalmazás már elég okot ad a gyanakvásra, de a március 13-i válaszelevel megerősíti a gyanút: ebben Mihály első szám első személyben írja neki, hogy lemondja az utazást. Az utazás tényét azonban valamiért titokban akarták tartani, és ezért talált ki a fogadó fél egy képzeletbeli harmadik személyt, és tesz úgy, mintha annak üzenné a tanácsait. Ez a megoldás mindenképp arra utal, hogy a csíksomlyói fél azt feltételezte, hogy a leveleiket ellenőrzik, olvassák a hatóságok. Bár ha az érkezés időpontját is levélben közvetítették volna, az keresztülhúzta volna minden titkolózásuk értelmét, hiszen így nem lett volna nehéz a hatóság embeérének odamenni az állomásra, és megfigyelni, hogy ki az, aki valóban megérkezik Csíksomlyóra – de valamiért ez a titkolózás közben nem jutott eszükbe.

1964. április 24-én Mihály egyik paptársának írt egy szokatlan levelet. A levél elején azt írja, hogy nagyon szeretne haragudni rá, amiért ott járt náluk, és őt nem kereste fel, de aztán hallotta kollégájától, hogy azt ajánlották neki, hogy ne sokat járkaljon. Ő megértette, hogy valószínűleg ezért nem kereste fel őt, amit ő enyhítő körülménynek tekintett. A szöveg pár utalásából úgy tűnik, hogy a címzett régi ismerőse, aki nemrég tért haza – bár nem mondja ki, feltehetően a börtönből.



Erre utal azzal, ahogy körül írja a mondanivalóját. Nem mondja ki a börtön, bebörtönözték szavakat, hanem helyette a címzett „elment”, majd „hazatért”, az előbbi után aggódott, az utóbbihoz gratulál. Kiderül, hogy ez a személy több éve került börtönbe, és vesztette el az események fonalát: Mihály ugyanis megemlíti neki, hogy ő 1955 óta dolgozik Gyulafehérváron, és ebből azt is feltételezhetjük, hogy a címzett 1964-ben még ezzel sem lehetett napirenden. Azaz 9 évnél több ideje lehetett börtönben. Gyaníthatták azt, hogy még mindig megfigyelik őket, ezért is történhetett, hogy ez a börtönből frissen szabadult személy nem kereste fel minden ismerősét Gyulafehérváron, mert úgymond nem lett volna tanácsos ott sokat időznie. A szövegből az is kiderül, hogy az öncenzúra nem csak a körülírással működik, hanem olykor az elhallgatást választja: egy helyen azt mondja, hogy mondanivalója egy részét nem tudja leírni, csak élő szóban lehetne elmondani. A személyes szabadságjogoktól való megfosztottságra is történik utalás: biztosítja társát arról, hogy ő, Mihály, kaphat leveleket, tehát neki nyugodtan írhat. Valószínűleg mindketten ismeretek olyanokat, akik nem kaphattak levelet.

1984-ből származik egy olyan levél, amelyből megtudjuk, hogy a személynevek emlegetése a levélben ok volt arra, hogy cenzúra általi visszatartásra gyanakodjanak. Mihály találgatja egy németországi ismerősének írt levelében azt, hogy a korábbi levelét az ismerőse vajon miért nem kapta meg. A feltételezését így fogalmazza meg: „És mivel nevek szerepeltek a levélben, az nem jutott el hozzád.” Azaz úgy véli, hogy azért nem kapta meg a címzett a levelét, mert neveket emlegetett benne. Más magyarázat fel sem merül a részéről. A postát megbízhatónak tartották, de tudták, hogy a külföldi levelezést különösen figyelték a hatóságok.

### ***Olvasni a sorok között***

A levelek néha burkolt üzeneteket közvetítettek. Ennek egyik oka az adott politikai rendszer volt, amely miatt egyes információkat

nem írtak le. A politikai tartalom elrejtése az önkényuralom szigorú ellenőrzése alatt nagyon fontossá vált. Voltak témák, amelyekről nem kívántak beszélni még lezárt levelekben sem, és ebből az is érzékelhető, hogy nemcsak a nyilvánosságban vagy beszélgetésekben elhangzó információk miatt kerülhettek bajba, hanem a levelezők tartottak attól, hogy leveleiket út közben elolvashatják, azaz feltételezték a hatalom részéről a levéltitok megsértését.

Előfordul, hogy a levelezés kommunikációs csatornáját valamiért zavartnak érezték, vagy azt feltételezték, hogy azzá válhat, például megtörténhet, hogy a kézbesítés előtt valaki elolvassa a levelet. Ilyenkor nem neveztek meg azt, amiről szólni akartak, hanem helyette kitálat megnevezéseket használtak – valahogy úgy, ahogy az argó működik, amikor köznyelvi szavakat egy szűkebb körben csak az általuk ismert jelentéssel használják. Ilyen például a börtöntárs felől érdeklődő család levele 1953. május 24-én, amelyben nyugdíjaskornak nevezik a börtönéletet.

Egy másik megoldás az volt, hogy kijelentették: személyesen majd többet mondanak a témáról. Máskor céloztak a témára, körülírták azt. Például 1963 januárjában egy ferences szerzetes úgy fogalmaz, hogy betegségeit a Duna mellékén tett kirándulás alatt szerezte. Ezzel arra céloz, hogy valamikor ő is kényszermunkát végző rab volt a Duna-csatorna építőtelepein, és ennek következtében számos betegsége maradt.

A másik terület, ahol virágnyelvet alkalmaztak, a magánélet, jelesül a szerelmi élet volt. Számos levélben a levélíró nem saját nevében, hanem egy barátja nevében ír érzelmeiről. Amikor számára kedves személlyel levelezik, látszólag a barátjáról ír, amikor saját érzelmi viszonyulását kell, hogy papírra vesse. Mivel az érzelmeinek ezen kiszervezését nem tudja következetesen alkalmazni, a figyelmes olvasó hamar rájön arra, hogy a levélíró tulajdonképpen saját magáról beszél. Ezt a megoldást használta a Melániával folytatott levelezésében, de 1948-ban Kornéliával váltott leveleiben is.

## *A levelezés tárgykészlete*

Mihály több írógépet is használt az idők során. A kilencvenes évekig ezek mechanikus írógépek voltak. Mindig örömmel töltötte el, ha új írógépet kapott, sőt, még azt is örömmel említi, hogy új szalagot fűzött az írógépebe. 1969 áprilisában újságolta, hogy új írógépet kapott, azonban nehézkes az ékezetes betűk írása vele: az ékezeteket csak úgy tudta kitenni, hogy előbb le kellett üsse az ékezetet, aztán visszaugorjon, és az ékezet alá lüesse a megfelelő betűt. Ez nyilvánvalóan lassította a gépelést. 1987 novemberében több egymást követő feljegyzésben tematizálta azt, hogy új szalagot tett az írógépbe. Előbb nem nagyon működött a szalag, de amikor sikerült beállítania, akkor valósággal gyönyörködött a betűkben, ahogy ő maga írja: „Azért ütögetem a gépet, mert élvezem, hogy olyan szép betűket hoz elő. A szalag is szokja már a járatát.”

Amikor a szomszédjában lakó kisfiú, kedves tanítványa, Kristóf még kisiskolás volt, próbálta tanítani őt írógépen írni. Azért szerette volna megtanítani őt erre, mert úgy gondolta, hogy ha megtanul gépelni, akkor ez az elhelyezkedési esélyeit is növelni fogja. A fiú néha odaült az ő gépéhez és írogatott. Pár ilyen gépelt oldalt félretett az iratai közé. Amikor aztán Kristóf egyetemre ment, neki ajándékozta az egyik írógépét. Ennek ellenére a fiú legtöbbször kézzel írta a leveleit neki. Ő nem volt annyira lelkes a mechanikus írógépért, mint a mentora.

A mechanikus írógépeket a kilencvenes években kezdték el felváltani az elektromos írógépek. Erről Kristóf ír, aki 1992 tavaszán már Németországban élt, és ott vásárolt elektromos írógépet. Azzal írta a leadandó dolgozatait, mivel ott már csakis írógéppel készült dolgozatokat fogadtak el. Nyilván ezt azért emeli így ki, mert a korábbi években Romániában, ahol két évet járt, nem ez volt a gyakorlat, itt még nem volt elterjedve a mechanikus írógép használata sem.

Végül 1996-ban Mihály is kapott egy elektromos írógépet, de ahogy egyik szeptemberi levélben panaszolta, nem szerette ezt a gépet, mert nem látszott elég erősen az ezzel a géppel írt szöveg a papíron.

Sejteni lehet, hogy nemcsak a kikopott szalagja miatt lehetett világosabb a szöveg, hanem az indigós másodpéldányok is kevésbé lehettek olvashatók: mivel az elektromos írógép nem ütött akkorát a lapokra, mint a hagyományos, ezért a második példány szövege is világosabb lett.

1996 őszén Kristóf már számítógépen írt és nyomtatón kinyomtatott levelet küldött neki, amire ő válaszlevelében reflektált. Megdicséri a technikát, olyan, mintha a nyomdából jött volna ki a levél, mondja, de ő már lemondott erről a lehetőségről.

Feljegyzéseihez vagy a levelek megtartandó példányához nagyon gyakran használt fel régi papírlapokat, amelyeknek egyik oldalán valamilyen nyomtatvány volt. Valószínűleg korábban több ilyen összeűjtött, és papírhiány vagy spórlás okán ezekre gépelt. 1987 novemberében reflektál egy olyan esetre, amikor már olvashatatlan volt a korábban írt szövege. Egy lapon ott van a korábbi, olvashatatlan szövege, és az, amelyet később írt, és amely elején megállapítja, hogy a régi szövege olvashatatlan: „Erre a papírra már régen írtam (v)alamit. Nem lehet elolvasni. Azért ismét felhasználom, hogy beszámoljak érdekes dolgaimról.”.

### ***Az iratok mint történetet hordozó tárgyak***

Egy iratgyűjtemény vizsgálata alkalmával a kutató kezébe veszi az egyes dokumentumokat, megvizsgálja az azon található szöveges vagy egyéb feljegyzéseket, és benyomást szerez az adott iratról mint tárgyról, annak a vizuális és olfaktív jellegzetességeivel együtt. Megvizsgálja a papír minőségét, állagát, észleli a rögzítéshez használt írószerszert vagy írógép hatékonyságát. Jól követhető a vizsgált anyagon az, ahogyan az egyes korokban eltérő volt a levelezésre használt papír minősége, és változó volt a standard mérete is. Azt nem tudjuk, hogy a főszereplő által írógéppel írt, majd elküldött levelek eredeti oldalai milyen minőségű papírra készültek, hiszen a szerző azokat tovább küldte. Megvannak a másodpéldányaik, amelyeket megtartott magának,

és amelyek – valószínűleg takarékosági okokból – kevésbé minőségi papírra készültek. A takarékosági szempont abban is nyilvánult, hogy régi, eredetileg más célú papírlapokat is felhasznált, például a negyvenes évekből származó egyházi adminisztratív nyomtatványok hátára készítette feljegyzéseit még évtizedekkel később is. És hát ott vannak a neki küldött levelek, levelezőlapok, borítékok, rajtuk bélyegek.

A takarékoság tehát a másolati lapokra és az otthon maradó feljegyzésekre vonatkozott. A levelező papírlapra azonban más szabály volt érvényes, ennek már jobb minőségűnek kellett lennie. A neki küldött levelező papírlapok minőségével kapcsolatban is voltak elvárásai, és ezt adott esetben közölte is a levelezőtársával: nővérének felhívta egyszer a figyelmét arra, hogy nem illik kockás lapra írni a levelet. Egy füzetből kitépett kockás lapra írt levél nem volt elfogadható számára. Nővére válaszlevelét már nem kockás papírlapra írta, és megjegyezte, hogy reméli, immár elégedett az öccse.

A gyűjteménybe félretett lapok kalandos utat jártak be. A negyvenes évekből származó nyomtatványok évtizedek múlva újrahasznosított formában lettek a gyűjtemény részei. Egyes régebbi lapoknak a széle lekerekedett, mások szakadtak, tűrődöttek, elmocskolódtak. Ezek a sérülések néha megnehezítik a szöveg olvasását. Ezen túlmenően azonban arról az útról is tanúskodnak, amelyet maguk mögött tudhatnak.

Mihály maga is tudatosan viszonyult az iratokhoz mint tárgyakhoz, és ez nemcsak a saját iratai gyűjtésében nyilvánult meg. Azokban a napokban, amikor a nővérét temették, ő maga ágyban fekvő beteg volt, ezért csak a temetés után két héttel tudott odautazni. Addig azonban már kidobták a nővére dolgait, köztük az iratait is. Ez őt nagyon rosszul érintette. Azt is leírja egy levelében a nővére halála után valamikor, hogy néha olvasgatja Angélnak a hozzá írt leveleit, és azt tervezi, hogy a leveleket egybegyűjti, és úgy olvasgatja majd azokat. Erre végül nem kerített sort, hiszen az Angéla levelei nem voltak külön összegyűjtve, hanem elkeveredve voltak az iratok között.

Az iratok tehát két szinten is beszélnek a múltról: azon szövegek révén, amelyet magukon hordoznak, és önmaguk mint tárgyak révén, a múlt tárgyi bizonyítékaiként.

### ***A kapcsolattartás intézményei***

Azok, akik a 21. század eleji kommunikációs eszközök világában szocializálódtak, csak nehezen tudják elképzelni, hogy milyen volt a világ a digitális korszak előtt, amikor a kapcsolattartás többnyire postai úton történt, amikor még nem volt általánosan elterjedt a vezetékes telefon sem, és kizárólag előzetesen ellenőrzött és cenzúrázott tartalommal jelentkezett a nyomtatott sajtó, a rádió és a televízió. A telefon a 20. század második felében kezdett elterjedni, és ez új életvezetési gyakorlatot és viselkedési formákat alakított ki. Bár a 60-as években már használtak telefont egyes otthonokban, még évtizedek teltek el, míg általánosan elterjedt.

A telefon fokozatos terjedése és használata magával hozott pár új viselkedési formát, például azt, hogy a telefontal rendelkező személyekről újabb adatot kellett tárolni, a telefonszámukat, és hozzá kellett szokni ahhoz, hogy ez elérhető helyen legyen, illetve hozzá kellett szokni a készülék használatához. Hiába lett volna ugyanis telefonja valakinek, ha az ismeretségi körük nem szokja meg azt, hogy a telefonszámokat elkérje, illetve azokat elérhető helyen magánál tartsa. A hatvanas években ez a viselkedési gyakorlat látványosan hiányzott még. Amikor Angéla 1963 decemberében kórházban volt, egy csütörtöki napon mondták neki, hogy másnap hazamehet. Csakhogy a műtött lábával segítség nélkül nem tudott volna Nagyváradról Nagykarolyba hazajutni. És ekkor rádöbrent arra, hogy nem emlékszik pontosan a János öccse telefonszámára. Épp nála járt látogatóban egy teológus diák, és megkérte őt arra, hogy menjen el a postára, és tudja meg a János telefonszámát. Akkoriban csak kevés működő telefon létezett, és minden postán elérhető és fellapozható volt az adott városban működő telefonszámokat tartalmazó nyomtatott telefonkönyv,

ezért ezt nem volt nehéz megtennie. A diák tehát megkereste a telefonszámot, és beküldte neki a kórházba, így ő fel tudta hívni öccsét. Valószínűleg ekkor a kórházakban már léteztek pénzérmével működő nyilvános telefonok.

Annak, hogy a telefon még sokáig nem volt elterjedt, részben technikai és logisztikai okai voltak: drága volt a beszereltetése, és nagyon hosszú ideig kellett várni rá. Mint akkoriban minden, ez is állami cég kezében volt. Miután benyújtotta az igénylést, az igénylő akár éveket is várhatott a beszerelésére. És hát ezen túlmenően általánosan ismert volt a telefonok lehallgathatósága.

Mivel kevés telefon volt az egyes településeken, kisebb közösségekben pontosan tudta mindenki, hogy mely családok rendelkeznek telefontal. Ezeket a családokat aztán afféle információs gócpontnak használták. Amikor sürgős ügyben akartak üzeni, egy közeli, telefontal rendelkező családot hívtak fel és mondták el neki az üzenetet azzal a kéréssel, hogy menjen el a címzetthez és adja át neki. Annyira ismerte mindenki ezeknek a családoknak a házat, hogy még a levelekben is úgy mesélnek történeteket, hogy hivatkozási pontként említik azt a házat, ahol a telefon van. 1963-ban írja Mihály a nővérének, hogy a telefonos ház gazdája meghalt – csak így, név nélkül. 1988-ban még mindig kevés telefon lehetett, mert szeptember 9-én azt írja valakinek, hogy a telefonos sarki házban lakó asszony mindig tudja, hogy ő hol van – tőle érdeklődhetnek abban az esetben, ha keresnék, de nem találnák otthon.

A levelekben legelőször Kornélia említi a telefont 1963-ban. Leveléből kiderül, hogy az apácák ekkor már telefont használnak Budapesten: amikor egy szerzetestársa rosszul volt, telefontal hívtak orvost hozzá. 1963 decemberében János öccsüknek már volt telefonja, hiszen Angéla őt akarta felhívni a kórházból, csak nem volt biztos a számában.

A hetvenes évek végétől már azokon a plébániákon is volt telefon, ahol Mihály szolgált. Mihály sokáig nem használja a *telefon* szót. Mintha szándékosan kerülné ezt a szót, helyette *távbeszélőnek* hívja a

készüléket. 1978. március 27-én említi először a távbeszélőt. Rokona-  
inak írt levelében kéri, hogy hívják fel őt, hogy véglegesen leírhasa a  
számukat. Ez azt jelenti, hogy már korábban megkapta a számot, de  
nem őrizte meg.

A legelterjedtebb kommunikációs csatorna azonban sokáig a le-  
vélírás maradt, és mellette a személyes üzenetek küldése. Számos  
esetben látjuk, a személyes, több órás beszélgetések során szerzett in-  
formációkat kiegészítik a barátokkal, rokonokkal történő beszélgeté-  
sek alkalmával, illetve az alkalmilag szerzett információkkal. Egy-egy  
távrolról érkező ismerőst kifaggattak a környezetükben ismert hírekről.

A hírek továbbítása ebben a formában is bizonytalan volt, a  
kommunikációs csatorna torzításokkal volt tele. 1987. március 16-án  
írja Mihály egy paptársának, hogy hallotta, hogy Szabó T. Attila el-  
ment. A hírnek ez a része valós volt, Szabó T. Attila nyelvész valóban  
1987. március 3-án hunyt el. A hír második fele azonban nem volt va-  
lós. Így írja le az információit: „Hallottad, hogy Szabó T. Attila el-  
ment. Úgy sejtem, hogy Sütő András is, mert valami István nevet em-  
legettek. De az bizonyára lapsus lingua volt.” Egy pár nappal korábbi,  
magának készített feljegyzésben is említi a Sütő András haláláról szóló  
hírt. Március 7-én ezt írja: „Az egyik fűtetlen vonat fülkájében történt.  
István keresztnévvel hozza a jelentés Sütő András szívroham követ-  
keztében történt halálát.” A hír tehát valójában arról szólt, hogy el-  
hunyt egy Sütő István nevű személy, ám ő úgy gondolta, hogy ez  
csakis Sütő András lehetett, és a feljegyzésében a hír alá egy rövid  
nekrológot is ír, amelyben méltatja az érdemeit. Valamikor később rá-  
ébredhetett a tévedésére, hiszen 1990-ben leírta, hogy látta Sütő And-  
rást a televízióban.

1963 februárjában írta egy paptársa azt, hogy otthon mind az  
idős, mind a fiatal papok elárasztják kérdésekkel. Többek közt azt  
kérdézték tőle, hogy hogy van a püspök, egészséges-e, mi a helyzet a  
teológián, milyen gondokkal küzdenek, szentelés már volt-e, mikor és  
hány papot fog szentelni a püspök. Azt írta, hogy ő örömmel válaszolt  
a kérdésekre, mert azt tapasztalta, hogy a nagy ügyek összehozzák az



embereket, és közösen tudnak örülni. Érdemes felfigyelni a levélíró által jelzett jelenségre: a kérdezősködésre. A hatvanas években a levelezés mellett még mindig a személyes üzenetek átadása volt a legegyszerűbb és kézenfekvőbb módozata annak, hogy információkat kapjanak, illetve átadjanak.

A telefon elterjedése előtti világban a távirat volt az egyetlen olyan eszköz volt, amely a sürgős értesítést lehetővé tette. 1988-ban Mihály a távirat segítségével próbált megszervezni egy körutas kirándulást, amelyre idősebb paptársát akarta elvinni. Egy Fogarason élő szerzetes ismerősét akarta elvinni Béltek, majd Kaplony környékére, és levelet írt neki erről. Azt kérte a levélben, hogy ha minden rendben van, akkor táviratozzon neki, hogy mehet-e utána. Ha a válasz igen, akkor ő elmegy érte, és elhozza őt vonattal. Még azt az egy mondatot is beleírta a levelébe román nyelven, amelyet a táviratba kellett volna beleírnia az idős szerzetesnek. Egy másik paptársának is hasonló tartalmú levelet küldött, amelyben arra kérte, hogy ő is tartson velük. Tőle is táviraton kért választ, neki is megírta a válaszmondatot. A körutazásra végül nem került sor, ugyanis a fogarasi paptársa gyenge egészségére hivatkozott egy nem sokkal később írt levelében. November 6-án azt írta neki, hogy gyengélkedik, ezért nem kelhet útra, de reméli, hogy egyszer megteheti, mert az egyik felkeresni kívánt kaplonyi szerzetestársát 1936 óta nem látta.

A táviratot nem túl gyakran, de azért ő is igénybe vette. Mivel aránylag drága volt, csak nagyon fontos esetek alkalmával táviratoztak. 1987-ben paptársának táviratozott és névnapjára gratulált. Nem volt ez a megoldás gyakori, és azt hiszem, hogy ekkor kényszerűségből járt így el. Ugyanis az illető korábban felkereste őt személyesen névnapján, hogy felköszöntse, ő viszont elfelejthetett idejében levelet küldeni neki. Saját tapasztalata alapján tudta, hogy igen fontos az, hogy a felköszöntés legkésőbb a névnap napján elérjen a címzetthez. Ezért nem volt más választása, mint táviratot küldeni. A gesztus alapja tehát a kölcsönösségre törekvés volt. A távirat rövid, de fontos

információt tudott célba juttatni. Fontos pillanatokban, például egy vizsga eredményéről is táviratban értesítették egymást, mint ahogy az 1989 októberében is történt. És püspöki beiktatásra is táviratos meghívót kapott 1990 áprilisában. 1994-ben is táviratozott, azt kérve, hogy várják őt egy állomáson – amikor végül elaludt a vonaton, és nem szállt le megfelelő időben. Végül 1996-ban már csak arról ír, hogy névnap köszöntésképpen levelet, majd táviratot akart küldeni valakinek, de aztán elmaradt.

### ***Szociális háló és építése***

Az anyag tanulmányozásának egyik fontos következtetése, hogy a szociális háló meglepően kiterjedt volt. Azonban a méreteit pontosan felmérni objektív okokból lehetetlen. Nagyon sok levél, amelyet ő küldött, a címzettől nem tartalmaz nevet. Az sem segít sokat, ha szerepel is keresztnév a címzésnél, mivel sok azonos keresztnévű személlyel levelezett. Az érkező levelek egy része megjelöli a keltezés helyét és idejét, ez akár segítene a feladó beazonosításában, de a legtöbb irat nem tartalmazza következetesen ezeket az adatokat, így nem lenne teljes a képünk. Ám ha végignézzük az iratok időrendbe helyezett során, látjuk, hogy az ismeretségi köre nem kisebb, mint a jelenlegi átlagos személyeknek, akik a szociális média felületein tartják a kapcsolatot. Az egyetlen, ami megkülönbözteti a mai kapcsolattartástól, az a kapcsolat intenzitása, a híradás sebessége. A mai instantnak mondható információáramláshoz képest a 20. század postai kapcsolattartása lassúnak tűnhet.

A szociális háló kiépítésére tett erőfeszítés végig követhető a Mihály leveleiben. Tudta, hogy a levelezés révén megvalósuló kommunikációban kezdeményezőnek kell lennie, ha azt szeretné, hogy kiterjedt és stabil levelezői köre legyen.

Néha megtörtént az is, hogy futólag megismert emberekkel levelezni kezdett. 1963. december 28-án kapott egy levelet Ilustól, amelynek a végén szerepel pár sor Tünditől is. Azt írták neki, hogy nagyon

megörvendtek a sorainak, mert biztosra vették azt, hogy már régen elfeledkezett róluk. Valószínűleg nem olyan rég ismerkedtek meg. Mihály év végi üdvözetet küldhetett nekik, amire ők nem számítottak.

Az ilyen levelekből lehet felmérni azt, hogy mennyire fontos volt Mihály számára a kapcsolattartás. Olykor futólag megismert, ám számára kedvesnek tűnő embereknek is írt udvariassági levelet, így bővítve állandóan a szociális hálóját. A megismerkedés során gondoskodott arról, hogy elkérje az új ismerőse postacímét. Aztán, ha hamarabb nem is, az év végén udvarias üdvözlő levelet írt nekik.

Így történt ez 1986 márciusában is, amikor pár soros levelet írt egyik utazása közben megismert alkalmi ismerősének. Három mondatot ír arról, hogy otthon eszébe jutott a találkozásuk, megemlíti az újtársa nevét is, és hogy voltak szívesek őt felsegíteni a vonatra. Végül megkérdezi tőlük, hogy megtalálták-e úti céljukat, és kéri, hogy írjanak erről is. Zárásképp leírja a saját postacímét. A szöveg alapján vissza lehet következtetni a korábban is körvonalazódó gyakorlatára, amely abban állt, hogy egy futó ismeretség után elkérte az új ismerős postacímét, hogy ír hasson neki. És írt is neki, még akkor is, ha érezni lehet abból a pár sorból, hogy nincsen közös témájuk.

## Kapcsolatok

### *Személyes kapcsolatok*

A következőkben a Mihály kapcsolathálójáról, ezen belül is kiemelten a számára legfontosabb kapcsolatairól lesz szó – családtagok, barátok, mentoráltak, mindazok, akikkel legtöbb levelet váltotta, és akikhez a legszorosabb kapcsolatok kötötték.

#### *Angéla*

Testvérei közül Angélát, a nővérét érdemes kiemelni, nemcsak azért, mert ő állt a legközelebb hozzá, hanem azért is, mert a családi levelezés nagy részét vele bonyolította. Mivel gyerekkoruk után szinte mindig különböző településen éltek, rengeteget leveleztek egymással. Kikérték egymás tanácsát, véleményét, és jól érzékelhetően a legfontosabb dolgokban egyetértettek. Ha voltak is később kisebb-nagyobb feszültségek közöttük, ezeket idővel el tudták simítani.

Miután apácának jelentkezett, Angéla tanítói oklevelet szerzett, és karrierje elején tanított. Később irodai munkát vállalt, és tanári tehetőségét a család szolgálatába állította: a testvérei gyerekeit korrepetálta napi rendszerességgel, hosszú évekig. 1965. április 19-én öccsének így írt a tanítás fontosságáról: „... az az elvem, hogy minél több tudományt tömjünk a gyerekekbe. Amennyi tőlem telik megteszek minden a gyermekért, sajnos sok időm nincs.” Ez az igyekezete hasonló ahhoz, amely Mihálynál is érzékelhető: a közös gondoskodás a nagycsaládról, ami itt a szüleiket, a szüleik testvéreit, a saját testvéreiket és azok gyerekeit jelenti.

Az is a kapcsoltuk különlegességére mutat rá, hogy miután Angéla meghalt, Mihály igen sokat emlegette őt a leveleiben. Ekkor azonban már nem az apácanevén, hanem a nővére polgári nevén szól róla.

## *Árnika*

Árnikáról keveset lehet tudni, de annyit mindenképp, hogy Mihály fiatalkori ismerőse volt. Valószínűleg Budapesten ismerkedtek meg a negyvenes években, amikor Mihály ott tanult, és aztán a hatvanas évekig nem tartották a kapcsolatot. 1968-ban vették fel újra a fonalat, úgy tűnik, Árnika kezdeményezésére. Ez az ő első levele nem maradt meg, csak a Mihály neki írt válaszlevele utal rá. Mihály arra biztatta őt, hogy írjon neki, mert láthatólag jól tesz a lelkiállapotának. És mintegy célzasként kijelenti, hogy ő nem szeret utazni, de szívesen fogad vendégeket, amivel arra céloz itt, hogy szívesen fogadná, ha Árnika meglátogatná őt.

Végül nem Árnika, hanem a lánya ment el 1969 nyarán egy a romániai kirándulásra, amelyre Mihály hívta meg. Mihály szorosabbra akarta fűzni a kapcsolatot velük, ezért hívta meg őket, ám a meghívásra végül csak a lány válaszolt. Mihály több meggyőző levelet is írt nekik. Egyik ilyen levelében arra biztatja a lányt, hogy ne gondolkodjon sokat, hanem induljon. „Ne töprengjen. Intézkedjék és jul. vége felé vagy ha korábban is megszerezzi az utlevelét, keljen utra. Nagykároly-Carei városban át kell szállni a szilágysági vonalra. Onnan kb. 30 km-re van Ákos – Acis állomás. Ott kell leszállni Kr.béltekre. Busz járat gyakran van. Ha pedig jelzi, mikor érkezik, fogadjuk is.” Ezeket az egymás után következő rövid mondatos utasításokat meggyőzésnek szánja. Ezt a stílust más levelekben, más helyzetekben is előszeretettel alkalmazta, amikor valakit meg akart győzni. Az utazásra készülők, a román nyelvet nem ismerő fiatal lány számára valószínűleg nem volt túl biztató ez az elnagyolva leírt menetrend. A leírásból látszik, hogy Mihály nem tudja elképzelni, hogy egy külföldről érkezőnek mi lesz nehéz, hogyan lesz nehéz eligazodni – például annak, aki nem ismeri az állam nyelvét, nehéznek tűnhetett az, hogy Nagykárolyban át kellett szállni a szilágysági vonatra. Ő egyszerűnek látja, és azt nem veszi észre, hogy az ő saját nyelv- és helyismerete teszi egyszerűvé a számos átszállással teletűzdelt utat.

Azt is írja nekik, hogy a kirándulásra, amelyet szervezett ez alkalomból, a saját húga fiatalkorú lánya is velük fog menni, és mások is, de ez még bizonytalan. A társaságra való hivatkozás már a korábban írt meggyőző levelében is előfordul, és már akkor is került az, hogy nevesítse a résztvevőket – nyilván azért, mert nem szervezett társaságot, hanem csak az egyetlen unokahúgára gondolt. Most is csak az unokahúgát említi, és hogy a többi majd kialakul. Szerette volna fenntartani a társaság illúzióját, mert valószínűleg úgy vélte, hogy a vendég lány azzal könnyebben meggyőzhető, ha többen lesznek a saját korosztályából.

A kirándulás megvolt, majd a lány hazautazott. A következő időben még váltottak pár levelet, ám ezek nem szóltak semmiről, nem igazán volt más közös témájuk, mint a kirándulás emlékeinek felidézése. A lány ráadásul cigarettázott, amit Mihály szóvá tett a levelekben is – valószínűleg a kirándulás alatt is. A kirándulás utáni hónapokban Árnikának írt levelében Mihály céloz arra, hogy találkozást tervez övele is – úgy fogalmaz, hogy remélhetőleg élő szóban is elmondhatja neki azt, amit szeretne.

Árnikának a hatvanas évekből származó, datálatlan levele arról szól, hogy betegségéből lábadozik. Ebben a levelében házasságáról panaszkodik, és arról, hogy a gyermekei csak ünnepekre mennek haza. Panaszai után az emlékek felé fordul. Emlegeti az 1946-os évet, amikor Grazban töltötte a karácsonyt, és a körülötte zajló élet ellenére magányosnak érezte magát. Ezek után egy kis verset ír le, amelyet akkor költött, és amely így hangzik: „Édes bús emlékek szárnyra kelnek. / Szerető szívek egymásra lelnek. Karácsony (Szeretet) éjjelén nincsenek határok, / Összeölekeznek távoli családok.” (Kiemelés az eredetiben.) Az itt is aláhúzott sort az amúgy piros tintával írt levélben apró pontokkal húzta alá a sor teljes hosszúságában. A vers eme aláhúzott sora lehetett Árnika számára a mondanivaló, ezt emelte ki a címzett számára. Az utolsó előtti sort eredetileg a *Szeretet* szóval kezdte, később eléje írta a *Karácsony* szót és az előzőt zárójelbe tette. A vers után folytatja a levelet. A karácsony közeledtével felveti a lelki közelség gondolatát is,

így: „Lélekben majd Hozzád is elrepülök karácsony szent estéjén. Kis karácsonyfádnál letérdelek melléd, s kezünket összetéve, együtt énekeljük az egyszerűségében is olyan csodálatosan szép „Mennyből az angyal”-t, és a szeretetünnepének annyi meleget árasztó sok szép énekét.” Az egész levelet egyfajta romantikus melankólia hatja át.

A levélen nincsen dátum, a hatvanas évek iratai között volt, feltehetőleg ekkoriban keletkezett. Körülbelül húsz év telhetett el tehát a találkozásuk óta. 1946-ban, amikor találkoztak, Mihály 30 éves volt, a kapcsolat újrafelvételkor pedig 50 év körül. 1946-ban Mihály felszentelt pap és egyetemi bölcsészhallgató volt Budapesten. Elképzelhető, hogy ott találkoztak.

Évekkel később, 1988-ban mesélte Mihály egy másik ismerősének, Melániának, hogy Árnikával a háború idején ismerkedett meg, együtt dolgoztak nevelőkként. Árnika később férjhez ment, két gyereke született. Azt is elmesélte Melániának, hogy Árnika később megmutatta neki a már diplomás lányát, és azt mondta neki, hogy sajnálja, hogy az nem az ő lánya. Ez a kijelentés azért furcsa, mert úgy tűnik az iratokból, hogy sosem találkoztak ők hármasan: Mihály, Árnika, és a már diplomás lánya. A lánya egyedül utazott Romániába, és találkozott Mihállyal, Árnika nem volt ott, hogy megmutathassa neki a diplomás lányát, és elmondhassa ezt a mondatot. A fennmaradt leveleiben sem szerepel ilyen kijelentés.

Pár év múlva a lány írta meg, hogy Árnika meghalt. Ez a levél nem maradt meg, az esetet Mihály meséli el, ugyancsak Melániának. Nem derül ki, hogy pontosan mikor halt meg Árnika. Valamikor 1988 előtt lehetett, mert Melániának 1988-ban mesélt arról, hogy Árnika már meghalt. Azt hiszem, hogy az Árnikával tervezett találkozásukra végül nem került sor, legalábbis az iratokban ennek nincsen nyoma.

### *Kristóf*

Kristóf annak a templomnak a szomszédságában nőtt fel, ahol Mihály szolgált, és ahogy ő maga számos alkalommal elmeséli, kisgyerekként gyakran járt át az ő házába, sőt, néha úgy fogalmaz, hogy

többet volt nála, mint otthon. A kisfiú a hetvenes években kezdte az iskolát, és ő gyakorlatilag részt vett a gyerek nevelésében. Később, amikor már a fiú lediplomázott, nevelt gyermekének nevezi egyes levelekben, máskor azt emeli ki, hogy ő keresztelte. Valóban közel állt hozzá ez a tanítványa: amikor csak teheti, kiemeli, hogy kisgyerek korában mesét olvasott neki, énekeket tanított neki, később zenélni tanította, családtagként viselkedett vele, orvoshoz vitte, nyáron nyaralni vitte, és mindvégig egyengette az útját, segítette, amivel csak tudta. Nehéz lenne egy szóval jellemezni ezt a kapcsolatot, hiszen ők maguk sem tették ezt meg. Jobb híján a mentor-tanítvány viszonyt hívom segítségül, amikor az elemzésben mégis meg kell nevezni a kapcsolatot, ám teszem ezt mindig azzal a kiegészítéssel, hogy mindez ennél sokkal bonyolultabb. Volt ugyanis neki számos tanítványa, akikkel később is tartotta a kapcsolatot, levelezett velük, de ez a helyzet azoknál sokkal különlegesebb volt.

1974-ben említi először a fiút egy levelében, amelyet egy vikáriusnak írt. Úgy tűnik, hogy a vikárius korábban meglátogatta őt az otthonában, és a látogatása alatt ott volt a házában a kisfiú is. A levélben azt írja a vikáriusnak, hogy a kisfiú üzeni neki, hogy a pipát dobja el, de „a szép autót hozza”. Nyilván Mihály saját gondolatai ezek: jól tudjuk, hogy a cigarettázást elítélte, az öccsétől kezdve a püspökig mindenkit próbált lebeszélni róla. Az autót viszont, amellyel a vikárius utazott, csodál(hat)ta. A gyerekek 5 évesen kaphatók arra, hogy azt ismételjék, amit a felnőttek a szájukba adnak – így áll össze a kisfiú üzenete is.

Egy következő, datálatlan, feltehetően 1974-es levelében, amelyet ugyancsak a vikáriusnak írt, arról számolt be, hogy részt vett a szilágysomlyói orgonaszentelésen, ahova, ahogy írja, „...jött – elmaradhatatlanul Kristóf, a barátom.” Korábban érkeztek meg a helyszínre, és az ünnepségre meghívott művész meghallgatta Kristóf énekét. A levélből kiderül, hogy ő tanította énekelni a gyereket, ezért volt fontos, hogy egy szakemberrel is meghallgattassa az énekét. Az ünnepség végén aztán felállt, és megkérte a híveket, akik már indulóban voltak,



hogy maradjanak még, és hallgassák meg a kisfiú énekét. Csakhogy a kisfiú kiállt és nem énekelt. Az unszolásra bejelentette, hogy nem akar énekelni. Hogy feloldja a kellemetlen helyzetet, Mihály megkérte a közösséget, hogy segítsék ki a gyermeket, és együtt énekeljék el a dalt. A levél végén mintegy mentegetőzéseképp hozzátette, hogy a próbán viszont „hatalmasat énekelt”. A próbának persze más volt a hangulata és a célja, mint az ünnepség végi nyilvános pillanatnak. A próbán csak kevesen voltak jelen, míg a misén sokan. A próbán azt szerette volna, ha egy művész meghallgatja a gyerek éneklését, az ünnepség végén azonban improvizált, hiszen már lezárták az ünnepséget, és indultak volna haza a hívek, amikor ő felállt és megkért mindenkit, hogy még maradjanak. A próba és az ünnepség mozzanatában az volt a közös, hogy ő büszke volt a kisfiúra, és szerette volna, ha mások is megcsodálják a gyermek tehetségét.

Első osztályos korától kezdődően irányította a Kristóf iskolai felkészülését, ahogy egyik paptársának írt levelében mondja: „Kis barátunk fáradtságosan dolgozik az iskolában. A ceruza ki is kezdte az ujját. Velem szeret inkább készülni. Játszva tanulgat. Kíváncsi vagyok, mire fejlődik.” Azt is írja barátjának, hogy a fotókból, amelyet az küldött neki, Kristóf már szép kirakatot készített. Ebből, és abból, hogy nála készíti a leckéit, megérthetjük azt, hogy a gyermek valóban sok időt töltött Mihály házában.

Nyolcadik osztály után a fiú Szebenbe ment, ahol német tan nyelvű tanítóképzőt végzett. Ezt követően úgy döntött, hogy a teológiára jelentkezik.

Az érettségit követő nyár folyamán születtek a következőkben hivatkozott szövegek. 1988 novemberében két azonos című szöveg kerül az iratok közé. Mindkét szövegnek az a címe, hogy *Zilah a szívembe nőtt*. Az elsőt kézzel írták, ez a Kristóf kézírása, a másodikat írógéppel. Ez utóbbinak géppel írt piszkozatai is vannak. Mindkét szövegben a mesélő Kristóf, aki arról ír, hogy élete során mikor fordult meg a városban. Úgy tűnik, hogy azt szerette volna elmesélni, hogy mit jelent számára Zilah városa. A kézzel írt szöveg egy egyszerűbb

narratíva, a géppel írt szöveget azonban érezhetően Mihály fogalmazta. A géppel írt változat is említi ugyanazokat a mozzanatokat, amiket a kézzel írott, de kiegészíti olyan információkkal, jelzőkkel, részletekkel, amelyeket Mihály tett hozzá a fiú kézzel írott szövegéhez – miközben ezt nem a saját hangján teszi, hanem a fiú szempontjából ír, a fiú hangján, a fiú által elbeszélve. Azt mondhatjuk, hogy bár a kézzel írt szövegen is lehet érezni azt, hogy tematikusan irányították, a géppel írt szöveg az, amelyet véglegesnek tekintettek. Ez utóbbiban nagyobb hangsúlyt fektet arra, hogy milyen fontos szerepe volt neki magának a fiú nevelésében, és kihangsúlyozza a köztük levő erős köteléket is. Például azt írja, hogy amikor Szatmárnémetibe helyezték őt plébánosnak, Kristóf kész lett volna gyalog menni Szatmárnémetibe, ha nem vitték volna el autóval, csak hogy pár órára találkozhassanak. A fiú ekkor tíz éves volt. A két szöveg stílusa is eltérő: míg a kézzel írt szöveg egyszerű, tele rajongó és lelkes, de végig konkrét leírással, a géppel írt szöveg már szimbólumot lát abban, ahogy a sorkatona Kristóf őrségben teljesített szolgálatot: virrasztania kellett, hogy mások megtalálják nyugalmaukat Istenben.

És hogy miért írt hozzá ő a fiú szövegéhez? Mert valójában azt szerette volna, ha a fiú is úgy látta volna a világot, ahogy ő: ha meglátta volna a másodlagos jelentésrétegeket, a metaforákat a világ történeteiben. Ám ez nem így volt. Ez a két szöveg éppen erre mutat rá. Előbb megírja a történetet a fiú, és aztán megírja ő is. Egyik szöveg arról szól, hogy a fiú hogyan látta a világot, a másik arról, hogy a mentora hogyan szerette volna, hogy a fiú lássa a világot.

Nem ez az egyetlen ilyen próbálkozása. 1987 szeptemberében arra kérte a fiút, hogy írjon egy búcsúzó szöveget, amelyet a vasárnapi mise után felolvas a templomban. Ugyanis ekkor érettségizett, és készült katonának, majd egy év múlva főiskolára. A kérésének megfelelően 1987. szeptember 13-i dátummal egyoldalas szöveg született, látszólag Kristóftól, amelyet a gyöngyi templomban olvasott fel annak alkalmából, hogy megszerezte a tanítói diplomáját és főiskolára fog menni.

Az írógéppel írt szöveg fölé kézzel a következő címet írták: Kristóf búcsúzása, 1987. szept. 13. Ez a szöveg is első szám első személyben beszél. Élete új szakaszhoz érkezett, ezzel a kijelentéssel indít. Az első részében arról beszél, hogy mit jelent számára Mihály. Ezt a részt érdemes idézni: „18 évvel ezelőtt a bélteki templomban a papbácsi megkeresztelt. Isten gyermeke, Krisztus urunk testvére, a Szentlélek temploma lettem. A papbácsival így ~~lettem~~ vagyok különleges lelki rokonságban. A közelében töltöttem a gyermekéletem legszebb napjait, éveit. Ő tárta fel előttem a mesék szépséges világát, ő adta ajkamra a szép dalokat, énekeket. Az ő ministránsa lettem már öt éves koromban. Segítségével kezdtem el írni-olvasni. Hét éves koromban ő vitt az első szentáldozáshoz. Amikor az élet őt elszólította Béltekről, engem nem szakított el tőle: ott voltam, amikor Szatmáron a kis templomot lebontottuk, és helyébe egy szép újat építettünk. Akkor tájban vitt el bennünket a papbácsi Gyulafehérvárra, hogy bemutassa családját a jószágos Áron püspök atyának, aki megáldott bennünket és imádságával kísért, amíg élt. A múlt hetekben imádkozhattam én is a sírja fölött.” (A javítás az eredetiben.) A szövegben megemlíti azt is, hogy testvérével megtanultak harmóniumon játszani, majd hozzát teszi, hogy amikor Szebenben tanult, mindig hazavágyódott. Végül a június 30-i napot meséli el, ugyanis akkor érkezett haza, miután tanítói diplomát szerzett Szebenben. Szülei nem voltak otthon, ezért biciklire ült, és Gyöngyre sietett. Ott már elkezdődött a mise, amikor ő megérkezett, és bement a templomba. A misén a harmóniumot ő szólaltatta meg. Ennek kapcsán ezt írja: „A papbácsi azt jegyezte fel erről a vasárnapról, hogy a szép júniusi napfénynél még ragyogóbb volt a ránk áradó isteni kegyelem!” Ebbe a mondatba is többször belejavítottak. Zárásul elmondja, hogy egy időre búcsút kell vegyen a gyöngyi templomtól, de lélekben itt lesz, és reméli, hogy gyakran jöhet haza, ezért ajánlja magát a pap bácsi és a gyöngyi hívek imájába.

A szövegből visszaköszön Mihály stílusa – nemcsak azzal, hogy az egyes részeknél a tollal való javítás az ő kézírása, hanem az egész szövegből árad az ő fogalmazása, mondatszerkesztése, és főleg: az ő

témái is. Kristóf sosem fogalmazott ilyen szabatosan, és sosem sorolta volna fel ezeket a témákat. Ezt a szöveget nem a Kristóf nézőpontjából írták, hanem a Mihályéból: azt olvassuk, hogy hogyan látta ő a saját szerepét a fiú életében. Egyetlen olyan mozzanat sincsen benne, amely nem Mihályhoz kapcsolódna. A szüleit például szinte egyáltalán nem említi a szövegében az a fiatal, aki 18 évesen katonának megy, majd főiskolára készül, és itt épp kiáll egy közösség elé, összefoglalja az addigi életét, hogy így búcsúzzon tőlük.

Ha figyelmesen olvassuk az idézett részt, látjuk, hogy mindazt, amit ott felsorolnak, mint a Mihály cselekedeteit, azt a gyerekek szülei szokták biztosítani, a mesék olvasásától az írni-olvasni tanulásig. Azt is vegyük észre, hogy nem a saját otthoni közösségetől búcsúzik a fiú, ahogy várható lenne egy ilyen pillanatban, hanem a szomszéd falu közösségétől. Arra kell gondolnunk, hogy a búcsúzás valószínűleg a Mihály ötlete volt, és mivel ő a szomszéd faluban szolgált, ezért csak ott tudta kivitelezni. Az általa fontosnak tartott élettörténeti mozzanatok az általa pasztorált közösség előtt mondják el, tehát gyakorlatilag nem is búcsúzásról beszélhetünk, hanem arról, hogy azt szerette volna, hogy a közösség elé állítsa azt, akire ő abban a pillanatban büszke volt.

### *Melánia*

Melániával a nyolcvanas években kezdett el rendszeresen levelezni.<sup>29</sup> Egy kiránduláson ismerkedtek meg, sejteni lehet, hogy pár év-tizeddel korábban. Hogy pontosan mikor és hol találkoztak először, az nem derül ki, csak arra lehet következtetni, hogy valahol Romániában. A kapcsolat újrafelvétele idején Melánia már Magyarországon élt.

Két levél is van 1964-ből, amelynek a szerzője ugyanez a Melánia lehet. Egyik május 4-i, és főtisztelendő úrnak szólítja Mihályt. Arról érdeklődik, hogy vajon mi van a bátyjával, mert hiába vár tőle levelet. Magáról annyit ír, hogy bár az anyagiakban nincs hiánya, örömtelen és

---

<sup>29</sup> Egy borítékon szerepel a teljes neve és címe.

sivár az élete. Az Alföldet csúnyának látja, a lelki szemei előtt az ott-honi hegyek vannak. Mihály aránylag gyorsan, május 14-én válaszolt a levélre. Kedves nagyságos asszonynak szólítja őt. Elmondja, hogy a bátyja Szovátán él, és jól van. Hívja, hogy látogassa meg – ez alatt megszállhat náluk vagy 2-3 hétre, és onnan felkeresheti a bátyját. Erre a levélre újra válaszolt Melánia június 7-én. Úgy fogalmaz, kissé el-lentmondásosan, hogy várva várt levelét megkapta, bár nem is reménykedett a válaszban. Nagyon szeretné látni a bátyját, és szeretne elbeszélgetni a címmel is, de nem tud elutazni. A férje üzletvezető, és neki kell helyettesítenie, mert betegeskedik. Panaszkodik mindenről: az éghajlatról, a porról, a szeszélyes vevőkről, és említi a honvágyát. Azt írja, ismerte ezt a tájat, mégis odament, mert nem volt más kiút. Itt megjegyzi, hogy csak ő tudja, még a bátyja sem, hogy mindent Mihálynak köszönhet. Azzal búcsúzott, hogy remélhetőleg a következő évben meg tudja látogatni a bátyját. Benne van a sorok között az, hogy esetleg akkor találkozhatnak.

Egy kétségbeesett asszony levelei ezek. A Magyarországra történő költözéséről úgy beszél, mint egy kényszermegoldásról. Nem szereti azt, ami körülötte van: az embereket, a tájat, a munkáját, hanem ehelyett honvágya van, sőt, egy helyen úgy fogalmaz, hogy néha majdnem őrjöng, olyan erős a honvágya. És ekkor ír újra Mihálynak.

Melánia tehát Romániából ment Magyarországra valamikor 1964 előtt. Amikor leveleztek, Magyarországról keletzte leveleit. Közös ismerősük a Melánia testvérbátyja volt. A keresztnevéen kívül csak azt tudjuk meg róla, hogy egy ideig ott lakott ő is a gyulafehérvári központban, bár nem derül ki az, hogy milyen minőségében. Egyik datálatlan levele mellett Mihály egy fényképet küldött Melániának, és elmondta, hogy ez az az épület, amelyben 4 évet élt a bátyja.

1987-ben változás állt be a Mihály viszonyulásában, és ezt nem csak a levelek hangulatán lehet érzékelni, hanem erre ő maga is reflektál egy márciusi feljegyzésében. Épp levelet kapott Magyarországról, és bár a feljegyzésben nem említi a feladó nevét, tudjuk, hogy erről a településről csak Melániával levelezett. A levél írója hatalmas térről

számol be neki, de annak már a végén vannak. Megjegyzi, hogy a levél írója szeret allegorikusan fogalmazni: „Ő szeret alleg(ri)orikusan beszélni levelében, így mondani el élményét. Örvendünk, hogy a tél végén vagyunk. Öreg szív is hordozhat tavaszt. Öreg ágak is virágba borulnak. A nagy akácfa illata bódító, nektárja mézédés.” Úgy tűnik, mint ha mindezt Melánia írta neki, és ő érzékeli benne az allegóriát, ahogy ő mondja, vagyis olvas a sorok között.

Ahogy zajlik a levelezés, egyszer csak felfedezi saját magában azt, hogy megváltozott a viszonylása ehhez a személyhez. Beszámol egy változásról, amelyet a Melániával való levelezése közben saját magán tapasztalt, ezért érdemes idézni ezt a részt is: „Sokszor jut eszembe Emil barátom. Milyen természetes megnyilvánulással közeledett női druszája felé. Tőle tanultam a köszöntés egyszerűsítését. Ami(k)or a viszonzásban kettőre növekedett, még nem láttam tisztán tennivalómat. Talán a nyugati kirándulásom volt döntő hatással arra, hogy hazaérkezésem után gyökeresen változzék minden. Úgy vagyok ezzel, mint a nyelvek, a beszédnek a kialakulásáról olvasom. Egy-egy idegrezdülés, egy új indulatszó, ha írásra gondolok, akkor egy-egy felkiáltójel elhelyezése. De minden a pontra irányul, amely mindent befejez. A szarvasi szimbolizmusban a barátom kincseit óhajtja. A barátom lemondana szívesen más javára. Erre a válasz – majd kialakul.” Itt kimondja, hogy a külföldi kirándulása előtt nem látta tisztán a saját szerepét, tennivalóját ebben a történetben, ám onnan hazaérkezve ez megváltozott.

A Melániával váltott levelek megsokasodnak a nyolcvanas évektől kezdődően. Ezeknek a leveleknek nagy részében egy érdekes jelenséget látunk: a szövegeiben Mihály előszeretettel szerepelteti egy képzeletbeli, néven nem nevezett barátját, aki emlékszik arra, ami történt régen. Egyik ilyen levelében, 1988 februárjában is ezt a megoldást alkalmazza: nem ő beszél Melániához, hanem a képzeletbeli barátját szerepelteti. Ebből a levélből valamelyest fény derül a kapcsolatukra. Egy régi történetre reflektál, amelynek mindketten szereplői voltak. Azt írja neki, hogy a barátja nem gondolta, hogy ő valakinek az „eszményképe” lett. Említi, hogy az a régi kirándulás kedves volt, és ott

valóban megkérdezték őt arról, hogy van-e kötöttsége, amire ő azt válaszolta, hogy nincs. De úgy gondolta, hogy ezzel még nem kötelezte el magát. És aki kérdezte, az nemsokára férjhez is ment – amiről azt írja, hogy jól is tette. Aztán következett egy rövid látogatás (nem derül ki, hogy ki kit, de valószínűleg Melánia látogatta meg őt), amelynek „minden perce igen kedves emlék maradt lelkében” – így mondja a képzeletbeli barátja. A barátja azt kérdezi, hogy vajon él-e még a férje a címzettnek, mert ha igen, akkor „köti még a nagy parancs”.

Ez után egy történetet mesél el Melániának, amelyben nem nehéz felismerni az Árnika történetét, bár a nevét nem írja le. Réges-régen, mondja, a háború idején nevelőként együtt dolgozott valakivel, aki később férjhez ment. Két gyermeke lett, és később elment hozzá, és megmutatta neki a nagy, már diplomás lányát és azt mondta, hogy nagyon sajnálja, hogy az nem az ő lánya. Barátja megvigasztalta, és ő megnyugodott, mert tudta, hogy már nem sokáig élhet. Aztán a lánya írta meg a barátjának, hogy pár év után meghalt az itt meg nem nevezett nő. Ezt csak azért mondta el a barátja, hogy kifejezze azt, hogy az ő életük sokban ismétli azt a régi történetet. Tanácsokat is ad a barátja – és ő egyetért velük, mondja. Ilyeneket, hogy megértést tanúsítani kötelességünk, meg hogy az orvos mindenkit gyógyít. A barátja szerint hosszan kellene erről beszélgetni, úgy talán megértené az aggódó kérdező ezt a nagy ügyet. Az utolsó mondata így szól: „Legyen ez a pár sor, ami néha-néha beköszönt a hajlékba bizonyíték arra, hogy a barátom olyan szívvel rendelkezik, amelyben Te, aki magányos vagy, mint ő, kiolvashatod, hogy szívének melege úgy hatol Hozzád, mint a napsugár beköszönt hajlékainkba, hogy örömet hozzon.” A barátja vele együtt köszönti sok szeretettel.

Az ilyen levelek olvastán, amelyekben ennyit beszél a barátjáról, felmerül a kérdés, hogy ki volt ez a barátja, honnan ismeri ennyire jól az életét és az érzelmeit. A válasz keresése közben egyszer csak észreveszünk, hogy a levelében a harmadik személyű elbeszélés nem következtes. A régi történetet ugyanis úgy kezdi el, mintha ő mesélné, ő dolgozott együtt valakivel a háború idején stb., de egyszer csak elfeledkezik

erről, és úgy folytatja, mintha a barátja mesélné. Ebből sejteni lehet azt, hogy nem egy harmadik személyről van szó, hanem ez egy elbeszélői fogás csupán. Saját magáról beszél úgy, mintha a barátja lenne. Kérdés, hogy a távolságtartást szolgálja-e, vagy azért alkalmazza, hogy titkosítsa ezzel a viszonyulását.

Két nagyon fontos információt tudunk meg innen. Az első az, hogy hogyan ismerte meg Melániát, a másik, hogy milyen kapcsolat alakult ki közöttük. Kiderül, hogy egy húsvéti kiránduláson ismerte meg, ez magyarázza azt, hogy Melánia több levelében különösen kedves ünnepnek nevezi a húsvétot, majd minden évben hivatkozik a húsvét kiemelt jelentőségére. Azt is megtudjuk, hogy a hölgynek ő az eszményképe lett, amit ő nem gondolt volna. A hölgy azonban elköteleződést feltételezett részéről azok után, hogy ő azt válaszolta a kérdésére, hogy nincs elköteleződve más felé. Ő ezt itt távolságtartással kezeli, és tisztázza magát, de megragadja az alkalmat és elmeséli neki egyik korábbi történetét, amelyből felismerjük, hogy Árnikáról mesél. Bár Árnikával váltott levél elég kevés van, és nem tudjuk meg, hogy pontosan mi történt vele, itt leírja, hogy Árnika ekkorra már meghalt, a lánya értesítette őt erről – és ezért is fontos ez a visszaemlékezés. Az az értesítő levél ugyanis nem maradt meg.

1988 júniusában Melánia úgy érzi, hogy azért mesél neki egy másik nőről, mert ezzel távol akarja tartani őt magától. Számára mindenképp fájdalmas volt olvasni azt, hogy egy másik nőről ír: „Most postafordultával válaszolok, mivel a barátod szívét igen megsebeztem. Mit szólna ő hozzá, ha minden levelemben áradoznék egy régi ismerősömről, aki rajongásig szeretett, de szüleim elleneztek a házasságot, azért nem lehettem az övé. Miért érdekelné a barátodat? nevetséges elképzelés.” És azzal zárja a levelét, hogy üzeni a barátának, hogy nem fogja őt tovább zavarni soraival.

A levelek tehát arról szóltak, hogy volt régen egy nő, aki Mihályt rajongásig szerette, de a szülők (csak találgatni lehet, hogy kinek a szülei) elleneztek a házasságot. Legalábbis Melánia ezt értette meg. Amikor ezt a levelet írta, Melánia dühös volt, érezni lehet a soraiból.



Elhatározta, hogy többet nem levelezik azzal, aki a neki írt levelekben folyton egy régi kapcsolatát emlegeti. Az aláírásban előbb leírta a semleges „üdvözlettel” szót, ám ekkor meggondolta magát. Mégis hagyott egy kiskaput: a szó után odaírta azt is utána, hogy „szeretettel”.

Levelezésük azonban folytatódott még a kilencvenes években is, és állandó visszatérő téma az esetleges találkozásuk. Mihály újra és újra emlegeti, hogy Melániát meghívja, hogy várja őt, de ő maga nem kelt útra. Még 1996-ban is azt mondja, hogy szerette volna személyesen felkeresni őt, de nem úgy alakult. Nem tudjuk, hogy Melánia hány éves lehetett, Mihály ekkor 80 éves volt. A levél végén ezt írja neki: „Tudd meg, hogy szerető szívem nem csak ilyen formában és ekkor gondol Rád. Sok szeretettel”. Azt hiszem, hogy végül erre a találkozásra sem került sor.

### *Családi kapcsolatok*

Jól követhető az, hogy a családtagjaival fenntartott viszonya időben változó volt. A szüleit igen tisztelte, és ennek megfelelő hangnemből az a kevés számú levele, amelyet nekik küldött. A testvéreivel már változó volt a viszonya – nemcsak az egyes testvéreihez viszonyult eltérő módon, ami érthető is, hanem időben is változott az egyes testvéreivel a kapcsolata.

Az első családi konfliktus, amely a levelekben felbukkan, 1949-ből való, amikor az öccsének, Tibinek a házasesetében jelentkező problémákhoz próbál leveleivel hozzászólni és megoldást keresni. Ezzel kapcsolatban hat levelet írt a családnak. Az elsőt nővérének, Angélának küldte, és melléje tette a Tibinek címzett levelet is. Nővérét kérte, hogy olvassa el a Tibiét, mielőtt átadja neki. Ezen kívül írt a saját szüleinek, a Tibi feleségének, Ilonának, a Tibi anyósának és apósának, valamint Ilona testvérének is. Úgy lépett fel, mint a család vezetője, legalábbis lelki vezetője, aki mindenkinek utat mutat, tanácsokkal látja el őket, és kibékíti a szembenálló feleket. Valószínűleg a fiatal papi státusára gondolva járt el így, azt remélve, hogy a család jobban hallgat majd egy olyan családtag szavára, aki pap is.

Tibi fiatal házas volt ekkor. A családi konfliktus forrása első látásra egy meglehetősen hétköznapi történet volt: Tibi új szekeret szeretett volna magának, és nem elégedett meg azzal, hogy megjavítják a régit, ám mivel a szülőkkel egy háztartásban éltek, és nem önállóan gazdálkodtak, ezt nem ő dönthette el, és a döntésért felelő családfő nem engedélyezte. Tibi 30 éves volt ekkor. A második világháborúban harcolt, 1941 végén került haza. A levelekből kiderül azonban az, hogy az új szekér a konfliktust kiváltó szikra volt, de a történet ennél azért szerteágazóbb, és az elégedetlenség már korábban is megnyilvánult a részéről.

Mihály külön levelet írt az egyes családtagoknak, és ezekben személyre szabottan fogalmazta meg a tanácsait. Ezen tanácsok révén képet alkothatunk arról, hogy milyen volt a viszony a családtagok között, milyen elvárásaik voltak egymással szemben, és hogyan tudtak ezeknek megfelelni.

A tanácsaiból következtetni lehet arra, hogy mi volt a valószínű viselkedés a szülők részéről, amikor a házas gyermekeiknek családi nézeteltérései voltak. Az édesanyja számára megfogalmazott tanácsa például arról szól, hogy mint anyós ne avatkozzon bele a menyének a döntéseibe – nyilván azért kellett felhívnia a figyelmét arra, hogy ne tegye, mert tudta, hogy egyébként ezt teszi. Amikor ezt a tanácsot megfogalmazza, a modern világra hivatkozik, arra, hogy manapság (1949-ben) ez már nem elfogadott, mint ahogy régen volt. Ebből pedig az következik, hogy ebben a régi világban, azaz amit 1949-ben régi világnak neveztek, az volt a gyakorlat, hogy az anyós beleszólt a menyé döntéseibe. Ugyanakkor azt is tanácsolja a szüleinek, hogy ne a fiúknak, Tibinek adjanak igazat – mivel azt is tudta, hogy egyébként ez tennék. Ebből pedig az következik, hogy a szülők a kérdéstől függetlenül a saját leszármazottjukat pártolták egy vitában, anélkül, hogy mérlegelték volna a helyzetet. Vagyis egy családi vitában vérségi rokoni szintnek megfelelően történt az állásfoglalás, és nem a vita tartalmától tették ezt függővé.

A feleségnek írt levelében előbb a Tibi hibáit emlegeti minden konkrétum nélkül, de aztán konkrétumokkal példázva rámutat a feleség

hibáira. Mint aki távolról érkezik, próbál objektíven rámutatni arra, hogy mindenkinek vannak hibái – csakhát az egyik fél esetében konkrétumok nélkül teszi ezt, a másik esetében viszont a kellemetlen konkrétumok sorolásával. A levélben körvonalazódik a jó feleséggel szembeni elvárásrendszer. Elmarasztalja a feleséget azért, amiért ő sem felelt meg ezeknek az elvárásoknak, például nem varrta meg a Tibi kérésére annak ruhaneműjét mondván, hogy a saját testvérei előbbre valók számára, mint a férje. Ebben a megvilágításban Tibi az áldozat, akinek fáj a felesége gesztusa. Megtudjuk, hogy a feleség is volt Oroszországban, tehát ő, a feleség is deportált volt, de azon szerencsések közé tartozott, akik onnan hazatértek. Úgy tudjuk, hogy 1947-től kezdtek hazatérni az első deportáltak Kaplonyba. A családi konfliktus 1949-ben volt, tehát a feleség szinte azonnal férjhez ment, amint hazatért. Nem derül ki a levelekből, hogy mennyi időt töltött ott, de ezek a nehéz évek nem múltak el nyomtalanul, és Mihály úgy emlegeti a deportálásból visszatért nőt, hogy egyben megbélyegzi: a feleség „megviselt idegzetű”, mondja, hiszen Oroszországban volt, „és azokon ez meglátszik”. Valószínűleg ez a vélekedés faluszerte elterjedt volt, hiszen általánosan fogalmazza meg ezt a kijelentést, nem példázza konkrét élethelyzettel. A fogságból hazatért emberek élete nem lehetett könnyű a hazatérésük után sem. A levél végén felvillantja a válás lehetőségét is, ám ezt az opciót az isteni számonkéréssel állítja szembe.

A levél végül nem lett kiegyensúlyozott: bár azzal indította a levelet, hogy nem ad igazat Tibinek, összességében mégis csak a feleség hibáit sorolja fel, arra mutat rá, hogy miért nem jó feleség (mert nem varrta meg a ruhaneműt, mert a testvérei fontosabbak számára, mint a férje, vagy mert mint volt deportáltak gyenge az idegzete). A levélnek az a logikája, hogy ha ő ennyire nem felel meg az elvárásoknak, akkor ne várjon el mástól tökéletességet, ezzel próbálva őt jobb belátásra bírni.

A Tibinek írt levélben is őt, az öccsét hibáztatja, és morális szintre tereli a történetet, mert ahogy neki írja: öccse eljátszotta a becsületét.

Itt valószínűleg az alkoholfogyasztásra céloz, mert azzal fenyegeti, hogy ha nem hagyja abba az alkoholfogyasztást, megvonja tőle az anyagi támogatást. Tanácsai egyszerre életvezetési és anyagi természetűek: részben megpróbálja öccsét lebeszélni arról, hogy új szekeret követeljen, és azt javasolja, hogy javítsák meg a régit, részben pedig azt tanácsolja, hogy mielőbb költözzenek külön a szülőktől. Ez utóbbi tanácsból érezni lehet, hogy a szülőkre való tekintettel nem tanácsolja a szülőkkal lakó öccsének az új szekér vásárlását, csak ezt nem mondja ki. Hanem helyette javasolja neki, hogy mielőbb építsen saját házat, és költözzön el a szülei otthonából, hogy ezeket a döntéseket már ő maga, mint családfő hozhassa meg.

Az öccse anyósának és apósának írt levélben szintén megismétli azt, hogy öccse hibáit elítéli, a következőkben azonban úgy mentegeti a hibáit, hogy azok már nem is minősülnek hibának, hiszen azt írja, hogy az ilyen emberek, mint az ő öccse, akik a háborúban nőttek fel, tulajdonképpen betegek, és segítséget csak a vallásuk adhat nekik. És azonnal rátér arra, hogy a címzettek sem viselkednek megfelelően az öccsével, mert például trógernek nevezték őt mások előtt. Itt is az értekek prioritizálását figyelhetjük meg: miközben az öccse hibájára talált mentséget, hiszen ő egy beteg ember, az anyós és após viselkedésére már nem talált, azaz a nyilvánosság előtt kritizálni egy családtagot, amit ők tettek, elfogadhatatlanabb, mint részegesnek lenni, amit az öccséről maga is elismer. Elvárta volna, hogy családtagokként akkor is legyenek szolidárisak a vejükkel, ha az részeges.

A konfliktussal kapcsolatban még egy személynek ír, a feleség testvérének, akivel baráti kapcsolatot ápolt, és a levélben kifejezi abbéli reményét, hogy ez a történet nem befolyásolja majd a barátságukat.

A konfliktuskezelési stratégiája nyilvánvaló: azzal próbálja az öccse feleségének és a feleség családjának a bizalmát elnyerni, hogy a levelei elején hangsúlyozza, nem ad igazat a saját öccsének. Úgy tűnik, hogy az elvárás az volt, hogy a két család tagjai a vitás kérdésekben a saját családtag mögé sorakozzanak fel, függetlenül a történettől. Ő látszólag nem ezt a stratégiát követi, hiszen azt hangsúlyozza minden

levelében, hogy elhatárolódik az öccsétől, nyilván azzal a szándékkal, hogy ezzel a semleges bíró szerepét tudja betölteni. Csakhogy ezt csak a felszínen tudta biztosítani, a tanácsaiból érezni, hogy tulajdonképpen az öccse mellett áll. Az alkoholt valóban problémának látja, de az aktuális témával, az új székérrel kapcsolatban burkoltan az öccse pártján állt, amikor a probléma gyökeréhez megy vissza, és a szülőktől való különválásra buzdítja az öccsét.

Ez a levélváltás egy faluszinten tapasztalható helyzetre is rámutat: a háborús nehéz évek a jelek szerint nem múltak el nyomtalanul. Nagy a valószínűsége annak, hogy a háború megtapasztalásának traumatikus élménye, valamint a deportálás kegyetlen évei hatására a hazaérkezett túlélők többsége poszttraumatikus stressz szindrómában szenvedett. A közösség azonban, ahova a fogvatartottak hazatértek, nem rendelkezett sem megfelelő pszichológiai terápiás eszközökkel, sem olyan kulturális mintákkal, amelyekkel segíthette volna őket a gyógyulásukban, hanem csak érzekelte a problémát, és megbélyegezte őket.

A későbbiekben is előfordul az, hogy megviselt idegzetre, lelki betegségekre való hivatkozás megbélyegzőként jelenik meg a szövegekben. Mihálynak magának is szembe kell néznie a későbbiekben azzal, hogy idegbetegnek tartják. Egy 1990. szeptember 5-i feljegyzésében le is írja, hogy évtizedek óta hallja, hogy idegbeteg családból származik. Ő ezt mindig megbélyegzésnek tartotta, sértésként érzekelte – nem is tehetett másként, hiszen ő is így használta ezeket a fogalmakat másokkal szemben. Ezért aztán a saját esetében sem betegségként gondolt rá, amelyet, ha létezne, kezelni kellene, hanem sértegetésként, amely révén rosszakarói bántani akarják őt.

Később családi konfliktusok az öröklésekkel kapcsolatban alakultak ki. Miután az idős szülők 1954-ben, illetve 1957-ben elhunytak, a testvérek közösen adták össze a pénzügyi forrásokat ahhoz, hogy felújítsák, majd újraépítsék a szülői házat. Ám úgy tűnik, hogy azt nem beszélték meg, hogy mi fog történni a házzal, legalábbis 1974-ben a szülői ház sorsa még nem volt tisztázott. És mint minden nem kellően rendezett örökösödési helyzet, amelyben több szereplő érintett, ez is

eltérő vagyoni várakozásokat tudott gerjeszteni. Ez év áprilisában azt írja Angéla, hogy Adél volt otthon „a fiával együtt”, és úgy látja, hogy végleg haza akar költözni. Nyilván ez nem a saját fia volt, hanem valamelyik testvéreinek az általa nevelt gyermeke. Majd így folytatja: „Úgy látom ennek szeretné átjatszeni a házunkat. Ezzel kapcsolatban szeretnék Veled beszélni.” A családon belül ekkor már létezett az örökösödéssel kapcsolatos egyeztetés, és ebben a verbális és nonverbális kommunikációnak is szerepe volt. Az idősebb nővérük látogatása egy ilyen nonverbális üzenet volt, legalábbis Angéla ekként értelmezte, és az öccsét értesítette a történetekről.

Az öröklés később is téma volt, ám itt már nem a szülői házról volt szó, hanem a Mihály saját hagyatékáról. 1985 nyarán pattant ki az első konfliktusa a saját családjával a Schneider-család kapcsán. Ez a család korábban a szomszédságában élt, és azután is tartotta velük a szoros kapcsolatot, miután elköltözött a faluból. A saját családja a jelek szerint attól tartott, hogy az illető családdal ápol baráti viszonya az öröklésben is érvényesülni fog. Történt ekkor, hogy a testvéreivel kirándulni voltak, és ez alkalommal nála is megfordultak a testvérei, és láthatták a háza táját és a kertjét is. Ottlétük alkalmával több kifogást is megfogalmaztak: egyrészt szóvá tették azt, hogy a Schneider családdal túl szoros kapcsolatot ápol, másrészt azt, hogy szerintük a kertje elhanyagolt, a gyümölcsösben nagy a fű. Ő válaszul lerövidítette az együttlétük idejét, és már pénteken javasolta nővéreinek, hogy utazzon haza, mert, úgymond, ezzel egy napot nyernek.

Az esetről a következő napokban váltottak néhány levelet. A június 16-i válaszlevelében Mihály kissé idegesen írja nővéreinek: „rettenetesen nyomja a begyeteiket a Schneider-ügy.” Elismeri, hogy valóban közel áll hozzá ez a család, és szembeállítja őket a saját családjával: hosszan sorolja azt, hogy ez a család milyen sokszor látogatja őt, és rendes templomba járók, nem úgy, mint a saját családja. Arra céloz, hogy az ő öccse kántor, és a három fia annak ellenére nem jár templomba, hogy a család az egyházból él meg, vagyis elvárta volna, hogy az öccse gyerekei legalább hálából templomba járjanak. Ezzel szembeállítja a

Schneider családot, akik vallásosak, és gyakran látogatják meg őt. És miközben a testvérei gyerekei még templomba sem járnak, kiemeli, hogy ez a család mennyit segített neki. Például amikor a filiába kellett menjen misézni, és nem volt kántora, ők jöttek és segítettek. Számadatokat is ad ezt alátámasztandó: eddigi 300 szolgálatból alig 100 alkalommal nem voltak ott, máskor vagy autóval, vagy kerékpárral, de elmentek hozzá. Azt is pozitívként mondja, hogy a fiúk tanulni akarnak tőle. Egyébként a család, ha meglátogatja, nem ül többet 20 percnél.

A válaszában érdekessége a statisztikai hivatkozás: hogy a 300 szolgálatából csak 100 alkalommal nem voltak itt. Ez egy becslés, hiszen nem készített feljegyzést arról, hogy melyik vasárnap látogatták és melyiken nem, de érezhető az a meggyőződése, hogy a számok vitán felül állnak. A Schneider családnak autója volt, és tudjuk, hogy abban az időben a páros és páratlan számra végződő számtáblákkal rendelkező autók vasárnaponként felváltva járhattak. Az autójuk számtáblája szerint így csak minden második vasárnap mehettek volna át hozzá autóval, és így nem jönne ki a 300-ból 200 látogatás. Ezt ő is tudja, ezért említi a kerékpárt is.

A válaszlevelében azzal védekezik, hogy a fiúk tanulni járnak hozzá, de megjegyzi, hogy a felnőttek 20 percnél sosem töltenek el többet nála. Többes számot használ és általában beszél a családról, pedig az egyes családtagok látogatásai nem voltak egyformán rendszerezettek. Tudjuk például, hogy a kisebbik fiú egészen kicsi korában is több időt töltött nála, mint a saját otthonában, ezt ő maga írta más-hol. Nyilván mindezt a saját családja is tudta.

A 20 percnyi látogatási idő is kevésnek tűnik, hiszen a kevesebb, mint 20 percnyi látogatásért nem menne át ilyen gyakran egy család a szomszéd faluban lakó ismerőséhez, ráadásul egy olyan időszakban, amikor a benzinvásárlást korlátozták. A 20 perc emlegetése inkább arra jó, hogy a barátság felszínességét demonstrálja: hogy nincs is idejük különösebben összebarátkozni, ha minden látogatás alkalmával csak ennyit maradnak.

A számok tehát félrevezetőek. Inkább tűnik valószínűnek az, hogy a szülők kevésbé, a fiaik gyakrabban jártak át. És bár ő családot emleget, a szülők valójában kevesebb időt tölthettek ott, mint a fiúk. De bárhogy legyen, ennek a családnak a megnyilvánulásait ő helyénvalónak tartotta, a saját családtagjait pedig nem. Kimondja, hogy már régebb óta nem látogatta meg az öccse családját, és most rájött arra, hogy miért is tett így: azért, mert öccse gyermekei nem járnak templomba.

A másik konfliktusos téma, amire a családja felhívta a figyelmét, a gyümölcsöse volt. A lánytestvérei azt kifogásolták, hogy nem kaszálta a fűvet a gyümölcsösben. Azt válaszolja nekik a levelében, hogy a gyümölcsfákat a gyümölcs miatt ültette, és felőle nőhet alatta a gaz, amennyit csak akar. Nyilván a megjegyzés nem esett jól neki, hiszen szeretett a gazdálkodói tehetségére hivatkozni.

Megpróbálja kimagyarázni azt a megjegyzését is, amellyel a nővérét sértette meg. Azt írja, azért javasolta, hogy a tervezettnél hamarabb utazzon haza, mert ő csendre vágyott, ugyanis idő kell neki, hogy a kirándulás élményeit feldolgozza. Mentegetőzik, de világos, hogy le akarta rövidíteni a találkozót, amikor a fenti, számára kellemetlen témák kerültek napirendre.

Egy másik családi konfliktus 1989-ben pattant ki. Húga, Ibolya arra készült, hogy Zilahról Nagykárolyba költözzön. Akkoriban már az év egy nagy részét Magyarországon töltötte a lányánál, és úgy lát-szik, hogy azt a néhány hónapot, amit az országban töltött, már nem szerette volna Zilahon tölteni, hanem szívesebben lakott volna a család nagykárolyi lakásában. Arra kérte ezért Angélat, hogy kérjen számára a Mihálytól egy írásos nyilatkozatot arról, hogy ha Nagykárolyba költözik, nem fogja őt kitenni a nagykárolyi lakásból. Angéla azt írta Mihálynak, hogy a testvéri viszonyuk miatt kellene ez a biztosíték. Mihály erre a kérésre dühös lett. Azt válaszolta, hogy éppen a testvéri viszonyuk miatt bizalomnak kellene lennie közöttük, tehát nem kellett volna írásban kérniük tőle ezt a biztosítékot. Hozzáteszi, hogy nem azért hívja Zilahról Nagykárolyba a húgát, hogy kitegye. Már régen



oda kellett volna költöznie, de ezek szerint nem szívesen teszi. Az egész gondolatmenetből az derül ki, hogy a nagykárolyi lakás, amelyben Angéla is lakott addig, a Mihályé volt.

Közben az Ibolya családjában is konfliktus alakult ki a lakás öröklését illetően. A történetről Mihály készített feljegyzést 1989 májusában, mintegy rögzítendő mindazt, amit ő tudott az esetről. A történet 1979 nyarán kezdődik, amikor neki el kellett hagynia a tasnádi állomáshelyét, és nyugdíjba kellett vonulnia. Az elején azt gondolta, hogy Zilahra költözik. A levelezésben volt is erre utalás, de a megvalósulásról már kevesebbet írt. Eddig ugyanis Ibolya lakott Zilahon, és a zilahi lakás az övé volt. 1979 nyarán abban egyeztek meg Mihállyal, hogy cserélnek: Ibolya Nagykárolyba költözik a Mihály lakásába, és Mihály az Ibolya lakásába Zilahra. Hivatalos megállapodást kötöttek erről közjegyző előtt. Ibolya azért akart Nagykárolyba menni, hogy távolabb kerüljön a lánya és a veje családjától, legalábbis ez áll a feljegyzésben. Ezt Mihály úgy magyarázza, hogy a fiatalok mindenáron új autót akartak szerezni, és ebből konfliktusaik származtak. Mihály meséli azt is, hogy tőle is kérték, hogy engedje át nekik a Lada autóját. Végül van egy fura megjegyzése is, kijelenti, hogy miattuk nem sikerült neki hajtási engedélyt szereznie: „el is intézték – nagy ügyesen – hogy ne reméljek hajtási jogosítványt” – bár azt nem részletezi, hogy hogyan is tudták volna ők ezt megakadályozni. A megjegyzés inkább azért fontos, mert a konfliktusos viszonyra mutat rá.

A 79-es csere az elején tetszett Mihálynak. Épp felszabadult a plébánosi kötelezettségek alól, és nem tudta, hogy hol telepedjen le. Azonban ahogy teltek a napok, hetek, Mihály nem érezte jól magát Zilahon. Az egyetlen öröme az volt, hogy a Schneider-frúk felkeresték néha. Ilyenkor sokat sétáltak, játszadoztak, énekeltek, sőt, együtt voltak a tengeren is augusztus 23-a táján. Végül szeptemberben Ibolya is azt mondta, hogy nem érzi jól magát Nagykárolyban, és visszamenne Zilahra. Nem akarta öccsét elküldeni, ezért azt mondta neki, hogy ketten is elférnek ott. Ekkor ment ki Mihály Gyöngyre megnézni, hogy áll az ott vásárolt házának a felújítása, és nyomban elhatározta,

hogy oda fog költözni. A gyöngyi háza még nem volt készen, de azért ő beleköltözött, Ibolya pedig visszatért Zilahra, ahogy Mihály írja, „nyakán a kielégíthetetlen vérszopókkal, akiket a világ szer(e)tteink(nek) nevez”. Panaszosan írja, hogy a fiatal házaspár sokat költekezett, megnagyították a házukat, hogy jobban elférjenek, végül a házat eladták, a pénzt pedig ők „zsebelték be” azzal az öröggel, mondja, hogy áttelepülnek Magyarországra. Bár nem tudjuk, hogy ez a megnagyobbított ház a kié volt eredetileg, feltehetően nem az Ibolyáé, hiszen neki lakása volt, és az meg is maradt. Az világos, hogy sokat fektettek a ház bővítésébe, felújításába, és a konfliktusuk onnan fakadt, hogy Ibolya (és bátyja is) igazságtalannak érezte azt, hogy a fiatalok eladták a házat, és az árát megtartották maguknak. Mihály még a húga betegségét is erre vezeti vissza: a pénz „elzsebelésével” a húgának nagy lelki gyötrelmet okoztak, úgyhogy alig tudták az orvosok megmenteni, így meséli. És most, mondja, tíz év után is a rokonai azt szeretnék, ha a húga bútorait eladná és Nagykárolyba költözne, ahol „kuporgathat, hogy minél többet juttathasson azoknak akikért áldozatul hozta életét”. Ő azt tanácsolta húgának, hogy ezt ne tegye meg, ne adja el a zilahi lakását. Nem tudjuk, hogy a konfliktus hogyan nézett ki a többi szereplő szemszögéből, ám mégis úgy tűnik, hogy ebben a leírásban lehet némi túlzás. Már csak azért is, mert később a húga Magyarországra költözött a lánya családjához – nem tette volna ezt, ha ennyire súlyos lett volna a konfliktusuk, ahogy ő itt leírja.

A nagykárolyi lakás később is visszatérő téma maradt. 1989 júliusában Mihály készített egy feljegyzést, majd ezt egy rövid levélke kíséretében elküldte Angélnak, és azt kérte, hogy mutassa meg Ibolyának is. A feljegyzésben a nagykárolyi lakásról és az ő lehetséges örököséről van szó. Elmondja, hogy 1985-ban adta át a nagykárolyi lakását nővérének, és kapott tőle egy CEC-könyvet, „valami 38 ezer lej volt benne”. Ezt azonban Angéla tovább adta vele a legkisebb öccsüknek, hogy az ki tudja fizetni az adósságait. Ő később kapott 15 ezer lejt pénz formájában. Hozzáteszi, hogy „arra a betétkönyvre sosem számíthatam mint lakásom ellenértékére”. Ezért úgy vélte, hogy a lakása árát

nem fizették még ki neki. Az előző évben, amikor felkínálta a lakás használatát Ibolyának, nem köszönte meg, hanem még nyilatkozatot is kért tőle arról, hogy nem háborgatja majd őt a lakásban. Ezt ő górombaságnak tartotta, de a nyilatkozatot megírta. Megjegyzi, hogy húga azt is szerette volna, ha a lakást az ő nevére íratná, mondván, hogy gyermektelen személyek lakása az államra száll, illetve felvetette azt is, hogy a Mihály holta után ki tudja, kik lépnek fel öröklési igénnyel. Ez Mihályt nagyon felháborította, így írt erről: „Nem, ez az utóbbi több a soknál. Ez igazi arculcsapás! Azt feltételezi Ibolya, hogy nekem titkos örökösöm is vannak! Nekem van egy örökösöm: az Egyház – És arra hagyom a lakásomat olyan módon, ahogyan ma az lehetséges.” Zárásul hozzáteszi, hogy testvérei gyermekei nem örökölnék utána, „mert azok – tisztelet a kivételnek – az egyházra nem sokat adnak”.

A történetből felsejlik az, hogy mit feltételeznek egymásról a testvérek. Lánytestvérei attól tartottak, hogy öccsüknek más tervei lehetnek a lakással, mintsem hogy a családjára hagyja. Ez nekik nem tűnt jó megoldásnak, és megpróbálták hivatalos jogi úton is megszerezni Mihály lakása tulajdonjogát. Mihály azt feltételezte, hogy a nővérei titkos örökösétől tartanak. Ha végignézünk az előző évek történésein, látjuk, hogy aggodalmuknak már korábban is hangot adtak. A családnak biztosan tudomása volt arról, hogy Gyöngyön három csángó családnak vásárolt házat, és arról is tudtak, hogy az elmúlt években mennyire megkedvelte a kisebbik Schneider-fiút. Ő azonban itt sértődött hangon közli a testvéreivel, hogy ő neki egy örökös van, és az az egyház, és javait nem kívánja a testvérei gyermekeire hagyni, mert azok nem törődnek az egyházzal.

Az örökösödéssel kapcsolatos konfliktusok is jóval túlmutatnak az adott család belső feszültségein. Ezek a konfliktusok arról szólnak, hogy ebben a közösségben vannak bizonyos stratégiai elvárások az ilyen helyzetekben, amelyeket a család érvényesíteni akar. A család részéről az volt az elvárás, hogy a családon belül létrehozott javak a családon belül maradjanak. Két esetben történt volna ez másként. Az első eset akkor következik be, ha Mihály megjelölt örökös nélkül hal

meg – testvérei attól tartottak, hogy ez esetben az államra szállnak a javai. Ezért szerették volna elérni azt, hogy a nagykárolyi lakását írassa az egyik testvére nevére, akinek voltak leszármazottjai. A második eset szerint igenis lett volna megjelölt örököse, ám ez a családon kívüli személy lett volna. Ettől valóban tartottak, olykor meg is fogalmazták azon aggodalmukat, mely szerint túl közeli viszonyt ápol azzal a régi szomszéd családdal.

### ***Szakmai kapcsolatok***

A levelek nagy részét a szakmai köreiben élő kollegáival váltotta. Volt egy szakmai kör, akikkel igen közeli, egyesekkel baráti viszonyt alakított ki. Velük rendszeresen levelezett, és időnként felkeresték egymást. Állandóan megjelenik a levelekben az, hogy jó lenne találkozni, illetve, hogy a le nem írt részleteket majd személyesen beszél meg. Rendszeresen hívja látogatóba magához ezeket a kollegáit, barátait.

A rendelkezésre álló anyag nyilván csak a kapcsolatháló egy részére tud rálátást adni, és ennek megfelelően a kutató is azokat a kapcsolatokat emelheti ki, amelyekről több információ gyűlt össze az évek során. Ez az anyag azért tekinthető ebből a szempontból mégis relevánsnak, mert aránylag rendszeresek voltak a leveleken kívül a feljegyzései, amelyekben beszámolt a körülötte zajló hétköznapi apró eseményekről, és ezekben előbb-utóbb említenie kellett azokat, akikkel szorosabb, gyakoribb, esetleg feszültebb kapcsolatot tartott fent.

A következőkben a szakmai kapcsolatairól lesz szó. Különösen jó viszonyt ápolt két püspökkel, Scheffler Jánossal és Márton Áronnal. Szakmai kapcsolati hálójának kiemelkedő pontjai a két püspökön kívül a paptársai, hívei, plébániai munkatársai.

#### *Scheffler János püspökkel*

Scheffler János püspökkel Mihály fiatal korában többször találkozott, azonban nem levelezett vele, legalábbis az iratok között ennek nincsen nyoma. Viszont fiatal papként ismerte őt, kapcsolatban volt

vele. A letartóztatására is akkor került sor, amikor a tiltás ellenére meglátogatta a püspököt.

Kevés olyan történetet mesél el, amelyben a szatmári püspök is megjelenik. Ezek egyike egy fiatalkori élménye. 1943-ban Mihály Krasznabélteken volt segédlelkész. Ebben az évben a bérmálás alkalomával Scheffler János püspök is a faluba érkezett. A történetet jóval később, 1982-ben írta le. A leírás érdekessége, hogy a történetet kívülállóként meséli el, saját magát végig harmadik személyként, mint a segédlelkészt emlegeti.

A püspököt lovascsapattal, feldíszített kapukkal, alispáni kísérettel fogadták, és a világi hatóságok beszédet mondtak. Másnap 400-nál is több gyermek bérmálkozott. A püspök végül őt is felkereste a szobájában: „Ebéd előtti időben alkalmat talált arra, hogy a segédlelkészi szobába is belépjen pár perces látogatásra. Elmondta, hogy bizottság járt nála és kérte őt, hogy a segédlelkész maradjon még egy évig az egyházközség szolgálatában. Ez neki igen jól esett. Válaszképpen azonban elmondta nekik, hogy a papokkal a püspök rendelkezik. Legjobb belátása szerint helyezi őket. Arra kéri ezért a híveket, hogy a segédlelkész sorsát bízzák őreá. A segédlelkésznek pedig ez alkalommal kifejezte nagy megelégedését munkája fölött. Arra kérte, hogy a tanév befejezése után vegye ki a szabadságát. A nyári pihenő ideje alatt olvasson, tanuljon nyelveket. A többit bízzuk a Gondviselésre.”

A püspök 1943-as látogatása a segédlelkész szobájában, valamint az ott elhangzott dialógus egy metakommunikációs gyakorlatként is értelmezhető. Bár negyven év távlatából idézi fel a beszélgetést, és ennyi idő alatt nagy valószínűséggel átszerveződnek az emlékek, induljunk ki abból, hogy ez az esemény volt annyira fontos számára, hogy ha nem is szó szerinti pontossággal, de megmaradhatott az emlékezetében, ezért tekintsük úgy, hogy ez valóban így hangzott el. Ez esetben látni kell, hogy a segédlelkész is, és válaszul a püspök is a közösség révén üzennek egymásnak.

A fiatal segédlelkész nyilvánvalóan tudott a delegációról, amely az ő érdekében a püspökhöz fordult. Az ő megkérdezése nélkül nem

is ment volna a falu népe a püspökhöz a kéréssel. És nemcsak tudott róla, hanem bátoríthatta, de mindenképp jóvá is hagyta a kérést – hiszen, ha nem így lett volna, lebeszélte volna a híveit erről. Vagy ő maga tiltakozott volna, amikor a püspök említette a delegációt. Ám nem tiltakozott, nem is lepődött meg – mert tudta, hogy a hívek a püspökhöz fordulnak az ő érdekében. Az sem kizárható, hogy ő maga biztatja a híveket erre, és segítette a híveknek tanácsokkal abban, hogy mikor és milyen formában illik előadni egy ilyen kérést.

A problémája ekkor egyértelmű volt: azt szerette volna, ha továbbra is az adott helyén maradhatna. Ehhez keresett megoldást. Érdekes megfigyelni a problémamegoldási technikáját: van egy elképzelése, óhaja, ám ezt nem maga tárja elő, hanem másokat bíz meg azzal, hogy előadják a javaslatot, ráadásul úgy, mintha a saját kérésük lenne. Ő ezalatt meghúzódik a háttérben, mint egy szemlélő, és megvárja a megoldást. Ez az eljárás, azaz, hogy másokat kér fel vagy bíz meg azzal, hogy vállaljanak aktív szerepet a problémái megoldásában, később is igen gyakran előfordul.

A püspök látszólag pontosan értette a helyzetet, és ennek megfelelően járt el. Eljárása bámulatra méltóan diplomatikus volt. Egyrészt, mert azonnal megértette, hogy a hívek egy üzenetet adnak át. Válaszul ő is ugyanazt a kommunikációs csatornát használta, amelyet a hozzá forduló papja, azaz a híveken keresztül üzent meg a válaszát. Másrészt, mert mindenkit emlékeztetett arra, hogy ő belátása szerint rendelkezik a papjai fölött, és elvből elutasította azt, hogy eleget tegyen ilyen irányú kéréseknek. Harmadrészt, mert miután a híveknek elmondta a válaszát, belépett egy pillanatra a papja szobájába, hogy négy szemközt is elmondja neki ugyanazt, ami nagyfokú tapintatra vall. Amikor belépett hozzá a szobájába, akkor sem a direkt kommunikációt választotta, nem a papját oktatta ki arról, hogy ez az eljárás nem volt megfelelő, hanem elmondta neki azt, hogy mit mondott a híveknek. Tehát őt csak tájékoztatta arról, hogy mi az ő válasza a híveknek: hogy nem a hívek, hanem a püspök az, aki erről a kérdéstről döntenie fog. Közöttük nem esett szó tehát a jövőről, ezt a kérdést meg is kerülte a püspök.

Azt is felidézi itt Mihály, hogy ugyanezen alkalommal a püspök a nyilvános szónoklatában kifejezte azon reményét, hogy talán egyszer majd Gyöngyre költözik egy nyugdíjas pap, aki ellátja majd a kis falu közösségének lelki gondozását. A püspök ezt valószínűleg a kis lélekszámú közösséghez szóló biztatásnak szánta, ám amikor 1982-ben Mihály visszatekint a negyvenes évekre, úgy értelmezi a megjegyzést, hogy ez a püspök óhaja volt, amelyet ő maga teljesített: „Beszédjében jövőre nézve azt látta, hogy eljön majd az idő, amikor itt a templom szomszédságában szerény egyházi hajlék is épül, s lesz majd egy idősebb pap is aki a falusi csendben szeretné öreg napjait leélni. Ő akkor nem is sejthette, hogy az elhintett mag már meg is fogant a jelenlevő segédlelkész lelkében.” Ezt a beszédet tekinti tehát a saját maga számára ihletőnek – tegyük gyorsan hozzá, hogy utólagosan, 1982-ből visszatekintve. És hogy mennyire utólagos ez a konstrukció, azt abból is jól látjuk, hogy a gyöngyi ház megvásárlásának ötletét és folyamatát eléggé jól dokumentálta, később is sokszor tért vissza a Gyöngyre költözés történetére, de eddig az 1982-es visszatekintésig sosem utalt arra, hogy ő egy 1943-as püspöki beszéd hatására éppen ott, éppen a templom tövében vett házat. A püspök ugyanis állítólag kimondottan arról beszélt a prédikációjában, hogy a templom szomszédságában egyszer élni fog egy nyugdíjas pap, mintegy előrevetítve az ő későbbi helyzetét. A gyöngyi ház kiválasztását leíró szövegek azonban nem szólnak püspöki útmutatásról, hanem arról szólnak, hogy ő tudomást szerzett arról, hogy egy család eladná a három háza közül azt, amelyik épp a templom mellett van. Természetesen a püspöki beszéd akár szólhatott arról, hogy egyszer majd Gyöngy is kaphat állandó papot, de ha elhangzott is ilyen célzás, a történetet ő utólagosan alkalmazta a saját helyzetére, amikor a 80-as években visszatekint a negyvenes évek történeteire. Ekkor úgy értelmezi az életútját, hogy ő már a negyvenes években, amikor segédlelkész volt, Krasznabélteken akart maradni, és később, 1967-ben vissza is tért oda, tehát ez megvalósult. Már a negyvenes években sugallták (láttuk, nem személyesen neki, de utólag magára vette) azt, hogy Gyöngyön kellene nyugdíjas életet élni, és itt is az üzenet az, hogy ez is megvalósult.

### *Márton Áron püspökekkel*

Márton Áron püspökkel szorosabb volt a kapcsolata. Már azelőtt is igen tisztelte őt Mihály, hogy 1953-ban szabadult a börtönből. Két évvel később Márton Áron tanítani hívta őt a főiskolára, és ekkortól egy szorosabb munkatársi viszonyt alakított ki a püspökkel. Segítségére volt egyes latin nyelvű iratok, levelek megírásában, áttekintésében, erre bizonyítékként látjuk az iratok között azokat a piszkozati lapokat, amelyek a munkája során készültek. 1963. november 27-én például egy olyan, latin nyelvű iratot szerkesztett, amelynek a szövege a következő: „Ego Aaron Marton Episcopus Albae-Julienensis consecravi pertam hanc, et reliquas Ss. Martyrum Innocntii, Restituti et Abundantiae in ea inclusi. Albae-Juliae, die 27 mensis Novembris anno Domini millesimo nongentesimo sexagesimo tetrís.” A szöveget Mihály írhatta vagy fordíthatta, feltehetően a püspök megbízásából. Ilyen és ehhez hasonló feladatokat is ellátott, amíg mellette dolgozott.

De más feladatokkal is megbízta őt a püspök. Megtörtént, hogy a püspök üzeneteit ő továbbította: a püspök szóban mondta el Mihálynak a válaszát, és ő megírta azt a címzettnek. 1964 tavaszán például rendszeresen ő írta meg leveleiben a püspök üzenetét egy volt tanár kollegájának azokra a levelekre, amelyeket az a püspökhöz írt.

1963 telén számos olyan levelet írt paptársainak, amelyekben megemlítette, hogy készülnek a püspök jubileumára, azaz püspökké szentelésének 25. évfordulója megünneplésére. Kicsit mintha emlékeztetőnek is szánta volna ezeket a leveleket: szeretne volna, ha nem feledkeznének meg megemlékezni az eseményről. 1964. februári keltezéssel egy beszéd vázlatát is elkészítette, amelyet aztán kézírással javított is. A beszéd a kispapok részéről köszönti a püspököt a jubileumán. És hát ő volt az, aki megszervezte az ajándékot is, amelyet a kispapok készültek átadni a jubileumon a püspöknek. Az ajándék egy tunicella lett volna. Az 1963. decemberi levelekben kéri a nővérek segítségét a megfelelő díszítés (paszománt) elkészítésében.

A püspökkel azután is tartotta a kapcsolatot Mihály, miután eltávozott a főiskoláról. 1975. november 17-én például levélben kérte a



püspök jóváhagyását, amikor meg akarta szervezni egy énekeskönyvnek a külföldi kinyomtatását. Úgy gondolta, hogy ezeket Németországban vagy Magyarországon olcsóbban ki lehet nyomtatni, kevesebb problémát okozott volna a cenzúra, és a kinyomtatott példányokat apránként áthozhatnák a határon a kishatárátlépő engedéllyel rendelkező személyek. A levelét egy kántorral küldte el a püspöknek, az engedélyt pedig csak szóban kérte. Biztosította a püspököt arról is, hogy a szóbeli engedélyre természetesen nem fognak hivatkozni. Búcsúzóul így méltatja a püspököt: „Legnagyobb jótevőmet ismertem meg az Úr Isten, drága emlékű szüleim és áldozatos 8 testvérem után.”

1976-ban valószínűleg köszöntő levelet küldött a püspök születésnapja alkalmából, mert az iratok között van Márton Áron 1976. szeptember 1-i levele, amelyben megköszöni Mihálynak a 80. születésnapja alkalmából küldött jókívánságait.

1978. augusztus 25-én is születésnapra küldött levelet írt a püspöknek. Ebben beszámol arról is, hogy augusztus elején, Szent Domonkos napján ő volt a szónok a püspök szülőfalujában. Levelében összefoglalja neki az ott elmondott beszédét, és hozzáteszi, hogy imádkozott érte. Erre a levélre két válaszlevél is érkezett. A szeptember 6-án keltezett válaszlevelében a püspök hivatkozik Mihálynak az augusztus 25-i levélére, megköszöni a köszöntést, és így zárja a levelet: „Több évi együttműködés köt Hozzád. Lelkipásztori munkádra is Isten áldását kérjük.” Szeptember 27-én azonban újabb válaszlevelet fogalmaz a püspök, amelyet ugyanarra a köszöntő levélre válaszul írja. Mentegetőzik, hogy csak most kapta kézhez az augusztus 25-i levelét, de már értesült arról, hogy Mihály a szülőfalujában szolgált. Megköszöni neki ezt, és azt is, hogy az ő „igénytelen” személyére is gondolt. A két válaszlevél kétségkívül ugyanarra a levélre reflektál. Valószínűnek tűnik, hogy a püspök hivatalában megfeledeztek arról, hogy szeptember 6-án már választ küldtek a levélre, és amikor szeptember 27-én újra előkerült a Mihály levele, újabb választ küldtek neki.

1980 decemberében egy ismerős házaspárnak küldött leveléhez mellékelve küld Mihály egy fotót, amelyen Márton Áron is látható

volt. Nem nevezi meg őt, hanem azt írja, hogy a képen az is rajta van, aki szeptember 29-én halt meg, és innen tudjuk, hogy a püspökre utal. Megírja az ismerőseinek azt is, hogy egy kollégája elmesélte neki: járt Márton Áronnál valamikor a halála előtt, és átadta a beteg püspöknek az Mihály üdvözetét is. Ő, Márton Áron a kolléga elmondása szerint jól emlékezett Mihályra, és üdvözetét küldte neki. Az a hír, miszerint a nagybeteg püspök az utolsó időszakában is üdvözetét küldte neki, igen fontos volt a Mihály számára, annyira, hogy a püspök halála után négy hónappal is előveszi a történetet, és leírja ismerőseinek.

A Márton Áron püspök temetésére Mihály nem ment el. Ezt így magyarázza 1980 decemberében: „Temetésén lélekben voltam ott. Ebben az én csendemben jobban átélhettem a titkokat.” 1981. április közepén végül közelebbi információkat is megtudott a püspök utolsó napjairól. Április 13-án keltezett levelében egy kollégája részletesen beszámol neki a püspök utolsó napjairól és a haláláról.

A Márton Áronnal kapcsolatos évfordulókat a püspök halála után is számon tartotta. És nem csak akkor emlegeti ezeket a dátumokat, amikor kerek évfordulók következtek. 1988. február 11-i levelében például említi egyik kollégájának és barátjának, hogy másnap lesz a Márton Áron püspökké szentelésének 49. évfordulója.

Értelemszerűen azokkal, akikkel konfliktusban állt, valamivel kevesebb levelet váltott, azt azonban észre lehet venni, hogy a levélírás számára a konfliktuskezelés egy módozata volt. Azt is látni lehet, hogy azokat a leveleket is megőrizte, amelyekben a feladók megfogalmazzák a vele kapcsolatos, néhol igen éles kritikáikat. A következő fejezetekben a konfliktusos kapcsolatairól lesz szó.

Ami a konfliktusok forrását illeti: az iratokból kiderül, hogy kivétel nélkül minden szolgálati helyén egyik célja az volt, hogy változtasson a korábbi renden, és ez legtöbbször konfliktushoz vezetett. Átszervezte a templomi proxemikát, kezdve a padokkal, az ülésrenddel, de nem hagyta ki a szószékeket, oltárokat, szobrokat sem. Kivétel nélkül mindenhol kisebb-nagyobb mértékben átalakította az ott megszokott és

gyakorolt liturgiát, például az énekrendet, a körmenetet vagy a harangozás rendjét. Ezek a változtatások mindig ellenkezést váltottak ki a helyiekből, ezért összetűzésbe került a híveivel. A legtöbb helyszínen konfliktusai voltak a plébániai kiszolgáló személyzettel, a sekrestyésekkel, takarítókkal, kántorokkal, kórossal is. Nem volt elégedett a munkájukkal, új feladatokkal bízta meg őket, vagy új, kisebb bérezést javasolt nekik. Egyes esetekben az illető beosztott felmondott, de megtörtént, hogy nemsokára az is felmondott, aki az első helyére jött.

Jól kirajzolódik az iratokból az a társadalmi elvárás- és normarendszer, amelynek meg kellett felelnie a levelek, feljegyzések írójának. Látni lehet azt, hogy a körülötte nyüzsgő világ milyen elvárásokkal szembesítette őt, és hogy ő ennek hogyan felelt meg, vagy mikor nem tudott megfelelni. Minden kisebb-nagyobb konfliktusát, minden sikerét és kudarcát érdemes ebből a szempontból végiggondolni. Társadalomkutatók jól tudják, hogy az egyes társadalmi csoportok jól körülhatárolt értékrend alapján működtetik az elvárásaikat, és megvannak az eszközeik, amelyekkel közvetítik ezeket az elvárásokat a tagjaik felé. A csoport tagjai a legfontosabb értékeket, normákat, elvárásokat a szocializációjuk, iskoláztatásuk, társadalmi interakcióik során ismerik meg. Az, hogy később úgy élnek-e, hogy ezeknek megfelelnek-e vagy sem, már a személyes döntéseik kérdése. Amennyiben megfelelnek ennek az elvárásrendszernek, akkor az egyénnek a csoportban betöltött helye konszolidálódik: a csoport többi tagja tiszteli, elismeri őt. Amennyiben az egyén nem felel meg az elvárásoknak, esetleg szembeszáll azokkal, konfliktusos helyzetek alakulnak ki a közösség tagjaival, annak kisebb-nagyobb csoportjaival. Mindkét esetben jól nyomon követhető a társadalmi elváráshorizont, amelyben értelmezni lehet az egyén tevékenységét. Ezért olyan fontos megfigyelni ebben az anyagban is a konfliktusokat: minden ilyen történetből kiszűrhető az az elvárás- és normarendszer, amelyet elvártak a konfliktusban résztvevőktől, és amelyet azok nem teljesítettek.

A következő kis történet jól példázza azt, hogy mi volt a konfliktusainak egyik alapvető forrása. 1974. augusztus 11-én nővérének írt

válaszlevelében így fogalmazott: „Hiszen említetted, hogy nem egyformán látunk. Én örvendek, hogy úgy látom, ahogy volt.” Igencsak tanulságos ez a megjegyzése. Nővére intése úgy szólhatott, hogy nem egyformán látjuk a világot. De ő nem azt értette meg belőle, hogy mások értelmezése, nézőpontja is releváns, adott esetben meggondolandó lehet. Nővére azt írta, hogy „nem egyformán látunk”, ő pedig ezt úgy érti, hogy igen, esetleg mások nem látták úgy, ahogy volt, de ő igen, ő pont úgy látta, „ahogy volt”, vagyis ő látja a dolgokat a maguk valóságában, mások pedig nem. És ezért mondja, hogy örül annak, hogy ő úgy látja, ahogy valóban vannak a dolgok. Azt hiszem, sosem gondolt arra, hogy az ő szempontja csak egyik a lehetségesek közül. És hogy mások más helyzetben mást vélnék helyesnek vagy fontosnak. Nővére jól tudta ezt, de ő nem, és akkor sem értette meg ezt, amikor erre felhívták a figyelmét. Azt hiszem, sosem tudta elképzelni azt, hogy mások cipőjéből nézve máshogy nézhet ki a világ.

A továbbiakban néhány történet segítségével nézzük meg azt, hogy milyen kapcsolathálót alakított ki maga körül, hogy ebben a rendszerben hogyan alakultak ki a konfliktusos helyzetek, és milyen megoldásokat alkalmazott az orvoslásukra, illetve elsimításukra.

### *Egy paptársával és annak házvezetőjével*

1967. augusztus 14-én teherautóval érkezett meg új állomáshe-lyére. Teherautón hozta magával a bútorait, ingóságait és majorságát is. Meleg nyári nap volt, a csirkék tikkadoztak már az út végén, amikor ő jókedvűen leugrott az autóról és belépett a plébánia épületébe.

A konfliktus már abban a pillanatban kialakult, amikor megérkezett. A régi plébános ugyanis a megérkezésekor közölte vele, hogy nem szeretne még kiköltözni a plébániáról, és azt javasolta, hogy húzódjon meg a ház egy kisebb részében, amíg ő elköltözik. Ezt ő ingerülten vette tudomásul, és nem fogadta el. Egy helyen később megjegyzi, hogy a régi plébános háza ekkor már készen állt. Nyilván mégis lehetett valami oka annak, hogy még nem költözött át, ám ezeket a részleteket nem ismerjük meg, csak azt mondja el, hogy ő dühösen

elutasította a kérését, és a plébános végül mégis elköltözött. Rövid idő múlva ennek a korábbi plébánosnak a házvezetőjét, aki meg volt bízva a plébániai szőlő szüretelésével, azzal gyanúsította egy leírásban, hogy eltüntette a szőlő egy részét. Erre nem volt konkrét bizonyítéka, csak az, hogy kevesebb szőlőt szüreteltek az általa elvárnál. A konfliktusuk később bontakozott ki, de ezek a korai mozzanatok érthetőbbé teszik azokat.

A korábbi plébános tehát ott élt a faluban, immár nyugdíjasként. Miután Mihály átvette a plébánia irányítását, a korábbi plébánost megbízta a vasárnap reggeli misék, illetve ünnepnapokon egyes misék megtartásával. Az első szövegek szerint a régi plébános házvezetője körüli konfliktus látszólag abból fakadt, hogy a vasárnapi misén a házvezetőnő nem ült le a padba, mint minden más jelen levő személy, hanem hátul állva várta meg a mise végét. Ez valamilyen roppantul zavarta Mihályt. Szóvá akarta tenni a helyzetet, ám úgy gondolta, hogy az adott személy felett a korábbi plébános rendelkezik, ezért nem a szóban forgó házvezetőnek szólt, hanem a régi plébánosnak. Július 1-jén levelet írt paptársának, amelyben választás elé állította: vagy eléri azt, hogy házvezetőnője leül a vasárnapi misén a padba, hogy azt hétköznapi napokon teszi, amikor ő misézik, vagy ezentúl nem veszi igénybe a címzett szolgálatát, és nélküle oldja meg „a vásár- és ünnepnapokat”. Válaszát szombat reggelig várja. Plébános megnevezés szerepel az aláírásnál.

Nem először történik meg az, hogy konfliktusait levél útján próbálja megoldani, legalábbis első lépésként ehhez az eszközhöz folyamodik. A paptársa Mihály levelére azt válaszolta, hogy erről a történetről a házvezetőnővel kell beszélnie, nem vele.

Első látásra furcsának tűnhet a konfliktus oka. A konfliktus intenzitásából lehet csak sejteni, hogy nem csak ez a padba való le nem ülés váltotta ki a konfliktust. Ahogy tovább olvasunk, lassan feltárnak további részletek. Egy datálatlan, de július elejére tehető feljegyzésében elmondja, hogy a szóban forgó személy „csúfnévvel” illette őt, és gyalázta „az utca népének füle hallatára”, továbbá, hogy ő maga mennyire neheztel azért, hogy a paptársa mindezt eltűri és szentáldozáshoz

bocsátja az illetőt. Az utolsó mondat így szól: „De ezt nem orvosi érintetlenségi igazolvánnyal kell rendezni.” Az orvosi igazolásra vonatkozó megjegyzést nem fejt ki. Érezni lehet azonban, hogy sok egyébről is szólt a konfliktus, olyan részletekről is, amelyeket mindenki ismer, de nem írják le, csak utalnak rájuk.

Végül egy másik paptársát kérte fel arra, hogy helyettesítse a régi plébánost. A neki írt levelében úgy fogalmaz, hogy a régi plébános „felmondta” a szolgálatot, és ezért megkéri őt, hogy helyette szolgáljon (valószínűleg vasárnap) reggel 8 órától, de csak ha nem lesz sár.

A történet azonban még nem ér véget itt. Július 4-én a templomban felolvasott egy szöveget, amelyben a hívek tudomására hozta a korábbi plébánossal és a házvezetőnőjével kialakult konfliktusát. Ezt a szöveget eltette, ezért ebből további részleteket ismerünk meg, például azt, hogy a házvezetőnő a régi plébános miséi alatt hátul a férfiak oldalánál álldogált. Ő egyszer odament hozzá és felkérte, hogy menjen át a nők oldalára, és üljön be a padba. De ekkor sem volt hajlandó leülni, csak átment a nők oldalára. Másik alkalommal, amikor felszólította, a házvezetőnő inkább elment.

A történetben újra előbukkan az orvosi igazolás, kissé zavaros kontextusban. Úgy fogalmaz, hogy „közben az esperes úr tanukat keresett, hogy orvosi látelleletet kérjen, hogy állítólagos vádjaim alaptalanok”. A látelleletekről nem tudunk meg többet, ám abból, ahogyan használja a fogalmat, nyilvánvalóvá válik, hogy nem ismeri a tanúk és a látellelet szerepét a bírósági ügyrendben. Annyi világos, hogy ő maga vádolta valamivel a házvezetőt, aki orvosi papírral és tanúkkal akarta bizonyítani azt, hogy vádjai alaptalanok. Csakhogy azt sehol nem árulja el, hogy ő mivel vádolta a házvezetőt. A történetnek erről a részéről nem beszél sehol.

Miután a történet ily módon hivatalosan is a nyilvánosság elé került, a házvezető válaszlevelet küldött neki. Ő azonban olvasatlanul visszaküldte azt, mondván, hogy ilyesmit nem olvas.

Végül a korábbi plébános július 8-i miséjén ő maga jelentette be a jelen levő híveknek, hogy mivel „csúf névvel” illette őt a bizonyos házvezető az utca népének füle hallatára, ráadásul a paptársa ezt eltűri,

és ezt a személyt szentáldozáshoz bocsátja, ő nem engedi többet paptársát a templomában misézni. Kérte a paptársát, hogy jelentse őt fel ezért, és kijelentette, hogy ő maga is feljeleníti saját magát.

És valóban megtette azt, amit ígért: feljelenítette magát. Ez az önfeljelentés azonban nem akárhogyan történt. Talán emlékszünk arra, hogy volt egy ígérete, mely szerint nem levelezik a püspöki hivattal. Akkor mégis hogyan jelenthetné fel magát annál a hivattal, amellyel nem levelezik? Nos, a megoldás a következő volt: levélben kérte meg egy másik, a történetben nem érintett paptársát, hogy juttassa az ordinárius tudomására a történeteket, amelyet neki ebben a levélben elő is adott.

Nyilván azért választotta ezt a megoldást, mert miközben meg akarta tartani egyik korábbi elhatározását, mely szerint nem tart fent kapcsolatot a püspökséggel, érezte, hogy a történetek után kénytelen lesz mégis kapcsolatba lépni a hivattal. Nyilvánvaló volt ugyanis az, hogy a történet előbb-utóbb széles körben ismertté válik, így jobbnak látta, ha maga táalja a történeteket. Valószínűleg úgy gondolta, hogy egyrészt jobb, ha tőle tudják meg az információkat, vagy legalábbis tőle tudják meg elsőnek. Másrészt, aki saját magát feljeleníti, arról tudni fogják, hogy nem rejteget semmit, nincs mit veszítenie, és talán könnyebben feltételezik róla, hogy ártatlan.

A történetet tehát el kellett mesélnie a közvetítőnek is. Ez a leírása is tele van ködös utalásokkal, és továbbra sem ad választ a korábban is említett kérdéses körülményekre. Az még érthető lenne, hogy miért zavarta az, hogy a házvezetőnő a férfiak oldalán állt, amikor minden más nő a másik oldalon foglalt helyet. Ebben az időben számos kisebb közösségben előfordult, hogy szigorúan külön ültek a templomban a nők és a férfiak. De nem ad választ arra, hogy amikor átment a nő a túlsó oldalra, miért nem volt elfogadható az, hogy a házvezető a padok utáni részen áll, és nem ül le. Miért tartotta oly mértékben elfogadhatatlannak azt, hogy valaki áll a mise alatt, hogy úgy vélt, ezek után hiba az esperes részéről, hogy szentáldozáshoz engedi? És miféle orvosi igazolásra vagy látteletről beszél két szövegben is?

És egyébként tényleg: vajon miért nem ült le a padokba az illető személy? Miért ragaszkodott ahhoz, hogy állva hallgatja végig a misét? Ezekre a kérdésre a szövegek szintjén nem kapunk választ, a szövegekből csak azt olvashatjuk ki, hogy egy közös háttértudással rendelkező közösségben zajlik egy szimbolikus kommunikációs gyakorlat.

A helyzet megfejtéséhez talán érdemes felidézni a régióban élő közösségekről szóló tudásunkat. Például azt, hogy egyes környékbeli falvakban nemcsak azt szabályozta a közösség, hogy a nők és a férfiak melyik oldalon ülnek, hanem azt is, hogy kik azok, akik leülhetnek egy templomban, és kik azok, akik nem ülhetnek le – és ezt a szokást még jóval később, az 1990-es években is működtették. Egy 1995-ös konkrét esetben például a fiatal, férjezetlen lányok nem ülhetek le a templomban, hanem állva kellett hallgassák a misét. Ha egy lány mégis leült vagy kiment a mise alatt a templomból, akkor azt a falu közössége úgy értelmezte, hogy az illető lány várandós – és a várandóssága miatt rosszul érzi magát, ezért kell leülnie, illetve ezért kell kimennie a templomból. A várandós, ám még nem férjezett lányoknak számolniuk kellett a faluközösség ítéletével. Annak tehát, hogy egy fiatal nő leül vagy áll a templomban a mise alatt, jelzésértéke volt.<sup>30</sup> Ez a konkrét adat nem a szóban forgó faluból származik, ahol a házvezető körüli konfliktus zajlott, hanem a környékbeli falvak egyikéből, ám ezt a szimbolikus nyelvezetet és normarendszert Tyukodi Mihály a gyerekkori szocializációs közegéből igen jól ismerhette, és nem kizárt, hogy a jelenlegi állomáshelyén is ismerték.

És most térjünk vissza a konfliktushoz. A történetbeli nő (akiről nem mellesleg kiderül a vita közben készült iratokból, hogy korábban apáca volt) nem ült le a mise alatt, és ezzel valószínűleg megfogalmazta a maga üzenetét, pontosabban válaszát azokra a vádakra, amelyeket a szövegek nem mondanak ki, hanem csak utalnak arra, hogy léteztek vele kapcsolatban. A nő valószínűleg ugyanúgy tudta, hogy mit jelent

---

<sup>30</sup> Adatközlői közlés, első gyűjtés ideje: 1995, megerősítve 1995-re vonatkozóan: 2019-ben.



leülni vagy nem ülni le, mint ahogy azt Tyukodi Mihály is tudta. A harcuk nem a valós padba való valós leülésről szólt tehát, hanem arról, amit ez a gesztus jelentett volna. És ha a gesztusaikat valóban szimbolikus kommunikációként értelmezzük, amelyek felmutatásával a valós életben létező állapotokra hivatkoztak a szereplők, már érthető lehet az is, hogy Tyukodi Mihály miért akarta mégis, hogy leüljön, értelmet nyer az is, hogy miért kifogásolta a szentáldozáshoz való engedését, és miért mondja azt, hogy orvosi igazolással nem lehet őt meggyőzni.

Decemberben újra elmeséli a történeteket egy levelében egy másik paptársának. Ekkor azt írta, hogy november 1-től nem veszi igénybe a régi plébános szolgálatait. De itt már egy újabb feszültségforrásra mutat rá, amit így fogalmaz meg: „szerették volna rám sütni, hogy más elveket képviselek fajtánkkal szemben, mint ők”. Ez nem sikerült, mondja. Feltételezhető, hogy a „fajta” alatt nemzetiséget értett, és ezzel az épp aktuális német nyelvű misemondás körüli helyi huzavonákra utal: ebben az időben a helyiek egy része kérte a német nyelvű misét, amit ő ellenzett. A feszültségek további indokaként meséli, hogy átszervezte a templomban a padrendszert, lezárta a „kiskórust, a csavargás és rendetlenkedés fészket”, és úgy fogalmaz, hogy mindezekről az elődje álmodni sem mert volna. Ugyancsak a feszültségforrások között említi azt, hogy ő minden vasárnap látogatja a szomszédos kis falut, a filiát, amire az elődje nem fordított figyelmet.

Látjuk, hogy ahogy telik az idő, és sokasodnak a konfliktust elmesélő levelei, részletesen rámutat a problémák forrására, és ezek mind változatosabbak lesznek: már nem csak a házvezető viselkedése az indok. Azt is problémának látta, hogy a korábbi plébános nyugdíjazása után abban a faluban maradt, ahol nyugdíjazása előtt szolgált. Kihangsúlyozza egyik levelében azt, hogy ő sem szól bele például az utódai munkájába, és ebben ki nem mondottan ott volt az, hogy attól tart, a korábbi plébános beleszól az ő munkájába, legalábbis jelenlétére úgy tekintett, mint egy állandó felügyeletre, állandó nyomásra. Talán ezért is történt az, hogy egymást érték az újítások: meg akarta mutatni

neki, hogy ő mindent sokkal jobban vezet. És erre állandóan reflektál: kezdve azzal, hogy a körmentet rossz irányba végezték, és ő ezt kijavította, vagy hogy átszervezte a padokat, amiről azt írta, hogy erről az elődje még csak álmodni sem mert, egészen a harangozás megváltoztatásáig, amiről megjegyzi, hogy maga a gondnok is mennyire csodálta az általa bevezetett megoldást.

1972. november 27-én egy levelében újra emlegeti a házvezetőnőt és a német ügyet, és ezekkel az információkkal ismét közelebb kerülünk a történehez. Itt azonban a német ügynek nevezett részlet már másképp szerepel: itt arról panaszkodik, hogy azt szeretnék rásütni, hogy a német ügyet képviseli. Ez a kijelentés szemben áll a korábbi információkkal, amikor azt írta, hogy azt kifogásolták, hogy ő a német misét ellenezte. Ám meg is magyarázza az ellentmondást. Kifejti, hogy bár korábban ellenlábasa volt a németeknek, most jónak van a vezetőjükkel, és úgy látszik, hogy ellenfelei ezt nem tartják helyesnek. Ugyanazon a napon készített egy beadványt is, amelyet az előző leveléhez csatolva elküld, hogy a címzett paptársa gondolkodjon róla. Ebben újra elmeséli a házvezetőnőhöz kapcsolódó történetet. Itt azt nehezményezi, hogy a házvezető, akit itt kedves nővérnek nevez, vasárnap sosem járult szentáldozáshoz, és nem ült le a mise alatt, hanem a férfiak oldalánál állt. Ő felszólította, hogy legalább ne a férfiak oldalán álljon, mert úgy vélte, hogy neki joga van ahhoz, hogy elküldje a férfiak oldaláról, de a nő ezt is elutasította. Ezt követően kiküldte a templomból, és a nő ki is ment.

Itt egy korábbi eseményhez is visszanyúl, amit eddig nem mesélt el. Visszaemlékszik arra, hogy amikor elfoglalta a helyét a plébánián, a fenti hölgy barátnője azzal fogadta őt, hogy „nekik igen jó papjuk volt a(z) (...) esperes úr. Mintha ezt mondta volna: te miért is jöttél ide. Azt mondtam neki, nem én tettem el a munkájából az esperes urat”. Itt is leírja azt, hogy nem tartja jónak azt, hogy egy pap a korábbi szolgálati helyén telepedjen le. Valószínűleg volt a híveknek egy csoportja, akik ragaszkodtak a korábbi lelkészükhöz, aki ráadásul ott maradt a közelükben.

További sérelmeket is felsorol ekkor, amelyeket eddig nem emlegetett: hogy 1968 telén az első disznótora után többek közt azzal vádolták meg a faluban, hogy közeli németországi kapcsolatainak vannak: „Én pénzt fogok kapni Németországból, mert eladtam magamat. Más papokkal együtt.” Válaszul elmondja, hogy nem kért és nem is kapott semmit onnan. Saját erejükből csináltak meg mindent, és azoktól sem fogadott el ajándékot, akik „szájaltak pl. a templom festés ellen”.

Valószínűleg rátapintott a lényegre ebben a leírásban: a hívek nehezen fogadták azt, hogy új papot kaptak, különösen úgy, hogy a régi még ott volt a faluban, és néha misézett is. Valószínűleg ebből adódóan aztán végig azt érezte, hogy valaki figyeli a tevékenységét, állandóan ott liheg a nyomában és kritizálja. Időbe telt, amíg a hívekkel elfogadtatta, megkedveltette magát. Ezen tudatosan dolgozott: már az első évben általa rendezett disznótóra például látványosan sok személyt meghívott, nyilván a szociális háló kialakítása, erősítése céljával.

A fenti konfliktusok inkább elcsitulnak, mintsem megoldódnak – 1974-ben újra kirobbant a vita, és ő több változatban is megírt egy ingerült levelet, amely a bizonyíték arra, hogy a vitái nem csendesedtek teljesen el. Az első változatban a levél címzéséhez csak annyit írt, hogy: „T. c.!” A címzésben nincs név, innen nem tudjuk meg, kihez szól. A levél rövid. Előbb biztosítja a címzettet arról, hogy ő nyugodtan írja ezeket a sorokat, nem dühöngve, ahogy esetleg feltételezi róla. Már ebből is érezhető azt, hogy valóban dühösen írt. Majd elmondja, hogy fülébe jutott, hogy a címzett hóbortokról beszél vele kapcsolatban. Kérdezi, hogy ugyan mi köze neki ahhoz, hogy ő mit tesz a lelkipásztori tevékenysége során? Hiszen őt magát sem érdekli az, hogy a címzett „mi a francot tesz a maga hivatáskörében”. Megerősíti, hogy tudatosan használta ezt a durva kifejezést, mert a címzett nem hallgatott a 4 évvel ezelőtti szép szóra. Az utolsó mondata így szól: „Ha abban nem hagyja ostoba megnyilvánulásait velem kapcsolatban, igazán durva leszek.” Két nappal később újra ír ennek a személynek. Most már a címzett nevét is feltünteti, innen tudjuk, hogy egy kedves nővérnek írja. Hangja enyhébb, a vasárnapi evangélium szellemére

hivatkozik, és azt kéri tőle, hogy „kapcsolja ki az életéből az ilyen dolgokat. Lelki életet élő emberhez nem illik a megszólás, a mások lefitymálása”. Mivel a 4 évvel ezelőtti konfliktusának irataiban nem nevez meg a szembenálló személyt, csak sejteni lehet, hogy itt a 4 évvel korábbi konfliktusának egyik szereplője, a házvezető volt a címzett.

Látjuk, hogy bár az iratok szintjén olykor elcsitulni látszik a konfliktus, ez nem jelenti azt, hogy megoldódott volna. Az újabb ki-robbanásának hivatkozási alapja továbbra is a falubeli diskurzus, azaz, hogy információkat mondanak el neki a falubeliek arról, hogy hogyan jelenik meg ő a faluban forgalmazott történetekben. A levélben az ezzel kapcsolatos elégedetlenségét fogalmazza meg.

Ezekből a történetekből körvonalazódni látszik az, hogy milyen elvárásokkal közeledett egymáshoz a konfliktusban részt vevő két fél, a lelkész és a közösség egy része. A közösségnek ezen tagjai nem szívesen fogadták azt, hogy a korábbi lelkész helyett újat kaptak. Az új lelkész ezt az autoritását megkérdőjelező álláspontnak tekintette. A közösség egyes tagjai a nyílt konfrontációt is vállalták, ő pedig válaszul a lelkészi feladatkör tekintélyére hivatkozva igyekezett olyan döntéseket hozni, amelyek szemben álltak az elődje döntéseivel, és amelyekről autoritásának erősítését remélte. A konfliktusból látványosan távol tudott maradni a korábbi lelkész, aki a neki küldött írásbeli felszólítás ellenére sem foglalt állást a történetben, csak megfigyelője maradt az eseményeknek.

#### *A híveivel*

Az első állomáshelyéről 1948. december 8-án arról tudósít, hogy meg szeretné változtatni a kis falut, amelyben akkor mintegy 200 híve volt. Ennek érdekében „kemény harcban” állt a falubeli legényekkel, akik nem voltak hajlandók a padokba ülni a mise alatt, hanem felhúzódtak a kórusra, és ott rendetlenkedéssel töltötték az időt a szentmise alatt. Itt azonban elég rövid időt töltött, és nem jegyzett fel több információt az esetről.

1967-ben az új állomáshelyére érkezve már az első években jelentős változtatásokat vezetett be. Ezen változtatások egy része a hivatalos

rendelkezéseknek megfelelően történt, ám ezen túlmenően számos esetben a saját újításairól volt szó. A számos újítás konfliktusok forrásává vált.

De miben álltak az újítások? Ezek egy része technikai újítás volt, hiszen villanyáramot vezetett be a templomba, majd lecseréltette a régi szobrokat, ráadásul a mise is ettől az évtől kezdődően volt magyar nyelvű a faluban. Nem tartott pünkösdkor három napos szentségimádást, ahogy ott szokás volt korábban, hanem helyette ötven nap és három másik nap tartotta a szentségimádást. Elrendelte, hogy többet vihar ellen nem szabad a harangokat kongatni, és megváltoztatta a harangozás rendjét is.

Már ezek az első intézkedések is kiváltottak némi ellenkezést. Néha a falubeliek, máskor pedig a régi plébános kérte számon ezeket. A falubeliek egymás között a szomszéd falu plébánosát idézgették, aki állítólag ezt mondta róla: „Ez aztán felforgat mindent.” Végül úgy látta, hogy mindezen kifogásokra megfelelő magyarázatot kell adnia. Egy összefoglalót készített, amelynek a *Historia Domus* címet adta, és itt írta le pontokba szedve a kifogásokra adott válaszait. Ezen oldalak másolatát eltette az iratai közé. Az eljárása maga is érdekes: a *Historia Domus*-nak valójában az egyházközségben történeteket kellene tartalmaznia, rendszerint évente készítenek ilyen összefoglalót a plébánosok. Ő azonban nem az éves összefoglalót készíti el, hanem a döntései és intézkedései nyomán felmerült kifogásokra ad válaszokat, és ezt nevezi el *Historia Domus*nak.

Azt nem tudjuk, hogy válaszai megnyugtatták-e a híveket vagy sem, egyáltalán eljutottak-e hozzájuk, de azt látni, hogy ő minden esetre a feljegyzés készítése pillanatában elégedett volt, és lezártnak tekintette az ügyeket. A szövege több oldalas, és első szám harmadik személyben írta. Tette ezt azért, hogy az olvasónak biztosítsa a külső mesélő szempontját, és ezzel objektívebbé és elfogadhatóbbá tegye az elmondottakat.

A liturgiai változtatások történetét igencsak hűvösen és távolságtartóan adja elő ebben a leírásban. A szövegéből kiderül, hogy amikor

elhagyta a pünkösdi szentségimádást, nemcsak a korábbi lelkész, hanem a hívek is hiányolták a vallásos ünnep ezen mozzanatát. Ezt a változtatást azzal indokolja, hogy „nem illik” az ünnep hangulatához az adott mozzanat. Mintha csak rá akarna mutatni arra, hogy a korábbi időszakban tévesen jártak el ebben a tekintetben, nem tudták, hogy mi illik, és ő kijavítja az elődje hibáját.

A körmenet irányának megváltoztatása is újabb lehetőség volt számára, hogy a korábbi plébános tévedésére rámutasson. A stációképekről is elmondja, hogy azokat valamikor az 1950-es években egy ferences atya fordított irányban „aggatta fel”, és az első keresztút alkalomával ő észrevette, hogy nem az óra járásával egyező irányba haladnak. Ezért ő a következő alkalommal már fordítva vezette a keresztutat. Ez nyilván megrökönyödést váltott ki a hívek között, sőt, „egy asszony még bátorkodott is integetni, figyelmeztetni”. De aztán az ájtatosság után „elmagyarázta a lelkipásztor a híveknek a régi tévedést” – meséli, továbbra is harmadik személyben.

A harangozás kis története is sokatmondó. A vihar miatti harangozást babonára hivatkozva tiltotta be, a rendelkezésének az időzítése viszont érdekes: csak akkor járt el ebben az ügyben, amikor személyes konfliktusba került egy hívével a téma kapcsán. Korábban is hivatkozhatott volna a babonára és betilthatta volna, de nem tette. A tiltást a hívével való összeszólalkozás utáni megtorlásként vezette be, és a történet tanulsága az, hogy nyilvánvalóvá tette: neki van hatalma eljárni az ügyben, és meg is teszi, ezzel felülkerekedve vitapartnerén. Ezt az incidenst követően aztán teljességgel átszervezte a harangozás rendjét, és erre semmiféle magyarázatot nem adott azon kívül, hogy ő így döntött. A hívek ez ellen is tiltakoztak, eredménytelenül.

Leírásából kiderül az is, hogy nem vette jó néven, ha a hívei kifogásoltak valamit. Ahogy fogalmaz, egy kőműves „úgy vélte”, hogy „joga van megkérdezni”, egy másik esetben pedig a keresztútnál az asszony „bátorkodott” szólni. Ám ő úgy gondolta, hogy a világ rendje szerint a kőművesnek nem lett volna joga kérdezni, és az asszonynak sem kellett volna legyen bátorsága szólni.

A legnagyobb felháborodást kiváltó intézkedése a templomban a padok kötöttségének feloldása volt. A padok esetében a korábbiaknál sokkal nagyobb ellenállás alakult ki.

A történet ott kezdődött, amikor elhatározta, hogy a templomban festeni fognak. A templom festésére 1970-ben kezdett el mestereket toborozni. Az első két felkérő levélben nem említi, hogy miért annyira sürgős a festés, de nagyon igyekezett meggyőzni a festőket arról, hogy vállalják el a munkát. Meggyőzősként mindeniknél más érveket használt, egyiknél például kiemeli, hogy van pénzük a honoráriumra, hogy étel is lesz, és „inni való annyi, hogy az állványokról le ne essünk”. Majd ezt is hozzáteszi: „A szőlő hazájában vagyunk.” Másik levélben, egy László nevű festőnek azt mondja, hogy még nem dolgozott Szent Lászlónak szentelt templomban, ezért kellene elfogadnia a felkérést.

Végül az egyik felkért személynek, akit a munka művészi részével akart megbízni, megírta a festés igazi okát is: a padjogok miatt akart festetni a templomban. Ő már korábbi segédlelkészi szolgálatából jól ismerte a helyi szokásokat. Amikor 1967-ben újra odakerült, jól tudta, mit akar: megszüntetni a padjogokat. Ez meg is történt, és ez „öröm a nincstelenségnek, bosszúság a régi jogosultaknak” – így fogalmaz.

A hívek azonban nem vették jó néven a változtatást. Ő azt feltételezte, hogy sokan azért ragaszkodnak régi helyükhöz a padokban, mert a korábbi templomfestéskor pénzt adtak a festésre, és ennek fejében megvásároltak tartották a helyüket. Azért akarta tehát újrafestetni az egész templomot, mert reménye szerint „ha eltűnik a festés, behegednek a sebek”.

A levele, amelyben ezt részletezi, egyoldalas, amelynek csak 7 sora szól magáról a felkérésről, 29 sora pedig indoklásról. Ebből is látható, hogy milyen fontosságot tulajdonított a meggyőzésnek. Amint maga meg is fogalmazza, a felkérés elutasítása nem jöhet szóba, ezt a felkérést csak elfogadni lehet. Így próbál tehát egy helyi, saját maga által kiváltott konfliktust megoldani: a közösség fél éve nem akarja elfogadni a padjogok felszámolását, ő pedig mindenképp fent akarja tartani ezt a rendelkezését. Ebből a szempontból érthető, hogy miért

próbálja mindenáron megnyerni a címzetteket a tervéhez: elsősorban nem a templom felújítása a tét, hanem az általa bevezetett ülésrendi újítás elfogadtatása.

Összességében elmondhatjuk, hogy a bélteki időszak első pár évében az újításokra helyezte a hangsúlyt: egyiket a másik után vezette be, még akkor is, ha minden esetben a hívei ellenállásába ütközött. Ez azonban nem állította meg. Egyes esetekben, mint amilyen a padokban az ülésrend feloldása, vatikáni döntésre hivatkozott, máskor azonban semmiféle magyarázatot nem adott a változtatásra azon kívül, hogy ő így döntött. Ezzel konfliktusos helyzetet alakított ki a helyi közösséggel, legalábbis annak egy jelentős részével.

Később a gyöngyi filiában is ellenálltak a hívek a változtatásoknak. 1971 decemberében mesélte paptársának azt, hogy amikor átrendezték a templomot az új liturgiához, kis küzdelem volt az asszonyokkal, de végül az emberek fegyelmezetten ünnepeltek. Ugyanekkor mesélte, hogy a gyöngyi házának építésében a hívek segítségére támaszkodott. Ezt ő közmunkának nevezte, és úgy tekintett rá, mint ami jár neki. A ház építéséhez szükséges anyag bontásból származott. Egy korábbi állomáshelyén lebontatta a plébániai épület egy részét. Ezt az építési anyagot vitette el Gyöngyre, ahol megvett egy telket rajta egy régi házzal, majd, amikor nyugdíjasként oda költözött, ezt a régi házat kibővítette, a maga számára lakhatóvá tette.

1973-ban nem ment el a gyöngyi filiája búcsújára, bár meghívták. Azért döntött így, mert nem tartotta helyesnek azt, ami ott ilyenkor történt a faluban, azaz egyes hívei túl sok alkoholt fogyasztottak, és megrészegeedtek ezen a napon. 1973. október 6-i levelét, amelyben ezt megírta nekik, így zárta: „Kivánom, hogy a holnapi napon legalább annyian nyissák imádságra is ajkukat, lelküket, amennyien megrészegeednek az ünnep tiszteletére.” A levél háromnegyede nem is a búcsúról szól, hanem dorgálás volt azért, mert a meghívó küldője nem ismerte az ő funkcióját, és az ennek megfelelő, elvárt megszólítását. Kijavította, hogy ő nem esperes, és megragadta az alkalmat, hogy elmondja a véleményét az esperesről, akihez úgy illik az esperesség,



„mint macskára a harang”. És itt a továbbiakban kioktatja arról is a le-  
vélíró, hogy a papnak a „tisztelendő” megszólítás jár, majd elmeséli egy  
káplán esetét, aki ezt nem tudta, és akinek a levelét még mindig őrzi.  
Persze, a meghívót író személy tévedése azért nem volt ekkora nagy,  
hogy ilyen kioktatást érdemeljen. Valóban nem volt ő esperes, de tiszte-  
letbeli esperesi kinevezése volt már 1961 októbere óta. A híve csupán  
annyit tévedett, hogy kihagyta a *tiszteletbeli* szócskát az esperes elől.

A hívei bírálatát rosszul tűrte. Láttuk az előbbieken, hogy mi-  
lyen felháborodva jegyezte fel azt, hogy egy kőműves úgy vélte, hogy  
„joga van megkérdezni”, és egy asszony „bátorkodott” szólni. A kö-  
vetkező történet is arról szól, hogy a bírálatot megfogalmazó híveit  
hogyan utasítja rendre. A hetvenes években írja ezt a datálás nélküli  
levelet egy falubeli családhoz arról, hogy nem fogadja el az adomá-  
nyukat. A korábbi időszakban sok „ajándékot, jótéteményt” kapott et-  
től a családtól, de itt azt írja nekik, hogy ez nem jogosítja fel őket arra,  
hogy bírálják a tevékenységét. Az egyházköztség ügyeit ő intézi, nem  
kéri az illetéktelenek véleményét, még az egyháztanácsét sem, mondja.  
Levele végén aztán előkerül a konfliktust kiváltó történet is: miután  
hosszas várakozás után engedélyt kapott a plébánia elejének a lebontá-  
sára, akadt az egyháztanácsból egy személy, aki nem találta helyén-  
valónak a bontást. Ő erről így vélekedett: „ilyen emberektől nem igen  
kérek tanácsot, gyűléssel meg nem vesztegetem az időmet”. Ezek  
után döntött úgy, hogy azoktól, akik más véleményen voltak, mint ő,  
nem fogad el adományt. Elmondja, hogy a kántor is perrel fenyegette  
őt, és ezért tőle sem fogadta el a száz liter bort, amit a templomjavítás  
céljára ajánlott fel. A szóban forgó család, akiknek épp ír, ugyancsak  
adományt ajánlott fel, amelyet ő ekkor visszautasított. Levelét egy  
utóíráttal zárja, amely így szól: „Isten nem ver bottal.”

A szövege megerősíti azt, hogy akik nem értettek vele egyet,  
azokat kizárta abból a körből, akikkel érintkezik, még akkor is, ha az  
egyháztanács tagjáról volt szó. Kizárni a tanácsból az egyes tanácsi ta-  
gokat ugyan nem volt lehetséges, ezért a teljes testületre tekintett úgy,  
mint akik csak hátráltatják a munkáját, ezért gyűléseket sem tartott.

Kifogásolta, hogy őt perrel fenyegették, ám észre kell venni, hogy ő is a fenyegetés eszközét használta: „Isten nem ver bittal.” Ez a szólás egyébként más levelében is előfordul.

A fenti történetekből jól látszik, hogy az 1970-es években egymás után pattantak ki konfliktusai híveivel, a korábbi plébánossal és az egyháztanács egyes tagjaival is.

Gyakori volt, hogy egy-egy konfliktust levél segítségével próbált megoldani, és ezt az eszközt híveivel való kapcsolatai rendezése alkalmával is bevetette. 1972 júniusában is levélben próbál rendezni egy konfliktust a falubeli híveivel. A címzett valószínűleg idősebb személy volt, akit nevén szólított. A konfliktust az illető személyhez írt levéllel próbálta rendezni, és itt megfogalmazta a saját sérelmeit. A megszólított idős személy unokaöccse „református, kálvinista és még ki tudja milyen papnak” csúfolta őt, és ezért felkéri, hogy ő és családja hagyják békén „az egyházi ügyeket”. Ezt követően a saját szenvedéseit a Krisztus szenvedéseivel hasonlítja néhány bibliai idézet segítségével: „Nem fenyegetőzöm semmivel. Bár láthatták, hogy nem vagyok ijedős, ha intézkedni kell. Krisztus szavai adnak nekem vigaszt: Aki titeket hallgat, engem hallgat. Aki titeket megvet, engem vet meg. Ha hiszik, ha nem: az egyház és Isten képviselője vagyok. Rám illik a szentírásból Krisztus másik szava: Ha engem üldöznek, titeket is üldözni fognak. És vigasztal ilyen ügyekben: Boldogok vagytok, ha üldöznek titeket, és hazudozva mindent rátok fognak. És tudom tapasztalatból: Isten nem ver bittal. Mert nem akarja, hogy a bűnös meghaljon. Nem akarnék kárörvendő lenni.”<sup>31</sup> A szövegből kiderül, miként kívánja visszaszorítani az ellene irányuló diskurzust: arra hivatkozik, hogy ő az egyház képviselője, ezért nem lenne szabad őt kritizálni. Részben

---

<sup>31</sup> Az idézett bibliai részek a következők: „Aki titeket hallgat, engem hallgat, aki titeket elutasít, engem utasít el, aki pedig engem elutasít, azt utasítja el, aki küldött.” Lukács 10. 13–16; „Ha tehát engem üldöztek, titeket is üldözni fognak.” János 15: 20; „Boldogok vagytok, ha miattam gyaláznak és üldöznek benneteket és hazudozva minden rosszat rátok fognak éniattam.” Máté 5: 11. Forrás: <http://szentiras.hu> (2018. 08. 08.)

teológiai érvei vannak, és magát a szenvedő Krisztushoz hasonlítja, de vannak világi érvei is. Ez utóbbiak mind fenyegetést fogalmaznak meg: akkor is, amikor közmondásra hivatkozik, és akkor is, amikor arra emlékeztet, hogy nem ijedős, ha intézkedni kell.

Miután 1979-ben Gyöngyre költözött, már kevesebb konfliktusa volt. Talán azért, mert ez a falu nagyon kicsike, kevés híve volt, és ő itt már nyugdíjasként, nem plébánosként működött. Amikor mégis megtörtént, hogy konfliktusba keveredett a híveivel, a szokásához híven itt is levéllel próbálta rendezni a konfliktust. A leveléből kiderül, hogy az úgynevezett rendezetlen házasságban élő híveivel volt problémája. Úgy tűnik, hogy egy vasárnapi prédikációjában hivatkozott ezekre a híveire, és az egyikük ezt rossz néven vette. Ő megfogalmazza a saját védelmében a bibliai hivatkozásokkal is alátámasztott ellenvetéseit, majd felvet egy következő problémát is: azt, hogy ez a híve nem járatta hittanórára a gyermekét aztán is, hogy az bémájkozott. Bár feltehetően mások is így voltak ezzel, a jelenlegi esetet felnagyítja, elítéli, és ebben a témában is bibliai idézettel vág vissza. A szövegéből kiderül, hogy úgy gondolta, aki nem ért vele egyet, azt „az ördög cimborája” megjelöléssel illelheti. A szöveg végén azt írja, hogy ő mindent tud, ami a faluban történik, minden információ eljut hozzá. Ez utóbbi kijelentése sokatmondó: akár így volt, akár nem, a fontos az, hogy ő ezt az üzenetet fogalmazza meg. Az üzenetet egyfajta kontrollnak szánta: felhívja a figyelmet arra, hogy ő mindent tud, ezért javallott nem véteni a szabályok ellen.

Ebben a faluban egyébként sem volt nehéz mindenről tudnia. 1992-ben Gyöngynek 220 lakosa volt, ebből 30 magyar nemzetiségű, miközben 42 vallotta magát római katolikusnak.<sup>32</sup> Ez az első látásra furcsának tűnő statisztika talán azzal magyarázható, hogy az 1988/89-ben áttelepedett római katolikus csángók nem mind vallották magyarnak magukat az 1992-es népszámlálás alkalmával. De a történetéhez visszatérve: nem volt tehát nehéz az alig 40 hívéről szinte mindent tudnia.

---

<sup>32</sup> Az etnikai és felekezeti statisztikáit lásd: <http://varga.adatbank.transindex.ro/index.php?tel=gy%F6ngy%F6megye=0&x=0&y=0&pg=2> (2018. 11. 07.)

### *A szatmári egyházi vezetéssel*

A börtönéveiről csak ritkán írt, ám ebből az időszakból is vannak történetei, és ezekből aztán évekig tartó konfliktusai alakultak ki. 1950 júniusában tartóztatták le Mihályt, amikor biciklire ült és elment, hogy felkeresse Kőrösbányán Scheffler János püspököt. Akkoriban Scheffler János püspök kényszerlakhelyen tartózkodott, és tilos volt meglátogatni őt. Úgy tűnik, hogy a püspöki hivatalban döntöttek úgy, hogy mégis meg kell látogatnia valakinek, mert anyagi támogatást akartak eljuttatni neki. És úgy döntöttek, hogy Mihály lesz az, aki őt felkeresi. Hogy miért épp rá esett a választás, nos ez nem derül ki az iratokból.

A történet 1950. június második felében kezdődik, amikor Mihály egy kis lapocskára írt levelet kapott. Ez a levélke még megvan az iratai között. Nem hosszú a szövege, érdemes idézni: „Kedves Miska! Légy szíves, holnap nézz be hozzánk. Minél korábban. Arról a megbeszélte útról lenne szó. Intézd úgy, hogyha egy-két napig nem jutsz haza, ne legyen fennakadás otthon. Édesapám helyett szeretettel várlak.” A levelet kék tintával írták, aláírója csak a becézett keresztnévét írta alá. Dátum nincs rajta. A lapocska aljára utólag ragasztottak egy másik, azóta ugyancsak megsárgult lapot, amelyre írógéppel rágépeltek a fenti szöveget – valószínűleg segítségül, mivel az idők során kopni kezdett a fenti, kézzel írt szöveg. Az írógéppel írt szöveg alá rövid magyarázó szöveg is került, amely így hangzik: „Dr. (...) levele Ty. M-hoz 1950. jun. 20-án, amelyben a címzettet arra kéri, látogassa meg a Püspököt és vigyen neki anyagi támogatást. A levél kérés. A püspök nevében intézkedik.” Az első, itt zárójellel jelzett nevet ebben a szövegben kiírták, a saját nevét Mihály is rövidítve írta.

És most nézzük meg, miről szól valójában a kis cédula, és milyen jelentést tulajdonított neki később Mihály a cédulához ragasztott lapon. A kézzel írt szöveg írója arra kéri őt, hogy másnap nézzen be hozzájuk, és kéri arra is, hogy ez minél korábban megtörténjen. Utal arra, hogy a korábban megbeszélte útról lesz szó, vagyis volt korábban egy beszélgetésük, amely alkalmával felmerült már az utazás. Sőt, világos a

szövegből: már egyeztettek a részleteket illetően, ezért tud most a cédula írója úgy fogalmazni, hogy arról a megbeszélte útról lesz szó, csak várták a megfelelő alkalmat. A kis levélből az is kiderül, hogy úgy vélték, az utazás akár pár napot is tarthat, ezért kéri őt, otthon szóljon, akár egy-két napig is távol lesz. Az utolsó mondat familiáris hangneméből arra gondolhatunk, hogy a levél írója és a címzett elég közeli viszonyban lehettek, egymás családtagjait ismerték.

A kis kézzel írt cédulához később hozzáragasztott lapra írt magyarázó szöveg azonban olyasmit olvas ki belőle, ami az eredeti szövegben nincsen benne. Az egyik ilyen részlet a dátum – ez ugyanis az eredeti levélkében nem szerepel. A dátumot utólag, és csak a gépelt részhez írták hozzá. Még akkor is, ha nincs okunk kételkedni abban, hogy a dátum valós, látni kell, hogy ez nem az eredeti cetlín van rajta. A következő az az állítás, miszerint ezzel a kézzel írott levéllel arra kérték őt, hogy látogassa meg a püspököt, és vigyen neki anyagi támogatást. A kézzel írott levél szerzője azonban csak arra kéri, hogy másnap nézzen be hozzájuk. És csak utal egy korábbi beszélgetésre. Csak feltételezni lehet, hogy a korábbi beszélgetés alkalmával az is szóba került, hogy meg kell látogatni a püspököt – de a levélke maga nem tartalmazza ezt a konkrét feladatot. Mint ahogy azt sem, hogy vinni kell a püspöknek anyagi támogatást. A magyarázó szöveg azt is állítja, hogy a levél írója a püspök nevében intézkedik, holott az eredeti levélke szövege erről sem tesz említést. Ez is az utólagos feltételezése lehetett, amelyet nem a levél tartalmazott, hanem a tapasztalatai alapján gondolhatott.

A kilencvenes években visszatér erre a régi történetre, és ekkor fűz ehhez a történethez egy megjegyzést, amellyel új megvilágításba helyezi a történeteket. Akkoriban, 1996 tavaszán ugyanis több kollegájával folytatott levelezést arról, hogy az előző év őszén egy idős paptársuk a sajtóban, cikksorozatban publikálta visszaemlékezéseit. Erről a cikksorozatról még hónapokig leveleztek és vitatták egymás között azok, akik ugyancsak tanúi voltak a cikksorozatban érintett eseményeknek. A cikksorozatot jegyző paptársuk ugyanis azonos volt azzal

a személlyel, aki azt a régi kis cédulát írta, amely nyomán ő felkereste a püspököt és végül letartóztatták.

Egyik ilyen levelében úgy fogalmaz, hogy az a paptársa küldte volt őt Körösbányára, aki a megemlékezéseket közzétette. Pontosabban azt írja, hogy ő maga még mindig őrzi azt a kis levelet, amellyel az illető őt „K. bányára” küldte. A megjegyzés egyszerre vádló és keserűen beletörődő. Azt sejteti ebben az írásában, hogy szándékosan küldték őt Körösbányára, ám a szándék nem csak az volt, hogy anyagi támogatást vigyen a püspöknek. Azt sejteti, hogy aki odaküldte, az tudta, mi fog történni vele, tudta, hogy letartóztatják őt.

Az eredeti szöveget olvasva ez azonban kevésbé valószínű. Az eredeti levélke ugyanis arról szól, hogy néhány napot lesz távol, ami kézenfekvő volt, hiszen ennyit az utazása szükségessé tehetett. Nem valószínű azonban, hogy akik elküldték őt, pontosan tudták, hogy hazafelé jövet megállítják majd a hatóság emberei, biciklijét elveszik, erről egy kézzel írt átvételi elismervényt adnak neki, és 3 évre börtönbe csukják. Azt viszont tudhatták, hogy a püspököt megfigyelik, és aki megszegi a látogatási tilalmat, számíthat arra, hogy a hatóság ezt megtorolja. Tehát bizonyára mindannyian sejtették, hogy az út nem lesz veszélytelen, és ő ezzel együtt vállalta.

Az pedig a legkevésbé sem elképzelhető, hogy azzal a titkos szándékkal küldték őt erre az útra, hogy félreállítsák. Valószínűleg Mihály a püspök iránti mély tisztelete miatt vállalta el ezt a veszélyes feladatot. Akkor még nem lehetett tudni azt, hogy a püspök meghal a börtönben, hogy ordináriusok sora fogja váltani egymást az egyházmegye élén, akik közül néhányal ő nem találja majd meg a közös hangot, és hogy akkora lesz a feszültség őbenne, hogy végül kommunikációs zárlatot alkalmaz a hivatallal szemben. Inkább úgy tűnik, hogy ez a vádja a később történetek fényében kialakult viszonyát vetíti vissza arra az időszakra, amikor még nem volt annyira feszült viszonyban azzal a néhány társával.

Arról a kis levélkéről, amely az utazására vonatkozik, és a saját, hozzá fűzött magyarázatáról számos másolatot készített. Amíg nem

volt fénymásolási technika, fényképmásolatokat emleget. Azért kellett másolat róla, mert olykor küldött belőle valakinek egy-egy levele mellett, amikor úgy gondolta, hogy ez az ügyének a hasznára lesz. Az iratok között az eredeti mellett hat darab fénymásolata is maradt a szövegnek.

Az egyházmegyei vezetőkkel tehát nem volt mindig felhőtlen a kapcsolata, főleg, miután azok kerültek vezetői pozícióba, akiket ő nem tudott soha igazán elfogadni. 1971-ben említi először leveleiben azt, hogy nem tart kapcsolatot a püspöki hivattal, és ezt azzal indokolta, hogy még mindig várja tőlük az 1969-ben írt levelére a választ, amely választ az akkori ordinárius megígérte neki. Úgy döntött, hogy amíg nem válaszolnak arra a bizonyos levelére, nem tart fenn kapcsolatot a hivattal. Amikor mégis szükségét érezte annak, hogy kapcsolatba lépjen a hivattal, például amikor a nyugalmazott lelkész házvezetője körüli vitája zajlott, valaki mást kért meg arra, hogy tájékoztassa a hivatalt a konfliktusról, mert – mint mondta – ő maga nem tart fent kapcsolatot velük.

Végül 1972 januárjában mégis levelet írt az ordináriusnak, és kihasználta az alkalmat, hogy felsorolja mindazt, ami miatt nem teljesíti az ordinárius aktuális kérését. Az ordinárius kérése adminisztratív jellegű volt, azt kérte, hogy készítse el és küldjön el egy felterjesztést, amely felterjesztés után a frissen alkalmazott személyzete felkerült volna a fizetési listákra, aminek nyomán kiutalhatóvá vált volna számára a fizetés. Ezt a felterjesztést tagadta ő meg, és sorolta helyette a sérelmeit, amelyeket évekre visszamenőleg számon tartott, hogy a megfelelő pillanatban előrántassa őket.

A három évvel ezelőtti, válasz nélkül hagyott levelével kezdi a sort. A témák, amelyeket ezen kívül említ, megjelennek a napi levelezésében is: egyik panasza arra vonatkozik, hogy a szomszédos faluban az ő falujából származó gyermeket engedtek bémálkozni úgy, hogy az nem járt hittanórákra, de ott van a házvezetővel történt nézeteltérése is, amely hosszabb időre nyúlik, és a levelekben, feljegyzésekben állandóan előbukkan. A jelenlegi kérés visszautasítását többek közt azzal is indokolja, hogy egy általában feléje irányuló ellenszenvet feltételez.

Egy kántoriskolás kisfiú érdekében akart közbenjárni, de valaki azt mondta neki, hogy „ha azzal ment volna be a szülő Szatmárra, hogy a plébános nem akarja, hogy bekerüljön, akkor bekerült volna”. Az idézetben szereplő plébánost őrá értik. Azt illusztrálja ezzel a megjegyzéssel, hogy annyira ellenszenves a központ számára az ő személye, hogy bármit támogat, az a visszájára fordul. Végül egy burkolt fenyegetést is megfogalmaz, amikor kijelenti, hogy eddig nem harcolt a címzett ellen, és szeretné, ha ezentúl sem kellene – de ebben benne van az is, hogy ha mégis szükséges lesz, akkor megteszi. Hasonlóan célzást tartalmaz az a kijelentése is, amely szerint, akik olvasták az ordinárius neki küldött levelét, most várják, hogy ő mit fog válaszolni. Ezzel azt sugallja, hogy többekkel ismertette az általa kapott levél tartalmát. Neveket nem említ, ködösítve több személyről beszél, és a célzással üzeni, hogy ő nincs egyedül, vannak barátai, akik tudnak az eseményekről. A levélnek készült egy első változata is, amelyet nem látott el keltezéssel és aláíró sorral. Ebből is látszik az, hogy többször átfogalmazta, gondot fordított a tartalmára. Az első változatban azt is leírja, hogy amit róla terjeszt a vallásügyi inspektornő, a korább említett házvezetőnő és esetleg a saját elődje, az mind-mind „alaptalan rágalom”. Ő nem vágyik a címzett (az ordinárius) hivatalára, mert neki majdnem mindegy, hogy ki intézi az ügyeket. Ezt az utóbbi gondolatmenetet a végső változatból kihagyta, ám innen tudjuk, hogy feltételezte: azt terjesztik róla, hogy ordinárius szeretne lenni.

1978-ban rábízta a szatmárnémeti Szent Antal plébániatemplom felújítási munkálatainak irányítását. Azt nem tudjuk, hogy milyen meggondolásból bízta rá egy városi templom építkezési munkálatait. Ha megnézzük, az ő addigi pályafutása nem kínál erre magyarázatot. Ezt megelőző tíz évben egy városoktól távol eső faluban volt plébános, és ez idő alatt tudatosan távol tartotta magát minden központi adminisztrációtól, előtte pedig ugyancsak kis falvak lelkésze, illetve tanár volt. Tehát egyáltalán nem ismerte az állami adminisztrációt, nem volt különösebb szervezési, irányítási tapasztalata, nem volt meg



az a tudása sem, amely egy építkezés vezetéséhez szükséges lett volna. Nyilvánvaló, hogy nem a jártassága és nem a vezetői, szervezői vagy építésvezetői tapasztalata, készsége és képessége miatt esett rá a választás, mert ezeknek mind híján volt.

Az építkezéstől azonban rövidesen elmozdították, mielőtt az befejeződött volna, és előbb Érmindszentre, majd pár hónap múlva Tasnádra helyezték plébánosnak. Hogy valójában mi történt ebben az időszakban, azt a történetek utáni években, több levelében, feljegyzésben leírta.

A történet tehát ott kezdődik, hogy az 1970-es árvíz után egy kölni egyház felajánlotta azt, hogy a Szent Antal kápolnát újjáépíteti. A város 8 millió lejt kért, de a Caritas csak 5 millió lejt lett volna hajlandó erre a célra fordítani. Itt már problémánk van: a város kérte, mondja Mihály, azaz ezek szerint a várossal kellett volna szerződést kötni, hogy elvégeztesse a munkát. Itt felváltva emlegeti a Caritast és a kölni egyházat. Az ordinárius járt a bécsi Caritasnál is, ám hiába, nem kapott több támogatást. Végül 1976-ban a városi hatóság engedélyezte a kápolna megjavítását. Erre a célra letétbe helyeztek a Comturist állami cégnél 13 ezer márkát. Az építkezések vezetésére Tyukodi Mihályt nevezték ki, aki otthagyta a korábbi szolgálati helyét, és beköltözött az új városi szolgálati otthonába, ahol plébánosi feladatai mellett irányította az építkezést. 1978 nyarán azonban kiderült, hogy a kápolna falai és alapja rosszabb állapotban voltak, mint feltételezték korábban, ezért úgy döntöttek, hogy a kápolna helyébe egy új templom épül. A kölni egyházmegye küldött még 26 ezer márkát, és 1978 novemberében a Caritastól érkezett 10 ezer dollár. Az építkezés kivitelezőjét Tyukodi Mihály választotta ki. Ő döntött úgy, hogy nem egy építkezésre szakosodott intézményt kér fel, hanem magánszemélyeket bíz meg a feladattal. Mint később kiderül, ezzel a megoldással problémák adódtak: ezek a mesteremberek ugyanis magánszemélyek voltak, nem voltak számlaképesek, ezért csakis mindenféle adminisztratív papírforma mellőzésével, kézbe adott pénzösszegekkel tudta kifizetni őket. Ez a döntése azonban vitathatónak bizonyult. Későbbi visszaemlékezéseiben

állandóan kihangsúlyozza, hogy a hatóságok tudtak erről a döntéséről – egy helyen ezt írja: „Az építkezés a hatóságok bátorítására nem hivatalos vállalkozók útján történt.” Végül az ordinárius az építkezés irányítását egy másik papra bízta, és ahogy mondja, „e sorok írója nem tárhatta elé a számadásokat”. Addig a kiadások 2 millió lej körül voltak.

Mihály 1978 végén hagyta el a szatmári állomáshelyét. 1979 januárjában már Érmindszentről keltezi a leveleit.

Pár év múlva, 1986-ban levéllel fordult a Caritas szervezethez. Érdekes körülmény, hogy a levelet Németországból keltezi. Talán az ottani tartózkodása adhatott ötletet arra, hogy ezt a levelet megírja. Azt kéri a szervezettől, hogy szíveskedjék a Caritas az ő tudomására hozni azt, hogy mennyibe került az egész építkezés. Hozzáteszi: „Öt év után már a román törvények elévültnek tekintik a törvényeket sértő, építkezéssel kapcsolatos történeteket. Súlyos anyagi és főleg erkölcsi károkat kellett az építkezés miatt vállalnom. Szeretnék a Caritastól erkölcsi támogatást kapni az Ordináriussal fennálló vitámban.” (Kiemelés tőle.) Utóiratként hozzáteszi, hogy a templom 600 személy befogadásra alkalmas modern, masszív, szép. És nem került a Caritasnak 5 millió lejébe, mondja. A levélben megerősíti azt is, hogy nem hivatalos építőkkal dolgoztatott. Ez az adott helyzetben azt jelentette, hogy feketén dolgoztak a mesterek, nem kötöttek szerződéseket, nem állítottak ki számlákat, és ezzel megkerülték az adózást. Egy ekkora objektum építése során elég nagy volt a valószínűsége annak, hogy ez kiderül, különös tekintettel arra, hogy még a megyei hatóságok is odafigyeltek rá, hiszen építési engedélyeket adtak ki.

Látjuk tehát, hogy az elmozdítása után néhány évvel azt kéri, hogy mondják meg, mennyibe került az építkezés. Ám ha úgy lett volna, amint írja, vagyis akkor kiderül, hogy kevesebbe került az egész, mint 5 millió lej, ez az ordináriussal való vitáját csak kis mértékben befolyásolhatta. Azon ugyanis semmit nem változtathatott, hogy a munkások feketén dolgoztak a támogatási összeg majdnem felének elköltése során.

A munkaerő nem hivatalos formában történő foglalkoztatása bevallottan azért történt, mert ez a megoldás olcsóbb volt. A feljegyzéseiből az is kiderül, hogy azok a mesterek, akiket foglalkoztatott, az ő régi ismerősei voltak. Elmondja, hogy volt olyan közöttük, aki családjával együtt jó barátságban volt vele, és úgy vállalta a munkát, hogy közben egy másik állandó munkahelye is volt, ahonnan néha napokat hiányzott. Egyik 1978. július 20-i levelében Mihály említi is egyik távoli barátjának, hogy ezt a mestert a hiányzásai miatt számon kérték az igazi munkahelyén, de a felettesének a felettese elengedte a következő napokra is az építkezésen dolgozni.

Az 1989 előtti állam az állampolgárok szemében nem volt egyéb, mint egy hatalmas ellenséges gépezet, amelyet ki kellett játszani. A korabeli, általánosan elterjedt vélekedés szerint aki az államtól lopott, az nem számított tolvajnak. Senki nem úgy gondolkodott, hogy az adózás egy kötelesség, a szabályok és törvények betartása pedig kötelező, hanem mindenki a szabályok megkerülését tekintette igazi feladatnak. Csakhogy ez egy nagyon nagy és látványos városi építkezés volt, és itt nem lehetett ugyanazt az adózást megkerülő, nem hivatalos megoldást választani, mint például egy falusi ház építése esetén. Falun bárki felépíthette a házát kalákában, amikor ismerősei, rokonai jöttek segíteni, és bizonyára a mesterektől sem kért számlát, ezt azonban nem lehetett megtenni egy 600 személy befogadásra alkalmas városi templom esetében – ahogy ezt felismerte az ordinárius. Az eltávolításán túl egyéb megtorlást nem kellett elszenvednie: nem fogták perbe őt, nem fizetett büntetést stb.

Az igazi tragédia azonban az volt, hogy ő ezt nem értette meg. Mindvégig úgy vélte, hogy helyesen járt el, és igazságtalanság érte, amikor másra bízta a munkák irányítását. 1986 decemberében egy paptársához írt levelében újra visszatér erre a történetre, és az előbbihez képest pár információval többet mond el: „1978-ban Szatmárnémetiben az árvízről megrongált kápolna helyére hatszáz férőhelyes templomot építettem. Az építés érdekében az egyházmegye vezetője járt kint a C(aritas?) központjában. Mivel világi emberek társaságában

volt, kevés eredményt ért el. Az építési hivatal csak javítási engedélyt adott. 1977-ben régi gimnáziumi tanítványaim révén sikerült ezt az engedélyt építési engedélyre változtatni. A megyei főmérnök, aki azóta már elhunyt fiatalon, szép modern templomot tervezett és elvállalta az építkezés fölötti szakszerű felügyeletet, lelkemre kötve hogy vállalatokkal és vállalkozókkal (kézzel hozzáírva: ne) lépjek kapcsolatba. Az egyházmegye vezetője tudott e lényeges változásról, mert az ő aláírásával benyújtott kérvény alapján született meg. Sem e tény, sem a lendületes építkezés nem örvendeztette. Annyira elfogult volt az ügyben, hogy a C(aritas?) megbízottjának nem átalotta kijelenteni, hogy a templom engedély nélkül épül. Amikor ezt a tényét eléje tártam, kinevezte az utódomat. Mivel pedig az általa kiküldött bizottság előtt nem jelentem meg, hogy személyesen adjam át a hivatalos pénztári naplót, kényszernyugdíj-állományba helyezett.”

Itt már megnevezi azt, aki biztatta őt arra, hogy nem hivatalos munkaerőt alkalmazzon: a megyei főmérnököt, aki azonban azóta már elhunyt, tehát nem lehetett már megkérdezni őt. A nyugdíjazását itt konkrétan az építkezéstől való elmozdítása utánra teszi, mint egyfajta büntetést, ám tudjuk, hogy ez nem így volt, hiszen utána még két helyen is szolgált a váradi egyházmegyében. Csak azután nyugdíjazták, hogy konfliktusba keveredett az ottani ordináriussal is, mert nem akarta elfogadni azokat a szolgálati helyeket, amelyeket neki felajánlottak.

Mihály továbbra is kitartott az álláspontja mellett, és a későbbi években is úgy gondolta, hogy helyesen járt el, amikor feketén alkalmazott munkásokkal építtetett. Egyik 1987 februárjában írt levelében mesél egy paptársáról, aki egy 20x20 négyzetméter felületű területre építkezett – nem mondja, hogy mit, csak annyit, hogy hajlékot. Ez a társa „vállalatokkal vesződött”, így fogalmaz, ellentétben vele, aki, mint tudjuk, nem hivatalos munkaerőt alkalmazott. A történet arról szól, hogy lám-lám, a társa belebetegedett az építkezésbe, ráment az egészsége, megbetegedett a mája (bár nem ivott) – mindezzel azt sugallja, hogy a másik személy a hivatalos, de nehezebb utat választotta, a vállalatokkal való építtetést, és azért betegedett meg. Csattanóként

meséli, hogy miután elkészült a templom, áthelyezték az illetőt, aki ezért különösen dühös volt. Neki öntötte ki a lelkét az áthelyezett tár-sa: azt mondta, hogy az áthelyezéséről értesítő levél jobban fáj neki, mint a betegsége. És hogy azt reméli, hogy majd felgyógyul, és „akkor aztán bemegy az S. szobájába, rázárja az ajtót, és agyonveri”. Az illető előző évben meghalt. A történetet azon eljárásának az igazolására meséli el, hogy ő nem hivatalos vállalattal építtetett.

Mint a fentiekből kiderült, a hetvenes évek végén, a szatmári építkezés idején igencsak kiéleződött a feszültség közötté és az előljá-rói között. Ennek a konfliktusnak azonban csak az egyik szála volt az építkezés. A másik az az ellentét volt, amely közte és az előljárója kö-zött már egy ideje létezett, és amely az előljáró joghatóságával volt kapcsolatos. Számos iratot, feljegyzést készített, amelyekben ezt rész-letezi, ezeknek az újra és újra átírt változatai mind megvannak. 1978-ban a téma újra előtérbe került.

Ez az történet azért is jelentős, mert párhuzamosan zajlik az építkezés alatt kialakuló, előbb már említett konfliktussal. A két törté-net egyszerre fut és erősíti a felek szembenállását, és nem lehet nem észrevenni, hogy a kettő kicsúcsosodásaként született meg 1978 má-jusában Mihálynak az a levele, amelyet Rómába küldött, és amelyben megkérdőjelezte az előljárója joghatóságát.<sup>33</sup> Ezt követően 1978. júli-us 20-án azt írta egy barátjának, hogy ott járt náluk az érsek, akitől

---

<sup>33</sup> Erről ld. még Tempfli 2002. 932–933. Egyébként a joghatóság megkérdőjelezése részéről igencsak meglepő. Ő azon a véleményen volt, hogy Czumbel Lajos halála után Dobos János máramarosszigeti esperesnek, mint sorban a harmadik megneve-zett ordináriusnak kellett volna átvennie az akkor egyesítetten működő két partiumi egyházmegye irányítását. Azonban Dobos János erről lemondott volt, és erről neki tudnia kellett volna. Éppen az ő iratai között van az a 240/1967 számú, 1967. március 1-jén keltezett jegyzőkönyv, amely arról tanúskodik, hogy Dobos János lemondott arról, hogy átvegye az egyházmegye vezetését, Szvoboda Ferenc pedig előrehaladott korára való tekintettel nem kívánta átvenni a kormányzást, hanem a maga részéről Sipos Ferenc addigi szatmári általános helynököt jelölte ki. Az nem derül ki az iratokból, hogy Dobos János miért gondolta 1978-ban, hogy az 1967. március 1-i lemondása ellenére őt illette volna meg a joghatóság.

Dobos Jánossal együtt kihallgatást kért. A kihallgatás során előadták neki a joghatósággal kapcsolatos aggodalmaikat, és átadtak neki egy részletes jelentést a panaszaiikkal. Az érsek nyugtatta őket és támogatást ígért, bár nem mondja ki azt, hogy konkrétan mi volt az állásfoglalása.

Egyik irata arról szól, hogy hogyan zajlana egy tárgyalás, amelyen ketten az elöljáróval vettek volna részt, és ahol a kérdéses joghatóságról esik szó. A szöveg datálás nélküli, valószínűleg 1978 táján készült, hiszen a Rómába küldendő levelének számos másolata és változata között található. A címe: A tárgyalás menete. A szöveg rövid, és színdarab-szerűen vázolja fel azt, hogy mi történne. Mivel nem túl hosszú, érdemes idézni teljes egészében: „Kopogtatás. Laudetur. Felállt. kezét nyújtott. Ty. Számodra meglepő és talán kellemetlen is, hogy eljöttem. Van egy problémám, amit kötelességemnek tartottam elmondani. (I)rásban hoztam, légy szíves, kísérd figyelemmel a szöveget / L. tuloldalt/ S. F. És nincs! Ty. Biztos, hogy nincs? S. nem vagyok köteles neked megmutatni. Nekem megvan a római kinevezésem, jóváhagyásom. Ty. De én kételkedem ebben a kinevezésben. S. Mondhatsz, amit akarsz Nekem, amíg Róma nem”. És itt megszakad az elképzelt beszélgetés. A lapon nem található más szöveg, a túloldalán sem. A szövegből úgy tűnik, hogy azt feltételezte, az ordináriusnak nincsen római kinevezése.

A következő kis történet, amelybe ő csak érintőlegesen keveredett bele, mutatja, hogy milyen nagy volt az előzőekben is vázolt feszültség. Ekkoriban készített Mihály egy feljegyzést, amelyet véleményezésre elküldött nővérének és egy barátjának is, és amelyben egy újabb történet kapcsán azt a következtetést vonja le, hogy az elöljárója nem mondott igazat vele kapcsolatban, és rágalmazta őt. A történet, amely végén erre következtetett, azzal kezdődik, hogy egyik falu kántora pecsétet hamisított, és ezzel anyagi előnyökhöz jutott. Az ügy kitudódott, és az elöljáró a kántort elbocsátotta azzal a kikötéssel, hogy máshol sem alkalmazhatják ilyen állásba. Ám rövid idő után a

kántort újra alkalmazták. Ő, Mihály úgy hallotta, hogy amikor megkérdezték az előljárót arról, hogy ez hogyan lehetséges, azt válaszolta, hogy a kántor felkeresett egy szatmári papot, megnevezve itt Mihályt, aki kiállt mellette, mondván, hogy „ne féljen, nem lesz ebből nagyobb baj”. Mire az előljáró visszavonta a büntetését. A feljegyzésében, amelyben elmeséli ezt a történetet, Mihály két tanúra hivatkozik, akik az előljárónak ezt a válaszát hallották, bár nem nevezi meg őket. Nővére azt gyanította, hogy a történetet nem jól mondták el neki, ezért az 1978. május 10-i válaszelevelében óvatosságra intette őt. Túl keménynek nevezi a fogalmazványát – ezeket a szavakat használja. Az ok-okozati viszonyokat és a következtetéseit nem találja minden vitán felülinek, és felvet más magyarázatot is, amelyből nem az előljáró rosszindulatú ténykedésével, hanem az egyik közbeékelte személy félrevezető tájékoztatásával magyarázza a történetet.

Végül 1979 augusztusában, amikor felmerült az, hogy nem akarja elfoglalni a neki felkínált helyeket, egy igencsak kritikus hangú levelet kapott a püspöki hivatalból. Ebben megüzenték neki azt, hogy az előljárója mit kifogásol a szakmai működésében. A levelet nem az előljáró írja, hanem a megbízottja, de a levél írója világossá teszi, hogy az előljáró üzenetét közvetíti. Elmondja, hogy kifogásolják azt, hogy az újításait nem magyarázta el a híveinek, hanem erővel vezette be azokat, hogy állandó harcban volt a mindenkori közösséggel, bárhol is szolgált, hogy megosztotta a kollegái szakmai világát – azokat a társait, akik helyeselték a tetteit, magasztalta, és azokat, akik nem ezt tettek, megbélyegezte. A levél írója hozzáteszi, hogy „nem lehet örökös harcban és veszekedésben élni,” majd így folytatja: „Életed biztosítva van, nagyváradi egyházmegyében több helyet is felajánlottak. Ha akarsz dolgozni, dolgozhatsz. Márton püspök úr becsül. Kérj tőle helyet, ha Várad nem tetszene. Ha nem akarsz dolgozni, mehetsz nyugdíjba. Kenyeredet, életheletőségedet nem veszik el.” Azzal zárja ezt a részt, hogy „ezeket lényegileg a kormányzó úr mondta. Ha akarsz még többet hallani, látogasd meg”. Az üzenet közvetítője a joghatóság

témájára is kitér: megerősíti, hogy az ordinárius kinevezését Róma jóváhagyta volt. A levél utolsó részében a Mihály feltételezett betegségről is szó esik. Azt írja, hogy valaki, aki a Mihály közelében dolgozik, azt mondta, hogy Mihály beteg, csak ő nem tudja, és nem is akarja elhinni.

Tudjuk, hogy a fenti eseményeket a Mihály nyugdíjazása követte, miután egyik felajánlott szolgálati helyet sem fogadta el. 1979 őszén vonult vissza immár nyugdíjasként Gyöngyre.

### *A szomszédokkal*

1971. március végén a szomszéd telken élő családdal támadt nézeteltérése. A vita abból fakadt, hogy a két telek között egy szakaszon nem volt kerítés. Ő szerette volna ezt a helyzetet megoldani. Azt kérte a szomszédtól, hogy készíttessék el ők a kerítést. Erről a kéréséről levél nincs az iratok között. A szomszéd a kérésre levélben válaszolhatott, ám erre a levélre is csak következtetni lehet. A szomszéd levelére írt válasza megvan, március 28-án írta. Kiderül belőle, hogy ő nem volt elégedett azzal az ígérettel, hogy a szomszéd majd elkészíti a kerítést, mert nem adott meg pontos időpontot. Elmesélte a válaszlevelében, hogy egy olyan napon, amikor a szomszédék kertjében egy napszámos cigányasszony dolgozott, és ő lent volt a pincében, eltűnt két kakasa. Semmiféle bizonyítéka nem volt azzal kapcsolatosan, hogy mi történhetett, de a szomszédokat okolta érte. Azt is kifogásolta, ahogy a szomszéd kezelte a konfliktust. Felháborította, hogy a szomszéd az ő első levelére levélben válaszolt. Ő úgy vélte, hogy nem illet az ő levelére levéllel válaszolni, hanem a családfőnek át kellett volna mennie hozzá megbeszélni a történeteket. De további kifogásai is voltak, például az, ahogyan a szomszéd megfogalmazta a levelét: „Gondolom, felhívom a figyelmüket arra, hogy nem illik a papot figyelmeztetni arra, hogy mit fontoljon meg.” Majd: „Én azért írtam, mert a szomszéd idegesen vitatkozott a gondnokkal. Azt emlegette, hogy nem esett a fejére. Így nem szabad az egyház képviselőjével beszélni.” Azzal zárta a vitát, hogy ő nem vár tovább, hanem meg fogja



építteteni a kerítést, és reméli, hogy a család visszafizeti az árát az egyháznak.

Leveléből látszik, hogy mit gondolt a levélírásról. Szerinte a levélírás nem volt minden fél számára megengedett kommunikációs csatorna. Őneki illet levelet írni a szomszédnak, de a szomszédnak nem illet levélben válaszolni. A kivételes helyzetét azzal is érzékeltette, hogy rámutatott: a papot nem illik figyelmeztetni arra, hogy valamit fontoljon meg – ezzel elutasítva annak a lehetőségét, hogy a vitapartnerei is érveket sorakoztassanak fel, amelyeket ő átgondoljon. Nem mondja ki, de sejteti, hogy a szomszéd kertjében dolgozó cigányasszonyt tekinti felelősnek az eltűnt jószágaiért, és közvetve azokat, akik az asszonyt foglalkoztatták, azaz a szomszédjait. Látszik a történetből, hogy ez nem az egyetlen lehetséges forgatókönyv volt, hiszen a teleknek nem volt kerítése, és így a jószágai bármikor átsétálhattak a másik telekre, a kakasok onnan is átrepülhették a kerítést stb. Ám ő meg sem próbálta megtudni azt, hogy tulajdonképpen mi történhetett, hanem a célozgatással a szomszédot és a napszamosát tette felelőssé.

A levél a közös kerítés témáján túl arra is rámutat, hogy a levélírója az egyházi intézmény nyújtotta tekintélyre hivatkozva igyekszik definiálni a párbeszéd kereteit, és megoldani a hétköznapi konfliktust azáltal, hogy az egyházi szerepéből származó tekintélyt kiterjeszti a hétköznapi élet vitáira is, mint amilyen ez a szomszédsági vita. Nem úgy szeretett volna tárgyalni, mint egyik szomszéd a másikkal, hanem úgy, mint plébános a hívével, és ezen belül is úgy vélte, hogy a híve nem élhet ugyanazokkal a lehetőségekkel, mint ő. És végül érdemes megfigyelni, hogy a konfliktusos helyzetekben előszeretettel ragad tolat, legyen szó bármilyen természetű problémáról, egy levél megírásától várta a megoldást.

### *Az alkalmazottaival*

1965-ben Aknasugatagra került, miután 10 év tanítás után távozott a papneveldeből. Ebből az időből származik egy feljegyzése, amely azt tisztázza, hogy mi a feladata a harangozónak és a templomi

takarító személyzetnek. Részletesen kifejti a hét egyes napjaira lebontva a feladatokat. Valószínű, hogy mint frissen odakerült plébános, nem volt elégedett a személyzet által végzett munkával, ezért készítette ezt a leírást. Ám nemsokára elhelyezték onnan.

1967 nyarán Krasznabéltekre helyezték, ahol már az első hónapok után konfliktusba keveredett a helyi kántorral. Augusztus közepén költözött oda, és decemberben már azt panaszolta öccsének, hogy az idős kántor a konfliktus eredményeképp felmondott. Levelében azt írja, hogy a kántor szerint neki titkos tervei voltak, és ezért mondott fel, pedig neki nem is voltak ilyen tervei. Azt írta, hogy ő kétszer is elment hozzá, és kérte, hogy vonja vissza a felmondását, de nem tette meg. Levelében hozzátette, hogy az öreg most nagyon bánja a döntését, de ő nem győzi dicsérni a megoldást, amit helyette talált: ekkor már „egy jól muzsikáló hölgy és egy nagyon jól éneklő férfi” szolgált a templomában.

A történet elején ott van az a mozzanat, hogy a kántor azt sejtette, hogy neki titkos tervei vannak, ami azt jelentette, hogy az ő állását oda akarja adni valaki másnak. Tehát a történetet valami olyasmi indította el, amit úgy hívunk, hogy megjelent egy információ a faluban, beszéltek, mondták. Az információ terjedése végül megtette a hatását.

Ez az új megoldás sem tartott sokáig. Egy későbbi, datálatlan levél ugyanis már arról a konfliktusról szól, amely ezzel a korábban dicsért, jól muzsikáló hölgygel alakult ki. Levelet írt a muzsikusnak, amelyet a gondnok által küldött el neki. A levélben kérdezi tőle, hogy miért üzente a harangozótól, hogy elutazik, holott nem utazott el, majd azt is, hogy miért terjesztik azt, hogy muzsikus hölgy felmondó levelet kapott tőle, amikor nem kapott, és végül azt is kérdezi, hogy vajon szándékában áll-e lemondani az orgonista állásáról. Figyelmezteti, hogy ez kötve van az énekes kántor állásával, ezért ha a muzsikus elmegy, akkor az énekes kántor állása is megszűnik. Azzal folytatja, hogy úgy értesült, muzsikusának már nincs szüksége arra, hogy a „stat”-on szerepeljen – vagyis volt más jövedelme, és már nincs szüksége erre a jövedelemre. Ezt – mondja – nem másoktól kellene

meghallania. Ha le akar mondani, akkor üzenje meg, mert mások is várják az állását. Végül hozzáteszi, hogy nem az várja az állást, akire a muzsikus gondol.

Az állást csak az tölti be, akinek szüksége van a jövedelemre, és amint megoldódik a bevételi szükséglete, már nincs szüksége erre az állásra – ez a gondolatmenete. A bevételekről szóló diskurzusa világgossá teszi azt, hogy ebben a nem túl nagy közösségben ismertek voltak az egyes személyek bevételeinek a mértéke és a forrásai is. Mindenki tudta, ki honnan és mennyi jövedelemre tesz szert, ez nem volt titok. Ő itt csak azért neheztelt, mert másoktól kellett meghallania azt, hogy az orgonistájának megemelkedett a bevétele. Azt sejteti, hogy könnyedén talál orgonistát, ha a jelenlegi felmond – ezzel üzenve, hogy nincs neki lekötelezve, személye pótolható. A faluban nyilván már szóbeszéd tárgya lehetett, hogy ha elmegy a jelenlegi orgonista, ki lenne az utódja. A történetben állandóan előbukkan az, hogy ő tisztában van azzal, amiről a faluban beszélnek: tudja, hogy ki milyen információkat terjeszt, hallotta, hogy a muzsikusa mit mond másoknak, hogy bár azt üzenté neki, hogy elutazik, ő mégis valahonnan tudja, hogy nem utazott el. Úgy beszél magáról, mint aki pontosan tudja, hogy mi zajlik a faluban, mit mondanak az emberek.

1972-ben itt is készített egy áttekintést arról, hogy mi a feladata a sekrestyésnek, harangozónak, takarítónak, amelynek címe: Kiegészítő megállapodás a krasznabélteki sekrestyés-harangozóval. Az iratot az 1964-es hasonló irattal tűzte össze. Azért volt erre a kiegészítésre szükség – mondja –, mert megváltoztak közben a feladatok: mivel felújították a járdát, kevesebb a sár, kevesebbet kell takarítani. Mivel megreformálta a harangozást, kevesebbet kell harangozni, és 1972 júliusától nincs fűjtetés sem. A feladatokat azonban elég tágan definiálja, és ugyanilyen tág a kvantifikálásuk is. A takarításnál például azt írja, hogy úgy kell eljárni, „mint jó háziasszony, annyiszor takarít, ahányszor a lakás azt igényli, a templomot ragyogó tisztán kell tartani”. A mosásnál azonban úgy vélhette, hogy egy ember nem tudja ellátni a feladatot, mert azt írja, hogy „jóllelkű segítőköt lehet igénybe venni

a munkánál”. Az áttekintést így zárja: „Az egyház tudja, hogy méltó a munkás a bérére. Csak megfelelő díjazással fogad el szolgálatot.”

Az új rendszer azonban nem vált be. Alig pár hónap múlva, 1973. május elsején a templomgondozó-harangozó készít egy beadványt, amelyben konkrét és részletes indoklással a munkájának nagyobb megbecsülését kéri. Különösen azon részekkel volt gondja, ahol önkénteseket kellene bevonnia a munka elvégzésébe, mint amilyen a nagytakarítás volt. Azt kéri, hogy ha nem jönneek önkéntesek, akkor fizessen meg napszamosokat a plébánia. Ugyanúgy kéri, hogy biztosítsák a fűrészport, ha azt szeretnék, hogy azzal seperjen, és a virágokat is biztosítsák az oltárdíszítéshez, mert ő nem jár a faluba virágért. Minden mosásnál és vasalásnál két napi napszamosot kér. És azt is elvárja, hogy adventkor a pap hirdesse a híveknek azt, hogy fizetni kell a neki járó búzát vagy pénzt, és aki nem fizet, attól az egyháztanács hajtsa be, mivel sok esetben elmaradt ez a fizetése. Kéri a díját a vasárnap estéli miséért is, és kéri, hogy a díját minden hónap első napján fizessék ki. Adót nem hajlandó fizetni, mert az 1973-as szerződésében ez nem volt benne. Amennyiben mindezt teljesítik, hajlandó tovább végezni a munkát, bár, teszi hozzá, azt hallotta, hogy sok a jelentkező a helyére. Látjuk, hogy ebben a beadványban is hivatkoznak arra, hogy mit lehet hallani a faluban.

A plébános már másnap írt egy válaszlevelet, amelyben megerősítette, hogy minden úgy van jól, ahogy van, és nem hajlandó a fizetésen változtatni. Itt említi, hogy 1972. szeptember 1-jétől 50 lej értékben kötelező személyi jövedelemadót fizetni mindazoknak, akik állami nyugdíjat szeretnének. Az embereket pedig nem lehet az egyházadózásra kötelezni, ám erről azt írja mégis, hogy ezt a díjat be kell szedni a házaknál. Megjegyzi, hogy rosszul esett neki, hogy aznap reggel nem jelent meg sem sekrestyés, sem kántor a reggeli misén. Kéri, hogy ne vigyék törésre a dolgot, bár, mondja, pótolhatatlan ember nincsen.

A megegyezés végül nem jött létre, ugyanis a következő irat már arról szól, hogy a plébános megköszöni a korábbi sekrestyésnek

a 8 évig kifejtett munkát, és sok örömet kíván az újnak a munkájában. A szöveg valószínűleg mise utáni bejelentésnek készült, mert elmondja benne azt is, hogy miért nem változtatott a fizetésen. A későbbiekből még egy irat vonatkozik erre a történetre: május 15-én a püspöki hivatalból küldtek egy levelet a plébániára, amelyben jelzik, hogy tudomásul vették a régi sekrestyés lemondását és azt, hogy az új személy látja el a továbbiakban a feladatot. És kérik az új személy alkalmazásához következő iratokat: az korábbi személy lemondását, az új alkalmazott életrajzát román nyelven 2 példányban, a mellékelt személyi és nyilvántartási lapokat kitöltve 2 példányban, valamint egy felelősségvállalási igazolást 2 példányban. Úgy tűnik, hogy a hetvenes években sem volt egyszerű az adminisztráció.

Bár a kórus tagjai nem tartoztak az alkalmazottak közé, mégis ebben a fejezetben érdemes említeni az alábbi történetet is, hiszen a kórus tevékenysége szorosan kötődött a lelkes tevékenységéhez.

1979-es év elején, valamikor februárban helyezték át Mihályt Mindszentről Tasnádra. Alig pár héttel a Tasnádra kerülése után került összetűzésbe a helyi közösséggel.

Márciusban írt levelet egyik paptársának, amelyben tanácsát kérte egy temetési énekkel kapcsolatban. Elmondása szerint a Temetési Szertartáskönyvben levő egyik éneket az énekesei „a latint népi szólam-kísérettel énekeltek”. Itt elmeséli, hogy kérte őket, „ne csúfítsák el a szépet. Unisono éneknél csak a művészi kórus lehet szebb”. Nem tudni, hogy kapott-e választ paptársától, de az kiderül, hogy ő nemcsakára konfliktusba keveredett a kórossal és a kórus vezetőjével, mert, ahogy panaszozza, a húsvétra készülve az „ősi drága népéneket eltorzított hajlítással adták elő”. Tehát nem csak a temetési éneket énekeltek másképp, hanem a húsvéti énekeket is. A kórustagok végül közölték vele, hogy az ünnepségen csak a régi dalokat hajlandók előadni.

A történetekről egy feljegyzést készített. A feljegyzést példatörténet-szerűen írta meg, mint egy elbeszélést, amely másokkal megessett történetet mesél el. Elbeszélésében a kórust osztálynak nevezi,

amelynek volt egy pedagógusa, ez volt a kórusvezető, és egy osztályfőnöke, ez lett volna ő maga. Ebben a szövegben saját magáról is készít jellemzést: „Ő nemrég vette át az osztály vezetését. Az irányítás szakértőjének érzi magát. Modern pedagógusnak. Sok évtizedes tapasztalattal és eredménnyel maga mögött.” A történet leírása azonban vázlatos. Azt tudjuk meg a szövegből, hogy ő figyelmeztette a kórusvezetőt, hogy legyen kéznél az énekrend, de a kórusvezetőnek nem volt időérzéke. Itt csak találgatni lehet azt, hogy hogyan következik egyik a másikból – például úgy esetleg, hogy a kórusvezető nem vitte magával a próbára az énekrendet, amit ő előírt, és ott arra hivatkozott, hogy nem volt ideje érte menni? Innen származhat az a megjegyzés, hogy nem volt időérzéke? És ezzel indokolta a kórusvezető azt, hogy nem az új énekrendet próbálják, amit ő előírt, hanem a régit? Ezeket a köztes lépéseket nem írja le, ezért első látásra nem logikus a következtetése. Azt kifogásolja, hogy a kórusvezető próbára hívta a fáradt kórustagokat, akik, mivel fáradtak voltak, nem akartak új énekeket megtanulni, és azt válaszolták neki, hogy meg vannak elégedve azzal, amit korábban tanultak.

A húsvéti nagymise előtti napon a kórusvezető felesége felhívta őt telefonon, és bejelentette, hogy másnap csak a régi dalokat hajlandók elénekelni. Ezek szerint a feszültség sokkal nagyobb volt, mint az a példatörténetből kiderül. A kórus számára az utolsó pillanatig kérdéses volt, hogy mely dalokat éneklik másnap, illetve ő az utolsó pillanatig azt remélte, hogy az újakat. Ezért érte annyira váratlanul a bejelentés, amelyet a kórusvezető felesége telefonon közölt vele. Eddig a pillanatig el sem tudta képzelni azt, hogy nem úgy történik majd, ahogy ő kérte. Ezért reagálni sem tudott a bejelentésre másként, mint hogy megszakította a kommunikációt, azaz letette a telefonkagylót. A leírásban próbálja kimagyarázni a gesztusát: „Ezzel azt mondta: nem osztom a pedagógus-család véleményét. Mert nem az osztály dönt arról, mit teszünk, sem a pedagógus. Elmúlt az a világ, amikor a kórusra épült minden ünnepség. Mi tudunk ünnepséget rendezni kórustagok nélkül is. Mert mások is tudnak ám a kórus helyébe lépni.” A példában

nem viszi következetesen végig a szerepeket: ebben a rövid idézetben is látszik, hogy az elején osztályról beszél, majd a neki megféleltetett kórust emlegeti. És hát a példázata nyilván erőltetett: ha valóban oktatásról lett volna szó, nem az osztályfőnöknek lett volna joga eldönteni, hogy egy tanár mit és hogyan tanít, hanem valóban a pedagógusnak.

Korábban, előző állomáshelyein nem volt olyan eset, hogy eny nyire egységesen szembeszálltak volna vele. Voltak, akik ellenezték újításait és rendelkezéseit, de mindig voltak olyanok is, akik megtették azt, amit kért, ezért a többiek már nem volt nehéz kis elégedetlenkedő csoportoknak tekinteni. Itt azonban a teljes csoport egységesen állt szembe vele, és mondott nemet az újítására. Mihály ehhez nem volt hozzászokva. Nem is tudta kezelni a helyzetet másképp, mint hogy teljesen elutasította az együttműködést velük, és válasz helyett csak lecsapta a telefonkagylót.

A tasnádi tartózkodása alatti további történésekről csak évek múlva számol be. 1984. február 6-án írja meg Dászkál István nagyváradi ordináriusnak azt, hogy milyen sérelmei voltak Tasnádon, mintegy indokolva, hogy ezért nem vállal többé ott szolgálatot. Elmondja, hogy fél évig négy templomban szolgált, és mindenhova a kántor vitte el őt a saját autóján. Számításai szerint 13 ezer kilométert jártak be, és az ennek megfelelő a benzint ő maga, a saját zsebéből fizette. Amikor a végelszámolásnál 2 ezer lejt kért benzinre, akkor az egyházközség ezt nem fizette ki, ráadásul visszatartotta a júniusi fizetését, mert kárt okozott nekik: „Megkárosítottam az egyházközséget. Igen: elhoztam 30 méter fonott drótot, mert sehol kapni nem lehetett. Ott pedig feleslegesen rozsdásodott. Azért mondom, hogy feleslegesen, mert a kerítést, amire az volt szánva munkámmal is segítettem felállítani. Ez maradt belőle feleslegként.”

Azok az események, amelyeket itt felidéz, évekkel korábban történtek. Elbeszélésének két fontos mozzanata van. Első a benzinhasználat. Érdeemes kicsit utána számolni az általa megadott 13 ezer kilométernek. Elmondása alapján 26 héten keresztül négy templomot látott el, ami azt jelenti, hogy a tasnádi mellett három faluba járt ki.

Ugyanazon a napon a nővérenek írt levelében is megerősíti ezt, ott is azt írja, hogy 3 faluba járt ki. Tegyük fel, hogy heti egyszer mentek, hiszen filiákba nem volt szokás ennél több misét tartani. Egy egyszerű számítással kiderül, hogy heti 500 km-et járt el, azaz minden falura heti 166,66 km jutott volna. Ha oda-vissza számolunk, akkor is minden falu 83,33 km-re kellett volna legyen az ő szálláshelyétől, ami igencsak valószínűtlen. Még akkor is, ha figyelembe vesszük a soron kívüli utazásokat, pl. a temetéseket, túlzónak tűnik az ő számítása. Nem csoda tehát, hogy az egyházközség soknak tartotta a benzinköltséget.

Ezt a történetet összeköti a következő történettel, mely szerint az ő fizetéséből levonták annak a 30 méter fonott drótnak az árát, amelyet ő elvitt magával. Ő úgy gondolta, hogy ez a gesztus a részéről jogos volt, mert a drót megmaradt a munkálatok után, és úgy látta, hogy fölöslegessé vált. Nyomós okként felsorolja azt is, hogy nehezen hozzáférhető a kereskedelemben ez a termék. Nem is merül fel benne az, hogy a tulajdonosa akkor is más volt a drótnak, ha épp megmaradt belőle valamennyi a munkálatok után, vagy ha nehezen lehetett hozzáférni. Egy másik megközelítésből azonban a gesztusa érthető is: benne van a parasztgazda azon igyekezete, hogy semmi ne menjen kárba, márpedig, mint írja, a drót ott és akkor már fölösleges volt, szerinte rozsdázott is. Ő csak megmentette az enyészettől.

Mint látjuk, ő mindkét történetet sérelemként élte meg: azt is, hogy az egyházközség nem örült az elég magas benzinköltségigénylésének, és azt is, hogy nem nézték el, hogy elvitt magával 30 méter fonott drótot, ami nem volt a sajátja.

#### *A szomszéd falu kántorával*

Egyik falubeli kántor egy adott pillanatban eltiltotta a Mihály két mentoráltját, Kristófot és testvérét a templom orgonájának használatától. Az eset 1983-ban történt.

Amikor kiderült, hogy a kántor megtiltotta a fiúknak, hogy a templomi orgonán gyakoroljanak, Mihály el szeretne volna érni, hogy a fiúk újra gyakorolhassanak a templomi orgonán. Mint sokszor, itt is



egy barátját kéri fel levélben, hogy segítsen a konfliktust megoldani. Előbb elmeséli neki a történetet, azt, hogy a kántor nem engedi a fiúkat gyakorolni, és innen kikerekedik a történet. A fiúk szerint a kántor tudatosan állított elő hibákat, és ezekre hivatkozva nem engedte őket gyakorolni. Mihály azért is bosszankodott, mert úgy látta, hogy a fiúk tehetségesek, több hangszeren játszanak. Megemlíti, hogy a kisebbik különösen közel áll hozzá: „a kisebbik mindig érezte, hogy nagy áldozatot hoztam érdekükben”. A falu plébánosa megengedően állt ugyan az ügyszóhoz, de a kántor azt mondta, hogy ameddig ő ott kántor, nem nyúlhatnak az orgonához. Mihály itt kijelenti, hogy keresztény módon gondolkodó ember nem mondhat ilyet, mint ahogy „egy szövetkezetnél alkalmazott gépíró nem tilthatja meg, hogy a szövetkezeti írógépén gyakoroljon az, akinek az elnök erre engedélyt ad”.

Újságcikkek is jelentek meg a vitáról, ami a Mihály értelmezése szerint azt jelenti, hogy „országos vitája” volt az ügynek. Itt megemlíti a világi hatóságokat is. A fiatalok képzése ugyanis a társadalom feladata, és úgy véli, hogy erről van világi rendelkezés is. Azt sugallja, hogy a helyi kultúrfelelős is beleszólhatna a vitába, ami a kántornak nem lenne kellemes, mivel ők ketten konfliktusban állnak.

És hát a kántor hozzáértését is megkérdőjelezi. Azzal bizonyítja az informáltságát, hogy kijelenti: a magnók világában nemcsak a templomi beszédek jutnak el a szobájába. Végül azt kéri a barátjától, hogy mindezt hozza a kántor tudomására, és próbálja ő jobb belátásra bírni a kántort.

A magnóra történő hivatkozása érdekes. Azt próbálja igazolni, hogy a szakmai megítélésben ő tájékozott, ismeri a kántor képességeit. Arra az esetre is gondol, hogy hátha valakiben felmerülne, hogy honnan tudhatná ő ezt, hiszen nem szokott eljárni azokra a misékre, ezért hozzáteszi, hogy ő úgy is tudhatja, miként játszik a kántor, ha nincs személyesen jelen a misén. Bár a végrendeleteiből tudjuk, hogy valóban volt magnója, arról nem beszélt sosem, hogy harmadik személlyel magnófelvételeket készíttetett volna a szomszédos falvak miséiről – bár ezt biztosan nem tudhatjuk.

A világi hatóságokhoz való fordulás emlegetése viszont arra mutat rá, hogy milyen messze menne el azért, hogy megvalósítsa a tervét. A világi hatóság ebben az időszakban az egyház legnagyobb ellensége volt, de ebben a történetben nem ez az általános szembenállás számított, hanem a lokális, személyes viszonyok. Tudta, hogy a helyi hatóság képviselője ellenséges viszonyban van a kántorral, ezért kész volt akár hozzá is fordulni, hogy az ügyét elősegítse. Említ újságcikkeket is, amelyek erről az esetről szóltak volna, és amelyek révén az ügy országos figyelmet kapott volna. Ha volt is ilyen újságcikk, az egy helyi érdekeltségű regionális lapban jelenhetett meg, ám kérdés marad, hogy a nyolcvanas években mennyire lehetett egy elszigetelt, rurális eseményből kiinduló, gyakorlatilag egyházon belüli konfliktusról a kommunista diktatúra által felügyelt világi lapban írni. Főleg, ha az eset arról szól, hogy egy falusi templom kántora nem engedte a falubeli gyerekeket a templom orgonáján gyakorolni. Az mindenképp látszik, hogy ő az egyedi esetet próbálja meg általánosítani, az ifjúság zenei neveléséről beszél, hogy ezzel rámutasson az egyedi eset súlyosságára. A példázata a szövetkezeti írógéppel arra alkalmas, hogy megerősítse: a vezetői tekintély mindennél fontosabb számára, és szerinte, mint a példában a szövetkezeti elnöké, itt is a plébános szava kellene legyen a döntő, és nem a kántoré. A két fiút említi, de a kisebbiket idézi, és az idézet arról szól, hogy ez a fiú csodálja őt azért, amit tesz értük.

A konfliktus megoldási eljárása pedig a tőle megszokott. Első dolga az, hogy levelet ír a megoldás érdekében – ám nem egyenesen annak, akivel a konfliktusa kialakult, hanem valaki mást kér meg arra, hogy az ő álláspontját képviselje. Korábban is előszeretettel választotta ezt a megoldást: levelet ír valakinek, akit felkér arra, hogy menjen el ahhoz, akivel ő konfliktusba keveredett, és mondja el az illetőnek azt, amit ő üzen. A levelet tehát egy harmadik személynek írja, akit arra kér, hogy az általa írtakat hozza a célszemély tudomására. Nyilván nem azért választja ezt az eljárást, mert nem ismeri a kántor címét – hiszen nagyon közel van egymáshoz a két település, és ő korábban ott is szolgált, tehát mindenkit ismerhetett.

Egy hét múlva újabb levelet írt erről a témáról ugyanannak a paptársának, akit felkért a közvetítésre. Eszébe jutott, hogy a kántor édesapja látta a minap játszani Kristófot, és támogatásáról biztosította őt. Kéri paptársát, hogy írjon ennek az apának is, hogy hasson a fiára, a szóban forgó kántorra. És ha így sem megy, akkor szóljon a plébánosnak. Itt megemlíti azt, hogy a kisebbik fiú épp ott van a szobájában, amikor mindezt írja.

A levelére másfél hónap után, március elsején írt választ a felkért paptársá. Beszélt az illető kántorral, és megkérte arra, hogy engedje a fiúkat gyakorolni, de a kántor válasza nemleges volt. Azt állítja ugyanis, hogy Kristóf tönkretette az orgonát, és már nem szól úgy, ahogy szólt.

A konfliktus addigra már kiterjedt a családokra is. A kántor azt panaszolta, hogy a fiúk szülei és nagyanyja is utána kiabáltak az utcán. A kántorról azonban a paptársának sem volt túl jó véleménye, azt írta róla, hogy az „a szó legszorosabb értelmében: primitív, visszamaradt ember”. Csordásnak nevezi őt, azt mondja, ezért nincs ideje gyakorolni.

Látjuk, hogy a kántor szakmai tudása csak most válik problémává, amikor személyes sértettség megkívánja annak emlegetését. Korábban is ugyanolyan szakmai szinten teljesített, de ezt nem kifogásolták, mitöbb, a fiúk tanulni jártak hozzá. A konfliktusban a család is részt vesz, és viselkedésük, ha valóban a leírtak szerint történt, mind jobban eltávolította egy megegyezés lehetőségét.

A történet végül azzal zárult, hogy a család vásárolt egy pianínót, és így ezen otthon gyakorolhattak a fiúk. Erről március 5-én ír Mihály annak a paptársának, akinek a segítségét kérte. Kiderült, hogy paptársá meglehetősen kényelmetlen helyzetbe került, ehhez képest a történet megoldása, a pianínó vásárlása banálisan egyszerűnek tűnik. És valószínűleg nem volt nehéz a családnak beszereznie, ha ilyen gyorsan megoldották.

### *Ellenségeinek tartott személyekkel*

Vannak olyan fordulópontok, amikor Mihály megáll, visszanez az addig eltelt időszakra, és újraértelmezi a történeteket. Többnyire

olyan alkalmak ezek, amikor egy levélben szeretné röviden összefoglalni az élete fontosabb eseményeit egy olyan személy számára, akivel régen nem tartja a kapcsolatot. Ilyenkor elmondja, hogy véleménye szerint szisztematikusan próbálák őt félreállítani, és úgy gondolja, hogy van egy csoport, amelynek ez közös célja volt. Ez a csoport az ő korosztálya volt nagyjából, és tagjait elmondása szerint az irigység hajtotta. Így történt 1979. június 21-én is, amikor egy távolabbi levelezőtársának összefoglalta a korábbi életének konfliktusos mozzanatait, illetve azt, hogy nézete szerint ki és miért neheztelt rá az évek során. Így írja le: „Elleneimet az irigység vezérli. 41-ben előjáróim fölénk helyeztek magiszternek. Nem én bántottam meg őket. 43-ban és 44-ben engem indítottak tanulmányokra. 48-ban félték, hogy Szatmáron ragadok. Szabadulásomkor attól tartottak, hogy ott akarok letelepedni. Gyfvár elszomorította őket. Onnan való távozásom örömükre szolgált, és újabb aggodalmuk tápjá lett. Pedig semmire sem vágytam. Legkevésbé arra, amit kaptam. De mégis: volt mindig egy nagy vágyam: a falu tiszta levegője. A hasznos növények, a jóságos állatok, a madárvilág vonzottak. 76-ban csak azért mentem be, hogy egy nagy ügyet átsegítsek a holtpontra. Csodával határos módon lett készen az épület. Készen a használatra. Tenni való még lesz ott sok. Az irigység azt sugallta nekik, hogy meggazdagodom. Félreálltam az útból. Rágalmuk nem szűnik. Nem nyughatnak. Legyen nekik. Azt gondolom, szépen visszavonulok. Megvárom, míg koromat elérem, hogy nyugdíjat kapjak. Mert nem kérem.”

Ekkor már a szatmári építkezéstől való visszavonulás után tekint vissza az élete fontosabb fordulópontjaira. Azért fontos ez a szöveg, mert mintegy újraértelmezi a történeteket azáltal, hogy látványosan felfűzi az eseményeket egy sérelem-spirálra. Itt nem a saját életének eredményei a fontosak, hanem az ellenfeleiként elképzelt csoport perspektíváját kínálja fel. Ők, akik mindvégig rajta tartották a szemüket, értesültek élete fordulatairól, és közben mindvégig ellene szövetkeztek, örültek a kudarcainak és aggódtak a sikerei láttán.

Mintha az egész univerzum összeesküdött volna ellene. Ellenfeleit a központba lokalizálta, és úgy képzelte, hogy az volt a fő céljuk, hogy ő a periférián maradjon. A keserűség, amely árad a soraiból, és az az igyekezet, amellyel el próbálja hitetni a levelező társával, hogy ő nem is kívánczolt a központba soha, körvonalazzák tulajdonképpen a központ értékét a perifériával szemben. Annyira erős volt ez az elképzelése, hogy amikor egy régi, számára kedves tanítványa kezdett el a központi hivatalban is dolgozni, feléje is ellenségesen fordult, és nem akart elmenni egy találkozóra, amelyen az illető is ott lett volna. 1989 tavaszán a volt tanítványa csak nehezen tudja meggyőzni őt arról, hogy nincsenek ellenséges szándékai vele kapcsolatban. Végül elfogadta tanítványa érveit, és hajlandó volt elmenni a szóban forgó találkozóra.

Amit ír a falu tiszta levegőjéről, a hasznos növényekről és a „jóságos” állatokról, az a teljes levelezés alapján igaznak bizonyul. Valóban szeretett falun élni, szeretett szőlőt termesztetni, állatokat tartani. Lát szott, hogy a paraszti világ sarja, és jól érzi magát ebben a környezetben. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy szívesen volt ott, ahol a dolgok történtek. Azért érezte jól magát Gyulafehérváron, mert ott megkapta azt, amit Szatmáron nem: a püspök tisztelte őt, és igényelte a segítő munkáját.

A hetvenes évek végén egy újabb feljegyzést készített, amelyben előzményként az 1978-as évre utal, és sérelmezi, hogy ellenségei azt terjesztik róla, hogy ő beteg, nagyfokú agyérelmeszedése van, és lelki betegségek gyötrik. Akik ezt terjesztik, azokat a vádlóinak nevezi, a betegségeket ítéletnek, amelyeket egy adott baráti kör „évtizedek óta felgyülemlett dühe sugallt”. És azzal folytatja a feljegyzést, hogy ezeket akarta az utolsó szó jogán elmondani. Ezt követően, valószínűleg később, kézzel még odaírt egy mondatot, mely szerint az ítéletet végre is hajtották. A lap alján géppel írva még egy megjegyzés van: „De sohan örvendenek annak, hogy Márton püspök úr megöregedett.”

Fogalomhasználata alapján a helyzetét egy bírósági eljáráshoz hasonlónak tartotta, amelyben ő a *vádlott*, vannak illetékes *bírák*, vannak *vádlói*, ezek rágalmakkal *vádolják* őt, neki mondanivalója van *az utolsó szó jogán*, és végül meghozták az *ítéletet* fölötte.

Nem derül ki a szövegből, hogy milyen ügyben szól az utolsó szó jogán, de sejteni lehet, hogy a nyugdíjazása alkalmával. Előzményként említi az 1978-as év májusát és júniusát, és tudjuk, hogy 1978. május 17-én keletkezett Mihály a jelentését, amelyet eljuttatott Rómába, és amelyben kétségbe vonta Sipos Ferenc ordinárius joghatóságának érvényességét.

Az itt is idézett mondta azonban jelentős. Ebből kiderül, hogy hogyan képzelte el a saját helyzetét. A jó és a rossz szembenállását vizionálta, amelyben Márton Áron püspök volt a jó oldalon, és bár ő nem a püspök egyházmegyéjéhez tartozott, erre az oldalra helyezte magát, míg azok, akikkel vitái voltak, a rosszak oldalán találták magukat. A világi hatalom is nyilvánvalóan az ellenséges oldalon áll, és mint ilyen, közel került az ellenséges társaihoz, így aztán azt írja, hogy a hatalom örül annak, amikor a rossz oldalon állók bántják őt. Ám a püspök megöregedése azt eredményezte, hogy a védelme meggyengült, és ennek tulajdonította azt, hogy őt most már bánthatják.

Ez az ellenségpercepció érezhető egy 1989-es története mögött is. Három paptársa látogatta meg őt a gyöngyi otthonában, és ezt követően egy levelet írt az egyiküknek, arra hivatkozva, hogy azért ír, mert a látogatást illik visszaadni. Rögtön az elején megjegyezte, hogy hármójuk közül egyik már járt nála egyszer, másik kettő még nem. Nem mintha ő igényelné a látogatást, sőt, nem is tartja számon. Ez így látványos önellentmondás volt, hiszen igazából pontosan számon tartotta, és le is írta ebben a levélben is, hogy melyik látogatója járt és melyik nem járt nála, és aki járt, az hányszor. Az ellenségkép a levél végére körvonalazódik, amikor felteszi a kérdést: vajon a látogatói megmondják-e „főnöküknek”, hogy nála jártak. Ő adja meg a választ helyettük: azt hiszi, hogy nem. Végül búcsúzóul megköszönte a látogatásukat. A kérdése kissé provokatív: mintha rá akarna mutatni arra, hogy a látogatói tilosban jártak, amikor őt, a „főnökük” ellenségét meglátogatták, hogy ezzel cinkostársainak tudhassa őket.

### *A nagyváradai egyházi vezetéssel*

A hetvenes évek végén a nagyváradai előjárókkal való konfliktusa vezette el végül a nyugdíjazásig. 1979 júniusában tudta meg a váradai püspöki helynöktől azt, hogy nem maradhat tovább Tasnádon, mert az állami hatóságok nem engedélyezték a kinevezését. Épp azt tervezte, hogy Tasnádon is új templomot építenek, és ezért azt fontolgatta, hogy meg kellene szereznie a kántor számára az egyik területet, hogy aztán arra építkezzenek, ám mindezt keresztülhúzta a püspöki helynök híre.

A helynök azt tanácsolta Mihálynak, hogy menjen vissza Mindszentre, ahol a tasnádi működése előtt eltöltött pár hónapot. Ezt ő határozottan visszautasította, mondván, hogy a mindszentiek nagyon megsértődtek, amikor pár hónapja eljött onnan, még segíteni sem mentek, amikor elköltözött, ezért oda nem mehet vissza. A helynök ekkor szembesítette azzal, hogy de hát ő támadta a mindszentieket. Később arról próbálta meggyőzni, hogy pihenésre van szüksége, mert megviselték a történetek. Itt megszakították a megbeszélést, mert látogató jött a helynökhöz, és Mihály hazament. Otthon elmesélte a húgának a történeteket, és megállapították, hogy legalább van háza, ahova mehetne. Mindezt elmesélte „Dragos inspektornak” is, aki – úgy tűnt – nem értette a történeteket. A következő napokban felhívta őt a helynök telefonon, hogy megbeszéljék a továbbiakat. Itt mintha egy alkudozás kezdődött volna el. A helynök ajánlotta, hogy legyen az aradi kapucinus templom papja, de ő azzal utasította el ezt, hogy nem vágyik városra. Ez után azt ajánlotta Mihálynak, hogy menjen az Arad megyei Bél nevű faluba, ezt sem fogadta el. Azt válaszolta neki, hogy nem kéri a nyugdíjazását, de félreáll. Ekkor a helynök „felcsattant”. A beszélgetést követően azonban Mihály elgondolkodott az ajánlatokon és a lehetőségeken. Bár az első ajánlat most már valóban elfogadható lett volna, mégis a visszavonuláson kezdett el gondolkodni, például, hogy mi lenne, ha Zilahra költözne. Ott kevés a hely, de a meglévő házhoz építenének még két szobát. Igaz, a város nem akarja engedélyezni a bővítést, de azért ő fejben már be is rendezte a két szobáját. Arra is gondolt, hogy a „kis barátját” taníthatná, és így lehetősége

nyílna a „kiművelésére”. És majd nyelvórákat adhat, németet, angolt, franciát, románt. A feljegyzés végén elégedetten állapította meg, hogy milyen gyorsan tud alkalmazkodni az új helyzetekhez. Ez a feljegyzés négy indigóval gépelt példányban található meg.

Amikor értesítették arról, hogy nem maradhat tovább Tasnádon, még csak pár hónapja volt ott. Magyarázatot nem kapott arra, hogy miért nem kapta meg a tasnádi működésének jóváhagyását, ezekre a döntésekre nem is szokott magyarázatot adni akkoriban az állami hivatal, amely jóváhagyta a kinevezéseket. Így aztán megfogalmazta a saját magyarázatát, amely a korábbi szatmári ellenségeit sejteti a történetek mögött. Később is úgy hivatkozik erre a fordulatra, mint az ő félreállítására.

Talán túl hamar csúcsosodtak ide a dolgok. Az 1979. június 21-i levelében még azt írta valakinek, hogy megvárja, míg eléri azt a kort, hogy nyugdíjat kapjon, és akkor visszavonul. Ekkor még Tasnádon volt, ám ezen a napon már tudta, hogy nem maradhat ott, hiszen ugyanezen a napon írt egy feljegyzését arról, hogy ezt Váradon közölték vele. A feljegyzése végén még azt írta, hogy készen áll a terve, és Zilahra fog költözni. És valóban odaköltözött júliusban, csak hogy ez végül nem bizonyult elég jó megoldásnak.

Július 11-én már Zilahra címezték a neki szánt levelet. 1979. július 11-én a Mindszenti, illetve a tasnádi időszakára reflektál egyik pap-társa, aki előtte szolgált Tasnádon. A levélben többek közt magyarázattal szolgál arra is, hogy miért nem kapott kinevezést Tasnádra Mihály. A levél írója úgy tudta, hogy az inspektor azért nem nevezhette ki őt Tasnádra, mert az ordinárius nem kérte ezt, tehát „csak a Mindszenti maradt érvényben”.

Ezt követően meglehetősen őszintén felsorolja a problémákat, amelyeket Mihály tevékenységével kapcsolatosan hallott. Elmondja, hogy tudomására jutott az, hogy bár a plébániai építkezés befejezési munkálatai ki voltak előre fizetve, az utódja mégis elküldte a munkásokat, akik ott dolgoztak volna. Azt írja neki, hogy Mihály mindenkit kurtán-furcsán megsértett. A templomban a liturgia alatt szólt rá a



hívekre és utasította őket rendre, megzavarta az imádkozást, és nem magyarázta el a reformokat, hanem erőszakkal akarta bevezetni, és végül megemlíti, hogy nem karolta fel a gyengéket, hanem kiűzni akarta őket, érti ez alatt a cigányokat. Végül ezt írja neki: „El kell gondolkozni rajta, hogy Te nem voltál az oka annak, hogy a legtöbb helyen (Bélteken is) félreértettek? Az emberek nem látják meg benned az Úr Jézus szolgáját?” Paptársának az volt a véleménye, hogy legjobb lett volna, ha Mihály Mindszentre ment volna.

Egy hónap múlva, augusztusban Mihály levelet küldött a püspöki hivatalba arról, hogy visszamenne a Szatmári Egyházmegyébe. Biztosan nem volt könnyű ezt a levelet megírnia. Nem is ment el személyesen, nem is írt egyenesen a kormányzónak, hanem másokra bízta az ügye feltárását. A levelet ugyanis nem közvetlenül nekik írta, hanem egy gyógyszerésznek, akit baráti alapon felkért arra, hogy ismertesse az ő álláspontját az ordináriussal, mert az ordinárius úgy véli, hogy ő csak rosszat tett Bélteken. Érdemes számba venni az érveit, mert itt körvonalazódik az ő álláspontja. A gyógyszerésznek küldött levélben felsorolja azt, hogy melyek a válaszai azokra a vádakra, amelyekkel véleménye szerint illették őt. Ezeket a válaszokat kellett volna közölnie a gyógyszerésznek az ordináriussal.

Az első az, hogy 1970-ben engedély nélkül újjátta fel a templomot, cseréltette ki a padlót, újjátta fel a fűtést. Igaz – mondja –, de engedéllyel túl sokba, tízszer annyiba került volna. Úgy gondolja, hogy ő csak a népet támogatta azzal, hogy ezt a megoldást választotta, hiszen, ahogy írta, „olyan szegény a nép, hogy mindent lejt, amit nem kérünk el tőle, a népnek nyújtott támogatásnak kell tekinteni?”.

Elismeri, hogy az orgona kicserélésére sem kért engedélyt. Ezt azért tette így, mert utolsó pillanatban nyílt rá lehetőség. Itt is azzal indokolja a tettét, hogy nyereség volt a templom számára, és érvként teszi hozzá azt, hogy sokan jártak templomba akkoriban.

Említi azt is, hogy megváltoztatta a padjogokat, és itt aláhúzza, hogy ez az egyházi álláspont. Az is probléma volt, hogy nem engedélyezte a hívek kérésére a havi egy német nyelvű misét, és az is, hogy

meg szeretett volna egyezni a reformátusokkal az ákosi templom használatát illetően. Végül mindezekben ártatlannak vallja magát. Mindezek után kifejti, hogy igazságtalanság az, ami vele történik, és kérte a gyógyszerész urat, hogy mindezt fejtsse ki az ordinárius előtt, hogy az „revideálja” álláspontját és „szűnjék meg az igazságtalanság” vele kapcsolatban.

Bár baráti alapon kéri fel a gyógyszerészt erre a közbenjárásra, az eddigi levelezésben nem fordul elő ennek a gyógyszerésznek a neve. Nem tartott fent vele közelebbi levelező kapcsolatot, így arra gondolok, hogy mégsem számíthatott közeli barátjának. Ezek után roppant érdekes az is, hogy kit kér fel arra, hogy az ő érveit vigye az egyházmegyét irányító ordinárius elé – egy aránylag távoli ismerősét, akinek valószínűleg bejárása lehetett a kormányzóhoz.

A szövegből kiderül, hogy valóban megtörtént mindaz, amit nehezményeztek a tevékenységével kapcsolatban, valóban engedélyek nélkül újíttotta fel a templomot, vezettette be fűtést, cseréltette ki a padlót és vásárolt orgonát. Ha mindez engedélyköteles volt, és úgy tűnik, hogy az volt, akkor részéről nyilvánvaló a mulasztás. Amikor arról esik szó, hogy mindehhez nem kért engedélyt, nem lehet elmenni az mellett, hogy ez a hetvenes évek elején történt, amikor ő azt hangoztatta, hogy nem kommunikál a püspöki hivatallal, mert nem válaszoltak egy 1969-es levelére. Tehát nem véletlen, hogy a felújításokról, az orgonavásárlásról vagy bármi egyébéről nem tájékoztatta a hivatalt.

De van a történetnek nyilván egy mélyebb értelmezése is. Valójában ő eltekintett attól, hogy egy intézményhez tartozik, és mint minden intézménynek, ennek is vannak, kell legyenek működési szabályai, amelyek nélkül nem lehet intézményről beszélni. Eltekintett ettől nemcsak az engedélyköteles munkák esetében, hanem az állások körüli adminisztráció esetében is, amikor ismételten intézetlenül küldte vissza a központnak az alkalmazottjaira vonatkozó iratokat azzal a megjegyzéssel, hogy oldják meg a központban. Valahogy úgy akart élni, mint aki nem vesz tudomást az intézményről, amelyhez tartozik.

Ő úgy vélekedett, hogy igazságtalan az, ahogyan bántak vele. Azt azonban észre lehet venni, hogy az érvei sok esetben személyesek voltak, mint például az orgona megvásárlása kapcsán az, hogy valóban lelki örömet jelentett számára. Egyik hetvenes évekbeli, datálatlan feljegyzésében, amelyet Krasznabélteken keltezett, ezt írta: „Először élveztem most karácsonykor itteni munkám gyümölcsét: kántorunk kb. 60-70 tagú kórust vezényelt nehéz darabbal, szépen. És százával karácsonyi áldozók. Szép volt.”

A maga részéről ezeket az intézkedéseket mind jogosnak tartotta, egyrészt, mert úgy gondolta, hogy áthághatók a törvények akkor, ha úgy olcsóbb a kivitelezés, mint a hivatalos eljárással, másrészt, mert örömet lelte benne, mint az orgona vásárlásában. Ezért aztán a felelőst mindig kívül kereste, és nem is próbált önkritikát gyakorolni, megbánást tanúsítani, hanem továbbra is azokat az érveket sorolta, amelyeket a felettesei addig sem tartottak elfogadhatónak.

Felettese válaszát egy következő, 1979. augusztus 29-én keltezett levélből ismerjük meg. Ezt egy paptársa írta, aki azt is közli, hogy a levelét megkapta, kérésének megfelelően járt el, és továbbítja az ordinárius válaszát – amely elutasító volt. Nem világos, hogy a gyógyszerész végül elvitte-e a rábízott levelet, vagy a paptársának is küldött egy hasonló felkérő levelet.

#### *A feletteseivel és a hatóságokkal a nyugdíját illetően*

Az építkezés körüli konfliktusa, majd az áthelyezései körüli feszültség még friss volt, amikor 1979-ben kivitték az első nyugdíját. Amikor becsengetett a postás az első havi nyugdíjával, ő nem vette át, hanem visszaküldte, mivel úgy vélte, hogy büntetésből nyugdíjazták. A nyugdíjat évekig nem vette fel.

1984-re azonban meggondolta magát, és úgy döntött, hogy visszamenőleg kikéri a nyugdíját, tehát azt is, amit addig nem kapott meg. Elment és személyesen érdeklődött Bukarestben, de – ahogy írja – nem járt szerencsével. Ekkor írásban is kérte, hogy folyósítsák a nyugdíját és annak elmaradt részeit is. 1984-ben levelet írt Dászkál

István váradi ordináriusnak is, és arra kérte őt, hogy tartsa szemmel a nyugdíjügyét. 1984-ben a nővére is járt a nagykárolyi nyugdíjosztályon, ahol megígérték, hogy utána néznek. Egy olyan levél is van Angélától, amelyben ő sürgeti az öccsét, hogy ne hanyagolja az ügy megoldását. Beindult tehát a folyamat, amely során meg akarta kapni az elmaradt nyugdíját.

1987-ben visszatér a levelezés témái közé az elmaradt nyugdíja. 1987 elején a gyulafehérvári püspökség is érdeklődött a nyugdíja felől, és ők azt a választ kapták, hogy visszamenőleg csak 3 évre adható ki a nyugdíj, és ennek az az oka, hogy a nyugdíjas korábban nem érdeklődött. Ekkor már 8 éve nem kapott nyugdíjat. Ő azt állítja, hogy egyszer írásban kérte, hogy folyósítsák, ezért azt nem mondhatják, hogy nem érdeklődött. Végül egy paptársát kérte arra, hogy figyelmeztesse ő a nevében a szatmári ordináriust. Az ordináriushoz nem fordulhat, mondja, és leírja, hogy miért: „Márton püspök úr kérésére bocsánatkérő levelet küldtem neki 1980 nyolcvan nyarán. A püspök úr is írt neki. Nekem nem válaszolt. A püspök úr sorait általam hamisított iratnak titulálta, míg (...)<sup>34</sup> nem igazolta, hogy valóban a püspök úr sorai. S. F. élete legnagyobb művének tartja, hogy nekem nyakamat kitorzte.”

Megkérdezte a gyulafehérváriaktól azt is, hogy vajon elfogadható-e, hogy ő most világi peres úton keresse az igazát, de mielőtt választ kapna tőlük, arra kéri a paptársát, hogy járjon közbe az érdekében az ordináriusnál, és figyelmeztesse barátilag, hogy megkímélhesse az egyházat egy világi pertől. Találja meg a módját a címzett, hogy hogyan figyelmeztesse: intézzék el az ügyét, mert másképp beperli őket.

Látjuk, hogy a megoldást újra úgy próbálja megtalálni, hogy valakinek levelet ír, és megkéri, hogy az az illető beszéljen azzal, akivel ő nem kíván beszélni, mert konfliktusban áll vele.

Azt azonban itt lehet olvasni először, hogy ő bocsánatkérő levelet írt volna 1980-ban.

---

<sup>34</sup> A név az eredetiben szerepel.

A közvetítésre felkért paptársa azonban a kérését nem teljesítette. 1987 márciusi válaszelevelében úgy fogalmazott, hogy sokat gondolkodott a kérésen, végül hosszas megfontolás után úgy döntött, hogy nem tudja teljesíteni a kérést, és nem ír az érdekében. Ezzel csak olajat öntene a tűzre, mondja, „s az olyan kitöréssel fenyegetne mint egy vulkán”, különösen, ha elmondaná az ordináriusnak Mihály feltételeit is.

Végül Dászkál István váradí ordinárius oldotta meg az elmaradt nyugdíj ügyét, 1987-ben. Júniusban értesítette Mihályt arról, hogy elmondta a nyugdíjazással foglalkozó intézet vezetőjének az esetét. A nyugdíja két részből állt, egy állami részből és egy egyházi részből, hiszen mindkét területen dolgozott. A főkönyvelő azt mondta, hogy nincs mód 3 évnél régebbi időszakra visszamenőleg kifizetni, de a vezető megoldotta. Így azt a részt, amit az egyház kell fizessen – és ez a nagyobb rész, mondja –, teljes egészében meg fogja kapni. Az a rész azonban, amelyet az államtól kellett volna kapnia, mindenképp elévült.

### *Kollégáival*

1989-ben meghívták Mihályt egy papi találkozóra. Az esetről egy március 25-i feljegyzésben számolt be. Egyik volt tanítványa küldte neki a meghívót. A gond csak az volt, hogy abban a csoportban volt egy személy, akivel ő nem szeretett volna találkozni. Tudta, hogy bár-hogy ügyeskedik, nem tud rájönni arra, hogy az illető elmegy-e vagy sem a találkozóra. Nem maradt hátra más, mint hogy megkérdezze az adott személytől. Azt a megoldást találta ki, hogy a saját meghívóját beletette egy borítékba egy kis cetli mellé, amire ezt írta: „Erre a kedves levélre csak akkor adhatok igenlő (vá)laszt, ha mi ott nem találkozzunk.” És mellékelte egy indoklást is, amelyben elmondja, hogy miért nem akar találkozni az illetővel. Ez az indoklás nincs az iratok között. Tehát attól a személytől, akivel nem akart találkozni, várta a visszajelzést, hogy elmegy vagy sem.

Miután ezzel elkészült, már csak azt kellett kitalálja, hogy hogyan juttatja el a levelet az illetőnek. Az illető két szolgálati helyen dolgozott. Tudta, hogy melyik faluban szolgál az illető, de azt írja, hogy kétsége

támadt, hogy otthon találja-e. Vagy talán csak nem akart vele találkozni? Minden esetre egy olyan megoldást választott, amely nem feltételezte a személyes találkozást: elvitette magát Szatmárra és egy ismerősétől beküldte a püspökségre a levelet, az illető másik szolgálati helyére. Később eszébe jutott az is, hogy esetleg ott felbontják a levelét: „Kibontják(?) Az se baj. Kap leg(a)alább mindenki egy orrbavág(ás)t. Ezt már megérdemlik egy évtizednyi hallgatás után.”

A feljegyzés készítése után nem sokkal megoldódott a dolog, legalábbis azt válaszolta a meghívó küldőjének március 28-án, hogy menni fog, volt ugyan egy kis akadály, de már elhárította. Ez után szabadkozott azért, amiért nem küldött neki húsvéti üdvözlét: elő volt készítve, és itt volt az asztalán, de aztán „jöttek a rendező kezek”, és már nem találja. Nyilván nem bejárónő rendezett, mert nem volt bejárónője, nem is tartott igényt házvezetőre ebben az időszakban. Valószínűleg Kristófra utal – amúgy is szerette őt emlegetni a levelekben.

A kis cetlire a válaszlevelet azonban csak április elsején írták meg. Úgy válaszolt tehát a meghívásra, hogy még nem tudta, mit válaszol a cetli címzettje. Tehát nagyon bízott abban, hogy a cetli után már nem mer elmenni a találkozóra, ezért ő nyugodtan mehet.

A válaszlevél látványosan lebontja az érveit. Megértjük, hogy egy régi kedves tanítványa volt az illető, akit azért sorolt az ellenséges oldalra, mert munkát vállalt a püspökségi irodában is. A levélíró pár témáról kijelenti, hogy nem volt köze hozzá: „a Révész ügy, a Seibel ügy, püspöki jószágok, püspöki pénzek, Hentes, Láng stb. Hát mi közöm nekem ezekhez? És hogy tőlem és barátaimtól ilyen meg olyan pofonokat kapol. Milyen pofonokat?” Ez után visszapörgeti az eseményeket, azt kutatva, hogy mikor szakadt meg a korábbi jó kapcsolatuk, és úgy látja, hogy akkor történt, amikor ő Szatmárra került. Utána ő kétszer is meglátogatta, és mert érezte, hogy valami gond van, rá is kérdezett, de Mihály azt válaszolta, hogy nincs megbeszélnivalójuk. Azt is elmondja, hogy nem beszélt róla senkinek külföldön, nem mocskolta a jó híret, mint ahogy feltételezi róla. Az egyik vádat azért mégis megemlíti: „Mert, hogy Zündapot kaptam és eladtam? Ki nem

kapott és ki nem adta el? Te nem kaptál kocsit, nem is egyet, és egyebet is, és nem adtad el te is? De mi közöm nekem ehhez? Ez a Te dolgod, hogy mit adtál el és a pénzt mire költötted. Mint ahogy az én dolgom, hogy mit kaptam és a pénzt mire költöttem, így a Zündap árát. Különben szívesen látlak, hogy meglássad mire költöttem a pénzt amit kaptam.” A szövegből úgy tűnik, hogy azzal is vádolhatta őt Mihály, hogy őtöle kellett engedélyt kérni, hogy Mihály Szatmárra jöhessen, és hogy örült volna a szatmári problémáinak – ezt is mind határozottan cáfolja. Miután a vádak elhárította, azt is elmondja, hogy mindezek ellenére ő hálával gondol volt tanárára, aki segítségére volt élete legnehezebb helyzetében is, amikor a levél írója kijött a börtönből. A levél végén ő is alkalmazza a Mihály által bevett fordulatot: ment volna ő szívesen a találkozóra, de így ő nem megy, ha Mihály elmegy. Tehát ő vár egy választ arról, hogy elmegy-e. Tegyük hozzá, hogy ez utóbbi egy elegáns megoldás volt – nem vállalta azt, hogy ő döntsön, és az ő lelkét terhelje az, hogy a volt tanára és mentora elmegy vagy sem a találkozóra, hanem visszadobta a labdát neki: a tanára döntsön, és ő fog alkalmazkodni hozzá.

Ami a kollegájával és volt tanítványával szembeni vádjait illeti, az előzmények fényében arra gondolhatunk, hogy a kollegája központi megbízatása volt az a pillanat, amikor Mihály számára átkerült az ellenséges táborba, és ahhoz, hogy átkerüljön, elég is volt az, hogy őt a központban foglalkoztatták. Mihály ugyanis a szatmári vezetésre úgy gondolt, mint ellenséges csoportra, és mindenki, akik hozzájuk közelínek számított, az ebbe a kategóriába került. Leveleiben igen gyakran emlegeti azt, hogy a szatmári vezetés valószínűleg örül az ő problémáinak, és ez például szó szerint szerepel itt is a vádak között.

Mihály április 7-én írt választ a fenti levélre. Röviden közölte, hogy már elfogadta a meghívást. Megérti azt, hogy a volt diákja is ott szeretne lenni, ezért azt a mondatot visszavonja, amely kizárta a jelenlétét. És hát a levelet hangsúlyozottan úgy zárja, ahogy a volt diákja tette: a régi szeretettel. Ez a történet tehát kiegyezéssel, megbéküléssel végződött.

Egy hasonló történet zajlott nem sokkal ezután, 1989 júniusában, amikor arra kérte meg egyik paptársát, hogy vállaljon el helyette egy bérmlási felkészítőt, amire őt hívták meg. Ő nem akarja elvállalni, mert nem szeretne találkozni „A. pk. úrral”. Egyszer majd személyesen elmondja, miért. Megvillantja előtte azt, hogy mi a vonzó ebben a munkában: biztosan neki is élmény lesz a hatezres tömeg. Majd arra gondolva, hogy mivel háríthatná a paptársa felkérését, gyorsan erre az elképzelt kifogásra is válaszol: nem mondhatja, hogy nincs ideje, mert van helyettesítője, tehát meg tudja oldani, hogy távol legyen a közösségtől, így ez nem lehet akadály.

Az előző történetben egy papi találkozóra nem akart elmenni, mert ott valaki mással nem akart találkozni. Itt újra egy hasonló eset van, most is egy adott személlyel nem akar találkozni. Az első történetben az illető válaszolt a levelére, és átbeszélték a feszültség okait, ami megoldotta a konfliktust, a második történetben az iratok nem utalnak arra, hogy ez megtörtént volna. Elsősorban azért nem, mert nem kommunikálta a fenntartásait a célszeméllyel, hanem csak döntött arról, hogy elkerüli a találkozást. Az első esetben azonban megírta a kifogásait, és ezzel lehetőséget adott a célszemélynek arra, hogy válaszoljon, ami végül a feszültség oldásához vezetett.

### *Konfliktusok a nyilvánosság előtt*

Egyes konfliktusok a nyilvánosság előtt zajlottak. A családi konfliktusok ritkábban, a nem családi konfliktusok azonban többször kerültek a nyilvánosság elé – például amikor a szemben álló felek nyilvánosság előtt, nyílt utcán vitatkoztak.

1971-ben Mihály arra panaszkodott, hogy a korábbi plébános házvezetőnője kiabált „csúf neveket” vele kapcsolatban egy nyitott ablaknál, és azt is kiabálta, hogy be fogja őt perelni. Ám ő maga is hozzájárult ahhoz, hogy a konfliktus a közösség elé kerüljön, amikor a mise végén felolvasott egy előre elkészített szöveget, amelyben előadta a saját álláspontját.



Egy másik konfliktusos esetben is arra panaszkodik az érintett, hogy az ellenlábasa utána kiabált a falu utcáján. 1983. március 1-jén egyik paptársa írja egy levélben, hogy Mihály kérésére megpróbált közbenjárni egy kántornál, aki konfliktusba keveredett a Mihály által mentorált fiúkkal. A paptársa meghallgatta a kántor panaszait is. A kántor egyik panasza az volt, hogy a konfliktusban érintett családtagok (a fiúk anyja, apja és nagyanja) utána kiabálnak az utcán.

Az említett két eset ugyanabban a faluban történt. Ismerünk egy harmadik esetet is, amikor a szomszédos faluban egy adósa kiabált Mihály után. Mihály kölcsön adott volt pénzt neki, ám az illető nem akarta visszaadni a tartozását. Azt kiabálta az utcán, hogy akkor adja meg a tartozását, amikor majd lesz pénze a számára – ahogy ezt Mihály 1988. október 19-én keltezett feljegyzésében meséli.

Amikor ezekről a nyilvánosság elé vitt konfliktusokról olvasunk, érezzük, hogy az elmesélt részletek csak részben mondják el azt, hogy mi történt valójában. A levelek, feljegyzések sosem tudják leírni a teljes történetet, elsősorban azért nem, mert csak az egyik fél szempontjáról számolnak be. Annyira erősek néha az indulatok, hogy a történet elmesélése, leírása is áldozatul esik ezeknek az indulatoknak, olyannyira, hogy ez néha a történetek megértését is nehezé teszi. Mindhárom itt említett eset háttérben sokkal több részlet lehetett, és implicite ezek mozgósították azokat a mély érzelmeket, amelyek nyomán a nyilvánosság elé vitt konfliktus lezajlott. De mindeközben rámutatnak arra is, hogy ebben a közösségben az utcán, a nyilvánosság előtt zajló konfliktusok mondhatni mindennaposak voltak.

#### *Problémamegoldási kísérletek*

A következő történet is arról szól, hogy másokat biztatott arra, hogy olyan lépéseket tegyenek, amelyek megoldják az ő személyes problémáit is, amelyek megoldása számára kényelmetlen lett volna. Meg is szervezi adott esetben azt, hogy az ő elképzelése szerint alakuljon a történet, mint a következőben.

Történt, hogy egy ismerőse, akit ő Józsi bácsinak nevez, megharagudott őrá azért, mert nem ment el a fia esküvőjére. A konfliktus egy norma megszegéséről, egy társadalmi elvárás nem teljesítéséből fakadt: közeli ismerősök elvárták egymástól, hogy a családi eseményekre, mint amilyen a lakodalom, kölcsönösen elmenjenek. Mihály ezt nem teljesítette. Valószínűleg ő is úgy érezte, hogy a harag jogos, mert egyszer csak azt szerette volna elérni, hogy ez a konfliktus enyhüljön. Ennek érdekében 1964. április 25-én felvette a kapcsolatot egy régen látott ismerősével, és azt tanácsolta neki, hogy az keresse fel egy levelezőlappal közös ismerősüket, Józsi bácsit, aki mindig érdeklődött felőle, míg leveleztek. Arra kéri a levelezőtársát, hogy ígérje azt Józsi bácsinak, hogy ők ketten elmennek kirándulni hozzá a nyáron. Nyilván azért biztatta erre, mert így remélte azt, hogy ha ketten keresik fel, könnyebben elérheti a haragosa kiengesztelését. Ismét valaki más segítségével próbálta megoldani a személyes konfliktusos helyzetét.

A példákat tovább sorolhatnánk. A nyugdíjazása előtt is alkalmazta ezt az eljárást: felkért egy gyógyszerészt, majd egyik kollegáját arra, hogy helyette menjenek el az előljárójához, és próbálják őt jobb belátásra bírni, azaz egy számára kedvező döntésről meggyőzni. Amikor egy kántor megtiltotta a két mentoráltjának azt, hogy az orgonán játszanak, akkor is egyik kollegáját kérte fel levél útján, hogy beszéljen a kántorral, és bírja őt jobb belátásra. És hát a házvezetővel való hosszas vitája során is egy alkalommal levelet írt a korábbi plébánosnak, őt kérve arra, hogy bírja jobb belátásra a házvezetőt.

### *Szembesítés*

Érdeemes megnézni azt is, hogy mi történik akkor, amikor szembesítik őt azzal, hogy konfliktusokat generál maga körül. A konfliktusairól állandóan beszámolt másoknak, számos levelet írt róluk, és valószínűleg személyesen is sokat emlegette ezeket, így nyilván többen tudtak ezekről a történetekről. Van egy 1979-es levél a gyűjteményben, amelyben egyik levelezőtársa a konfliktusaira és az azokat gerjesztő viselkedésére reflektál, igencsak kemény hangon. Számos, másoktól

kapott levelet nem tartott meg, ám ezt a vele szemben talán legkritikusabbat megtartotta. Azután kapta ezt a levelet, hogy nem akarta elfogadni a váradi egyházmegye által felajánlott működési helyeket, és végül a szatmári egyházmegyéhez fordult kihelyezésért, ahonnan elutasító választ kapott a kérésére.

A saját kérését közvetítón keresztül juttatta el a szatmári egyházi vezetéshez, és az ordinárius is ugyanezen módon válaszolt, azaz valaki által megüzente a válaszát, aki azt levélben írta meg. A válasz pedig nemleges volt: azt válaszolta az előljáró, hogy nem akarja őt oda – itt nem pontosít helyszínt, ezért nem tudjuk, hogy egy adott helyszínről volt-e szó, vagy az egyházmegyéről általában. Az ordinárius azonban nem elégedett meg az elutasító válasszal, hanem megüzente az indokait is. Kifogásolja azt, ahogy Mihály a működése alatt mellőzte a központot, és a plébániája úgy működött, mint egy külön egyházmegye. Társait a központ ellen szervezte, pedig a központ a tenyerén hordozta – írják –, hiszen a legjobb helyekre helyezték őt, és mindent lenyeltek neki. Azt is fájalták, hogy az eseményeket ferdítve mondja el, és vélt dolgokat úgy ad elő, mint igazságokat. Aki a leveleket elolvassa, tudhatja, hogy ez mind valóban többé-kevésbé így volt, és most azt is látjuk, hogy mindezt a központban is tudták.

A jövőre nézve a következőket üzenete neki: „Életed biztosítva van, nagyváradi egyházmegyében több helyet is felajánlottak. Ha akarsz dolgozni, dolgozhatsz.”

A levél azonban nem áll itt meg, az írója egy újabb konfliktusos epizód felidézésével folytatja: a tasnádi plébánia átadása-átvétele kapcsán is tesz néhány megjegyzést a kollégája. Úgy tűnik, hogy ez sem zajlott le incidens nélkül. Azt írja Mihálynak, hogy a plébánia átadása egyházi törvény, és ők a hivatalos vezetőség kérésére mentek el hozzá. A hivatalt át kell adni, és aki átveszi, „az még nem szolgálalkú senki”, ahogy ezek szerint Mihály illetve az utódját. Itt újra szóba kerül a Mihály esetleges betegsége: azt beszélik a körülötte dolgozók, hogy beteg, csak nem tudja, vagy nem akarja elhinni. Egy további téma, amit érint, a jurisdikció ügye, amellyel kapcsolatban Mihály levelet írt

volt Rómába, kifogásolva az ordináriusi utódlást. A levélíró szerint 12 évvel Róma jóváhagyása után támadta meg az ordináriust a kinevezése miatt<sup>35</sup>, ahogy írja: „mert nem azt tette, amit te akartál”<sup>36</sup>. Végül azt javasolja, hogy fogadja el a váradi egyházmegyében ajánlott feladatot, és később alakulhat másképp is, majd hozzáteszi: „Tanulj az eseményekből.”

A közvetítő tehát tudja, hogy több helyszínt is ajánlottak neki a váradi egyházmegyében, mielőtt a szatmárhoz fordult volna, és javasolja, hogy fogadja el azok közül valamelyiket, vagy hogy kérje magát a gyulafehérvári egyházmegyébe, vagy, ha mindez nem felel meg neki, akkor menjen nyugdíjba – csak szatmári egyházmegyébe nem mehetett.

Fontos ez a szöveg, mert rámutat arra, hogy hogyan látták a Mihály személyét és viselkedését az egyházmegyei központban. Az egyházi szervezet elvárásai világosan kirajzolódnak a levélből. Elvárták volna, hogy a híveinek elmagyarázza az újításait és azokat csak fokozatosan vezesse be, azaz miközben alkalmazza a szabályokat, találja meg a közösségi kérdésekben az egyensúlyt, és empátiával oldja meg a problémákat. Elvárták volna, hogy félretegye személyes ellenérzéseit, ne szervezkedjen a központ ellen, hanem dolgozzon együtt a kollegáival. Elvárták volna azt is, hogy tanuljon az előzményekből, és hogy az eseményeket ne tendenciózus módon adja elő. Elvárták volna, hogy ismerje és alkalmazza az intézményi szabályokat, a plébánia átadása alkalmából kikerülő személyeket például úgy fogadja, mint akiknek kötelessége átvenni a plébániát, neki meg kötelessége átadni. Tehát ebben az eljárásban is félre kellett volna tennie a sértegető személyeskedést (említik itt a *szolgalelkű senki* megnevezést).

---

<sup>35</sup> Az iratok között van annak az 1967-ben keltezett, H. J. Cicognani bíboros által írt levélnek írógéppel készített másolata, amely arról szól, hogy apostoli kormányzóvá nevezték ki Sipos Ferencet. Azt azonban nem tudjuk, hogy ez az irat mikor került a birtokába. Lehetséges ugyanis, hogy az 1979-es római levele után jutott el hozzá.

<sup>36</sup> Az egybeesés valóban feltűnő: Mihály 1979-ben írta a római panaszlevelet, amelyben az előjáró joghatóságát kérdőjeleli meg, éppen akkor, amikor ugyanazon előjáróval lefolytatott személyes vitája után végül nyugdíjba ment.

Ezek voltak tehát a társadalmi elvárások, amelyeknek meg kellett volna felelnie. Ha megfelelt volna, akkor úgy tekintettek volna rá, mint aki békés és építő tagja a közösségének. Ám ő nem felelt meg ezeknek az elvárásoknak, és ellenállt annak a társadalmi nyomásnak is, amely erre próbálta terelni. Végezetül úgy döntött, hogy teljesen kívül marad a rendszeren, és nem kíván részesülni azokból az előnyökből sem, amelyek a kiegyezéssel jártak volna.

Ez lehetett egyike a legfájdalmasabb pillanatoknak az életében: az, amikor tudtára adták, hogy nem mehet vissza az egyházmegyéjébe. Azt a levelet, amellyel ezt kérte a szatmári elöljáróktól, különös módon nem tartotta meg, csak a tőlük kapott, kritikus hangú válaszlevelet.

Ez utóbbira ideges hangú választ küldött. A levele datálatlan, de illik a történehez. Közli, hogy meg sem fontolja az ajánlatukat, és felháborítja a kérésük: „Ott a magas kilátásban megláttok valamit velem kapcsolatban és azt kívánjátok, hogy tegyem, amit kértek. Ahogy viszanézek az évekre, azt látom, hogy én nem tettem ilyesmit Veletek. Szégyellném magamat, hogy másnak szabad elhatározását gátolom.”

Érdekes itt újra végiggondolni a történetet: miközben azt írja, hogy mennyire felháborítja őt az, hogy elvárják, hogy azt tegye, amit a központból kérnek tőle, tulajdonképpen azt háborította fel, hogy a központ nem volt hajlandó teljesíteni az ő kérését. Emlékezünk, az ordinárius azt üzenté az ő kérésére válaszul, hogy nem, nem akarja kinevezni a szatmári egyházmegyébe. Azaz ő kért valamit, amit nem teljesítettek. Itt a levél végén dühösen biztosítja őket arról, hogy nem kell őt eltartaniuk, és ha nem lesz, miből megéljen, akkor is más megoldást keres, majd kijelenti, hogy ő nem akar a paptársai pénzén élni: „Azt sem vetem a szemedre, hogy Sipos úrral való találkozásod alkalomával azt kérted, hogy nyugdíjazzon. Neki nagy öröm volt ezt hallania. De én erre nem kértelek és ezt nem fogadom el. A mi nyugdíjunkt papok adják össze. Nem akarom, hogy (kihagyott egy szót: más?) pénzén tartsanak, mint őt tartják.” Szó sincs itt a felettesei döntéseinek elfogadásáról, szó sincs engedelmességről, hanem csak tehetetlenségről,

felháborodásról, elutasításról és keserűségről. Gesztusában benne van a korábbi időszakban folyamatosan gyűlő elégedetlensége, ennek nyomán ellenérzése, amelyet a mellőzöttségének és meg nem értettségének tudata növelt, és tette őt megbékíthetetlen szembenállóvá.

Miután sem a váradi kerületben felajánlott két helyeket nem vállalta el, sem a gyulafehérvári egyházmegyébe nem akarta kérni magát, és Szatmárról is elutasító választ kapott, nyugdíjazták. Még csak két hónap telt el azóta, hogy azt írta egyik távoli ismerősének, hogy várja a nyugdíjazását és visszavonul – ám amikor ezt javasolták neki, határozottan tiltakozott. Nyilván nem a nyugdíjazás maga volt a probléma számára, hanem az, ahonnan ez a gondolat érkezett. Ezért aztán ettől kezdve mindvégig azt hangoztatta, hogy kényszerítették a nyugdíjazását. Sőt, néha egy-egy visszaemlékező levelében ki is hagyja a mindszenti és tasnádi időszakot, és azt írja, hogy miután az építkezés vezetésétől elmozdították, büntetésből elküldték nyugdíjba.

## A letűnt világ

Amikor a kutató arra kérdez rá, hogy milyen volt a világa azoknak az embereknek, akik ezeket az iratokat gyártották, szembe kell néznie azzal, hogy a levelek, iratok nem érintenek minden témát, minden eseményt, amely az életükben zajlott. A szövegek hol sűrűbb ritmusban, hol ritkábban keletkeztek, és megtörténhetett, hogy más témák is foglalkoztatták a főszereplőket, mint amelyeket feljegyeztek. A kutatónak viszont meg kell elégednie azon témák felmutatásával, amelyekről valóban hangos diskurzust folytattak, és ezen felül néha, amennyiben a diskurzus megengedi, olvasni próbál a sorok között.

Azt is látni fogjuk, hogy miközben kutatóként a társadalom működésére kérdezek rá, ezt úgy próbálom felmutatni, hogy az egyes konkrét történeteket mutatom be, vizsgálom meg és értelmezem. Ezekből remélem ugyanis kiszűrni azt, hogy az egyes helyzetekben miért épp úgy járnak el a szereplők, ahogy, hogy milyen szabályoknak kell megfelelniük, vagy melyeknek nem felelnek meg. Az emberek ugyanis történetek révén próbálják megérteni az őket körülvevő világot, és történetek elmesélése révén közvetítik mondanivalójukat mások felé. A levelezés műfaja ezt csak felerősíteni látszik, hiszen a levelek tele vannak történetekkel. Megtörténik, hogy egy-egy történet fél évig is követhető az oda-vissza járó levelekben.

A következőkben olyan témákat veszünk számba, amelyek végigvonulnak a több évtizednyi levelezésen. Az egyik ilyen téma a gazdálkodás. Bár a főszereplőnk nem gazdálkodó volt, és többnyire azok sem, akikkel szorosabb kapcsolatot tartott fent, a fiatalkori szocializációja során elsajátított ismereteit mindvégig értékesnek tartotta és kamatoztatni próbálta. Tette ezt nem is annyira a megélhetési gondok miatt, hiszen volt időszak, amikor nem szorult volna rá, mint inkább a gazdálkodás és a föld megművelésének szeretete okán. De volt olyan időszak is az életében, amikor nem volt állandó jövedelme, és ekkor a gazdálkodásnak nagyobb szerep jutott.

Szó lesz a közös családi tehervállalásról, a pénzről, az életmódról, a szabadidő eltöltéséről. Szó lesz arról is, hogy a főszereplőnk hogyan kamatoztatta az egyes állomáshelyein a gazdálkodói ismereteit, mezőgazdaságról szóló tudását. Látni fogjuk, hogy miközben általában szívesen gazdálkodott, háza mellett mindig zöldségeket termesztett, gyümölcsöse volt, majorságokat tartott, ám ezen belül is kiemelten sokat ír arról, hogy mennyire szerette a szőlőtermesztést, a bor készítését, és milyen büszke volt az eredményeire. Végül szó lesz arról is, hogy milyen íratlan szabályok szerint működött mindez, és itt szó lesz a kölcsönökről, a kölcsönösségről is. Mindeközben nem csak a főszereplő adatait használom fel, hanem azokat a szórványos adatokat is, amelyek a szűk környezetéből származnak – például a kirándulásról szóló részben nem csak a maga szervezte kirándulásokat, hanem a kollegái, barátai által leírt adatokat is felsorakoztatom. Teszem mindent azért, hogy rámutassak: mindaz, amit ő tesz, nem egyedi és elszigetelt eset, hanem az adatok annak a kisebb csoportnak az értékrendjét mutatják fel, amelynek ő is tagja volt.

## ***Gazdaság***

Mihály elmondása szerint a 20. század első éveiben szülei tehető gazdának számítottak a faluban, akiknek mindig volt négy tehenük és két lovuk a két istállóban. Ez az általa megfelelőnek tartott gazdasági helyzet megváltozott akkor, amikor nagyobb lányuk újdonsült férje részegen, hamis váltókkal eljátszotta a család vagyonát, és mindenüket elveszítették. Ekkortól már nagy szegénységben nevelkedtek a gyerekek, és ez határozta meg a Mihály gyermekkorának nagy részét. Bár a fiatal Mihály papi pályára lépett, ő ebben a földműves családban szocializálódott, és vitte magával nemcsak a mezőgazdasággal foglalkozó család tudását, hanem a földmunka szeretetét is.

1949-ben Szinfaluban fiatal papként kísérletezni próbált új növények meghonosításával. Leveleiben említi, hogy méznádat akar termesztetni. A méznád alatt itt valószínűleg nem a cukornádra utal,



hanem az édescirokra. Rásonyi Papp Gedeon írja, hogy 1936 után terjed el az édescirok, miután a Lublováry Gaszton miskolci lakos elküldött húsz szemet belőle Bergendy Szilveszternek, a *Gyümölkultúra* akkori szerkesztőjének, és neki köszönhetően pár év alatt elterjedt a növény a magyar nyelvterületen. Akkor nevezték el méznádnak.<sup>37</sup> A méznád azonban nem vált be Szinfaluban, és hamarosan felhagyott vele.

1949. március 29-én a szüleinek írt levélben a gazdálkodási előmeneteléről is beszámol. Bár nem ez a levél fő témája, hanem az öcsese családi vitái, mégis megragadja az alkalmat, hogy beszámoljon a szüleinek a saját gazdasági helyzetéről. Felsorolja a legújabb jószágait: most kapott egy kocát, vett egy tehenet, amely 12 liter tejet ad, és nemsokára lesz még egy tehene. Valószínűleg már korábbról volt két tehene, mert a levélben azt mondja, hogy ezzel együtt ő már négytehenes gazda lesz.

A négytehenes gazdára való utalásban benne van az az értékrend, amelyet magával hozott a szülői házból. Most, amikor a saját lábán áll, bizonyítani igyekszik szülei előtt, hogy milyen jól viszi. Ám érdekes módon nem a papi karrierének értékeire mutat rá, hanem a gazdálkodásban elért eredményeire. Valószínűleg az a már említett ideális állapot lebegett a szeme előtt, amikor ők négytehenes gazdák voltak, és a négy tehenük mellett egy másik istállóban két lovuk is volt. Nyilvánvaló ebből az időszakból származik ama törekvése, hogy papként ő is ezt érje el.

1982 januárjában írta neki Angéla, hogy otthon hogyan alakult a tojás ára. Karácsony előtt 5 lej is adtak darabjéért, de amikor ilyen drága, akkor mindenki csak pár darabot vesz. Így ők, mint eladók, nem tudnak örülni annak, hogy megnőtt a tojás ára, mert ezzel azonnal lecsökkent a kereslet is. Azt is hozzáteszi, hogy január elején volt tojás az állami boltban is, és ott 1,3 lej volt darabja. Nem részletezi, de azt tudjuk, hogy a tojás már ekkor hiánycikk volt az állami boltokban,

---

<sup>37</sup> Rásonyi Papp 1943.

egyre ritkábban lehetett hozzájutni, így a mindennapokban csak a napi piacon áruló gazdálkodóktól lehetett beszerezni. Nemsokára az öccse reflektál a tojásárakra. 1982 márciusában már Gyöngyön lakik, amikor elmondja, hogy mákot, hagymát és sárgarépát veteményezett. Jól tojtak a tyúkjai is, a tojásokat eladásra szánta – említ valakit, akinek eljuttat vagy 130 darab tojást, hogy az illető eladja azokat. Erdődön 2,5 lejért vették a minap. Angéla válaszában ezen az áron elcsodálkozik, ő tegnap járt a károlyi piacon, ahol 2 lejért árulták a tojást, de az első szóra adták 18 lejért a tíz darabot, sőt, még 15-ért is lehetett kapni. Klári nővérük tyúkjai nem tojnak – mondja –, még őket sem tudják ellátni.

Ezek az információk nyilván nem csak a pusztai csodálkozásról szólnak, hanem a két levelező közötti alkuhelyzetről is. Öccsének ebben a diskurzusban az az érdeke, hogy a tojás drága legyen, mert ő jól szeretné eladni a portékáját. Viszont keresi ehhez a megfelelő piacot. Angéla azért mondja, hogy náluk sokkal kevesebért lehet tojáshoz jutni, mert tudja, hogy ha ő kapná meg a 130 tojást eladásra, nem tudná darabját 2,5 leiben eladni, ahogy a tojások tulajdonosa elvárná.

Egyébként Mihálynak mindig volt ház körüli majorsága. Amikor 1967. augusztus 14-én megérkezett Krasznabéltekre, hogy átvegye az új plébániáját, egy teherautóval vitte a dolgait, és a teherautó le is tört egy faágat, amikor behajtott az udvarra. A teherautón nem csak bútorok és személyes holmik voltak, hanem majorság is, még azt is megemlíti, hogy a meleg nyári napon tikkadoztak a csirkék.

Tudjuk, hogy zöldséget is termesztett a kiskertben, valószínűleg saját fogyasztásra. Biztosan ültetett paradicsomot, a nyolcvanas évek elején nővére rendszeresen járt hozzá, hogy eltegyék télire a paradicsomot.

Mihály tehát már fiatal korától próbált a plébániái mellett gazdálkodni, pontosabban attól a pillanattól kezdve, amikortól megkapta az első plébániáját, és önálló életet kezdett élni. Az elején próbálkozott a környéken nem túl elterjedt mezőgazdasági termények meghonosításával is, de aztán felhagyott az újításokkal. Az első plébániáján,

Szinfaluban csak rövid ideig foglalkozott szőlőműveléssel, mert 1950-ben börtönbe került, az 1953-as szabadulása után 2 évvel pedig Gyulafehérvárra. Ekkor sem szakadt el nagyon messzire a szőlőtől, hiszen ebben az időszakban is írja, hogy a püspökség szőlőjét a diákokkal közösen művelték.

A bor akkor kezd újra gyakori téma lenni a leveleiben, amikor 1967-ben Krasznabéltekre került, és újra plébános lett.

1971 decemberében írta paptársának azt, hogy az elején, amikor ide került, még felmerült benne az, hogy a szomszéd faluból vásároljon hullott szőlőt. De gyorsan hozzáteszi, hogy ez csak az elején volt így, amikor még nem érezte magát otthon, majd kijelenti, hogy ez azóta megváltozott: „Most már otthon érzem magam.” A bora pedig finom ebben az évben, majd megkóstolja a címzett, írja 1971 végén.

Azért az elején itt is próbálkozott egyéb terményekkel is. 1974-ben mondja, hogy a dinnyét is kipróbálta. Ám úgy tapasztalta, hogy a dinnye nem bírta a sok esőt, a szőlő viszont kitünően növekedett. A végül a szőlőtermesztésnél maradt.

A plébániának volt saját szőlőse, de 1974-ben ő maga is telepített még szőlőt a ház melletti kertbe. Ettől kezdve két helyen volt szőlőse. Többször kiemeli, hogy mindkettő szépen növekszik, a kerti is, és a másik is kint a határban.<sup>38</sup> Ezt egy barátjának írja, és miután büszkélkedik a szőlőjével, gyorsan hozzáteszi, hogy neki nem kellett az ünnepeken sem a bor, ne gondolja a barátja azt, hogy azért dicséri, mert már meg is szerette a bort. És így mentegetőzik: „Egy pohár borszéki és egy csésze aludttej többet mond nekem, mint ilyesmi. Csakhát nálunk a legnagyobb kincs a jó nedü.”<sup>39</sup> Nem ez az egyetlen eset, amikor tiltakozik azon gondolat ellen, hogy ő bort fogyasztana. Ám ezt árnyalni látszik a lelkesedése a szőlőtermesztés iránt, valamint az, ahogy büszkén ír az egyes évek terméséről és a jól sikerült borról.

---

<sup>38</sup> 2016-ban magam is jártam Krasznabélteken, a plébániához tartozó területen még megvolt a szőlő, valószínűleg Mihály telepítése.

<sup>39</sup> A borszéki itt a borszéki ásványvizet jelenti.

1970-ben, amikor festőket keresett a templom kifestéséhez, levélben kérte fel egy László nevű festő ismerősét a munka elvállalására. Az érvei között ott volt a jó bor is. Amikor azt sorolta fel, hogy miért lenne érdemes elvállalnia a templom festését, azt írta neki, hogy jó népe van, hogy szeretné, ha látnák az ünnepüket, hogy a boruk is jó, és a társaság is jó lesz. Pár nap múlva egy másik festőnek is azzal érvelt, hogy ennivaló lesz és jó bor, „hiszen itt a hazája”, egy harmadik festőnek pedig azt írta, hogy étel lesz, és „inni való annyi, hogy az állványokról le ne essünk”. Majd ezt is hozzáteszi: „A szőlő hazájában vagyunk.”

A hetvenes években tehát sokat foglalkozott a szőlőseivel. 1980 augusztusában ezt írta: „Bélteken az egyház pincéjében volt némely évben, pl. 1973-ban közel 20 hl borom. A padlásán is volt néha közel fél vagon kenyérgabona.”

A munkálatokhoz napszámosokat is fogadott, de ettől még maga is keményen dolgozott a szőlőseiben. Sokszor említi leveleiben azt, hogy épp elvégzett bizonyos munkálatokat. A határban levő területe messzebb volt, oda biciklivel járt ki, vagy amikor volt benzinje, autóval.

Minden mondatából, amit a szőlőről vagy a boráról ír, érezni lehet, hogy nagyon szerette ezt a munkát. A nyolcvanas évek végén, amikor mind gyakrabban levelezett Melániával, felmerült az, hogy jó lenne, ha újra találkozónának, és a látogatás gondolata kezdett állandó témájuk lenni. Hol ő hívta Melániát látogatóba, hol abban reménykedett, hogy elmehet ő látogatóba. Egyszer, amikor újra felmerült, mert jó lenne találkozni, azt írta neki, hogy nem tudja meglátogatni őt, hogy sok a munkája a szőlősben. Azaz miután évekig emlegette a levelekben, hogy jó lenne, ha találkozónának, amikor végül elgondolkodott azon, hogy elmehetne meglátogatni Melániát, azzal visszakozik, hogy a szőlőben van elvégzendő munkája. Ami azt jelenti, hogy a szőlőt tette a prioritásai élére ebben a pillanatban.

A borászkodást Gyöngyön is folytatta. 1989. október elején mesélte egy levélben azt, hogy meglátogatta őt két paptársa, akikkel ki-ment a szőlőbe, majd a pincéket is meglátogatták, és így fogalmaz: „jó bort hoztunk és jót ittunk”.

1989-ben készített feljegyzése szerint évi 500 liter bora volt. Márciusban ajánlatot tett a munkásoknak, akik megművelték a szőlőt, és feljegyezte az aktuális számításait. Ebből kiderül az, hogy évi 500 liter bora szokott lenni. Ha ezt felében adja ki munkásoknak, akkor 250 liter bort kellene, hogy kapjanak, azaz kb. 7500 lejt. Ez után felsorolja a munkálatokat és a havi napszámok számát: metszés: 3 nap, kapálás: 6-szor 4 nap = 24 nap, kötés: 10 nap, permetezés: 2 nap, összesen: 39 nap. Továbbá feljegyzi: 40 napszám x 150 lej = kb. 6000 lej. Ha ez az ajánlat nem elfogadható, akkor minden munkanapot pénzben fizet ki. Ez esetben jegyezni kell a munkanapokat, és hónap végén kifizeti a napszámokat.

1990-ből származik az egyik legérdekesebb levele, amely a borral kapcsolatos, bár ő nyilván nem annak szánta. Egyik paptársának írta, miután hazaérkezett egy székelyföldi utazásáról. A levél igazából egy mentegetőzés. Azt történhetett, hogy ő épp vacsoránál ült, amikor valaki rányitotta az ajtót. Miután az illető elmondta, amit szeretett volna vele megbeszélni, elment. Neki csak később jutott eszébe az, hogy az illető láthatta a bort is az asztalán, amikor benyitott, és ő nem kínálta meg belőle. Azt akarta elmagyarázni a levélben, hogy miért nem kínálta meg borral a látogatóját. Ezt írta: „Tudvalevőleg én nem iszom alkoholt. Vacsorámhoz, tea ízesítésére volt előkészítve. Gondoltam a kínálásra, de nem volt poharam, és a Püspök atya holmijai között nem ismerem ki magam.” Az külön szórakoztató, ahogy leírja, hogy ő tudvalevőleg nem iszik alkoholt. Rengeteg levele tanúskodik ennek ellenkezőjéről. Tudjuk, hogy szőlőt művelt és saját bora volt. Számtalanszor említi a leveleiben, hogy jó lett idén a bora, sőt, azt is elmondja néhol, hogy több száz liter bora lett az adott évben. Állandóan azzal zárta a leveleket, hogy hívta az ismerőseit, hogy kóstolják meg a borát, mert jó bora lett. De azt is említi, hogy vendégeivel ittak a borából. Az a személy, aki egyáltalán nem fogyasztja a bort, nem is tudja megítélni, hogy egy bor jó-e vagy sem. A helyzet komikumát csak fokozza az, ahogyan indokolja a vacsorához terített asztalon látható üveg bort: tea ízesítésére akarta használni. Mintha ez esetben a bor nem számítana

alkoholnak. Másfelől azonban látni kell azt is, hogy a társadalmi elvárás az volt egy ilyen helyzetben, hogy a házigazda megkínálja a látogatót, és ő tudta, hogy vétett az elvárás ellen azzal, hogy nem kínálta meg. Még azt az érvet is beveti, hogy ő nem házigazda volt az adott helyen, nem ismerte ki magát azon a helyen és ezért nem tudott volna egy poharat elővenni. Az elvárások elleni vétség utólag nyilván kínos lehetett, főleg, ha belegondolt, hogy esetleg ennek elmehet a híre, és rossz véleményekkel lesznek majd róla. Annak mindenképp elejét akarta venni, hogy rossz hírt keltsék, ezért levelet írt és magyarázkodott.

Nem egyszer fordul elő a történetei között az a kijelentés, hogy ő nem jár vendéglőkbe vagy kocsmába. Ezt úgy mondja el, mint egy hihetetlen tényállást, ami arra enged következtetni, hogy a körülötte élők rendszeresen jártak vendéglőkbe vagy kocsmaiba, és ez a magatartás még egy pap részéről is szokatlan volt. Legalábbis az ő percepciója ez volt.

1996-ban a húgának írt levelében újra visszatért a bor és általában az alkoholfogyasztás kérdésére. Elmeséli, hogy 20 éves korától számítva összesen kétszer lépte át vendéglő küszöbét. Erről a két történetről korábban nem mesélt. Az első eset az érettségije után történt, amikor Szatmárra ment felvételizni egy kölcsönzött kerékpárral. Hazafelé jövet Kismajtényban megivott egy fröccsöt, amit meg is bánt, mert alig volt ereje ahhoz, hogy hazahajtszon. Másodszor szinfalusi pap volt, amikor egy tehénhajcsárral együtt hajtotta haza a Szatmáron vásárolt tehenet. Azzal a tehénhajcsárral megivott egy fröccsöt Nagykulcson. Máskor soha nem vett italt „kimérőben”. Szinte hihetetlen, teszi hozzá. Egy doboz cigarettát vett életében, 1963-ban, mert öccse halála előtt ezt kérte tőle. Ez is hihetetlen, és csak nézik őt, és csodálkoznak, amikor erről mesél.

Mert mi az, amin csodálkozni lehet? Mindaz, ami a hétköznapitól, a szokásostól eltérő. Itt azt feltételezi a történet mesélője, hogy mindenki csodálkozni fog azon, hogy ő nem fordult meg kocsmaiban és nem cigarettázott, mert ez a viselkedés nem volt szokásos. A cigarettázás valóban elterjedőben volt a 20. század második felében. Ő ellenezte

a cigarettázást, és erről néha a családtagjainak is írt. Ami a vendéglőket illeti, a megjegyzés akár megtévesztő is lehet, mert ő nem azt mondja, hogy nem iszik alkoholt, hanem azt, hogy nem vendéglőben vagy italmérésben, az ő szavaival, nem „kimérőben” itta. Az otthoni fogyasztásra ez a kijelentése nem vonatkozik.

1965 februárjában a sört említi hasonló kontextusban, amikor azt írja, hogy nem ivott úgy soha sört, hogy ő maga vette volna magának: „Egy pohár sört meg nem ittam, hogy magamnak vegyem azt.” Ez utóbbi kijelentése világosan arról szól, hogy nem lenne igaz az, hogy sosem ivott sört, hanem annyit állít, hogy ő nem vásárolt magának – de nem tagadja azt, hogy ivott olyankor, amikor mások vásárolták neki. A bor esetében pedig különösen úgy lehetett, hogy csak azt állíthatta, hogy italmérésben nem fordult meg, hiszen maga is bortermelő volt, és állandóan említi leveleiben azt, hogy jó bora lett az adott évben. Italmérésbe, vendéglőbe, kocsmába járásról beszél tehát, és nem a bor fogyasztásáról. Úgy tűnik, hogy vendéglőben vagy kocsmában fogyasztani alkoholt más jelentett, mint otthon elfogyasztani ugyanazt az alkoholt. Az első nyilvános volt, és mint ilyen, kerülendő, míg a második elfogadott volt.

Amíg ő a kilencvenes években Gyulafehérváron tanított, a gyöngyi házának és szőlősenek a gondozását egy odatelepedett csángó családra bízta. 1997 őszén arra panaszkodott, hogy otthon nem volt jó a szőlőtermés, a gyulafehérvári püspökségi szőlősök azonban jobb helyzetben voltak, itt volt termés, és szüretelni a kis és nagy diákok voltak.

A disznóvágásokról rendszeresen beszámoltak a leveleikben. Legtöbbször Angéla mesélte el leveleiben a részleteket öccsének. Ezekben a beszámolóikban rutinszerűen szerepelnek ugyanazok az információk. A disznóvágások időszakában fontos információ volt az, hogy mikor kerül sor a disznóvágásra, hogy mennyiért vették kilóját élősúlyban, és hogy hány kilós volt a disznó. De az is fontos volt, hogy a többi családtag mekkora disznót vág, és mikor vágja. Élőszóban

bizonyára azt is megbeszelnék, hogy a szomszédok, ismerősök mikor és mekkora disznót vágnak. A disznóvágás a közösséget alkotó családok gazdasági erejét mutatta. Aki két nagy disznót is tudott vágni egy télen, az biztosan állt a lábán. A disznótartás egy biztos jövedelemforrás egy ilyen közösségben. Azt is tudjuk, hogy a gazdálkodó családtagok a felnevelt disznókat eladták. Volt olyan információ, hogy ők is családtagtól vették a disznót, aki viszont csak tavaszra kérte a pénzt, mert az eladott disznó árából házat szándékozott építeni.

A disznóvágásról forgalmazott történetek egyik részét tehát a számszerű adatok jelentették: nemcsak az volt fontos, hogy hány kilós volt a disznó, mennyibe került, hanem az is, hogy ez hogyan viszonyult az előző évekhez, olcsóbb vagy drágább volt vajon. És utólag azt is elmondták, hogy mennyi kolbász, sonka, zsír stb. lett belőle. A saját környezetemben évtizedek múlva hallott történetek is pontosan ehhez hasonlóak voltak: arról szóltak, hogy hány kilós volt a disznó, mennyi kolbász készült, mennyi zsír lett. Ezeknek a számadatoknak az ismertetése váltotta ki az adott disznóvágáson meg nem jelent hallgatóságból az elismerést.

A nyolcvanas években Mihály úgy oldotta meg a disznóhús beszerzését, hogy egy falubeli asszonytól megvásárolt egy fél disznót, amikor az asszony télen disznót vágott. Ez úgy történt, hogy az asszony a maga számára elegendőnek tartotta a fél disznót, és a másik felét ő vásárolta meg, odaadta az asszonnak az árát, és megkapta a feldolgozott részét. 1986 decemberében írja, hogy ezt tervezi, ugyanúgy, mint a korábbi évben is. A disznónak most 56 lej volt kilója, de árultak 70 lejért is. Úgy vélte, hogy így is drága, de e nélkül nem élhet egy éven át.

Mihály számára a család fogalma a saját testvéreit és azok család-jait jelentette. Ezen kívül csak egyetlen távolabbi rokon vett részt közvetlenül a családi életben, a nagynénjük, akit maguk között és a levelekben is csak a néninek neveznek, ezért a nevét sosem tudjuk meg. Rajta kívül azonban nem volt más távoli családtag, aki közvetlenül és



aktívan részt vett volna családi életükben. Ez volt az a kör, amelyre a családi tehervállalás kötelezettsége is kiterjedt.

A családban a jövedelmek, munkahelyek, munkahelyváltások, később a betegnyugdíjak, öregségi nyugdíjak ügyét is közösen ábeszélték. Az alapelv ebben a rendszerben az volt, hogy a tehetősebbek támogatták a rászoruló testvérek családját. Ezért volt nagyon fontos információ az, hogy ki, mikor és mekkora jövedelemhez jut. Mert miközben a hétköznapokban külön háztartásként működnek az egyes kisebb családok, a nagyobb terheket – mint amilyen a gyerekek eltartása, iskolázása, iskolai segítségnyújtás, korrepetálás, gyerekek ruházása, de akár a sokgyerekes testvérük házának felújítása – közösen vállalták.

Részt venni a családi életben tehát nemcsak annyit jelentett, hogy ünnepek alkalmával összegyűlt a család, hanem azt is, hogy a hétköznapokban közösen viselték az egyes terheket. Mindannyian ismerték egymás anyagi lehetőségeit, és ha mégsem, akkor ez feszültség forrása lett. Ebből következett, hogy a viselendő terheket elosztották egymás között. Akik nem neveltek saját gyerekeket, azok pénzzel, ráfordított idővel vagy szakmai tudással járultak hozzá testvéreik gyermekeinek neveléséhez. Ez azt is jelentette, hogy adott esetben egyik-másik gyereket a testvérek akár évekre magukhoz vették és nevelték.

Ez a közös teherviselés már a negyvenes években működött. Ebben az időszakban Mihály nővére, Magdolna ír arról, hogy másik nővéréék, Kláriék jól vannak, csak nagyon szegények, ezért a legnagyobb lányuk, Teréz minden nap nála ebédel. Bár panaszkodik a sok munkára, látszólag jövedelemhez is jut belőle, hiszen segíteni tudja a testvéreit is: a legkisebb fiútestvérük tandíját fél évre ő fizette ki, és a másik testvérének azzal segít, hogy gyereket minden nap megebédeltetni. Azzal, hogy a testvére gyereke nála ebédelhet, könnyíti a testvére családjának terheit. De hozzáteszi azt is, hogy Teréz ezzel átvette a Mihály helyét, amiből megértjük, hogy korábban úgy próbált könnyíteni szülei terhein, hogy az immár pap öccsének étkeztetését részben átvállalta. A levél írása pillanatában öccse már dolgozik, mégis azt írja,

hogy az öccsének a csomagban küldött nadrágja zsebébe pénzt tett zsebpénznek (itt a szó szoros és átvitt értelmében is), és ennek az összegnek a felét ő, felét a szülei küldik neki. Süteményt is küldött a nadrággal együtt. Ez is egy szokásos gesztus volt a családon belül, főleg ünnepek alkalmával. Mivel a levél datálatlan, csak feltételezni lehet, hogy a negyvenes évek első felében, valamikor 1942 után írta, miután Mihályt már felszentelték.

1957 júliusában kezdődik a kaplonyi szülői ház bővítését és felújítását célzó építkezés. Azután döntöttek a felújítás mellett, hogy 1957 elején elhunyt az akkor már özvegy édesanyjuk, és a ház üresen maradt. Angéla irányította a munkálatokat, aki ez év júliusában írja, hogy szabadságot vesz ki ezért. Az építkezésre Mihály küldött pénzt tavasszal. Nővére később írta neki, hogy megvette az építkezéshez szükséges anyagokat. Júliusban további pénzüsszeget kér öccsétől, arra hivatkozva, hogy a saját kintlévőseit egyelőre nem kaphatja meg másik testvérüktől, Adéltól.

A munkálatok folytatódtak a következő évben is. 1960 január elején Angéla levélben írja az éves terveit: redőnyt akart szereltetni az ablakokra, azt februárban fizeti majd ki. Március-áprilisban egy cserépkályhát rakat a szobába, utána következhet a festés. Tervezte megjavíttatni a díványt is, és egy bizonytalanabb jövőben a hátsó szobát is rendbe akarja hozatni. Adél sürgette, hogy oda egy nagy ablak is kellene, még a festés előtt. Amikor ezekről a munkálatokról ír, arra kéri öccsét, hogy próbálja ő is meggyőzni Marosvásárhelyen élő Adélt, hogy költözzön haza.

Amikor 1963 nyarán meghalt öccsük, Tibi, őstől két nagyobbik gyereke, a két fiú Nagykárolyba került. Ott jártak iskolába Angéla felügyelete alatt. Eltartásuk költségeihez Mihály havonta küldött összegekkel járult hozzá. Ezzel a családi tehervállalásnak egy újabb fejezete kezdődött el.

A családi összefogás azonban nem mindig volt zökkenőmentes. Öccsük halála után már az első időszakban írta Angéla, hogy a fiúk édesanyja csak az egyenruhájukra adott pénzt. Elhatározta, hogy

jegyezni fogja azokat a költségeket, amelyek felmerülnek velük kapcsolatban, hogy „a másik családnak” év végén majd benyújthassa. A másik családon itt valószínűleg a fiúk édesanyjának családját érti. Arra célozhatott, hogy a gyerekek elhunyt apja felőli család erőfeszítéseire hasonló várható el a gyerekek anyja felőli család részéről is.

Adél ebben az időszakban Marosvásárhelyen élt és dolgozott. Ő azzal próbált hozzájárulni a családi tehervállaláshoz, hogy a családban nevelt gyermekek közül egyet, majd később két gyermeket magával vitt, és ott nevelte őket. Mihály ezekben az években rendszeresen havi összeget küldött neki is, mint ahogy Angélának is az általa nevelt gyermekek ellátására. A rendszer tehát így működött: a két volt apáca testvér átvállalja a testvéreiktől néhány gyerekük nevelését, és a pap testvérük pénzzel támogatja ezt.

A konfliktust legtöbbször a rendszerben részt vevő személyek eltérő prioritásai váltották ki, mint 1963 őszén is. A gyerekek nevelésének érdekében tett erőfeszítések közepette jutott el az a hír Angéla-hoz, hogy otthon a faluban a gyerekek megözvegyült anyja építkezésbe kezdett, pontosabban magasíttatja a háza elejét. A család már korábban készült arra, hogy a házán az ablakokat kicseréltesse, és ennek költségét Mihály már elküldte volt Angélának. A megkezdett munkálatok azonban nem egyeztek a közösen megállapított célokkal. Ekkor van az a pillanat, amikor úgy vélik, hogy a prioritások nincsenek rendben: a megözvegyült feleség által kezdeményezett munkálatok az ablakcserén messze túlmutattak, ráadásul nagyon drágák voltak, és nem a szükségesnek tartott célt szolgálják, hanem valószínűleg presztízs-építési céllal történtek. Angéla hozzátette azt is, hogy a faluban hallották az özvegyet arról nyilatkozni, hogy jobban boldogul, mint amikor a férje élt – nyilván itt arra célozva, hogy a férje a jövedelmük egy részét alkoholra költötte. Ez az anyagi jólét azonban a család többi tagja szerint annak is köszönhető volt, hogy a négy gyermek közül csak kettő maradt az édesanyjukkal, kettő pedig Angélánál lakott, az ellátásuk költségeit pedig a Mihály biztosította, ráadásul még az ablakok cseréjére is ők gyűjtöttek nekik. Angéla úgy vélte, hogy

sokkal fontosabb lenne a gyerekeknek ruhát, cipőt venni, mint a ház elejét magasíttatni. És mivel a munkátot presztízs-építkezésnek értelmezte, igencsak ellenezte. Levelében azt írja Mihálynak, hogy a már neki elküldött, az ablakokra félretett összeget öccse engedélyével a gyermek szükségleteire használná fel. Az öccse ehhez nyomban a beleegezését adta.

Mihály nemcsak a fent említett közeli, hanem időnként a távolabbi rokonait is támogatta. 1963 decemberében írja egy távolabbi unokahúgának, hogy sajnálja, hogy nem támogathatja őket mostanában, de az ő bevételei is nagyon kiszámítottak, alig jön ki. A címzett távolabbi rokona volt, akkor egyetemi hallgató Kolozsváron testvérével együtt, harmadik testvérük pedig ekkor otthon élt szüleikkel. Mintegy magyarázatul azt írja nekik, hogy két városban várják havonta a támogatását, és ott náluk a főiskolán is van egy hallgató, akit támogatnia kell. Ez a két város valószínűleg Nagykároly és Marosvásárhely, mindkét helyen a testvérei gyermekeinek nevelését támogatta.

1964 szeptemberében Adél hazaküldte a nála nevelkedő egyik gyermeket. A lány a nővérük lánya volt. Azt írja Angéla, hogy felvetődött annak a lehetősége, hogy a lány is hozzá kerül, miután Adél hazaküldte. Ő azt válaszolta, hogy csak akkor vállalja őt, ha a szülei havonta fizetnek érte 100 lejt. Ez azt jelenti, hogy teljes lakhatást, ellátást, felügyeletet és korrepetálást átvállalta volna a családtól. A levelében arról ír Angéla, hogy Adél hazaküldte a lányt, és elvitt egy másik fiúcskát, miközben volt nála még egy fiúgyermek. Nem derül ki, hogy mi készítette erre, de valószínűleg volt oka rá, hiszen a lány gyenge iskolai eredményeire panaszkodtak közben. A helyébe elvitt fiúnak is gyenge volt ekkor a bizonyítványa, Angéla aggódott, hogy hogyan fog Adél boldogulni vele. A lány hazakerült tehát a faluba, de nemsokára arra panaszkodnak, hogy otthon sem tanul, és nem hallgat az anyjára. Végül azt kérték, hogy hozzák be őt is Károlyba, Angélahoz. Angéla szerint a 100 lej, amit kért, az igazán kevés volt, mert „egy ilyen nagy lánynak sok minden kell”. Ez időben a Tibi két fia is Nagykárolyba járt iskolába. A fiúk délután jártak órákra, de reggel fél

nyolcra bementek Angélához a templomba – a munkahelyére –, aki ott felügyelte a tanulásukat. Bár vittek magukkal uzsonnát, Angéla délben adott nekik egy-egy tányér meleg levest. Este, iskola után mentek haza. Tibi, egy másik testvérük gyereke is ott volt nála ez időben, vele délutántól késő estig tanult, de panaszkodott, hogy így is gyengék az eredményei. Angéla mindezekkel együtt azt írta, hogy örül, ha segíthet testvérei gyerekein, és elvállalja ezt az újabb gyereket is, csak a néni nem örül nekik, és zsörtölődik. Próbálta Zilahra küldeni a nénit, de nem akart menni.

1965-ben Mihály újra megpróbálta meggyőzni Adélt arról, hogy költözzön haza. Azzal érvelt, hogy Angéla sokat dolgozik, hogy reggeltől estig a gyerekeket tanítja, neveli, és hogy ebben Adél is segíthetne neki. És hát felveti a közös tehervállalás kérdését, amikor azt írja, hogy ha hazaköltözne, nővére utána nézhetne a pénzeknek is, hiszen a testvéreinek több a fizetése, mint neki, de „elverik” a fizetésüket, és ezért a többiek kell segítsék őket, amivel ő, Mihály, nyilvánvalóan elégedetlen volt. Itt tehát arra a kötelezettségre hivatkozik, ami a családi összefogás mögött állt, érvelve az mellett, hogy Adél otthon nagyobb segítségükre lenne.

Mihály tehát havi összegeket küldött a gyermekek ellátására, és ezen felül szükség szerint a szülői ház vagy az elhunyt öccse házának felújítására is. Amikor arról írt Adélnak, hogy otthon nagyobb segítségükre lenne, a saját helyzetére is reflektál, és ezek a sorok szoros összefüggésben vannak a korábban említett pénzügyekkel. Itt ugyanis azt mondja el, hogy ő maga nem öltözik az elvárásoknak megfelelően: „Valahányszor kimozdulok valahová, mindig szégyenkezniem kell, hogy nincs egy megfelelő ruhám, kabátom, egy táskám. Így mondják. Ezért szidnak. Hát hova teszem a pénzemet? Még életemben be nem mentem egy cukrászdába, hogy egy fagyaltot megegyem. Egy pohár sört meg nem ittam, hogy magamnak vegyem azt. Hát én tényleg alig költök magamra egy lejt. Spórolok. Hová megy hát a pénzem? Nem tudom. Úgy érzem azonban, hogy most fel kell ruházkodnom. Reverendám sincs egy becsületes. Nem illik. Ezen változtatnom kell.”

Nyilván nem véletlen, hogy ez az érvelés rögtön a családi pénzügyek tárgyalása után következik. Éreztetni akarta, hogy ő maga is jelentős forrásokat fordított a családra, és hogy ezen változtatni szeretne.

Persze a felsorolt érvei külön érdekesekek. Úgy adja elő az igényt, mintha másoktól származna a megjegyzés, mintha mások mondanák neki, hogy nem öltözik rendesen. Mintegy kihelyezi ezt a vélekedést („Így mondják. Ezért szidnak.”), ezzel elérve azt, hogy az értékelést megmentse a szubjektivitás béklyójától, hogy úgy tűnjön, ez az általános vélekedés, társadalmi nyomás, semmiképp nem hivalkodás a részéről, tehát ő nem tehet róla.

Azt, hogy hová teszi a pénzt, elég jól követhetjük a levelezésből, és ezt a családtagok is jól tudták. Ezért ez inkább csak egy retorikai fordulat a szövegében. A nagyobb összegeket többnyire technikai felszerelés vagy könyvek vásárlására költötte: két magnója volt, és immár két rádiója is, magnószalagokat vásárolt, néha említi a könyvtárát is. A nagyobb összegek további célpontja a családja volt. Mégis úgy érezte, hogy indoklást kell írnia. A következő két mondata („Még életemben be nem mentem egy cukrászdába, hogy egy fagylaltot megegyem. Egy pohár sört meg nem ittam, hogy magamnak vegyem azt.”) sokat elárul a társadalmi helyzetéről, és ezen belül azokról az értékekről, amelyeket fontosnak tartott, és végső soron az életmódjáról, amelyet ezek az értékek mentén kialakított magának. A gondolatmenetből kitűnik, hogy a fagylalt és a sör olyan luxuscikknek számított, amelyekről a takarékoskodás érdekében lemondott. Ez a két gesztus, a cukrászdába történő betérés és a sör vásárlása jelentette volna számára a költsékezést, a nagy lábon élést, amiről ő itt kijelenti, hogy sosem tette, mert spórolt.

A sörrel kapcsolatos megjegyzése igencsak érdekes. Nézzük meg a mondatban leírt információk egymásutánját. Előbb leírta azt, hogy egy pohár sört sem ivott, majd ezt átgondolta, rájött, hogy nem állja meg a helyét ez a kijelentés, és ezt a családja is tudja, és ezért így folytatta a mondatot: „hogy magamnak vegyem azt”. Azaz sört csak akkor ivott, ha mások vették neki.

A sör és a bor két külön világot jelentett. A bort otthon készítették, és aki nem készített magának, az más magánszemélyektől vásárolta. Valószínűleg csak ritkán, vagy egyáltalán nem a hivatalos kereskedelemből vásárolták a bort. A sört viszont csak ebben a rendszerben szerezhették be, hiszen a sörkészítés egyáltalán nem volt elterjedt. Ezért a bor az otthoni manufaktúraszintű gyártást jelentette, ahol a személyesség dominált. Személyes kapcsolatok alapján kereskedtek vele, magától a gyártótól vásárolták, ahol minden gyártó büszke volt a saját borára, és megvolt a visszacsatolás lehetősége is. A sör viszont ehhez képest egy személytelen árukategória volt, valahol messze, ismeretlen személyek gyártották, nem a gyártók, hanem kereskedők árusították, és nem volt semmilyen visszacsatolási lehetőség a gyártó fele. A sört intézményes keretek közt lehetett fogyasztani: be kellett menni a megfelelő kereskedelmi egységbe érte. A fagylalt is valamelyest ehhez a világhoz tartozott, hiszen a hagyományos paraszti és kispolgári háztartásokban nem készítettek fagylaltot ebben az időszakban. A sör és a fagylalt ezért Mihály számára egy idegen világ tartozéka volt, ezért juthat eszébe pont ez a két termék. Az emlegetésükkel gyakorlatilag meghúzta a saját kulturális határait: nem sör, hanem házi készítésű bor, és nem fagylalt, hanem házi készítésű sütemény. Ez utóbbit is szívesen fogyasztotta, és ha más megoldás nem volt, hát postán küldték neki a testvérei a nagyobb ünnepek alkalmával.

A családi tehervállalás adott esetben kalákaszerűen is megnyilvánult. 1974 áprilisában Angéla írta öccsének, hogy Jánosék építik a házukat, az alap már megvan, a falakat a szomszédok és a rokonság rakja. Hozzáteszi, hogy az öccse nagy ereje sokat lendítene a munkán. Mihály ekkor 58 éves volt. A család és a szomszédok, azaz olyanok építették a házat, akik vagy már lekötelezettek voltak, vagy akiknek ezáltal a megsegített család a lekötelezettje lesz.<sup>40</sup>

---

<sup>40</sup> A kaláka rendszere a 90 évek első felében is még jól működött a faluban, például a lakodalmi előkészületek szintjén, amikor pontosan számon tartották azt, hogy az adott család hány napot, hány személlyel és milyen munkában tartozik segíteni I.d. erről Szikszai Mária: *Egy kaplonyi lakodalom*. 1996. (szakdolgozat)

Miután évtizedekig a családban a támogató volt, eljött az az időszak is, amikor Mihály haszonélvezője lett a családi összefogásnak, bár nyilván ez a helyzet kellemetlen volt számára. Miután nyugdíjazták, és ő ingerülten megírta az elöljáróinak, hogy nem tart igényt a pénzügyi támogatásukra, kitartott az álláspontja mellett, és nem vette fel a nyugdíját.<sup>41</sup>

Ettől kezdve nem volt állandó jövedelme. Gyöngyre költözött, és megpróbált gazdálkodásból és a papi tevékenységéből (azaz más kollegái felkérésére végzett misékből, intenciókból) megélni. Ebben az időszakban Angéla próbálta segíteni, elsősorban a háziasszonyi tudásával. Tudjuk, hogy 1982 őszén elutazott hozzá, hogy befőzzék a kertjében termett paradicsomot. Nővére megjegyezte, hogy előző évben is ilyentájt végezték ezt a feladatot. Máshol arról írnak, hogy a kertben termett gyümölcsöt főzik be lekvárnak. A nyolcvanas évek első felében nővére egy ideig rendszeresen kenyeret küldött neki, amikor a kenyeret egyes helyeken fejadagra kezdték árusítani, és ott, ahol Mihály lakott, nem lehetett hozzáférni. A korábbi időszakokban hasonló esetről nem írtak, ezért arra kell gondolnunk, hogy 1980 után, amikor jövedelem nélkül maradt Mihály, újra megnyilvánul a családi összefogás – immár az ő irányába. Eddig ő támogatta a rászorulókat, most a többiek igyekeznek segíteni rajta. Ez a támogatás azonban más volt, mint amit korábban ő nyújtott. Itt most nem pénzbeli támogatást kapott. Angéla például azzal vette ki a részét ebből, hogy segített neki eladni a tojásokat, amelyeket Mihály a háztáji kis gazdaságában termelt, vagy azzal is, hogy elutazott pár napra hozzá az őszi eltevésekben segíteni.

És bár ebben az időszakban még nyugdíja és egyéb rendszeres jövedelme nem volt Mihálynak, a családi összetartás továbbra is téma a levelekben. 1987 januárjában írt neki Angéla, és azt kérte öccsétől, hogy az autóját engedje át egyik unokaöccsének. Mihály ezen a kérésen felháborodott. Eszébe jut, hogy már 1979-ben is azt kérték tőle,

---

<sup>41</sup> A nyugdíjazásának történetét ld. a *Kapcsolatok* c. fejezetben.



hogy adja át az autóját az unokahúgának és a férjének, amit ő akkor sem tett meg. Ez most sem áll szándékában. Angéla ekkor újra azt tematizálta, hogy túl közeli a viszonya a Schneider családdal. Az említett család abban a faluban lakott, ahol Mihály 10 évig szolgált, és később is szoros kapcsolatban maradt velük. Ebben a levelében Angéla egy olyan esetet említ, amikor az öccse lánytestvérükkel, Ibolyával, és a Schneider család két tagjával, Kristóffal és a fiú édesapjával egyszerre utazott. Angéla azt kifogásolta, hogy az állomáson mindenkinek ő vásárolta a jegyeket. Ő, Mihály nem emlékszik vissza pontosan az eseményre, ezért Ibolyától kéri egy levélben, hogy próbálja ő felidézni az alkalmat. Azzal védekezik, hogy biztosan az ő érdekében utazott a Schneider család is, ezért fizette ő a jegyeiket, ugyanis ilyenkor ezt kötelességének érezte.

A családja tehát azt kéri számon tőle, hogy egy olyan családdal ápol baráti viszonyt, és segíti őket ezek szerint anyagiakkal is, akikhez nem fűzik rokon szálak. Erre világosan utal Angéla, amikor a testvéri szeretetre emlékezteti, amely az ő elvárásai szerint felül kellett volna írja a baráti viszonyokat. Mihály a maga részéről azzal védekezik, hogy a ráfordított anyagiak ugyancsak anyagiakban térülnek meg a számára: „Az az érzésem, hogy anyagiakban én messzemenően többet kaptam, mint adtam. Immár hetedik éve járnak szinte minden vasárnap nekem szolgálatban segíteni. És soha nem tartották a markukat. Még benzinpénzért sem! Ez mindent elmond.” Nem is próbál azzal érvelni, hogy a család barátsága elsősorban a lelki haszna okán fontos számára, mint ahogy ez látszik a teljes anyagból. Csak a kiegyenlített anyagiakra való hivatkozással védekezik. Ám azzal, hogy az anyagiakkal kapcsolatos vádakra azzal válaszol, hogy őt nem éri anyagi kár, tulajdonképpen elismeri a családja azon jogát, hogy számon kérje az anyagiak terén való döntéseit.

Ebben a kis történetben is látjuk tehát, hogy a konfliktusuk során sem lépnek ki a csoport tagjai az adott kultúra keretei közül, hanem csakis azon belül tudnak vitatkozni és érvelni, miközben az általános szabályokban és értékekben mindannyian egyetértenek. Ezt nevezzük

az adott kultúrán belül létezésnek. Az általános szabály pedig jelen esetben az, hogy a családi viszonyok előbbre valók a nem családi viszonyoknál, és ez utóbbi viszonyokra nem fordíthat valaki több pénzügyi forrást, mint a családjára. Illetve, ha mégis megteszi, az deviansnak számít, és számonkérhető a magukat károsultnak tekintő családtagok által. A családi összefogás ugyanis csak akkor működhetett, hogyha a bejövő forrásokról a rendszer tagjai mind tudtak, és közösen döntöttek a prioritásokról, ahogyan azt már korábbiakban is említettem. Azaz miközben az alapelv ebben a rendszerben az volt, hogy a tehetősebbek támogatták a rászoruló testvérek családját, döntő információ volt az is, hogy mikor és mekkora jövedelemhez jutnak, és az is, hogy közösen döntsenek a források felhasználásáról.

Egyébként valóban gyakran fordult elő az, hogy amikor Mihály Gyöngyön lakott, Schneiderék átmentek hozzá a szolgálatban segíteni. Míg Kristóf iskolás vagy egyetemista volt, testvére hol egyedül, hol a szülei vel ment és segített a vasárnapi szolgálatban, de a ház körül is segítettek, amikor tudtak. Amikor Kristóf is otthon volt, akkor a fiúk együtt mentek, vagy akár csak ő ment át, amikor biciklizésre alkalmas volt az idő. Ha csak annyiszor mentek volna, ahányszor a feljegyzésekben, levelekben említik, már akkor is elmondhatnánk, hogy szoros volt a kapcsolatuk. De nyilván az említetteknel többször jártak át hozzá.

A családi összefogás tehát a kisebb fennakadások ellenére is folyamatosan működött. Lényege az volt, hogy a megtermelt forrásoknak egy részét abba az irányba csoportosítsák át, ahol hiányosságok merültek fel. Ezek a források lehetnek pénzeszközök, szakmai tudás, tehetség, ráfordított idő, élelmiszer, vagy akár szállás és ellátás biztosítása. Mihály főleg pénzt tett a közösbe – kivéve azt az időszakot, amikor neki magának egyáltalán nem volt hivatalos jövedelme fizetésből vagy nyugdíjból. Angéla a tudását, az idejét és kisebb mértékben, de a jövedelme egy részét is a családra fordította. Magdolnáról csak a korai időszakból tudjuk, hogy vállalt ilyen feladatokat, például ebédet biztosított az öccsének, majd a nővére gyermekének, de zsebpénzt is adott

öccsének, amikor az pályakezdő volt. Adél nemcsak gyerekneveléssel segített, hanem varrással is: rendszeresen javította, varrta az öccse ruháit, reverendáit. A néni csak későre kapott állami nyugdíjat, előtte éveket szállást és teljes ellátást kapott a család valamelyik tagjától.

A gyermekek átvállalása és nevelése azt is jelentette, hogy korrepetálást vállaltak mellettük. Angéla nemcsak a nála lakó gyermekekkel foglalkozott, felvigyázta a tanulmányi előmenetelüket, hanem a testvéreinek a faluról a városba ingázó, a városi iskolába járó gyermekeit is korrepetálta nap közben: a délután járó gyermekeket délelőtt tanította, és fordítva, a délelőtt járókkal délután foglalkozott. Többnyire a volt apácák (Adél, Angéla) és a pap (Mihály) az, aki részt vállaltak a többi testvér (Klári, Tibi, János, Magdolna) gyermekeinek nevelésében. Ibolya mindezekről kissé távol volt. Korán özvegy maradt, és csak egy gyermeke volt. Gyakorlatilag ugyanaz volt a helyzete, mint Magdolnának. Mégis, a Magdolna lányát állandóan mások vették magukhoz (előbb Angéla, később Adél, majd újra Angéla), ám az Ibolya esetében ez nem fordult elő. Ő nem tartozott sem a segítők, sem a segítségre szorulóknak közé, legalábbis nem úgy, ahogy a többi testvére. Mégis láthatjuk, hogy ha nem is rendszeresen, de pénzügyi támogatást ő is, és később a lánya is kapott Mihálytól, még idős korukban is.

A nyolcvanas évek vége felé aztán a gyermekekre fordított közös családi tehervállalás fokozatosan elmaradt, hiszen a gyerekek már felnőttek, megházasodtak, nekik is gyerekeik lettek, és a lassan nagyszülő korbá lépő generáció már nem tekintette feladatának az ügyeik napi szintű elősegítését. Néha a testvérük egy-egy más városban tanuló unokáját pénzösszeggel ajándékozzák meg, ám ez már nem rendszeres ügy, ahogy régen volt. Az egymás megsegítése is csak szándék szintjén marad. 1991 decemberében azt írja Mihály, hogy sokat gondol nővérére, Klárirra, és küldene neki pénzt, de nem ismeri a címét. Majd más témáról ír. Régen ez nem így történt volna. Régen elkérte volna a címet abban a levélben, amit épp írt, vagy elküldte volna a pénzt valakitől. De itt nem jut el már addig a pontig, hogy ez a kérdést meg is oldja. Csak gondolat szintjén merül fel a testvére megsegítése.

A gyermekek nevelése mellett a lakásfelújítás az a tevékenység, amikor családi összefogásra volt szükség. Egyrészt elő kellett teremteni az építkezéshez szükséges anyagok megvásárlásához a megfelelő pénzalapot, másrészt a megfelelő munkaerőt, és nem utolsósorban szükség volt egy szervezőre is. Kellott valaki, aki mindezt koordinálja, aki tudja, hogy mennyibe kerül a faanyag, a téglák, mikor szállítják, mikor kell a munkaerő. Össze gyűjti a testvérektől a pénzt, kiszámolja a költségeket, megrendeli és kifizeti az anyagot és a munkát, és minderről beszámol az érintetteknek.

1957-ben kezdték el tervezni a szülői ház felújítását. Az olyan nagy összegű beruházások, vásárlások, mint amilyen egy lakásfelújítás, családi egyeztetés tárgyát képezték. A redőny, a festés, a cserépkályha ugyanúgy ide tartozott, mint a varrógép vásárlása. Ezekről egymást értesítették a testvérek, egymás véleményét kikérték, tanácsokat adtak egymásnak. Ekkor Angéla tartotta kézben a felújításokat, ő osztotta be az egyes munkálatokat, és ő tartotta számon az arra szánt összegeket.

1964-ben testvérük, János is lakásfelújításba kezdett. Angéla írta egy beszámolóban, hogy Jánosék leválasztanak egy konyhának való részt a szobáról, amelyben laktak, majd ezt elcserélik egy idős hölgygyel, akinek egy szobából, nagy konyhából és kamrából álló lakása van. Érdeemes megfigyelni a lakásfelújításról írtakat: egy egyszobás lakást osztanak fel, hogy legyen belőle szoba és konyha, és kapnak helyette egy szobából, konyhából, kamrából álló lakást. Szó sincs egyik esetben sem fürdőszobáról. A régi házakban, míg nem volt bevezetve a víz, hanem kútról, csorgóról stb. hordták, az illemhely az udvaron volt, és tisztálkodást a konyhában vagy a szoba egy sarkában oldották meg. Valószínűleg itt is így volt. A szoba mellett fontos volt a konyha mérete: a leírtakból érezni, hogy a nagy konyha számított értéknek, és ugyanígy fontos volt a kamra is. Ha nagy szobát, jó nagy konyhát és még hozzátartozó kamrát is kaphattak a korábbi egy szoba helyett, akkor jó vásárt csináltak, ez érződik a levélből.

1964 decemberében írta Angéla, hogy Adél adott kölcsön pénzt, abból újították fel az ablakokat. Nem írja, hogy melyik házon,

de valószínűleg a szülői házra gondolnak. Azt is hozzáteszi, hogy Adél készül hazaköltözni, aminek ők örülnének, mert „igazán kár anynyi lakbért kidobni”, ahogy fogalmaz. Adél tehát bérelt lakásban élt. Itt az Adél lakhatásának költségein sajnálkozik, de nyilván nem csak erről van szó, hanem arról is, hogy ha közelebb lenne, akkor a családi ügyekben is többet lehetne számítani rá, mint így. És ezt valószínűleg Adél is igen jól tudta.

Valószínűleg később mégis úgy döntöttek, hogy nem érdemes a régi házat tovább javíttatni, hanem újat kell építeni a helyébe. 1965. március 19-én ugyanis azt írja Angéla, hogy a házat lebontották, megkezdték az új építését, de ő még nem látta, majd április 6-án azt írja, hogy a ház már tető alatt van, és megjelöl egy falubeli házat, amely mintájára készítették. A szülői házról lehet szó, amelyet a szülők halála óta, 1957-től próbáltak lakhatóbbá tenni, bővíteni, de végül úgy döntöttek, hogy lebontják és újat építenek.

A levelekben rendszeresen visszatérő téma a pénz. A nagycsaládhoz tartozó kisebb családok külön kezelték a pénzügyeiket – Mihály minden testvérének különálló háztartása volt, ám voltak olyan kiadások, költségek, amelyek esetében összefogtak, közösen vállaltak feladatokat, közösen fedeztek költségeket.

Egyik ilyen ügy volt a nagynénjük eltartása. Csak 1964-ben emlegetik azt, hogy a néni esetleg nyugdíjat fog kapni, miután a megelőző tíz évben állandóan olvasni arról, hogy a néni ott lakik. Egyik vagy másik testvérnél lakott, többnyire Angélánál, néha Ibolyánál. Mihály rendszeresen küldött pénzt a néni eltartására is. Egy 1964. január 15-i levélben említik például, hogy akkoriban Mihály havi 100 lejt küldött erre a célra.

Mihály főleg a nővérének, Angélának írt rendszeresen a pénzügyeiről. Ezekben a levelekben jól követhető az, hogy hogyan is gondolkodott rendelkezésére álló pénzügyi forrásokról, illetve az, hogy melyek voltak a prioritásai az adott pillanatban. Az egymás közötti kölcsönzés, vagy az, hogy szükség esetén az eredetileg másra szánt

nagyobb összegeket átcsoportosítva használják fel, nagyon gyakran szerepel a levelekben.

Amikor a pénzről van szó, gyakran felmerül az, hogy mit tekintenek helyesnek a felek. Angéla 1957. március 24-i levelében a pénz a téma, ám itt felmerül a pénzeszközök átcsoportosításának morális vonatkozása is. Azt írja, hogy vár egy összeget az öccsétől, amelyet az öccse több rendbéli ígéretés után sem küldött el. Ebben a levélben ezt összefoglalja: „Januárban kértem, azt írtad, hogy a gyerekekkel küldöd. Temetés után is kértem, azt mondtad, hogy még nem. Febr. 22-én írt leveledben azt írod, hogy a napokban postázod. Nem válaszoltam a leveledre, gondoltam, majd, ha a pénzt megkapom. Március 12-én írt leveledben újra ígéred. Nem annyira az esik rosszul, hogy nem küldöd, hanem inkább az, hogy nem vagy szilárd jellem. Neveld magad arra, hogy ha kimondasz valamit tedd is meg. Ezt nem csak erre az esetre írom, hanem általában. Mint elsőbbszülött úgy érzem jogom van ezt megírni és remélem nem esik rosszul.” Majd hozzáteszi, hogy Adél küldött március elején 500 lejt, bár inkább szeretné, ha megerősödne, és nem törné magát. Ez a kiegészítés rejtett szemrehányásként hangzik, hiszen arra céloz, hogy ellentétben az öccsével, Adél betegen is képes támogatni a családot, ha egyszer megígérte.

A történetnek legalább két aspektusa figyelemre méltó. Az egyik a morális vonatkozás: a kimondott ígéret szó szerinti és szigorú betartása morális követelmény, amelytől nem tanácsos még keveset sem eltávolodni.

A másik fontos vonatkozás a pénz forgalma. Az általuk alkalmazott rendszernek az volt az erőssége, hogy gazdasági-pénzügyi téren össze tudtak fogni, és tőkét tudtak képezni olyan korszakban és körülmények között, amikor nagyobb összegekhez való hozzáférés korlátolt vagy lehetetlen volt, hiszen ekkoriban még meglehetősen fejletlen volt a banki rendszer az országban.

Az egyre csak ígért, de célba nem jutó pénzről szóló kis történet arra mutat rá, hogy a rokoni szálak mennyire fontosak voltak a gazdasági döntések meghozatalában, hiszen kizárólag erre tudott számítani

ez a társadalmi réteg, amikor nagyobb befektetéshez kellett pénz. Másrészt valóban annak a gazdasági-tervezési folyamatnak a működését, jelen történetben az akadozó működését látjuk, amelyre a levélíró is rávilágít. A gazdasági tervezés csak akkor működik jól, ha betartják az íratlan, de mindenki által ismert szabályokat és határidőket.

A pénzek családon belüli időleges átcsoportosítására is állandóan sor került. 1964. január 15-én Mihály azt javasolja, hogy az általa ígért, de még el nem küldött összeget fedezzék más forrásból, amíg ő hazaérkezik, és akkor odaadja. A megnevezett forrás egy olyan összeg, amelyet egy támogató küld teológus diákok ellátásának kiegészítésére, és amelyet a támogató rendszeresen a Mihály nővérénél helyezett el, és ő onnan vette át. Ez az összeg tehát már a nővérénél volt, és arra várt, hogy ő elvegye, miközben ő kellett volna pénzt hazaküldjön a családnak. Ezért tudja azt javasolni, hogy amíg hazamegy, használják fel azt a pénzt családi célra, és ő később visszapótolja azt.

A szűkölködés időszakában előtérbe kerülnek és hasznosulni látszanak a baráti kapcsolatok. Előfordult tanárkodása alatt is, de főleg nyugdíjas éveiben, hogy paptársának írja, szívesen veszi, ha vannak intenciói<sup>42</sup> a címzettnek. Az intenciók kérése tulajdonképpen annak jelzése, hogy a más paptársaihoz benyújtott misekéréseket át tudja vállalni. Ez azt jelentette, hogy ő misézik a hívek kérésének megfelelően, és vételezi a hívek által misére befizetett összeget is. Intenciót kért például olyan időszakokban, amikor nem volt túl sok pénze, mint például 1964 januárjában.

Az intenciókat adott konkrét esetben akár kifizetési eszközként is kezelték. A hetvenes évek iratai között van egy datálatlan levél, amelyben a harmónium áráról szól: az ára 1500 lej vagy 60 intenció, amit maga végezzen el egy éven belül. Valószínűleg paptársa adta el a harmóniumot, ezért írhatta meg az árát intenciókban is.

De más eseteket is ismerünk, amikor valaki intenciókkal egyenlíti ki egy vásárláskor a vásárolt árú értékét. 1991-ben Angéla írta öccsének,

---

<sup>42</sup> Itt: szándékra kért, illetve elvégzett szentmise, amelyért a hívek pénzt fizettek, ld. <http://lexikon.katolikus.hu/I/intencio.html> (2019. 08. 06.)

hogy ő már használja azt az órát, amelyet megvásárolt, de nem fizette még ki, és immár szeretné ezt megoldani. Az erre félretett pénze megvan, és keres egy papot, aki ezt a feladatot tudná vállalni. Ebben kérte az öccse segítségét. Azaz a története arról szól, hogy ő vásárolt egy órát, de az óra tulajdonosának nem a pénz kellett, hanem azt kérte, hogy a vásárló intenciókat vásároljon az árából. 1500 leje van félretéve erre a célra, de, mint írja, „nehéz paphoz jutni, aki 15 szentmisét elmondana”.

A valuták és ezek beváltási értéke örök problémát jelentett a Mihály számára, ugyanis nagyon nehezen tudta elfogadni a különböző árfolyamok azonos időben való létezését. Sokszor említi a valuta valós értékét, és ez alatt mindig azt az összeget érti, amely a nagyobb beváltási árfolyamon keletkezett volna. Amikor a hivatalos árfolyam, amelyen kénytelen volt beváltani a valutát, sokkal kisebb volt, mint a feketepiaci árfolyam, azon sajnálkozott, hogy a valós vásárlási értéket elcsalják.

1978 februárjában felháborodott levelet írt Mihály a Szatmár megyei Turisztikai Hivatalhoz (OJT), amelyben azt kifogásolta, hogy nem használhat fel 200 dollárt, miközben a saját nevében van 1800 dollár, és az ő közbenjárására kapott az állam 31.000 nyugatnémet márkát, és még kapni fog 10.000 márkát. A levél végén azt írta, hogy ha nem teszik lehetővé a 200 dollár felhasználását, meg fogja kérni a nyugatnémet felet, hogy jöjjön el személyesen, és vigye vissza a pénzét.

Azt nem tudjuk meg, hogy honnan volt neki személyesen 1800 dollár a számláján, amelyből fel akart használni 200-at. Nem mondja ki a szövegben azt sem, hogy a 31 ezer nyugatnémet márka hogyan került a román államhoz, és azt sem, hogy egyáltalán ki a tulajdonosa. Ám eléggé nyilvánvaló az, hogy a nyugatnémet tulajdonos csak letétbe helyezte az összeget, és nem a román államnak adta, ahogy ő – hibásan – fogalmaz. A letétbe helyezett összeg azonban nem lehetett túl jövedelmező sem az államnak, sem a pénz tulajdonosának, így semmiképp nem lehetne saját érdekéért emlegetni az összeg megszerzését. Különösen érdekes az a rész, amely szerint az ő közbenjárására



kapta az állam ezeket az összegeket, mert ha az állam úgymond megkapta volna, akkor a németországi tulajdonos nem vehetné vissza. Ha pedig nem az államé, mint ahogy sejteni lehet, akkor az ő fogalmazása és szemlélete hibás.

Az összeg, amit itt emleget, a kontextus ismerete révén egyébként azonosítható. Mivel ez 1978-ban történt, amikor ő templomfelújítási munkálatokat irányított, sejthetjük, hogy külföldi, németországi támogatók által a felújításra küldött pénzről volt szó. Tehát mégiscsak a német fél tulajdona volt a pénz, és nem az államé, ahogyan az OJT-nek írt felháborodott levelében állította. A korszakot ismerve nagyon naiv volt a fenyegetése – ráadásul egy megyei turisztikai hivatalt fenyegetett a valuta visszavitelével.

Az is fontos információ, hogy 1800 dollár van a saját nevében letétben. Nem tudjuk meg, hogy az 1800 dollár hogyan került az ő nevére, és sajnos azt sem, hogy mire akarta felhasználni a 200 dollárt (a Turisztikai Hivatalon keresztül).

A 31 ezer márká akkora összeg volt, hogy ennek megérkezése az országba, beváltása, majd felhasználása csakis hivatalos úton történhetett, állami számlákon és árfolyamon. 1986. szeptember 8-án keltezett levélből megismerünk egy helyzetet, amelyből kiderül, hogy hogyan próbálták meg mégis más, hasonló esetekben elkerülni a hivatalos útvonalat. Innen kiderül, hogy épp egy erdélyi templom felújítására gyűjtöttek pénzt, és azt remélték, hogy külföldi támogatót is találnak. Ugyanabban az időben egy hazai személy, egy gondnok megkapta az engedélyt az államtól arra, hogy kitelepedjen külföldre. Ilyen esetekben a kitelepedők eladták a hazai ingatlanukat, és az ellenértéküket szerették volna magukkal vinni, ám hivatalos úton ennek akadályai lehettek, hiszen az állam ellenőrizte és korlátozta ezt. Ehhez kívánt segítséget nyújtani a Mihály terve: az volt az elképzelése, hogy a gondnok a román pénzt odaadja a plébánosnak, és külföldön megkapja a valutában a megfelelőjét attól, aki a templom felújítására akarta az országba küldeni a támogatást. A levél érdekessége, hogy Mihály Königssteinben írja. Tehát valószínűleg ő volt a tranzakció kitalálója és

megszervezője. Nem tudjuk meg, hogy végül sikerült-e megvalósítania az elképzelését. Az ötletet azonban nyilván az adta, hogy így elképzelhető lett volna a hivatalos árfolyamon történő beváltás, amelyet ő veszteséggként értékelt.

A nyolcvanas években Mihály sikeresen igényelt útlevelet és vízumot, és többször el tudott utazni Németországba helyettesítő lelkipásztornak egy-egy nyári időszakban, amíg egy ottani pap kollegája szabadságát töltötte. 1986-ban készített egy dátum nélküli feljegyzést, levélvázlatot, amelyet a németországi Caritas szervezetnek akart elküldeni. 1986. szeptember 8-án egy dátummal ellátott levelet is írt ugyanebben a témában. Arról kívánja ezekben meggyőzni a Caritast, hogy ne küldjön többet pénz formájában segélyeket a hazai katolikus egyháznak, hanem helyette ajándékokat adjanak. Az ajándékokat az elképzelése szerint célzottan adnák, és azt javasolja, hogy az egyházmegye állapítsa meg, hogy hol mire van szükség.

Javaslatát meg is indokolja. Az első érve az, hogy a hivatalosan küldött valutát hivatalos árfolyamon kell beváltani. Az akkori törvények szerint a valutát kizárólag az egyetlen állami bank hivatalos árfolyamán lehetett beváltani. Ez az, ami zavarta őt. Tudta ugyanis, hogy a feketepiacon ugyanazért a német márkáért sokkal több lejt kaptak volna, elmondása szerint a hivatalos beváltási árfolyam többszörösét is adták a feketepiacon: „az átváltási ár pedig alig ötöde a vásárlási értéknek. Az egyik 5, a másik 20-25!” A feketepiaci árfolyamot nevezi itt „vásárlási érték”-nek. A valutabeváltásokról szóló részt olvasva úgy tűnik, hogy a valutaárfolyamot egyfajta becsapásnak tartotta, mivel a hivatalos árfolyam és a feketepiaci árfolyam nagy mértékben eltértek egymástól, és az állam a saját árfolyamán kényszerítette beváltani a bankon keresztül érkezett összegeket.

Másik érve az volt, hogy amennyiben az így érkezett összeget szolgáltatások kifizetésére használják fel, a szolgáltató túl sokat tesz zsebre az összegből, legalábbis ő így vélekedett. Említi a kaplonyi templom felújítását, amely esetben tudomása szerint a felújítás 800 ezer lejbe került. Azt írja, hogy a vállalkozó ennek az összegnek a feléből kifizette

a munkásokat, az államnak járó adót, megvette az anyagot, és a másik fele volt az ő jövedelme, azaz ennyit keresett negyven nap alatt. Nem tudjuk, hogy honnan voltak ezek az információi, de kétséges azok pontossága. Azt sem tudjuk, hogy valóban csak 40 napig tartott-e a felújítás. Az viszont tény, hogy adó került az állami kasszába a hivatalos munkálatok nyomán, és ő ezt is veszteségnek tartotta.

A másik példája, amit a Caritasnak írt levélben megemlít, ugyancsak az építkezés témájához kapcsolódik: a szatmárnémeti templom felújításának esete, amelyet első kézből ismert, hiszen az első két évben ő volt az építkezés vezetője. Azt azonban a leírásban elhallgatja, hogy ő vezette a munkálatokat, az építkezés irányítójáról harmadik személyben beszél. A feljegyzésben azt írja, hogy az építkezés irányítója engedélyt kapott arra, hogy nem hivatalos munkásokkal dolgozzon: „a lekipásztor engedélyt kapott a megyei és városi hatóságoktól, hogy a Caritastól kapott segéllyel, vállalatok és magánvállalkozók kikapcsolásával megépítse a szóban forgó templomot”. Ezt írja a feljegyzésben. A levélben már másképp fogalmaz, itt azt írja, hogy a hatóságok bátorították őt arra, hogy ezt az eljárást válassza: „az építkezés a hatóságok bátorítására nem hivatalos vállalkozók útján történt.” Egyik változatban tehát azt írja, hogy a hatóságok engedélyével járt így el, a másik változatban már sokkal árnyaltabban fogalmaz, itt bátorították őt erre a hatóságok.

Tudjuk, hogy éppen azért váltották le őt még a munkálatok befejezése előtt, mert az építkezés költségeit nem hivatalos úton fizette ki, és nem tudott a költségekkel elszámolni. Az akkori feljegyzései szerint ő ezt nem tartotta hibának. Döntését azzal indokolta, hogy így olcsóbb volt a munka, hiszen nem kellett adót fizetni. 1986-ban azonban már nem vállalja a felelősséget a döntésért. Azt írta, hogy bátorították arra, hogy így járjon el, sőt, hogy engedélyt kapott a megyei és városi hatóságoktól arra, hogy nem hivatalos módon alkalmazzon munkaeőt. Ám az engedélyről kiderül, hogy az nem írásbeli, hanem egy szóbeli kijelentés volt, és aki őt erre biztatta, az már régen elhunyt. Nyilván az akkori városi vagy megyei hatóságok a szocialista állami rendszerben ilyen

engedélyt nem is adhattak volna ki. Végezetül mindkét leírt példa, a kaplonyi és a szatmári templomfelújítás is szerinte azt bizonyította, hogy a Caritas egyet tehet: szüntesse be az átutalásokat.

A fenti levelekben leírt esetek nyomán kialakult következtetései nem csak a meglehetősen szűk látókörű és szerény pénzügyi műveltségére mutatnak rá, de arra is, hogy pénzügyi oktatás és megfelelő szakemberek hiányában olyanok kellett döntéseket hozzanak, akik nem voltak erre megfelelően felkészülve, és nem volt világos számukra az, hogy egyes döntéseiknek milyen következményei lesznek.

1989 után számos levélben panaszkodik arra, hogy elszabadultak az árak, nagy az infláció. Melániának is azt írta, hogy azért nem tudja őt meglátogatni, mert egy vonatjegy ára most annyi, mint előző években egy ház ára. Még 1997-ben is visszatérő témája a drágulás. Egy datálatlan levelében a szüret kapcsán elmondja azt, hogy a bor ára nagyon nagy, és ezért jobb, ha az ember saját maga készíti, minthogy megvásárolja. A bor megfizethetetlen, mondja, hiszen minden úgy megdrágult, majd hozzáteszi: „Gondolom, nehezen lehet megélhetési költségeit fedezni.” Ám miközben azt mondja, hogy nehéz a megélhetés, arra céloz, hogy ő ezt nem tapasztalja meg, mert a rendszerváltás kezdetétől egy olyan intézményben él, ahol megvan a lakása, étkezése, és az árak emelkedése, az infláció nem érintette annyira, mint a lakosság többi részét. Ezért tehetta meg azt, hogy továbbra is jelentős összegekkel támogatta a családját.

A szövegekben elmondott történetek mindenikében a pénzt úgy adták kölcsön, hogy arról megállapodást, feljegyzést, átvételi elismervényt nem készítettek. És ez nem csak családtagok között volt így, ahol azt hinnénk, hogy a bizalom maximális volt, ezért nem is volt szükség erre, hanem a családon kívüli környezetben is így működött ez. A rendszert a bizalom tartotta életben: a pénzt írásos megállapodás nélkül adják át, és szóban állapodnak meg a visszafizetés időpontjáról is. Amint valaki nem tartja be ezeket a szabályokat, felborulni látszik a rendszer, és a megelőlegezett bizalom meginog.

A pénz kölcsönadása a Mihály leveleiben állandóan jelen van. 1958. október 19-én írt nővérének, hogy nem küld most pénzt neki, mert szétszórta kölcsönbe a pénzét, vagyis ekkor az összes rendelkezésre álló pénzösszeget kölcsön adta.

A kintlevőség behajtása azonban néha akadályokba ütközött. Azt is nehezményezték, ha a megállapodásukkal ellentétben a teljes összeget nem egyszerre kapták meg, hanem csak apránként, illetve az is megtörtént, hogy az adós egyáltalán nem akarta visszaadni a kölcsönkapott pénzt.

1981-ben a helyi brigádosnak írt szabályos levélben kérte, hogy adja meg neki a tartozását. A brigádos ugyanis egyszer kölcsön vett tőle két könyvet, és ez alkalommal kért 50 lejt is kölcsön. Neki csak 100 lejese volt, ezért ennyit adott. Most azt kérte, hogy szíveskedjen megadni a tartozását, és jó tanácsként hozzáteszi, hogy jó lenne, ha az alkoholt ki tudná kapcsolni az életéből. Az aláírásában szerepelteti a címeit: okleveles tanár, lelkipásztor. Még a lelkipásztort néha szokta használni, de abból, hogy az okleveles tanári címet is használja, csak arra lehet gondolni, hogy abban bízott, hogy ez biztosítja számára a megfelelő tekintélyt, és így meggyőzi az adósát.

1988 októberében a helyi kollektív társulás elnökének írt levelet Mihály abban a reményben, hogy az segíteni fog neki egy kintlevősége behajtásában. Elmondása szerint nyolc éve adott kölcsön 2000 lejt egy falubeli asszonynak. A családi nevén emlegeti őt, és azt írja, a keresztnevét nem is ismeri. Ez azért fontos információ, mert ebből látni, hogy nem lehetett túl közeli viszonyban az illetővel, ha még a keresztnevét sem tudta megmondani. Pár hétre kérték a pénzt, lakodalomra készültek, és azt ígérték, hogy visszaadják, amint az egyik családtag, aki akkor a faluban tanított, fizetést kap. A levélben elmagyarázza azt is, hogy egy rokonsági kapcsolat miatt adta a kölcsönt: „Azt is tudtam, hogy S. G., a direktor a családnak közeli rokona: adtam kölcsön kétezzer lejt.” A megjegyzés rámutat arra, hogy elsősorban annak szoktak kölcsönt adni, aki megbízható, és ezt a kapcsolati hálóban elfoglalt helye alapján állapították meg. Őket, akik kérték tőle a kölcsönt,

ugyan nem ismerte, de a közös ismerősük alapján úgy vélte, hogy megbízhat bennük. Azonban az asszony nem adta vissza a teljes összeget. Eddig kétszáz lejenként kapta vissza tőle a kölcsön nagyobb részét, de még mindig tartozik 300 lejjel. És még utána is kiabál az utcán, hogy akkor adja meg a tartozását, ha lesz számára pénze. Ő ezért arra kérte a kollektív gazdaság elnökét, hogy ezt a hátralevő összeget „foglalják le” az onnan kapott járandóságából. A levelet így zárja: „Ha nem lehet lefoglalni, akkor megjegyzem nagy tanúságként, hogy gyöngyieknek kölcsön adni nem szabad.” A kérése nyilván hivatalosan nem volt teljesíthető: valaki fizetéséből akkor is csak az általa engedélyezett részletfizetések okán, vagy bírósági végzés alapján lehetett volna lefoglalni összegeket. És ezt ő is sejtette, ezért tette hozzá a végén az idézett megjegyzést. A kölcsönadás tehát itt is bizalomra épült, és szóbeli megállapodás alapján történt, nem írásos dokumentumok alapján. Az utolsó megjegyzése enyhe fenyegetésnek is tűnhet, ám valószínű azért lehetett némi jelentősége. A település ugyanis nagyon kicsi volt, alig volt 300 fő fölött a falu népessége.<sup>43</sup> Egy ekkora létszámú településen nyilván mindenki ismert mindenkit, és egymás anyagi helyzetét is. És nemcsak ismerték, hanem egymásra utaltságukban számítottak is egymásra.

Írásbeli megállapodást vagy szerződést még a nagyobb értékű vásárlások alkalmával sem írtak, hasonlóan a kölcsönökre érvényes gyakorlathoz. Autókat, sőt, házakat is adtak el, és vásároltak meg, akár kölcsön vett pénzösszegekkel, miközben sem a kölcsönről, sem az adás-vételről nem készítettek iratot.

Autók eladása és át nem íratása az új tulajdonos nevére igen gyakori volt. Azzal indokolták, hogy túl sok az átíratás díja, vagy azzal, hogy előre ki volt fizetve az autó adója, és ha átíratják más tulajdonos nevére, a befizetett adó elveszettnek tekinthető. A nyolcvanas években készített datálatlan feljegyzés szerint következménye volt annak, hogy az autókat csak szóban adták el, és nem íratták át az új tulajdonos

---

<sup>43</sup> 1977-ben 329 fő, ld.: <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=2177> (2019. 02. 08.)

nevére. Ebben a feljegyzésben például arról panaszkodott, hogy ő évekig két autó adóját fizette, pedig csak egy autója volt. Nyilván ez azért történt így, mert a hivatalos átírtatást nem végezték el. Egy másik, nagyjából ugyanebben az időszakban készített, datálatlan feljegyzésből megtudjuk, hogy egy békési lakosnak adta el az autóját, és azért nem írtatták át a vevő nevére az autót, mert a nagykárolyi adóhivatalban az adója ki volt fizetve előre 3 évre. A vevő végül mégis bejelentette az adóhivatalnak, és ezáltal, mint mondja, elveszett az előre befizetett adó. Itt még azon is elgondolkodik, hogy ha visszavásárolná tőle, nem kellene átírtatásokat eszközölni. A két történet eltér egymástól: az egyikben arra panaszkodik, hogy fizetnie kellett két autó után az adót, pedig csak egy autója volt, a másik történet szerint már úgy adta el az autóját, hogy ki volt fizetve előre 3 évre az adója. Valószínűleg ugyanannak a történetnek a különböző megfogalmazásai ezek.

A házak vásárlása alkalmával is megtörtént, hogy nem készítették írásos szerződést, és valaki visszaélt ezzel. Mihály igen nagy összeget fordított a nyolcvanas évek végén házvásárlásra. Amikor ugyanis visszamenőleg több évre megkapta az elmaradt nyugdíját, egyszerre igen nagy pénzösszeghez jutott. Ebből három házat vásárolt a falujában, illetve a közeli községben, amely házakba aztán máshonnan oda telepített családokat költöztetett. Egyik alkalommal azonban nem ő vásárolta meg a házat, hanem csak a pénzt adta oda a költöző családfőnek, aki maga kipótolta ezt az összeget, és így megvásárolta a házat. Erre azért volt szükség, mert a családok csak azután kezdték el árusítani otthon a saját régi házaikat, miután átköltöztek az új helyre. Később azonban, amikor Mihály azt kérte az átköltözött családtól, hogy térítsék vissza a tőle kapott pénzt, a családfő letagadta, hogy tőle kapta a pénzt a házvásárlásra.

1991-ben már nyílt konfliktusban volt ezzel a családdal. Szeptemberben Mihály kérvényt írt a polgármesteri hivatalhoz, amelyekben elmondja, hogy vásárolt egy házat, melyben az adott család lakott. A kérvénynek két megszövegezése van ugyanazon a lapon, és ezekben a számadatok eltérnek. A ház áráról a két iratban különböző összegek

szerepelnek. Az elsőben a ház ára 45 000 lej. Ebből az első szövegből megtudjuk azt is, hogy a családfő fizetett 5000 lejt – nem világos, hogy ezen felül-e. Azzal folytatja, hogy mivel a lej árfolyama romlani kezdett, felszólította az illetőt (nem nevezi meg), hogy költözzön el a házból, mert abba az ő pénze volt befektetve. És hát ezzel a kérvénnyel azért fordul a polgármesteri hivatalhoz, hogy írják a házat az ő nevére. Tehát nemcsak az történt, hogy kölcsön adott egy nagy összeget írásos megállapodás nélkül, hanem a vásárolt házat sem írták át a régi tulajdonos nevére.

A második kérvényben azt írja, hogy a család tartozik neki 22 500 lejjel. Ezen kívül a család még kért tőle kölcsön 20 000 lejt. Ez a két összeg együtt (a 42 500 lej) nem felel meg az első változatban megjelölt áraknak, hiszen ott 45 000 lej szerepel. Azt írja ebben a második kérvényben, hogy van a családnak egy eladó lova, és azt kéri a polgármesteri hivaltól, hogy a ló az árából, a 70 000 lejből vonják le és adják vissza neki az őt megillető összeget. A második változat egy szóval sem említi a családfő által fizetett 5000 lejes összeget, amelyet az első szövegben még említ. És még csak ezután következik a fordulat: a polgármesteri hivaltól várja azt, hogy a család által eladott ló árából neki visszaadják a tartozást. Ez valószínűleg nem volt megoldható, egy polgármesteri hivatalnak akkoriban sem voltak ilyen hatáskörei. A történetből világosan kiderül az, hogy semmilyen iratot nem készítettek sem a ház vásárlásakor, sem a kölcsönadásakor.

A kérésének, ha be is nyújtotta, a polgármesteri hivatal nem tett eleget, mert 1992-ben már perben állt ezzel a családdal. Márciusban Angéla írta neki, hogy a családfő kihallgatása során bevallotta, hogy tőle, Mihálytól kapta a pénzt. Angéla azt javasolta ekkor, hogy cseréljék le az ügyvédjüket, mert véleménye szerint nem az ő érdeküket képviseli, hanem az ellenfelükét.

Látjuk, hogy miközben nem készítenek iratot a pénzügyi tranzakciókról, utólag a hatóságoktól várják el azt, hogy segítségükre legyenek a tartozások behajtásában. A fenti esetben a polgármesteri hivaltól kéri, hogy egy eladott ló árából adják vissza a tőle kölcsönvett



pénzt. A másik esetben, ahogy ez az 1988. október 19-én keltezett leveléből kiderül, a kollektív gazdaság elnökétől kérte Mihály azt, hogy az egyik munkásuk béréből vonják le azt a 300 lejnyi összeget, amivel az még tartozott neki.

1996 végén írt levelében arról számol be, hogy egy otthoni, gyöngyi család újra pénzt kért tőle, de ha tudná a címzett, hogy mennyi pénzt adott már annak a családnak, akkor egyetértene vele abban, hogy most nem áll szándékában teljesíteni a kérésüket. Gyaníthatóan az áttelepített családok egyikére céloz.

Amikor mégis feljegyezte a pénzügyi tranzakciók adatait, inkább saját magának készítette feljegyzés formájában. Ilyen áttekintés az 1989 év végi, amelyben a feljegyzett összegek mellett a 1988–1989 közötti dátumok szerepelnek. Az utolsó, 1989. december 8-i összeg kézzel van bejegyezve, így arra lehet gondolni, hogy 1989 végén fejezte be a feljegyzést. A feljegyzésben a nagyobb összegű bevételeit és kintlévőségeit, valamint kiadásait sorolta fel.

A bevételeinél a következőket sorolja fel: nyugdíja 1987-ben 35 000 lej, 1988-ban 51 900 lej – ezek a visszamenőleg megkapott nyugdíjának összegei. 1989 nyarán B. J.-től kapott 40 000 lejt, R. I.-től is 40 000 lejt. Említi a sorban, hogy tőkéje lett a nagykarolyi CEC-ből és a nyugdíjából, de nem írt összegeket melléjük.

1989. november 30-án kölcsön adott M. Tibor Gyuri bácsinak 20 000 lejt, majd felsorolja a további kintlévőségét: 1300 lej van F. Istvánnál, 1000 lej van D. Bélánál, 570 lej F. Józsefnél, és van még Bukarestben az üzletben 165 doll(ár), C. Józsefnél 1200 DM, és M. Józsefnél 400 (D)M.

A kiadásai a következők: 1988. december 8-án egy csűr került 27 500 lejbe, 1989 januárjában autóra CEC-be fizetett 70 000 lejt, 1988-ban egy házra adott 6100 lejt, 1989. április 21-én ifj. P. GY.-nek 40 000 lejt adott házra, áprilisban Cs.-nek 56 125 lejt, P. GY.-nek 11 500 lejt, R.-nak 1200 lejt, F.-nak 2000 lejt adott. Kézzel írta fel, hogy id. P. Gy.-nek december 8-án 20 000 lejt adott, és kihúzta azt a sort, melyben az szerepelt, hogy P.-nek 300 lejt adott.

Ahol nem tüntette fel, hogy más pénznemről, pl. német márkáról (DM vagy M) vagy dollárról van szó, ott lejben értette az összegeket. A nagy értékű összegek a kiadásoknál házakra adott összegek lehettek ott is, ahol ezt nem jelzi, azaz összesen három házra adott összegeket. Ezen kívül a M. T.-tól Gy. bácsinak kölcsönvett összeg is valószínűleg házra kellett, csak közvetítőn keresztül történt a kölcsönvétel, ezért jegyezte fel. GY. bácsi ugyanis azonos lehet a másik, kiadások oszlopban szereplő P. Gy.-vel, és az 1989. szeptember 12-i feljegyzésében is szereplő P. GY. bácsival. A feljegyzésből úgy tűnik, hogy három házat vásárolt csángó családok számára, és ugyanebben az időszakban még arra is futotta, hogy befizetett egy Dacia gépkocsira.

A gyermeki élményként elmesélt fordulat, a családjuk elszegényedése a levelek alapján 1929 körülre tehető. Már a legkorábbi, negyvenes évekbeli levelekben olvassuk, hogy a nagyobb gyermekek által kinőtt ruhadarabok a kisebbekre maradtak. És ezt nem csak gyermekkorukban alkalmazták, hanem felnőttként is: a felnőtt által levetett nagykabátot átalakítják, és a családban levő kisfiúknak akarnak ruhát készíttetni. Így történt 1940-ben, amikor Mihály új kabátot vásárolt magának, és írta a nővérének, hogy a régit hazaküldi. Angéla úgy gondolta, hogy nem kellene eltenni a kabátot arra az időre, amikor a legkisebb öccsük megnő, mert addig a molyok megeszik, hanem most kellene kabátot készíttetni belőle neki. Azt is javasolja, hogy ha Mihály új reverendát kap, és a régit hazaküldi, akkor abból csináltassanak egy rend ruhát egyik testvérük kisfiának. Hallotta otthon, hogy a gyermeknek nem való új ruha, ezért kéri Mihályt, hogy csak azzal a feltétellel küldje haza, ha a gyereknek készül ruha belőle. A gyerekek új ruhájával kapcsolatos vélekedés nyilván általános lehetett. De azt is érdemes megfigyelni, hogy a nagyobbik, papi pályára lépett testvér új kabátot vásárol, ezért a régit már nem fogja használni. Nem is merül fel az, hogy használatban lehet egyszerre két kabátja vagy két reverendája is. Egy van, és amikor újat kap, a régi jól hasznosul a családban: a nagyobbik fiútestvér levetett kabátjából készítenek kisebb kabátot a testvérének. A levélben említett fiú, akinek rend ruhát készíttetnének,

az egyik testvérük gyermeke volt. A régi reverendából neki tervez tehát rend ruhát készíttetni Mihály nővére.

A nagyobbak levetett ruhadarabjainak újrahaszosítása általános gyakorlat volt. Egy a házuk udvarán 1942-ben készült fényképen a csoport összes tagja közül a gyermek cipője van a legrosszabb állapotban, bár a ruhájáról ez nem mondható el. Meglehet, hogy végül mégiscsak sikerült rend ruhát csináltatni a gyerekeknek, és az volt rajta azon a napon.

Bár a család a negyvenes évekre elszegényedett, a ruhák továbbadása, a lecserélt darabok újrahaszosítása nem elsősorban a szegénységnek a jele, hanem egyben a takarékoságnak is. A hagyományos paraszti gazdálkodás egyik alapelve a takarékoság volt. Mindent, ami fölöslegessé vált valahol, megpróbálták újrahaszosítani máshol. És ez csak fokozottabbá vált akkor, amikor gazdasági nehézségei voltak a családnak.

Mások leveleiből is előbukkannak a szegénységre vonatkozó hivatkozások, és az is, hogy ez miben befolyásolta a gyermekek nevelését. Mihály egyik paptársa például egy főiskolai diák előmenetele felől érdeklődött nála levélben 1963 szeptemberében. Azzal indokolta az érdeklődését, hogy diák családja nagyon szegény, az apa jövedelméből tartják el a 8 gyermeküket, ezért szeretnék volna tudni, hogy melyek a gyermekük esélyei az iskola elvégzésére, érdemes-e a továbbiakban még költeniük a taníttatására. Ennek eldöntéséhez szükségük volt egy tanár visszajelzésére.

Nem volt ritka az, hogy egy-egy család nehezen tudta a taníttatás költségeit előteremteni. Ilyenkor bevett gyakorlat volt a jószívű mecénás felkutatása, aki vállalta, hogy egy vagy két tanuló költségeihez hozzájárul. Mihály maga több diák számára közvetített ilyen támogatásokat. A levelezésből jól követhető, hogy az 1960-as években egy kaplonyi nő rendszeresen küldött pénzt a gyulafehérvári teológiára azzal a céllal, hogy támogassa az ott tanuló diákokat. 1963 áprilisi levelében a hölgy megnyugtatta Mihályt, hogy ő nem beszámolót kér a pénz elköltéséről, hanem csak akarja tudni, hogy biztosan megkapták-e a pénzt, egyébként pedig rájuk bizza, hogy mire fordítják. Egy másik

levelében Mihály megírja neki, hogy sikeresen felvételiztek a fiúk – feltehetően középiskolából papneveldébe. Két fiúról volt szó, akiket valószínűleg már középiskolásként is támogatott az illető hölgy. A támogatási összegeket legtöbbször Angélnak juttatta el, aki tovább adta fivérének. 1964 szeptemberében például egyik levelével 1000 lejt küld Angéla a bátyjának, amely összegről azt írja, hogy a támogató küldte. De azt is tudjuk, hogy abban az időszakban, amikor Mihály tanár volt, maga is mecénásként támogatott egy diákot. 1963 végén azt írta unokahúgának, hogy azért nem tudja őket támogatni, mert két városban várják havonta a támogatását (értette ez alatt Nagykárolyt és Marosvásárhelyt, azaz Angélat és Adélt), és ott a főiskolán is van egy diákja, akit ő támogat.

1989-re aztán ez megváltozott. 1989 decemberében elégedetten írta egy külföldre távozott paptársának azt, hogy ő ilyen gazdag még sosem volt. Részben azért volt ez így, mert megkapta az államtól az elmaradt nyugdíját, amely 80 ezer lejt jelentett – és tudjuk, hogy ebből három házat vásárolt, amelybe az áttelepített csángó családokat költöztette. De ez nem minden: elmondja, hogy egy évvel ezelőtt 900 liter bor volt a pincéjében. A levél írásának pillanatában már csak 500 volt, „de az nagy vagy(o)n”. Hozzáteszi, hogy jó bor literéért 50 (?) lejt is kapni. Azaz ekkor már nem voltak megélhetési gondjai.

Az egymásnak tett kölcsönös szívességek mozgatták ezt a közösséget. Mindenki igyekezett a kért szívességek mértékének megfelelően nyújtani is azonos mértékű szívességeket. Nyilván egy kihagyott helyzet azt eredményezte, hogy megszakadhatott a kötelezettség. Ilyenkor érdemes volt reflektálni a kihagyott alkalomra, felvillantani annak lehetőségét, hogy a kihagyott szívességet az illető a jövőben pótolni fogja. És itt most nem csak a gazdasági kölcsönösségről van szó, hanem a társadalmi kölcsönösségről, a szociális gesztusok kölcsönösségéről is, ha úgy tetszik.

A hatvanas években írt egy válaszlevelet Lászlónak, egyik levelezőtársának, akinek már több mint fél éve nem válaszolt a levelére, és

az abban megfogalmazott kérését sem teljesítette. László levele az előző év őszén érkezett, és ő júniusban ír neki választ. Most meghívja Lászlót és a feleségét a június végi László-ünnepre – azaz a Szent László napra. Nyilván jól tudta, hogy van egy kihagyott láncszem, ami a szívességeket illeti. Nem kérhet többet szívességet, hiszen nem tette meg azt a szívességet, amire őt kérték. Úgy tűnik, hogy László azt kérte tőle, hogy egyházi vonalon kérjen valamit számára a külföldi kapcsolataitól. Ezt ő nem tette meg, és így magyarázza: „Az a helyzet, hogy én még nem kértem semmit. Nekem a Kedves Nővér révén érkeztek holmik. Ha most kérek, megkérdik előbb Szatmáron, hogy ki vagyok. Ezt én nem szívesen veszem. Inkább alkalomra várok.” A hiányzó szívességet azonban most azzal próbálja pótolni, hogy meghívja a címzettet feleségével együtt búcsúba és vendégségbe. Először is a fogalmazással akarja meggyőzni őt, azt írja neki, hogy „nagyon melegen” hívja. Ezt követően elképzei, hogy László mivel is utasíthatná vissza a meghívását. Esetleg azzal, hogy nincs idejük, dolgoznak. Ezért aztán azt bizonygatja hosszan, hogy biztosan el tudnak menni, biztosan fel tudnak szabadítani pár napot, amit hiányozhatnak a munkahelyeikről. Egy olyan embernek az elképzelése ez, aki még sosem dolgozott állami munkahelyen – ő ugyanis akár egy hétre is eltávozhatott, amennyiben valamelyik kollegája helyettesítette (egy másik szívesség-lánc keretében). Ám abban az időben az állami munkahelyeken a szombat is munkanap volt, ezért nyilván nehezebb volt szabaddá tenni két napot, majd ezeket bepótolni. És ezt sem bármely munkakör esetében lehetett megoldani. Tehát nagyban függött az adott munkahelyektől az, hogy két személy úgy kapjon 2 szabadnapot, ráadásul egyszerre, hogy majd bepótolják. A levél végén úgy érezhette, hogy nem volt elég meggyőző, ezért újabb érveket sorakoztatott fel: jó népe van, szeretné, ha látnák a címzettek az ünnepeket, a boruk is jó, és a társaság is jó lesz, mondja.

A kölcsönösség a látogatásokra is vonatkozott. Ha ő meglátogattott valakit és az nem viszonzta elvárható határidőn belül, akkor azt ő úgy tekintette, hogy az illető nem kíván vele szorosabb kapcsolatot

fenntartani. 1974 márciusában arról panaszkodott egyik közelebbi barátjának, hogy meglátogatott valakit, aki nem viszonzta a látogatását, ezért oda többé soha nem megy.

## ***Életmód***

A hatvanas években jelenik meg a levelekben az egyes háztartási gépek, berendezések vagy más készülékek említése, mint a varrógép, a magnó, a rádió, a mosógép, bicikli, telefon. Ez utóbbi a következő évtizedben válik egyre elterjedtebbé, ami magyarázza a levelekben való gyakoribb említését is.

A varrógép akkoriban egy családban igencsak hasznosnak bizonyuló eszköz volt. Új ruhadarabok elkészítését vagy régiék megjavítását egyaránt szolgálta. A hatvanas években, pontosabban 1960. január 3-án írta Angéla, hogy Adél szeretne egy varrógépet vásárolni. Bár ő, Angéla megjavíthatónak tartotta a mama régi varrógépét, „mert az egy komoly Singer”, mégis úgy gondolta, hogy nem kell elrontani az Adél kedvét, hagyni kell, hogy vásároljon magának egy új varrógépet. A levelekből jól látszik, hogy a gépet nemcsak saját céljaira használta, hanem család rendszeresen fordult Adélhoz a javítandó vagy megvarrandó ruháival, és közöttük Mihály az élen járt.

Mihálynak már a negyvenes évektől volt biciklije. 1950-ben is biciklivel indult el, hogy a tiltás ellenére, ám az egyházmegyei vezetés kérésére meglátogassa a kényszerlakhelyen tartózkodó Scheffler János püspököt. Innen biciklivel indult haza, amikor a Securitate letartóztatja. Egy kézzel írt feljegyzést is megőrzött az iratai között, amely szövege a következő: „Bicicleta nr. 3835 Satu Mare marca Ideal seria 42315 a fost depusa la Securitatea din Sibiu la data de 8 august 1950.” Nincs aláírás a lapon, nem tudni, ki írta.

1992-ben arról mesél egy levelében, hogy az ötvenes évek végén egy tanítványával járták az országot biciklivel, azaz kirándultak. A bicikli számára a kimozdulás, a környék megismerésének eszköze volt.

Amikor Besztercén indultak tovább egy meglátogatott ismerőstől, a háziasszony könnyezni kezdett. Azért könnyezett, mert ő nem mehet világot látni a fájós lábával, és arra gondolt, hogy milyen jó a vendégeknek, akik felülnek a biciklire és mennek.

1963 őszén Angéla biciklit vásárolt magának. November végén elesett vele, két helyen eltört a lába. Decemberben megműtötték, majd otthon még hónapokig ágyban feküdt. Itt kapott szerepet egy másik technikai eszköz, a magnó: Mihály ugyanis igyekezett kitalálni, hogy nővére mivel töltse el ezt az időt, amit ágyban kellett maradnia. 1963 karácsonya előtt öccsének írt levelében említi Mihály, hogy haza akarja küldeni a magnót. Azt is írja, hogy küld szalagokat is, klasszikus zenét, Händel életét, Eger ostromát és a fényi primiciát is. Kéri, hogy öccse ne törölje le ezeket, és tanítsa meg Angélát a magnó használatára, mert neki most szüksége van arra, hogy lekösse valamivel a figyelmét, és „hasznosan szórakozzék”. Elküldte tehát neki a magnóját és szalagokat is, hogy azzal szórakozzon. Tudjuk, hogy Angéla valóban használta a magnót, hallgatta, sőt, felvételeket is készített vele.

Mihály idős korában is biciklizett. Egyszer említi, hogy amikor vonattal megérkezett Károlyba, kölcsön vette az öccse biciklijét, hogy kimenjen a szülőfalujába. Ez 1993-ban történt, amikor Mihály már 77 éves volt.

1964 első hónapjaiban a rádió lett a levelek egyik fő témája. 1964. január 4-én Mihály öccse, János írja levele utóiratában, hogy nem vett rádiót, az üzletben azt mondták, hogy nem igen lehet kapni Orion márkát. Ekkor kezdődik a rádióvásárlás féléves története.

1964. január 15-én Mihály nővérének, Angélának írja, hogy azt ígérte Jánosnak, vesz neki egy rádiót. Azt üzeni Jánosnak, hogy vegye meg a rádiót, és ő majd adja az árát. Úgy 1500 lej körüli összegre gondolt. Érdekes, hogy ezt nem egyenesen öccsének írja, hanem Angélának, és kéri őt, hogy továbbbítsa az üzenetét.

Angéla január 26-án számol be arról, hogy János megvette az Orion márkájú rádiót, 1550 lej volt. Viszont azt az összeget, amelyet

másvalakitől vártak, és amelyet Mihályhoz kellett volna eljuttatniuk, nem kapták még meg, ezért nem tudnak úgy eljárni, ahogy Mihály korábban ajánlotta – azaz, hogy használják fel a rádió vásárlására azt a pénzt, amit neki kellett volna továbbítaniuk. Angéla arra kéri, hogy küldjön el egyelőre 1000 lejt, és ha a várt összeget ők egy hónap múlva sem kapják meg, akkor szólni fog.

1964. március 15-én lesz újra téma a rádió. Mihály írt ezen a napon levelet János öccsének. Azzal kezdte, hogy „a baj megszületett”, majd mintegy magyarázatképpen hozzát teszi, hogy vásárolt egy Orion rádiót. Kusza mondatokkal folytatja: „Csakhogy a gondom az, hogy megkérlek Téged: lépj összeköttetésbe a Te gépeddel, illetve az eladókkal. Azok tudják, hogy a Te géped új. Eladják újként. Ráajánlasz nekik egy százast. Azért lebonyolítják a vásárt. Tőled kapok 1400 L-t. És helyette megkapod az én Terta gépemet.” Ezt követően magyarázza meg öccsének, hogy miért kéri tőle ezt: „Ez olyan tökéletes a magánfelvételekhez, hogy egyelőre ne vedd rossz néven, hogy önző vagyok.” A levél következő részében a saját Terta rádiókészülékét dicséri hosszasan: az ő régi rádiója nagyon-nagyon jó, nem csapja be öccsét vele. Érvelésként még rámutat az öccse által újonnan vett rádió hibájára: „A tiednek ott lesz mindig az a baja, ahol most már megmutatkozott.” Kéri, hogy írjon neki azonnal választ, és küldeni fogja az ő régi rádióját a nagyhétre hazatérő fiúkkal.

A rádiókészüléket a levélben gépként említi, ami a mai szóhasználatban szokatlan lenne, de itt még a készülék elterjedésének kezdeti időszakában vagyunk, és ezért ez a szóhasználat alakulásának is az időszaka.

Maga a rádió története kissé bonyolultnak tűnik a leírásából. Mint láttuk, a történet pár hónappal korábban kezdődött, amikor felajánlotta öccsének, hogy vásárol neki egy rádiót 1500 lej értékben. Öccsére bízta a kiválasztását. Öccse írta is január elején küldött levelében, hogy nem lehet kapni a boltban Orion márkájú rádiót, majd Angéla írta január végén, hogy János megvásárolta a rádiót 1550 lejért, és hogy meg volt vele elégedve. Ám úgy tűnik, hogy mégsem működött



rendesen a rádió, legalábbis ebben a levélben utal a készülék hibájára. Nos, Mihály itt azt javasolja, hogy János vigye vissza a készülékét az üzletbe, és kérje meg az árusítókat, hogy vegyék vissza, illetve adják el valaki másnak, mint új készüléket, de 100 lejjel olcsóbban. Ezt követően küldje neki vissza a 100 lejjel így megrövidített értékét, az 1400 lejt. Ő ugyanis vásárolt egy második Orion rádiót. Ezt eredetileg valószínűleg az öccsének szánta, de annyira megtetszett neki, hogy megtartotta magának, és az öccsének a saját régi rádióját ajánlotta fel.

A történet tehát a következő: Mihály elhatározta, hogy vásárol az öccsének egy rádiót. Ez után biztatta az öccsét, hogy vegye meg egy másra szánt összegből, majd tőle megkapja rá az árát. Még a márkát is ő javasolta. Az öccse megvette a készüléket, Mihály a rendelkezésére bocsátotta az árát – pontosabban megengedte nekik, hogy használják a náluk átmenetileg letétben levő pénzét. Ez után Mihály is vásárolt egy második, ugyancsak Orion márkájú rádiót. Itt nem részletezi még azt, hogy ő miért vásárolt egy második rádiót. Arra gondolt, hogy az öccse eladja a sajátját, átveszi tőle az ő régi készülékét, és ő, Mihály marad az új rádióval.

Eddig két problémás mozzanat is van a történetben: az első az az elvárás a Mihály részéről, hogy a bolt alkalmazottai az öccse által megvásárolt és másfél hónapig használt rádiót eladják, mint újat. Ez kellemetlen helyzetbe hozta az öccsét, akinek alkudoznia kellett a bolti eladókkal arról, hogy vegyék vissza az általa használt rádiót, és adják el, mint újat. A második az az elvárás, hogy öccse elégedjen meg az ő régi, nem Orion márkájú rádiójával, míg ő megtartja az új rádiót. Ez azért kellemetlen, mert nem az öccse, hanem ő maga kezdeményezte azt, hogy öccsének rádiót vásárol, és ebben benne volt az is, hogy az új készülék lesz. Ez az eljárás tehát kiábrándító lehetett az öccse számára. Mindkét problémás mozzanat az ő elvárásairól szól, és mindenik alapja az, hogy a történet kimenetelét az ő időközben megváltozott érdekének megfelelően alakítsa. Így aztán nem találja problémásnak azt, hogy olyasmit vár el másoktól, amit azok csak nehezen tudnának megvalósítani: nem gondol arra, hogy egy másfél hónapja megvásárolt,

és azóta használatban levő készüléket nem lenne korrekt úgy adni el újra, mint újat. Egyetlen járható út a hibás termék visszaváltása vagy kicserélése lett volna, de láthatjuk, hogy Mihály nem ezt a megoldást javasolta. Persze kérdés, hogy mi volt a készülék hibája, hiszen az első időszakban János elégedett volt a készülék működésével, ezt benne van a levelekben. Mihály nem találta problémásnak azt sem, hogy miután ő maga állt elő azzal az ígéretével, hogy új rádiót ajándékozik az öccsének, visszalépve korábbi ajánlatától most arra kéri őt, hogy élégedjen meg egy régivel.

Végezetül nézzük meg azt, hogy hogyan közöl információkat, hogyan fejezi ki magát. Érdemes újra idézni ezt a rövid részt: „Csak-hogy a gondom az, hogy megkérlek Téged: lépj összeköttetésbe a Te gépeddel, illetve az eladókkal. Azok tudják, hogy a Te géped új. Eladják újként. Ráajánlasz nekik egy százast. Azért lebonyolítják a vásárt. Tőled kapok 1400 L-t. És helyette megkapod az én Terta gépemet.” Előbb elmondja, hogy megtörtént a baj, és elkezdti azt a mondatot, amelyben ezt részletezné („a gondom az, hogy...”), de itt nem azt mondja el, hogy mi a gondja, hanem a kifejtés helyett máris a megoldással folytatja a mondatot („lépj összeköttetésbe a te gépeddel, illetve az eladókkal”), és ettől szinte érthetlenné válik a szöveg. És közben ő maga nem veszi észre, hogy mennyire zavaros a mondanivalója. Kapkodva írt, az biztos.

János dátum nélküli válaszelevelében megerősíti azt, hogy nem lehetséges a már használatban levő rádiót visszaadni az üzletbe és ott eladni, mint újat. Azt írja, „más portékát, mint amit fakturával el tudnak adni nem tarthatnak”, és már nem tudják „a márkát és a számot” még egyszer eladni, mint újat. Ebből megértjük, hogy János valóban elment az adott üzletbe, és felajánlotta nekik a bátyja által javasolt megoldást. Az üzletben azonban ezt elutasították. Abból, hogy a Mihály ezt javasolta neki, kiderül, hogy mennyire nem ismerte a korabeli, állami irányítás alatt álló kereskedelmet. És az is kiderül a javaslatából, hogy mennyire nem érzékelte, hogy az ígéretéhez képest mennyire mást kér az öccsétől: hogy fogadjon el egy régi rádiót, miután egy újat ígért neki.

Végül mégiscsak feldereng egy megoldás: János azt írja, hogy esetleg Imre megvenné a Mihály készülékét. Ő, János ugyanis ragaszkodik a sajátjához. Ezek szerint nem volt akkora hibája, hogy amiatt túl szeretett volna adni rajta. János levelének dátuma bizonytalan, de valószínűleg nagyjából egyidőben írhattak egymásnak, mert testvérbátyja március 24-én egy olyan levelet ír Jánosnak, amelyben újra a rádió a téma, és ekkor láthatóan nem ismeri a János levelét arról, hogy Imre megvenné a Mihály által vásárolt Orion rádiót. Az itt leírtak alapján Mihály továbbra is tartja magát a saját forgatókönyvéhez: azt írja, hogy küldi Jánosnak a saját régi rádióját. Részletesen leírja a rádió működését, felhívja a figyelmét arra, hogy a kereső gombja egy pozícióban működik csak, és végül tanácsokat ad azzal kapcsolatban, hogy a János tulajdonában levő Orion rádiót hogyan adja el, hogyan hagyja a boltosoknál, hogy ők „kínálják” eladásra. Valahogy úgy képzei ezt el, mint piacon: a szomszéd árus portékáját is kínálhatja adott pillanatban egy piaci árus.

Ezt követően ugyancsak datálatlanul ír levelet a nővérenek is. Neki is elmondja, hogy elküldte Jánosnak a saját régi rádióját, és kéri a nővérét, hogy biztassa ő is Jánost arra, hogy adja el az ő új Orion készülékét. Nővérenek bevallja azt is, hogy megtetszett neki az Orion rádió. Ez lenne a magyarázat arra, hogy ő is vett egy készüléket.

Angéla április 5-i válaszlevelében írta, hogy János még nem adta el a saját rádióját, de nincs is ideje foglalkozni ezzel, mert a lakásukat újítják fel és cserélik el. Ebből következik, hogy Imre mégsem vette meg, ahogy korábban felmerült mint lehetőség.

Valamikor 1964. április elején írja Mihály a nővérenek, hogy üzeni Jánosnak: ha még nem adta el a rádiót, most már ne adja el, mert szeretné megtartani saját maga számára, mint tartalék rádiót, és az árát majd pótolja magának valahogy.

Ám itt nincs még vége a történetnek. Április 14-én Mihály újra ír Angélának a rádióról. Elmondja, hogy az ő rádiójának az ára ezer lej, nem kevesebb, bár többet is megérne. Marcsáéknak így adhatja. Ha az öccse nem tudja eladni, akkor majd ő eladja ott. Itt újra visszatért ahhoz

a korábbi tervéhez, hogy eladja a rádiót, csak most már nem a János Orionját akarja eladni, hanem a saját régi készülékét, amelyet elküldött Jánosnak. Ekkor, április 14-én is Angélat kérte arra, hogy Jánosnak adja át a neki szánt levelet. Bár már január óta intenzíven leveleznek a rádióról, még mindig nem ismeri vagy nem használja az öccse postacímét.

Úgy tűnik, hogy a technikai újítások közül nemcsak a rádió csigázza ebben az időszakban a családi érdeklődést. 1964. március 15-én reflektált Tyukodi Mihály arra a hírre, miszerint az öccsék készülnek vásárolni egy mosógépet. Azt írta nekik válaszlevelében, hogy bár nem akarja lebeszélni őket erről, de az a véleménye, hogy sok baj van a mosógépekkel, ezért úgy gondolja, hogy csak öreg, tehetetlen személyeknek érdemes mosógépet vásárolni, és ez esetben is csakis jó minőségűt. Felsorolta a kifogásait is: a ruhákat a géppel mosás esetén is előre be kell szappanozni, áztatni, a gép nagyon tépi a ruhát, sok vesződés van vele, „sok defekt szokott vele lenni”, és néha ráz is – ez az áramütés veszélyeire vonatkozik. Majd hozzátette: „Majd idővel. Most még ne.” Azzal zárta ezt a részt, hogy ő maga annakidején élvezettel mosott, mondja, csak szappan kell hozzá, és kis türelem.

A mosógéppel kapcsolatos álláspontja roppant érdekes. Határozottan a technika bevezetése ellen érvel, még akkor is, ha azzal kezdi a bekezdést, hogy nem akarja őket lebeszélni róla. Az érvelés során igyekszik rámutatni arra, hogy a mosógép tulajdonképpen nem elég hasznos, nem ment fel eléggé a munka alól, hiszen a használónak így is marad munkája, mert be kell szappanoznia a ruhákat. A meghibásodás, vagy az elektromos áram helytelen használata eredményezhet áramütést, ám ő ezt általánosítja: ennek a veszélyét úgy emlegeti, mint egy ellenérvet, és nem az akcidentális meghibásodásnak vagy nem megfelelő használatnak tulajdonítja. Mindezekről úgy beszél, mint aki használt már mosógépet, pedig valószínűleg csak mások elmondása alapján ismerte.

Azt kiemeli ebben a szövegében, hogy valamennyi ideig ő maga is mosta a saját ruháit, és nem használt mosógépet. Feltehetően ez egy

rövidebb időszak volt, és nem végezte huzamosan, évekig. A levél írásakor Gyulafehérváron élt, ahol nem neki kellett mosnia magára. De korábban sem ő mosta a saját ruháit, amikor plébánián dolgozott: Szinfaluban a nővére volt a házvezetője, itt tehát ez meg volt oldva. Nem tudjuk, hogy hol mosta maga a saját ruháit, de azt ő is kiemeli, hogy ez időszakos volt. És hát neki csak a saját ruhaneműjét kellett mosnia, nem egy egész család ruhaneműjét – tudjuk, hogy öccsének ekkor már három fiúgyermeke volt. Ezek a körülmények miatt az ő korábbi időszakos helyzete nem is hasonlítható össze az öccse családjának a helyzetével. Ráadásul az ellenérvek felsorakoztatása után kiderül az is, hogy nem is annyira a hasznossága körüli fenntartásai okán nem akarja, hogy megvegyék a mosógépet, hanem végső soron az időzítést kifogásolja. Hiszen láttuk, hogy a legvégén azt javasolja nekik, hogy majd később vásárolják meg, ne most.

Tehát annak ellenére, hogy ezeket az ellenérveket sorolja fel, mégsem a mosógép hasznosságával vagy a gép veszélyességével van gondja tulajdonképpen, hanem a vásárlás időzítésével. És ebben látni lehet azt, hogy óvatosan ugyan, de mégiscsak bele szeretne szólni az öccse családjának pénzügyeibe. Mintha a nagyobb fiútestvér tekintélyével próbálná inteni a kisebbet, utat mutatni neki, meghatározni, hogy mi helyes és mi nem. A rádió ellen nem volt kifogása, sőt, ő maga is rajongója volt, mint ahogyan a magnónak is, ám a mosógép vásárlását ellenzi, és a saját példáját ajánlja a háromgyerekes család figyelmébe.

A varrógép, a rádió, a magnó, a mosógép tehát mind olyan felszerelésnek, eszköznek számított, amely beszerzése a nagycsalád érdeklődésére tartott számot. Tudtak arról, hogy melyik testvérük mit készül vásárolni, és kifejtették ezzel kapcsolatban a véleményüket.

A harmónium története 1989-ben erősödik fel. Korábban a családban néha felbukkant egy-egy levélben a harmónium ügye. 1964-ben Adél kérte, hogy vihesse Marosvásárhelyre a Mihály tulajdonában levő, de egyébként mások által használt harmóniumot. Egyrészt azt

szerette volna, hogy a nála nevelkedő gyermekek tanuljanak játszani rajta, másrészt egy a családon kívül álló személy is használni szeretne volna havi bér fejében. Angélának az volt a véleménye, hogy előbb meg kellene javíttatni a harmóniumot, mert az ajtaja nem jó, de végül több kérő levél után Mihály arra kérte Angélan keresztül öccsét, hogy küldje el Vásárhelyre a harmóniumot.

A harmónium később Ibolyánál volt, aki egyszer csak – nem tudni, pontosan mikor, de – eladta. Ezt 1989-ben megtudta Mihály, és nagyon rossz néven vette. Előbb írt egy datálatlan feljegyzést, amelyben az áll, hogy azért adta át húgának a hangszer, hogy tanítsa meg a családját játszani rajta, és ezért írta a kíséző levélben azt, hogy véglegesen átadja. Hozzáteszi, hogy ha tudta volna, hogy valaha eladják, nem vette volna el Schneideréktől. Tehát mielőtt Ibolyához került volna a hangszer, Schneiderék használták. Hogy rámutasson arra, hogy mennyire súlyos az ügy, mennyire fájdalmas számára, azt is elmondja, hogy bélteki káplán korától keresett megvételre egy harmóniumot, és 1948-ban jutott hozzá. Tehát az 1989-ben eladott harmónium 1948-tól volt a tulajdonában. Kijelenti, hogy ezt nem fogja elfelejteni soha, seb lesz a lelkén, amíg él.

Minden esetre 1989 tavaszán már nem volt Ibolyánál a harmónium. Egy 1989. májusi levélben Mihály felkérte egyik ismerősét, hogy az illető keresse fel azt, akinek eladta a húga a harmóniumot, és mondja meg neki, hogy ő azt szeretné, ha a vásárt semmisnek tekintené, és ő visszavásárolja az illetőtől a harmóniumot azon az áron, amelyen megvették. A kérését azzal indokolja, hogy nem a húga volt a harmónium tulajdonosa, hanem ő volt az, és csak használatra adta volt a húgának, aki valószínűleg azért adta el, hogy segítse a lánya családját. Ő azonban kész kifizetni az árat, amit a harmóniumért adtak, és visszavenné a harmóniumot. Ám mindezt úgy szeretné lebonyolítani, hogy a húga ne tudja meg – ugyanis a húga súlyos beteg, és a legkisebb megrázkódtatás is végzetes lehet számára. Neki, Mihálynak viszont nagy szüksége van a harmóniumra, három tanítványa van egy családban, és nélküle nem tudja ellátni a feladatát.

A történet nagyon furcsa: egyrészt, mert Ibolya nem volt éppen annyira beteg ebben az időben, hogy egy ilyen hír végzetes legyen számára, másrészt, mert nem úgy ismertük meg, hogy ő kérés nélkül eladott volna valamit, ami nem volt az övé. Valahogy a történet így nem áll össze. Inkább azért kellett titkolni a visszavásárlást, hogy megmaradhasson ennél az általa talált történetnél, és felléphessen a mit sem tudó tulajdonosként. A vásárról mit sem tudó tulajdonos jogaira hivatkozva ugyanis nagyobb esélye volt annak, hogy visszafordíthatja a vásárt. És ha Ibolya nem tud a visszavásárlásról, akkor a vásárló előtt lehet hivatkozni arra, hogy Ibolya a valódi tulajdonos tudta nélkül adta el, mert nem volt pénze, és segíteni akarta a lányát. Ebben a változatban az a vétkes, aki beteg is éppen, így nem szembesíthető a tévedésével. Nyilván, ha Ibolya tudott volna a visszavásárlásról, akkor nem lehetett volna arra hivatkozni, hogy a tulajdonos tudta nélkül adta el.

Látható, hogy a konfliktus forrása az, hogy a történet szereplői másképp viszonyulnak a szóban forgó tárgyhoz, a harmóniumhoz. Ő, a feljegyzés írója nagyon fontosnak tartotta az egyházi zenét, maga is zenélt, olykor zenére tanított másokat is a környezetében. Szocializációjához, iskolai neveltetéséhez tehát hozzátartozott a zenei képzés. Átadta a hangszert testvérének, aki ugyancsak játszott bizonyos szinten a hangszeren. A testvére leszármazottjai azonban, úgy tűnik, nem osztották ezt az értékrendet. A sors iróniája, hogy a hangszert éppen azért adta oda a testvérének, hogy azon játszani tanítsa a családját, és most épp ez a család adta el a hangszert. A család azon tagjai, akik (feltehetően) nem részesültek zenei neveltetésben, hanem csak otthon a családanyától kellett volna zenét tanuljanak, eladják a hangszert. A család arra hivatkozik, hogy Mihály írásban jelezte azt, hogy végleg odaadja nekik, és ő ezt el is ismeri. Mégis annyira fáj neki a hangszer eladása, hogy talál egy fogást saját egykori ígéretén: azt mondja, hogy csak családi használatra szólt a végleges átadás. A család viszont úgy értelmezte, hogy ha leírta azt, hogy végleg átadja nekik a hangszer tulajdonjogát, akkor elméletileg a család el is adhatja a hangszert.

Ám nemcsak ez a bizonytalanság árad a történetből – hiszen végleg átadott valamit nekik, aztán pár év múlva meggondolta magát –, hanem látjuk magunk előtt az embert, akinek fáj a hangszer elvesztése annyira, hogy követelje az adásvétel megsemmisítését. Hajlandó volt a saját harmóniumát visszavásárolni, azaz még egyszer megfizetni az árát, annyira ragaszkodott hozzá.

Ugyanakkor érdekes az, hogy a család által tulajdonolt tárgy képzete mennyire húzza meg a család határait, és mondja ki azt, hogy más szabályok érvényesek az így körülhatárolt családi körön belül és mások azon kívül. Hiszen, ha a család használja a tárgyat, akkor rendben van, ez nem okoz fájdalmat neki, még akkor sem, ha ő maga talán már sosem látja az adott tárgyat. Megnyugtatja az a tudat, hogy a családi körön belül van a tárgy. Ha viszont a családon kívülre kerül a tárgy, akkor az fájdalmat okoz neki.

A történet másik érdekessége az, hogy az, akit felkér a visszavásárlás közvetítésére, elég távoli ismerőse lehetett – ez a megszólítás tisztázásából kiderül. Tehát egy igencsak távoli ismerősét kérte meg arra, hogy közvetítsen, mert ő meggondolta magát a vásárt illetően. A felkért távoli ismerős teljesítette a kérést: felkereste a harmónium új tulajdonosait, és megbeszélte velük a vásár visszafordítását. Meg is írta neki, hogy a húga 5000 lejért adta el a harmóniumot, ennyit vigyen. Csakhogy innen megtudjuk azt is, hogy a nagy titoktartásból semmi nem lett. És nem a megbízott volt az, aki Ibolyának a tudomására hozta a cserét, hanem maga Mihály. Éppen a megbízott írja, hogy a Mihály erről írt levele valóban felzaklatta Ibolyát. Tehát nem bírta ki, hogy szó nélkül hagyja a történetet, hanem megírta a testvérének a véleményét. Előbb egy megbízottat teljes titoktartásra kért, majd egy idő után mégiscsak elárulta hűgának, hogy visszavásárolja a harmóniumot. De akkor mégis miért kellett titkolózni? Talán azért, mert előbb ő maga is titokban akarta tartani, de aztán meggondolta magát. Vagy azért, mert a fedőtörténet valóban más volt azok felé, akiktől visszakérte, mint ami valóban történt.



1990-ben újra elkezdett levelezni egy harmónium ügyében. A kántorként dolgozó öccsének írta azt, hogy meg szeretné kapni azt a harmóniumot, amely a román gimnázium osztályában állt, mivel annak a hangját ő nagyon szerette. Azt írja, hogy miután egyszer régen kipróbálta, egész életében azt remélte, hogy egyszer azon ő játszani fog. Cserében az öccse pedig adja oda nekik azt a harmóniumot, amely nála van. És ő visz az öccsének egy könnyen kezelhető harmóniumot, amelyen még az unokái is megtanulhatnak játszani. Később már templominak nevezi az áhított harmóniumot, amiből arra lehet gondolni, hogy régen állhatott a román osztályban, de jelenleg egy templomban áll. Így próbálja meggyőzni az öccsét: „Arra kérek, hogy ne sokat töprengjél a dolog fölött. Ha elrendeződik az ügy elvileg, viszem autóval az enyémet, az az autó átviszi a Tiedet és hozza a pedálost hozzám.” Annak, aki valóban használja a harmóniumot, nem is ír, mert nem ismeri a címét, hanem arra kéri az öccsét, hogy mutassa meg neki ezt a levelet. Azzal az utóirattal zárja a kérését, hogy sok visszautasítást kapott életében, és kéri, hogy ez ne legyen azok tetézése, mert, mint írja, talán ez az utolsó kérése még életében. Azzal biztatja az öccsét, hogy miután ő meghal, vissza lehet csinálni a cserét.

A csere ötlete onnan származik, hogy kapott egy motort, amelyről azt gondolta, hogy pompásan meghajthatná azt az áhított harmóniumot, és ezért találja ki ezt a hármas csere-láncot. Az esetleges visszautasításnak még a gondolatát sem akarja tudomásul venni, és érzelmi zsaroláshoz folyamodik: azzal próbálja meggyőzni őket, hogy kijelenti, talán ez az utolsó kérése az életében.

Ám végül mégis írt levelet annak, akitől a harmóniumot szerette volna megkapni. A levél első felében másról ír: elmondja, hogy megvan még az a levél, amelyben az előjárója valamikor régen megkérte őt, hogy segítsen egy fiún, aki teológus szeretne lenni. Nyilván a címettről volt szó. Ez után rátér a harmóniummal kapcsolatos a kérésére. Szokásához híven itt is megpróbál elejébe menni az ellenérveknek, és érvelni a lehetséges ellenvetésekkel szemben is. Mivel attól tart, hogy azzal utasítják el a kérését, hogy a harmónium leltári tárgy azon a

plébánián, ezt írja: „ne legyen akadálya holmi formság, pl. hogy leltárban szerepel,” mert a másik harmónium pótolja. Azt sem szeretné, ha az előljárók megtudnák a cserét, ezért óva inti a társát attól, hogy kikérje a véleményüket ebben: „Tanácsokat nem kell ez ügyben kérni. Legkevésbé fejesektől. A környezetnek azt mondhatod, hogy javításra megy, tökéletesítésre. Mert valóban tökéletessé válik az itt levő mozzal, amellyel a harmónium vissza fog kerülni. Mikor? – Amikor hírt veszitek, hogy az örök hazába készültem és meg is érkeztem oda. Mert szeretnék az örök kórus harmóniumában is gyönyörködni.”

Az utolsó tanácsa kissé úgy hangzik, mintha arra próbálná rávenni a címzettet, hogy hazudjon: pontosabban kioktatja, hogy mit mondjon a közvetlen környezetének, ha kérdezik – és amit mondania kellene, az nyilván nem felelne meg annak, ami történni fog. A levél első része a második rész fényében nyilvánvalóan nyomásgyakorlásnak számít, hiszen így már világos az, hogy azért emlegeti a régi történetet, hogy ezzel a célját próbálja elérni. Arra hivatkozva, hogy ő is segített valamikor a címzetten fiatal korában, arra próbálja rávenni őt, hogy engedje át neki a harmóniumot.

A harmóniumot végül megkapta. 1992. október 4-én egy hosszú levele végén az ingóságairól ír, és itt említi, hogy a gyöngyi házában levő pedálos harmónium a károlyi templomé.

1973 végén kezdődik az orgonák története. Ekkoriban Mihály valakitől megtudta, eladó a szebeni orgona, amelyet ő ismert, és arra gondolt, hogy megvenné a saját templomába. Mire azonban táviratozott nekik, az orgonát már odaígérték a sepsiszentgyörgyi templomnak. Mihály azonban ismerte a vevők templomát is, és tudta, hogy a sepsiszentgyörgyi templom túl kicsi a szebeni orgonához, ezért azt ajánlotta, hogy a szentgyörgyiek inkább vegyék meg az övét, a krasznábeltekit, mivel az kisebb, és adják át neki a szebenit. A két másik szállítást is vállalta ő, csak jöjjön létre az üzlet. Az övét 35 ezer lejért adta el, és a szebenit 60 ezer lejért vette meg – ezt meséli egyik levelében 1974. március 6-án.

A vásár meg is történt. Krasznabélteken január 28-án kezdte el az orgonamester építeni az orgonát, és február 6-ára tervezték az ünnepi bemutatóját.

Az ünnepi bemutatóra Mihály meghívókat küldött szét, egyikben ezt az eseményt nagy ügynek nevezi. Az ünnepi bemutató időzítése is jelzi, hogy mennyire fontos volt számára az, hogy a paptársai ott legyenek a bemutatón. Tudta ugyanis, hogy a paptársai nem mennének el egy vasárnapi eseményre, hiszen ilyenkor otthon szolgálnak. Ennek érdekében lemondott arról, hogy a vasárnapi mise alkalmával tartsák az ünnepséget, ami a helybeliek szempontjából valószínűleg alkalmasabb lett volna, mint egy hétköznap történő esemény. Fontosabb volt számára az, hogy jelen legyenek azok a meghívottjai, akik vasárnap nem tudtak volna elmenni. Azt írja egy levelében, hogy Szebenben csak egy fiatal káplán sajnálja a hangszert. Ezzel valószínűleg saját lelkiismeretét nyugtatta, mondván, hogy ott nem értékelték a hangszert az azt megillető módon – és ez a célja annak is, hogy ezt a személyt meghívta elsőként játszani rajta.

Az orgona árát viszont nem jó helyre küldte, erről váltanak levelet 1974. január végén. A kifizetés körüli kalamajka egy újabb példája annak, amit már más helyzetekben is láttunk: aránylag nagy összegű tranzakciókat, kifizetéseket intéz úgy, hogy nem ellenőrzi, jó helyre küldi-e a pénzt, nem győződik meg arról, hogy biztos-e az eljuttatása. Itt is az alkalmi úton történő eljuttatást kér a levelezőtársától, ami azt jelenti, hogy kézben viszik el az összeget egyik helyről a másikra, amikor valaki épp az adott helyszínre utazik.

Az orgona bemutatása megvolt, a tranzakcióval azonban nem volt elégedett. Február 9-én írt a sepsiszentgyörgyieknek, akik megvásárolták tőle az orgonát, hogy adják vissza neki a tőle vásárolt orgona motorát. Feltételezte, hogy az új orgonát a saját motorjukhoz kapcsolták. Az általa vásárolt orgona motorja ugyanis túl hangos volt, és nála nem volt harangház, amely elnyelné a motor zaját.

Az orgonák beállításával is gondjaik voltak. A szentgyörgyiek panaszkodtak neki, hogy nem megy jól az orgona, amit tőle vettek, és már

két mester is látta. Aki szerelte, az gorombácska volt, bár jól megfizették, de aztán hívtak egy másikat is, aki szerint nem kap elég levegőt az orgona, és júniusban meg fogja javítani. Mihály válaszában azt írta, hogy az első mester megbízható volt, és felesleges volt a levegőszabályzóhoz nyúlnia a második mesternek, ezzel rontotta el a jót, a nagyon jót – tette hozzá –, és hogy elküldi a saját mesterét, hogy megoldja a problémát. Úgy tűnik, hogy az orgonaépítő mesterek közötti szakmai versengésnek vagyunk tanúi. Egyik levélíró egyik mestert, másik a másik mestert tartja szakmai tekintélynek. Amikor egyik mester a másik által beállított orgonát áthangolja, az rosszallást vált ki abból, aki az előzőt tartja jobbnak. A vitát egy harmadik mester oldja majd meg.

Csak évek múlva derült fény arra, hogy nem lett volna szabad engedély nélkül elmozdítania a saját templomának az orgonáját, mert az műemlékvédelmi darabnak számított. Van az iratok között egy 1985. július 1-i keltezésű levél, amely erről szól. A levelet két változatban írták meg, ugyanazon a lapon, a második kidolgozottabb. A levelet feltehetően az akkori plébános nevében írták, aki elmondja azt, hogy elődje, Mihály plébános idejében megtörtént a hármás orgona adásvétele. A levél írója szerint nem volt átgondolt az ügylet, és jogtalanak tűnik, mert az egyházmegye nem adta beleegyezését a cseréhez, és mert az orgona a műemléknek számító bélteki templom szerves tartozéka volt. Azt kéri, hogy érvénytelenítsék a cserét, és ők vállalják a felmerülő költségek kifizetését. Ám tekintettel arra, hogy a Mihály iratai között van ez a két irat, azaz egy előzetes változata és egy kidolgozottabb is, feltételezni lehet, hogy ő vagy az ő gépén írta meg valaki.

Ami a valamikori cserét illeti: abban az időben, amikor a csere történt, az iratok, levelek nem említik, hogy az ő temploma esetében egy műemléktemplomban levő orgonáról van szó. Elképzelhető, hogy ezt a körülményt akkoriban nem tartotta fontosnak a csere kezdeményezője, Tyukodi Mihály. Azonban több mint tíz évvel később valaki megkérdőjelezte a hármás csere jogosultságát, és kérte annak érvénytelenítését. Mihály a jogos-jogtalan törékeny határán találta magát.

Az orgonák története mindezek mellett a Mihály zeneszeretetéőről is tanúskodik. Mindenhol, ahol szolgált, nagy figyelmet fordított a zenére, mindenhol kórust szervezett. Az orgonák cseréjének idején azt írja, hogy falujában 150 tagú férfikórus működik, és panaszolta is egy helyen, hogy a nagy orgona miatt immár csak 90-en férnek el mellette.

Mihály több alkalommal kihangsúlyozza azt, hogy takarékos életet él. Ezt ő abban látta megvalósulni, hogy igyekezett elkerülni, hogy boltokban vásároljon.

Egy alkalommal azt fejtegeti, hogy a boltosok nem kell meggazdagodjanak azon, hogy ő vásárol tőlük. 1980 augusztusában ezt írja: „Nem is vettem magam számára soha egy pohár sört, bort vagy pálinkát, sem cigaretta félét. Fűszeresek, egyéb üzletesek sem gazdagodtak belőlem. Takarékosan éltem. Pedig ehettem, ihattam volna.” A boltban vásárlás tehát a fűszereket és az egyéb üzleteseket gazdagította volna, és mint ilyen, számára kerülendő volt. Mint a hagyományos paraszti gazdálkodásban: az ideális az volt számára, ha ő maga megtermelte a szükségeseket a ház melletti gazdaságban.

Amikor mégis felmerült benne az, hogy magára költ, ezt az igényét megírta a nővérenek, és hosszan érvelt mellette, mint aki attól tart, hogy az igénye nem jogos. Idéztük már azt a kifakadását, amelyet 1965-ben írt a saját helyzetéről, amelyet így zár le: „Hát én tényleg alig költök magamra egy lejt. Spórolok.” A takarékos életvitel, a spórlás volt számára a követendő, és ezeket az értékeket mutatja fel, amikor a saját életmódjáról beszél.

A családtagok rendszerint kis csomagot küldtek a távolabb élő Mihálynak, legtöbbször úgy, hogy megkérték az oda utazót, hogy vigye el a csomagot. Ez többnyire ünnepek alkalmával vagy névnapi alkalmából történt így. Míg tanított, ezt nem volt nehéz megszervezni, hiszen jól ismerték az oda járó szatmári diákokat. Ezeken az alkalmon kívül olyankor történt ez, amikor a vasárnapi süteményből tudtak küldeni egy épp oda készülő személlyel.

De nemcsak süteményt, hanem egyéb élelmiszert is küldtek neki rendszeresen a családtagjai. 1963. szeptember 30-i levelében visszajelzést küld Angélának a névnapja alkalmából küldött csomagról. Pár soros beszámoló egy szokásos hétköznapi eseményről: megérkezett a hús és a tészta, amit küldtek. Érdeemes azonban jobban megnézni, hogyan írja le a történetet, mert nem pusztán a történéseket ismerjük meg belőle, hanem azokat a társadalmi szabályokat is, amelyeket a szereplői követtek.

A levélben ugyanis elmondja azt is, hogy a csomagban küldött ételekből mit evett meg egyedül, melyikből kínált meg másokat is, illetve kiket kínált meg belőle, és főleg: miért kínálta meg őket. A csomagban küldött húsból első nap csak egyedül evett. Ezt azonban minimalizálni akarja, ezért a történetben úgy fogalmaz, hogy egyedül „kóstolta meg”, és meg is indokolja azzal, hogy visszavonulva töltötte a napot. Másnap reggel azonban megkínálta belőle a kollegáit is. Mintha kerülné azt a megfogalmazást, hogy egyedül ette meg. E helyett azt mondja, hogy megkóstolta. Pedig nem csak kóstolás lehetett, ha aznap nem ment el a közös étkezésekre, hanem egész nap a szobájában étkezett. Bizonyára úgy döntött, hogy ha van hazai étele, nem vesz részt a közös étkezésen.

A süteményt azonban már nem egyedül fogyasztotta el, hanem szétosztotta „azok között, akik a nyáron együtt dolgoztak”. A nyáron építkezési munkálatok voltak az intézetben, ahol ő és néhány diák is dolgozott, most rájuk gondolt, közöttük osztotta szét a családtól kapott süteményt. Egy adott célcsoport kapta tehát a finomságot, mint ha ezzel a gesztussal jutalmazni kívánta volna őket. Érdeemes azonban megfigyelni azt, hogy hogyan adott jelentőséget az élelem szétosztásának. A húsból előbb egyedül evett, majd a maradékból megkínálta a kollegákat, tehát a hús esetében nem szétosztásról beszél, hanem arról, hogy felajánlott belőle a többieknek is. Ezt udvariassági gesztusnak szánta a kollegái felé. A süteménnyel azonban másképp járt el, azt szétosztotta a diákoknak, azaz jutalmazott vele. A húst, amely az étkezés fő eleme volt, és mind nehezebb volt beszerezni, elsősorban ő

fogyasztotta el, a maradékot a kollegák kapják, a süteményt, azaz a desszertet jutalmazó gesztusként a fiatalok. Tehát az ételek szintjén elválasztotta azt, hogy melyik étellel melyik csoport felé gyakorolja az udvariassági gesztust, és melyik felé a jutalmazási gesztust.

Nagyon keveset írt a börtönének utáni egészségi állapotáról. 1963 decemberében panaszkodott arról, hogy nem tud olyan keveset enni, hogy ne hízna. Az orvosa is tanácsolta neki, hogy néhány kilót fogyjon. Az meséli, hogy az adventi böjt alatt sikerült is, de jön a karácsony, és újra felszedi majd a leadott kilókat. Itt még csak 47 éves, és már az elhízásra panaszkodik. Ugyanakkor ő maga mondja, hogy a böjtnek igenis volt hatása a kilókra, hiszen az advent idején sikerült fogynia. Az adventen kívüli életmódja azonban nem kedvezett annak, hogy ezt a súlyt meg is tartsa. Tehát a vallásos indoklással el tudta érni azt, hogy kevesebb ételmet vegyen magához, de amikor az egészsége lett volna a tét, már nem tudta ugyanezt megtenni.

Fontos az is, ahogyan beszél az egyes élelmiszerekről, mert ebből következtetni lehet arra, hogy mi számított értéknek számára. A tej az étkezésében mindvégig fontos volt. Idős korában, 1996 januárjában testvérének, Ibolyának írta elégedetten, hogy napi egy liter tej biztosítva van számára, és azt elfogyasztja. Azt is dicséretesnek tartotta, hogy minden nap lágy kenyeret, és szinte minden nap sertéshúst kapnak ebédre, bár ez utóbbihoz hozzáteszi, hogy ő ezért nem lelkesedik. Annak is örült, hogy tészta (sütemény) is van, de annak még jobban, hogy néha fánkot is kapnak.

Földműves, állattartó családból származott, ezért nyilván nem csodálkozunk azon, hogy a szalonna is egy fontos élelmiszer volt a családban. A hatvanas években, amikor a tengerpartra mentek kirándulni Kornéliával és Angélával, szalonnát vittek magukkal azon megfontolásból, hogy ha élelmiszer nélkül maradnának valahol, legyen náluk ennivaló. 1986 tavaszán több levelében írta Kristófnak Szebenbe, hogy szóljon, ha elfogy a szalonnája, mert neki van, és tud küldeni. Októberben újra megismétli ezt, és itt azt is hozzáteszi, hogy a szalonna többet ér, mint a margarin.

1996-ban két levélben is említi azt, hogy 10 kilót hízott. Egyiket a testvérének, Ibolyának, másikat egyik paptársának írta. Mindkettőjüknek azt írja, hogy jól van, a betegsége után 10 kilót hízott. Itt tehát a hízás a betegség végével kezdődik, a betegség lezárultát jelenti, tehát az egészséges léthez tartozik hozzá. A hízás mintegy igazolja azt, hogy már nem beteg, ellentétben a hatvanas évekbeli helyzettel, amikor problémaként beszélt az elhízásról.

1964-ben átköltözött az intézeten belül. Elmondja több levelezőtársának, hogy a korábbi spirituális szobáját összekapcsolja egy mellette levő szobával, és ebből alakít ki magának egy lakást. Azt is elmondja, hogy az ágyat ő maga készíti. Szeptemberben már nővérének írja, hogy átköltözött. Az új lakhelyét így írja le: „Nagyon-nagyon kedves otthonom lett. Itt bent az ágyam, íróasztalom, gépem, legszükségesebb könyveim, egy szekrényben ruháim, két szék, egy térdeplő, rádióasztal, kályha és mosdó van. Odakint a többi. Nagyon kedves és szép is. Így mondják. Én erre az utóbbira nem sokat adok. Csak hasznos legyen. Milyen szoba. Reggel 9-től este hatig nap vág be az ablakon, ha nap süt. És ez mindennél többet ér. És mindent elmond.” Az érték számára tehát az, hogy napsütés éri a szobát, és bár szépnek mondja első leírásban, gyorsan hozzáteszi, hogy ez nem fontos számára.

### *Személyes ünnepek*

A névnapok a társadalmi viszonyok építésének egyik legfontosabb alkalmát jelentették ebben a társadalmi csoportban, ebben az időszakban. A baráti, szakmai körben a születésnapokat szinte soha nem emlegetik a levelekben, nem köszöntik fel egymást, de a névnapokat mindig igen. Az előljárókat illető köszöntenie azoknak, akiket ő intézményesen irányított. A tanáraikat köszöntötték a tanítványok és volt tanítványok. Ismerősök, barátok, rokonok köszöntötték egymást névnap alkalmából.

A köszöntés két helyzetben volt alkalmas eszköz. Az egyik, amikor a személyes kapcsolatot szorosabbra akarták vonni. Megtörtént, hogy akár hosszabb idő után próbálták felvenni egymással a kapcsolatot,



és ehhez a névnap-i köszöntő levél megfelelő eszköznek bizonyult. A másik helyzet, amelyben a névnap-i köszöntés fontos volt az, amikor a személyes kapcsolatokat fenntartani akarták. Bizonyos szinteken működött egyfajta kölcsönösség is, kialakult, hogy ki kit szokott mindig köszönteni, de ott, ahol hierarchikus, alá-fölé rendeltségi viszony létezett, ott a kölcsönösség nem volt elvárás.

A köszöntő levélnek illet a névnapra célba érnie. Mihály legalábbis elvárta ezt, és mindig megjegyezte, amikor valaki részéről a köszöntő levél később érkezett. 1987-ben március 16-án például írt kolegájának Sándor napjára, és sietve írt, hogy el ne késsen. Azt kérte tőle, hogy üdvözölje az ő nevében is azokat, akik őt meglátogatták – mintha csak azt szeretne volna, ha emlegetnék őt a köszöntő paptársai. Az ünnepeket meg arra kéri, hogy vegye úgy, mintha ő is ott lenne. Kiderül ebből az, hogy nagyjából ugyanazok a személyek jelentek meg a Mihály napokon és a Sándor napokon is.

A névnapok köszöntése nem csupán egy formai gesztusnak számított, hanem megfelelő szociális alkalom volt arra, hogy szakmai és személyes kérdésekről beszélgessenek. Ha módjuk volt rá, akkor nem a levél útján történő felköszöntést választották, hanem annak a személyes látogatással egybekötött változatát. 1987-ben részletesen leírja azt, hogy hogyan zajlott a névnapja. Előző napokban már sejtette, hogy vendégei lesznek, ezért elvitt két kakast egy falubeli asszonyhoz, hogy az elkészítse belőlük a díszebédet. Az adott napon a templomban imádkozott, amikor autók érkeztek. Két autó jött, és még egy következő később. 12 személyt látott vendégül, többnyire paptársait, köztük a saját kántor öccsét. Lelkesen sorolja fel a vendégek nevét, nagyon örült nekik. Az ebéd kissé késett, de elkészült, és ő meg volt elégedve vele, meg is jegyzi, hogy az étel jó volt. Azt is leírja, hogy pálinka nem nagyon fogyott, hanem csak a bor. A minőségi ételekhez és italokhoz hasonlóan fontos volt az ilyen összejöveteleken a szellemi táplálék is. Külön kiemeli, hogy mennyi mindenről beszélgettek, és ezt ő különösen értékesnek tartotta. Miután a történet végére ér, újraolvassa a leírt szöveget, és megállapítja, hogy a leírás nem tudja visszaadni az

eseményt: „Ezzel a pár sorral rögzítve van a keret. A kép maga lelkemben él. Papíron megeleveníteni sem sikerült.”

A sok év iratanyagának elolvasása után feltűnik, hogy nem szól a szilveszterről, míg végül 1986 végén beszámol erről is. A szilveszterét egyedül töltötte, és a leírásból érezni lehetett, hogy ez máskor sem volt másképp. A feljegyzésben részletesen elmondja, hogy hogyan töltötte az év utolsó napját. Előbb kitakarította a házat és kimosta a szennyest. Este a templomba ment magánájtatosságra, majd hazatért, hogy átadja magát a világi szilveszterezésnek, mert ünnepelni mindig jó. Megfogalmazása alapján azt hihetnénk, hogy valami nagy ünnepségre készült, ám erről szó sem volt. Az est fénypontjaként megnézett a televízióban egy filmet, pontosabban egy krimit. Ettől aztán elálmosodott, és még éjfél előtt lekapcsolta a televíziót és lefeküdt. Tehát előbb rituális tisztálkodással készült az új évre, takarított, mosott, ezt követte a vallási megtisztulás, a templomi imádkozás. Az este a világi szilveszterezéssel folytatódott, egy játékfilm megtekintésével.

### *Kirándulások*

Paptársa és barátja, János 1964 májusában írta, hogy kirándulást tervez a nyárra, meg szeretné nézni Herkulesfürdőt, a Kazán-szorost, a tengert, esetleg Borszéket, Székelyföldet egészen az Ojtuz átjáróig. A levél írásakor nem volt még útítársra, érezhetően azt szerette volna, ha Mihály csatlakozna hozzá. Ezért is ír olyan részleteket, hogy öt hete szabad, és megjelöli nagyjából a júliust.

Míndeközben azonban ugyanarra a nyárra Mihály Kornéliával és nővérével, Angélával tervezte a saját kirándulásukat, ezért háritania kellett a János meghívását. Kornélia apáca volt, és Magyarországon élt. Mihállyal a negyvenes években ismerkedett meg, valószínűleg a Mihály két éves budapesti egyetemi időszaka alatt. Mihály számos alkalommal úgy hivatkozik rá, mint segítőjére. Egy igen okos és intelligens nő lehetett, aki nagyon komolyan vette kötelességeit. Leveleiből érezni lehet azt, hogy nem fél feltenni fontos kérdéseket magának. 1956 szeptemberében a szabadsága után tért vissza lakóhelyére, és arról panaszkodott

Mihálynak írt levelében, hogy otthon emberáradat fogadta. Kérdései végső soron az élet értelmére irányulnak: „Minek ez a sok lázas izgalom? Kinek van ránk szüksége? És miért kell mindenért annyira megküzdeni? Tudod, ha az évek elmúlnak felettünk és körülöttünk, egyre inkább rádöbben az ember, hogy gyerekes játék az egész élet.” Kornélia itt az éves szabadságáról tért épp vissza, mégsem tűnik túlságosan kipihentnek és jókedvűnek. Továbbra is fáradt volt, és látszólag céltalan, kiégett. Szárazon közli azt, hogy néha gondol Mihályra, de nem tudjuk meg, hogy miért volt fontos számára. Az egy hétnyi távolléte alatt Mihálytól táviratot, valamint lapot is kapott, amelyekben felköszöntette őt. Mindez arra utal, hogy a levélváltásuk ebben időszakban elég élénk volt.

Az 1965-ben a levelek arról szólnak, hogy Kornélia egyik szerzetársát ápolja annak hosszas betegsége alatt. A levelekben állandóan említi, hogy a beteg Zsuzsi is üdvözlí Mihályt. Az év végén bekövetkezett a társa halála, és ez nagyon megviselte őt, ezekben a hónapokban írt leveleiben sokat panaszkodott. Ezeknek a leveleknek a hatására érezte úgy Mihály, hogy Kornéliának jót tenne egy kis kikapcsolódás, és meghívta őt egy romániai kirándulásra.

Ahhoz, hogy beutazhasson az országba, Kornéliának útlevele és engedélyre volt szüksége, ehhez pedig meghívólevelet kellett küldeniük neki. A Kornéliának küldendő meghívóban a következő útvonalat javasolta: Nagyároly–Nagyárad–Kolozsvár–Tövis–Gyulafehérvár–Nagyszében–Brassó–Bukarest–Konstanca–Bákó–Csíkszereda–Udvarhely–Marosvásárhely–Dés–Nagybánya–Szatmárnémeti. A kirándulásra készült menni Angéla is. Ő és Kornélia korábban nem ismerték egymást, a kirándulás kapcsán kezdtek el levelezni: Angéla írta meg neki a hivatalos meghívólevelet, amellyel útlevelet kérhetett.

Április 5-én Mihály unokahúga is bejelentkezett a kirándulásra: levelet írt erről Mihálynak. A levélben nem felejtette el megemlíteni, hogy jó jegyei vannak – valószínűleg azért, mert tudta, hogy ez fontos szempont lehet a döntésben. Mihály nem a lánynak, hanem Angélának válaszolta, hogy nincs kifogása ellene, de döntse el Angéla, hogy menjen-e

velük vagy sem. Július első felében azonban már csak két útitársáról ír, akinek jegyet kell venni, és ezek Kornélia és Angéla voltak.

A hatvanas években már elterjedőben volt a romániai lakosság körében a tengerparti nyaralás lehetősége, mind többen tekintették az országnak ezt a régióját kiemelt turisztikai célpontnak. Úgy látszik, ebből a papi társadalom sem maradt ki: történetünkben egy pap és a korábban apácának vonult lánytestvére egy magyarországi apáca társaságában indult a körútra. Egyik indulás előtti utolsó levelében Mihály azt tanácsolta nővérének, hogy hozzanak szalonnát arra az esetre, ha közben valahol semmi ennivalójuk nem lenne. Azt is írta, hogy vigyenek egy melegebb „svettert” és egy plédet, amely könnyebb, és persze a szükséges ruhát 10 napra. A szalonna emlegetéséből arra lehet gondolni, hogy nem szerettek volna az úton túl sok pénzt költeni. Földműves családból származó testvérek voltak, és jól emlékeztek arra, hogy ha szalonna volt otthon, az megoldotta az ellátási nehézségeket.

### *Folyóiratok, könyvek*

Egy nyolcvanas évekből származó levélből megtudjuk, hogy folyóiratokat, lapokat járatott a család, és ezeket év elején rendelték meg a teljes évre. 1982. január 16-án Angéla írja meg öccsének, hogy milyen lapokat rendelt meg. A *Szatmári Hírlap* mellett a *Korunk*, az *Utunk*, *A Hét* szerepel a listán, és érezni lehet, hogy ez a szokásos lista, vagyis ezeket a lapokat korábban is rendszeresen járatták. Az *Igaz Szót* is szeretne volna megrendelni, már kétszer visszament, de még nem érkezett meg a katalógusa, ezért nem tudták felvenni a rendelését. Magyarországi lapokról is érdeklődött, de azt tanácsolták neki, hogy nem rendeljen onnan, mert rendetlenül jönnek a lapok. A „*L'Humanité*” című lapról is ír (helyesen *L'Humanité*). Azt írja, hogy az már az előző évi katalógusban sem szerepelt, tehát ezt nem tudja megrendelni. A *L'Humanité* című francia lap valószínűleg azon ritka külföldi lapok közé tartozott, amelyet még egy ideig beengedtek az országba. 1904-ben alapították, előbb szocialista lap volt, majd a Francia Kommunista Párt lapja lett, és a 80-as évekig igen népszerű volt. A nyolcvanas évektől kezdett

visszaszorulni. Mindvégig a Szovjetunió támogatta a lap kiadását, valószínűleg ezért lehetett előfizetni rá egy ideig Romániában is. És hát abban a világban, amelyben minden külföldi hírcsatornától, publikációtól, legyen az újság, lap vagy könyv, el voltak zárva az emberek, azt a nagyon kevés idegen nyelvű lapot járaták, amelyet a hatalom ideológiailag kedvezően értékelt, és beengedte az országba. 1989 decemberéig nemcsak az országban létező média – az újságok, a rádió majd a televízió –, hanem a külföldről érkező bármiféle nyomtatott anyag is szigorú állami kontroll alatt állt, és kizárólag az államhatalom által cenzúrázott és szűrt információkhoz lehetett hozzájutni. A család megrendelte a *L'Humanité* nevű baloldali lapot is, valószínűleg azért, hogy franciául olvashassanak a határokon túli világról.

Mihály igen ritkán ír az aktuális olvasmányairól. Van olyan megjegyzése, hogy most épp egy regényt olvas, vagy máskor épp történelmi témájú könyveket, amelyeket érdekesnek tartott, de ezen megjegyzései száma igen csekély. Inkább azt lehet mondani, hogy nem az olvasmányairól levelezett, és feljegyzéseiben sem tartotta fontosnak ezekre kitérni. Azt tudjuk, hogy maga gyűjtötte könyvekből álló magánkönyvtára volt, ezt a végrendeleteiben is említi. Egyikben külön kéri, hogy hagyják a polcokon a könyveit, hogy a házába pihenni betévedő személyek olvashassák azokat. Nem derül ki az sem, hogy hány könyvről lehetett szó, de nyilván nem többről, mint ahány egy nem túl nagy ház polcain elfért. Élete utolsó éveiben elhatározta, hogy a könyveit az üresen álló házából a szülőfalujába szállíttatja, ám arról nincs adat az iratok között, hogy ezt végül megszervezte-e.

### *Külföldi segélyek*

A hatvanas évek végén jelenik meg a levelekben az, hogy plébánosok technikai felszereltséggel kapcsolatos segélyeket igényeltek külföldi egyházaktól, az itt említett esetekben Németországból és Magyarországról. 1969 júliusában egyik paptársának írt levelében kéri, hogy motorbiciklit küldjenek a kántorának. Azért kéri, hogy küldjenek egy Zündapp márkájú motorkerékpárt egy aknasugatagi kántornak,

mert a kántor néha gyalog jár ki hozzá, hogy szolgálatát teljesítse, és egyébként is „áldozatot vállalt az egyházér”. Ugyanekkor elmondja, hogy egy másik kántorfiúnak is kellene egy motorkerékpár, aki tőlük jár ki a filiákba gyalog, mert az is megérdemli. Továbbá egy orgonához szükséges fűtató motort is kér, leírja a paramétereit, valamint egy amplifikátort is, mindkettőt a saját templomába. Látjuk, hogy olyan nagy értékű felszereléseket, gépeket kér, amelyek abban a pillanatban Romániában nem voltak hozzáférhetőek, miközben azt is tudták, hogy egy ilyen németországi adomány garancia arra is, hogy az a felszerelés megfelelő minőségű lesz.

### *Nyugdíjas kor*

Néhány levélben érintik az, hogy hogyan éltek a nyugdíjas lelkészek a 89 előtti időszakban. Ez részben a főszereplő életútjából is körvonalazódik, de a körülötte élő, vele kapcsolatban levő paptársai életmódjáról is megtudunk részleteket.

Mihály esete kissé szokatlan. 1978-ban bízták rá az egyik szatmári külvárosi kis templom felújítását, amelyet végül átépítettek. Legtöbb beszámolójában azt írja, hogy büntetésből mozdították el őt a szatmári építkezéstől 1979-ben, és küldték el nyugdíjba. Ez azonban nagyon leegyszerűsítő kijelentés. Nem csak azért, mert az elmozdítása után még két helyen szolgált plébánosként, és csak azután küldték nyugdíjba, hogy nem tudtak megegyezni vele a következő szolgálati helyét illetően. Hanem azért is, mert ő maga is komolyan gondolkodott a nyugdíjba vonulásán, még mielőtt a felettesei így döntöttek volna. Egy dátum nélküli szövege arról tanúskodik, hogy ő maga akarta kérni, miközben az építkezéseket irányította, hogy megváltozott helyzetére való tekintettel – amit nem részletez – engedélyezzék neki, hogy átadhassa a szatmári plébánia vezetését. A szöveget félig írógépen írta, majd kézzel folytatta, látszik, hogy piszkozat, amely egy beadványnak az előkészítése. Bizonyára 1978 őszén írta – hiszen említi azt, hogy a villanszerelés még elvégzendő, és egy másik október 16-i feljegyzésében ugyancsak említi, hogy a villanszerelés még hátra van. Ez utóbbi

szövegen nincs évszám, de élteti benne az új pápát, II. János Pált, tehát 1978-ban keletkezett mindkét szöveg.

A szöveget azzal kezdi, hogy „tudott dolog” az, hogy ő csak a templom felépítése miatt ment Szatmárnémetibe. Elmondja, hogy ez félig meg is van, „pirosban”, bár hátra vannak még munkálatok, amelyeket fel is sorol: telek-ügy, kerítés, villany bevezetése, belső vakolás, a tető szigetelése. Azt kéri, hogy bízzák másvalakire a további munkálatok irányítását, mert neki szándéka van lemondani a munkálatok és a plébánia vezetéséről.

Bár a fent említett, piszkozatban elkészített lemondást végül nem nyújtotta be, az mégis kiderül belőle, hogy 1978 őszén komolyan gondolkodott azon, hogy visszavonul. Amikor problémák merültek fel, és elmozdították az építkezéstől, még elment Mindszentre, majd Tasnádra is szolgálni. Az ide szóló állami kinevezését azonban nem kapta meg, így újra el akarták mozdítani, azonban nem tudott meg egyezni a feletteseivel a következő szolgálati helyét illetően, pontosabban nem fogadta el a felajánlott helyeket. Ekkor valóban a feletteseinek jutott eszébe, hogy elérte a nyugdíjkorhatárt, és nyugdíjazása lesz a megoldás. A nyugdíjosztály hivatalos levele világosan kimondja, hogy előljárói kezdeményezték a nyugdíjazását.

Ő ekkor már bántónak tartotta ezt a javaslatot, hiszen arról az oldalról jött, amellyel ő hosszú ideje konfliktusban állt. Ezért beszél a továbbiakban mindig büntetésről, amikor a nyugdíjazásáról szól. Ameddig a saját ötlete volt, a nyugdíjba vonulás elfogadható megoldás volt, ám amikor a felettesei utasítása lett, már nem tudta elfogadni. Azzal fejezte ki egyet nem értését, hogy nem vette át a nyugdíját, amikor a postás kivitte. Felettesei nyomásgyakorlásnak érzékelték azt, hogy nem veszi át a nyugdíját, és megüzenték, hogy ettől még nem másítják meg a nyugdíjazására vonatkozó döntést.

Ez után próbál meg döntést hozni azzal kapcsolatban, hogy hol telepszik le, azaz, hogy hol és hogyan éli a nyugdíjas éveit. Előbb Zilahra gondolt, és a húga lakásába költözött, a húga pedig az ő nagykárolyi lakásába. De néhány hónap után sem ő, sem a húga nem volt

elégedett ezzel a megoldással. Ez után döntött úgy, hogy Gyöngyre költözik.

Gyöngy több szempontból is ideális volt számára. Elsősorban azért, mert már korábban vásárolt ott egy kis házat, amelyet ekkor felújított. Másodsorban egy kis közösségről volt szó, amelynek volt temploma, de nem volt saját lelkésze. Az ő odaköltözésével rendszeressé vált a templomi szolgálat, ő pedig nem került abba a helyzetbe, hogy az adott településen élő másik, aktív lelkésszel kelljen közös nevezőre jutnia.

Ez utóbbi esetre volt példa az anyagban, hiszen ő maga került korábban abba a helyzetbe, hogy átvenni készült egy plébániát, ahonnan nyugdíjba vonult a korábbi plébános. A kellemetlenségei a megérkezése pillanatától kezdődtek: a korábbi plébános még nem költözött ki a plébániáról, és arra kérte őt, amikor megérkezett a kamionnyi dolgaival, köztük az úton kiszomjazott majorsággal, hogy a plébánia egy kisebb részét foglalja el egyelőre, mert ő még nem költözne el. Ő ezt sérelmezte, mert – mint mondja – a plébános új háza már készen állt ekkor. Így már érkezése napján vitába keveredtek. Azt gondolnánk, hogy az átadás-átvétel után a konfliktusok elsimulnak, és mindenki végzi a feladatait, ám ez nem így történt. Ettől kezdve mindvégig probléma volt az, hogy a korábbi plébános ugyanabban a faluban maradt nyugdíjasként, ahol legutóbb szolgált. Mihály minden döntése ettől valahogy önmagán túl mutató jelentést is kapott, hiszen bármely újítása azt jelentette, hogy semmi nem volt jó szerinte úgy, ahogy az elődje csinálta, vagyis minden gesztusával az ott élő elődjét kritizálta. Ezért volt számára egy megnyugtató megoldás az, hogy olyan helyen telepedett le, ahol nem volt másik lelkész.

Mihály nyugdíjba vonulása és első nyugdíjas évei tehát elég viharosnak bizonyultak. Nem így a Dobos János esete. Erről az 1989 januárjában írt leveleiből ismerünk meg adatokat. Nyugdíjasként ő is ugyanott maradt, ahol utoljára szolgált. Ám ez mégsem jelentette ugyanazt a helyzetet, mint amelyet Mihály élt meg. Itt ugyanis egy városi plébániáról és a közösségéről volt szó, nem egy faluról. Úgy tűnik,



az ő esetében az átadás és az életmód váltása nem járt viharokkal. A levelét, amelyben elmeséli nyugdíjas életvitelét, szenttelen hangon írja, és csak a figyelmes olvasó érezheti meg belőle a félreállítás fájdalját, például amikor elmondja, hogy először történik meg, hogy a karácsonyi éjféli misét nem ő tartja. Bár a plébánián étkezett, ő és a nővér csak a hivatalban levő plébános után étkeztek, mintha megvárnák, hogy csendesedjen le a forgalom. Az utódja a fontos, mert az ő felelőssége intézni az ügyeket, míg ő és a nővér csak csendesén kívárlják a sorukat. A nyugdíjasoknak és az apácáknak nincsen túl nagy felelőssége ebben a világban, hiszen ők csak kisegítenek. A plébánián reggelizett és ebédelt, és azt írja, hogy onnan vitte a termosznvi tejet haza, amit vacsorára fogyasztott.

Az életmódjáról is szól. Egy tömbházlakásban lakik, amely csendes környéken van, csendes szomszédokkal. Takarítani és mosni bejár hozzá valaki. A lakása két megállóra van a plébániától, ezért nem nehéz eljutnia oda. Feladatot is vállal. A levélírás pillanatában a házszenelésekben segédkezett, néhány belvárosi utcát vállalt el, de a heti miserendben is volt feladata. A délutánokat otthon tölti, olvas, tévét néz. Úgy tűnik, hogy ez a történet a rendezett változata a nyugdíjba vonulásnak. Elégedett volt a helyzetével – legalábbis a felszínen. Mintha azt mondaná, hogy mindene megvan, amit csak kívánni tudna magának: lakása megvolt, étkezése biztosított volt, a takarítás, a mosás is meg volt oldva, feladatot is kapott, pihenésre, olvasásra, televízióra is volt ideje. Eddig a kijelentések. A sorai között azonban ott van az, hogy: és mégis, és mégis. Mintha túlságosan próbálna megnyugtítani, hogy mindene megvan. És ehhez képest mintha túlságosan szomorú lenne a beszámolója. Dobos János 1990-ben hunyt el Kolozsváron.

### *Hivatás*

Mihály maga tesz utalásokat arra nézve, hogy fiatal teológusként vívódott a papi pályát illetően. Miután meghozta a döntését, nővére elárulta neki egy levélben, hogy nem azért imádkozott, hogy a papi

pályát válassza, hanem azért, hogy meg tudja hozni a döntését. Döntésének azonban nővére kétségkívül örült.

Felszentelése után Mihály tanárként dolgozott, ám itt sem érezte jól magát. Az első napokban még arról ír, hogy milyen jól beilleszkedett – ennek jeleként elmondja, hogy még kártyázott is a kollegáival. Ám nem sokkal később a szüleihez ír egy levelet, amelyben panaszkodik a saját helyzetét illetően, és kilátásba helyezi, hogy ha nem bírja tovább, hazamegy a szüleihez, hogy megbeszéljék a további teendőket. Feltehetően a tanári feladatokban nem lelte örömét. Konkrétumokat nem említ, de úgy fogalmaz, hogy az Isten sem akarhatja, hogy ő egészsége feláldozásával ott maradjon, miközben biztosítani igyekszik szüleit arról, hogy jó ember kíván maradni: „Drága jó szüleim, ne gondolják, hogy ezek után amiket írtam én most már akasztófára való gazember lettem. Nem. Éppen úgy szeretem az Úristent, mint az előtt. Nem akarok soha rossz ember lenni, de ha továbbra is itt kellenem maradnom, akkor nem felebaráti szeretet, hanem embergyűlölet uralkodna bennem. Ezt nem akarhatja pedig a jó Isten!”

Tanári munkája során később is támadtak nehézségei. A kilencvenes években egy datálatlan feljegyzésében arra panaszkodik, hogy a diákok csak keveset tudnak. Itt eszébe jut az, hogy az ő régi osztálytársai sem remekeltek annak idején, és mégis derék papokká váltak, így azzal zárja a gondolatmenetét, hogy a tudás viszonylagos, és reméli, hogy kialakul a jelenlegi diákok élete is.

A kilencvenes évek közepén aztán egy ennél keményebb össze-tűzés után készít feljegyzést. Ebből megtudjuk, hogy a XII. osztályosok fűtültek az óráján. Dühösen írja, hogy a „suszterisek” sem engedték meg maguknak régebb, hogy órán fűtöléssel zavarják a tanítást, illetve azt, hogy ezekből a növendékekből ő a „csürhébe pásztorinak” sem fogadna el mindenkit. Végül a szegény szülőket sajnálja, akik nem tudják, hogy mivé nevelődtek a gyerekeik. A feljegyzés címe: *A XII. osztálynak*, és a szöveg alá szabályos kelteztést írt, majd dr. Tyukodi Mihályként írja alá. Úgy tűnik, mintha levelet írt volna az osztálynak.

A levelekből kiderül az is, hogy voltak olyan levelezőtársai, akik elpanaszolták neki, hogy nehezen viselik a helyzetüket, és nem talál-  
nak örömet feladataik ellátásában – köztük olyanok, akik nagyon fia-  
talon nagyon sok feladattal kellett szembenézzenek, vagy mások, akik  
már a pályára kerülve érezték úgy, hogy nem ezt a pályát kellett volna  
választaniuk.

1943 januárjában ír egyik levelezőtársa ilyen helyzetről. A levél egy  
kétségbeesett személy levele, aki úgy érzi, hogy nem tud megbirkózni a  
feladataival. Bár csak 300 katolikus híve van, el kell látnia egy szomszéd  
falut is, ráadásul a hadba vonult tanítót is ő helyettesíti az osztatlan  
elemiben, azaz pap, kántor és tanító volt egy személyben. A panasza  
még ilyen időtávból is sajnálatot tud ébreszteni az olvasóban. Nem volt  
még tapasztalata a pályán, korábban csak segédlelkész volt, ám a nagy  
paphiány miatt rábízta egy plébániát, miközben bevallása szerint ő a  
korábbi helyén sem boldogult. Azt írja, hogy már a szemináriumban is  
önállótlan volt. Azzal zárja a panaszait, hogy „minden esetre ilyesmire  
nem gondoltam a szemináriumban”. Világos, hogy a szemináriumi évek  
alatt nem így képzelte el a majdani életét, és nem számított ezekre a fel-  
adatokra. Panaszodik a hívei hitközönýére, arra, hogy nem járnak  
templomba, de bevallja, hogy néha ő maga is nehezen szánja rá magát,  
mit várjon akkor a hívektől. Ráadásul kísértő is megtámadta, és majd-  
nem győzött, és kész lett volna vétkezni, ha ez nem lenne szentségtö-  
rés. Azzal zárja kétségbeesett levelét, hogy talán a szerzetesi hivatást  
kellene választania. Egyébként a levelet annak kapcsán írta, hogy Mihály  
előzetes bejelentés nélkül látogatta meg őt, és ő nem volt otthon.

Hasonló történet szerepel például egy olvashatatlan aláírású, hat-  
vanas években keltezett levélben, amelynek feltehetően fiatal írója arról  
számol be, hogy úgy érzi, kezd fásulni, nem érzi magát jól a pasztorá-  
cióban, nem akar sem plébános, sem káplán lenni, csak a magányra  
vágynak. Azaz az általános kiégettség jelei mutatkoznak a levél íróján.

Voltak esetek, amikor valaki már papjelölt korában felismerte,  
hogy mégsem ezt a pályát szeretné a maga számára. Több ilyen esetről  
tudunk, például arról, amikor 1963 decemberében írta meg Mihály egy

édesanyának a fia tanáráként azt, hogy fia eltávozik a főiskoláról. Kiemeli azt, hogy bár az előmenetele megfelelő volt, mégis ez volt a döntése, majd azzal búcsúzik, hogy ha bármikor vissza szeretne térni, ő ebben támogatni fogja.

### *Házasság*

A 20. század első felében a régió falvaiban élő fiatal nők előtt két választási lehetőség volt: vagy férjhez mentek, vagy apácának jelentkeztek. Ebben a családban is jól látszik, hogy a fiatal nők ezen két opció közül igyekeztek választani. Eredetileg az öt lányból a két idősebb ment férjhez, a következő három pedig apácának. Később azonban a legfiatalabb kilépett a rendből, és férjhez ment ő is.

A fiatalok társkereséséről kevés szó esik a levelekben. A század első felében a bálók jelentették a fiatalok ismerkedési helyét. A faluban fennmaradt írásos forrásokból tudjuk, hogy a harmincas években például igen gyakoriak voltak a bálók, és ebből konfliktus is származott a falu fiataljai és a világi, valamint az egyházi vezetők között.<sup>44</sup>

A házasság azonban nemcsak a fiatalok esetében volt kívánatos: idősebbek, akik özvegyen maradtak, szintén gondoltak a(z újra)házasodásra. Egy ilyen esetről van tudomásunk az 1981-es évi iratokból. Ebben az időben ír Mihály leveleket különböző, általa ismert özvegy nőknek, amelyekben megkérdezi, nem akarnak-e férjhez menni egy általa ismert özvegy férfihoz. Valószínűleg korábban is foglalkoztatta ez a kérdés, mert Angélának januárban panaszkodik, hogy nem sikerült még feleséget találni az ismerősének. Az okot ő abban látja, hogy „elhagyatott falunak tűnik községünk, nagyobb helyről nem szívesen indul valaki ide...”. 1981. január 29-én újabb levelet ír ebben a témában. Miután elmondja nőismerősének, hogy „egy nagyon becsületes, nem iszákos, nem dohányzó, jó gazda” keresi a társát, kifejti azt is, hogy nézete szerint miért lenne érdemes a címzettnek ezt a megoldást választania: a kis szatmári otthonától csak annyiban kellene elválnia,

---

<sup>44</sup> Erről részletesen lásd: Szikszai 2016.

hogy ott lakna, de hazajárhatna látogatóba. Majd így folytatja: „Megélhetésre ne gondoljon. Itt gazdag emberhez jönne férjhez. Gondolom, már van annyi szolgálati éve, hogy tudna betegnyugdíjat kapni.” A betegnyugdíjat az iratokban több helyen, így itt is egyfajta szociális kiegészítő jövedelmi lehetőségként emlegetik.

Februárban kicsit bonyolódik a történet. Úgy tűnik, hogy végre talált egy özvegyasszonyt, akit talán érdekelne a lehetőség, ám kiderült, hogy a kiszemelt hölgy nem szívesen hagyná el a még férjezetlen hűgát. Ezért ő február 13-án levelet írt egy másik férfi ismerősének – feltehetően a szomszéd faluba –, akinek felajánlotta, hogy összeismergeti az özvegyasszony hűgával. Itt meg is indokolja a saját szerepét: „Jót tenni mindig szabad. Sőt kell is. Elősegíteni azt, hogy valakik a szeretet révén összekapcsolódjanak, nagy jótétemény az egyénnek is, a társadalomnak is.” Megemlíti azt is, hogy melyik faluból származnak a hölgyek, és hogy utólag kerültek a városba. Azzal zárja, hogy várja a választát.

Március 19-én a két nőtestvérnek közös levelet írt. Itt összeveti a két életformát, azt, amelyet most élnek a címzettek, és azt, amelyet választhatnák – ahelyett, hogy nézik az órát, lesik a buszt, amivel elmennek dolgozni: „Milyen más volna ez az életforma. Csendes otthonban végezni a házi munkát, ami két személyre nem jelent igazi terhet. Szép napsütésben kiskertben virágokat, zöldségfélét termelni, gondozni, gyönyörködni a szép baromfiudvarban. A mezei munkát elvégzi az életerős férfi, akinek egyébre sincs gondja, mint biztosítani a szép nyugodt otthoni életet.” Később kitér a vagyoni helyzetre is: pontosítja, hogy a ház fele a gyermekeié lesz, a másik felét azonban a feleségére írhatja a leendő férj. És az, amit ezen felül keresnek, az a közös jövedelmük lesz. Nehéz változtatni azon, amit megszoktunk, de a régi otthon egy ugrásra lesz, és a szomszéd faluban a vő (akivel a fiatalabb testvért akarta összeismerkedtetni) „várja a kocsiját”, azaz feliratkozott már korábban azok közé, akik autót szerettek volna vásárolni. A jövődöbéli férj öreg édesanyjáról is szól, aki alig várja, hogy valaki a házhoz jöjjön. Jólelkűnek írja le, a saját édesanyjához

haszonlítja őt. Végezetül megemlíti, hogy elvinné az ismerőseit látogatóba a címzettekhez, és erről kér visszajelzést tőlük.

Nem tudjuk, sor került-e a látogatásra, de az biztosnak látszik, hogy ez a barátkozás valahol elakadt. Áprilisban ugyanis újabb levelet írt, amelyben a saját, özvegyen élő húgának is feltette a kérdést. Az írja neki, hogy a húga által is ismert közös ismerősük kérte, hogy kérdezze meg tőle, és ő így teszi fel a kérdést: „nem volna-e kedved hozzá férjhez menni. Két másfele elhelyezkedett gyermeke és ott 4 unokája van. Itt az édesanyjával él, aki 85. évét éli. És már nagyon nehéz neki a házgondozása.” A leendő férjről azt írja, hogy ő „nagyon szolid ember. nagyon jól gazdálkod(ó) ember, tejben, vajban fürdik, szép rendes portája és otthona van. Róla csak jót lehet mondani. És a mamájáról is ugyan így. Én befolyásolni nem akarlak, hiszen mindenki szabad emberként rendezi a sorsát. Arra kérek azonban, hogy postafordultával jelezd, hogy ez a levelem megérkezett.”

Húga május 3-án válaszol a levelére. Nevetnie kellett a kérdésén, mondja. Nem akar ő férjhez menni, és legkevésbé akar abba a faluba menni, majd ezt írja: „Házasságközvetítéssel nem érdemes foglalkozni. Mindenki keressen magának élettársat.”

Leveléről Angéla is tudomást szerzett, és május 9-én a saját véleményét is megírja: húguknak „esze ágában sincs férjhez menni és okosan is teszi”. Sőt, a kérdést kínosnak is vélik: húguk nem is meri említeni saját lányának az ötletet, mert az kinevetné. Mihály május 7-én már jelzi Angélának, hogy igen, húguk írt neki, és mentegetőzik, mondván, hogy csak azért kérdezte meg a húgát, mert megkérték rá. De különben is, az özvegy már jegyben jár a szomszédos falu egyik özvegyasszonyával, és elindították a megfelelő igazolások beszerzését, hogy egy hét alatt „nyélbe üssék” az egészséget. Ő úgy tudja, jó asszony az illető, buzgó vallásos, és ez már egy jele annak, hogy jól meglesznek.

Valóban nagy lehetett a sietség, mert május 9-én keltezett Mihály egy levelet, amelyet két példányban is elkészített, és amelyben a szomszédos falu lelkészét értesíti arról, hogy híve nőszülni akar. Csak pár napja született meg az elhatározás, és még aznap, amikor a levelet írja,

meg is lesz a polgári esküvőjük. Az egyházi esküvőt ott nála tartanák, annak függvényében, hogy a gyermekeik hogyan tudnak hazaérkezni. Ezzel a levelével, mivel biztosra megérkezettnek tekinti, egyben megadottnak feltételezi a lelkipásztor engedélyét is. Úgy tűnik azonban, hogy az asszony vallásos buzgósága mégsem volt elegendő, és a házasságra nem került sor. Bár nem kevésbé furcsa az, hogy Mihály még az engedélykérő levele írása közben is azt hitte, hogy aznap meglesz a polgári esküvő. Az esküvő azonban elmaradt. Ugyanezen év szeptember 15-én ugyanis Angéla arról írt, hogy tudnak egy özvegyasszonyról, akit ugyanannak az özvegy férfinak a figyelmébe ajánlanak.

Nem derül ki, hogy az ismerősi kör segítségével vagy önállóan, de végül az özvegyember megházasodott. 1984 májusában ugyanis Mihály már arról panaszkodik, hogy az özvegyember elvált csendben az asszonyától (valószínűleg attól, akit a hosszas keresés után talált), és előkészített egy polgári házasságot egy román asszonnyal. Ő felháborodása jelzéseképp egy cédulára írt üzenettel azonnal visszamondta a tejet, amit addig tőlük hordott. Egy datálatlan feljegyzésében pedig arról mesél, hogy a templomban a rendezetlen házasságban élőket osztorozta beszédjében, és bár mások is élnek így, csak ez a szóban forgó özvegyember haragudott meg ezért. Ezt a feljegyzést valószínűleg abban az időszakban készítette, amikor megtudta róla, hogy elvált.

A történetből jól kiolvasható az, hogy mit tartott értéknek ő és a közössége. A húga például azon a véleményen volt, hogy az emberek maguk kell megtalálják a társukat, nem kell ehhez közvetítő. Ő a saját szerepét azzal magyarázta, hogy ezzel jót tesz, azaz ez számára érték volt. A meggyőzésül írt soraiból pedig látni, hogy mit gondolt arról, hogy egy feleség számára mi lehet vonzó: a csendes ház, ahol két személyre (itt rosszul számolta, mert az anyóást kihagyta) kell főzni, mosni, takarítani, a ház körüli kertben zöltséget termesztetni és majorságot nevelni, ez mindenképp jobb élet volt az ő meglátása szerint, mint városban élni, buszra ülni, munkahelyre menni és ott dolgozni – valószínűleg ő maga sem tudta, mit. Ahogy a csendről, a kertről és a majorságról ír, azonnal érezni lehet, hogy ezt ő maga tartja mindennél többre, és úgy vélte, hogy mások is ennyire nagyra fogják ezt értékelni.

A házasságról alkotott véleményét egy másik történetben is kifejtette, nagyjából ugyanebben az időszakban. 1981 áprilisában történt, hogy egy kántor ismerősének lehetősége lett volna a szakmában elhelyezkedni, és ő azt szerette volna, ha ezt megteszi. Ám ehhez el kellett volna költöznie egy másik településre, ahol a feleségének nem lett volna munkahelye. Bár az ismerőse nagyon szeretett volna kántorként dolgozni, a házaspár attól tartott, hogy nem tudnak megélni egy fizetésből, és vonakodtak igent mondani. Ekkor Mihály egyik kollegájához fordul azzal a kéréssel, hogy ő is próbálja meggyőzni a házaspárt. A levélhez írt utóiratban megfogalmazza azt, hogy a feleségnek az ő nézete szerint nem lenne joga hátráltatni a férjét: „Pótlólag hozzáteszem még: szabad-e a feleségnek ilyen formában akadályozni, hogy a férj hivatásának élhessen? Határozottan nem. Innen is látszik, hogy (...) milyen finom lelkű. Más ember azt mondaná, ha jössz, jössz, ha nem jössz maradsz. (...) A mi elvünk és erkölcsstanunk azt mondja, hogy a férfi munkájából kell hogy megéljen a család. A feleség az édesanyjai hivatásnak kell hogy éljen.” A házastársak szerepe tehát itt inkább a földművelő paraszti kultúrából származó, ahol a nő nem vállal fizetett munkát, hanem a házimunkákkal és a gyerekek nevelésével foglalkozik. Ez olvasható ki az előző történetből is, ahol az özvegynek azért kellett feleséget találnia, mert nincs, aki a házimunkákat elvégezze, az édesanyja ehhez már túl öreg volt.

## ***Diktatúrában***

### *Besúgóék árnyékában*

Főszereplőnk az elejétől a végéig tanúja volt a romániai diktatúrának. 1945-ben 29 éves volt, 1989-ben pedig 73. Ebben a fejezetben csak néhány mozzanatot emelek ki, amelyeknek a diktatúra idején, a diktatúra miatt volt részese.

Nemzeti kisebbséghez tartozó katolikus papnak lenni a diktatúra idején már önmagában azt jelentette, hogy az ember élete bármikor vehetett egy nagyon rossz fordulatot: a negyvenes évektől kezdődően egymás után kerültek börtönbe a püspökök, majd a helyükre álló



ordináriusok, és végül a papok is. Olykor hosszú éveket töltöttek börtönben vagy kényszermunkán mindenféle ítélet nélkül, mint ahogy Tyukodi Mihállyal is történt. Ezért aztán a kommunista diktatúra idején, az ötvenes évektől kezdődően az egyik legfontosabb kérdés az lett, hogy vajon kiben lehet még megbízni, illetve ki az, aki együttműködik a hatalommal, magyarul besúgóvá vált.

Mihályt akkor tartóztatták le, amikor a Scheffler János meglátogatása után hazafelé biciklizett. A püspök meglátogatása tilos volt, és ez ő maga is tudta, amikor vállalta a feladatot. Letartóztatása után Szebenben is megfordult, majd végül a Duna-csatorna építéséhez vittek kényszermunkára. 1953-ban engedték haza a börtönből, és ekkor visszatért Szinfaluba. Ám öröme nem volt felhőtlen. És nem csak azért, mert míg távol volt, elfoglalták a plébánián a szállását. Elmondása szerint a szobájába óvodát rendeztek be, miközben lett volna arra megfelelő hely az iskolában is, és sok utánajárásba telt, míg visszakapta a lakását. Hanem azért is, mert a szatmári központban az egyházi vezetés is gyanakodva fogadta a szabadon engedését. Ilyenkor ugyanis a szabadlábbon levő társak attól tartottak, hogy azért engedték ki egyik vagy másik társukat, mert egyezséget kötött a hatalommal, és ettől kezdve a világi hatalom kezében ő egy eszköz lesz, általa próbálják irányítani az egyházat a világi hatalom érdekei szerint. Várták is, hogy hatósági intézkedéssel majd bekerül Szatmárra a hivatalba, ahogy, mint írja, egyik kollegájával korábban már megtörtént – mindezekről Mihály számol be.

Azonban tudjuk, vele nem ez történt. Abból, hogy elkezdődött egy két évig tartó huzavona a plébánosi kinevezését illetően, amelyet végül nem kapott vissza, épp az ellenkezőjére gondolhatunk: hogy nem volt továbbra sem kedvence a hatalomnak. Azok a sorai, ahol mindezt leírja, rámutatnak a korszakban egyre inkább elterjedő gyanakvásra. A katolikus papsággal szembeni hatósági eljárások mind gyakoribbak voltak<sup>45</sup>, és akiket szabadon engedtek, azokra a szabadon élők azonnal gyanakodni kezdtek.

---

<sup>45</sup> Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România (Comisia Tismăneanu) 2006. <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=47&k=5> (2019. 01. 01.)

A következő történet egy olyan közösségről szól, amelyben ekkor, a hatvanas években nem lehetett tudni, hogy van-e besúgó, azaz a hatóságokkal együttműködő, információkat kiszivárogtató személy, hogy ki ez a kollaboráns, és hogy hogyan lehet védekezni ellene.

1964 tavaszán több személynek írt levelében is említi ezt az intézeti történetet, amely nyomán elbocsátották egyik közeli kollégáját. A történet jól példázza azt, hogy akkoriban a kisebbségi intézményekben egyre növekedett a félelem a beszivárgó besúgóktól. Különösen akkor kerültek kényes helyzetbe az intézmények vezetői, jelen esetben maga a püspök, amikor olyan információ kerül az állami hatalmi szervek birtokába, amelyek csakis az általa vezetett intézményen belül élő adhatott ki.

Mihály több levélben is beszámol a helyzetről. Egyik ilyen a szatmári egyházmegyei kormányzónak írt 1964. április 25-i levele. Feltehetően azért írt neki, hogy a történetek nyomán a kormányzó egyházmegyéjébe hazaköltöző kollégájának az útját egyenesse.

A történetet a következőképpen meséli el: két diák fegyelmi kihágása indította el az ügyet, a kivizsgálás ideje alatt a folyamatba beleszólt egy meg nem nevezett „külső hatóság” is – ez alatt az állami hatóságot érti –, amely a diákokat arra szólította fel, hogy hagyják el az intézetet. Ezt követően a püspök minden további kivizsgálást megszüntetett, és felfüggesztett egy tanárt.

A történet röviden ennyi lenne, ám vannak a levelében további érdekes utalások is. Elmondja, hogy a püspök azt feltételezte, hogy valaki az intézetből hozta a hatóságok tudomására a történeteket, és szerinte a püspök ezért függesztette fel a tanárt is. Továbbá azt is hozzáteszi, hogy ő úgy gondolja, hogy a püspök döntését az egyik kanonok befolyásolta, aki már régen nem nézte jó szemmel a kollégáját. Itt tulajdonképpen azt állítja, hogy megalapozatlan áskálódás volt az elbocsátás igazi oka. Állítólag a püspök ezt mondta a tanárnak: „Tudom, hogy te vagy a harmadik áldozat, a kulcs a kezvedben van.” Mihály szerint ez azt jelentette, hogy neki, a tanárnak van módja megtudni, ki volt a feljelentő. A levél második felében arról biztosítja a kormányzót,

hogy ő jól ismeri az ügyet, és szerinte „nem volt semmi olyan, ami ezt a súlyos büntetést kiválthatta volna.” Úgy véli, hogy a büntetésnek az az igazi üzenete, hogy így jár az, aki külső hatóság felé mer fordulni lelkiismereti ügyekben. Ezen túlmenően azonban a kormányzónak sem meséli el, hogy pontosan mi történt, hanem csak annyit mond neki, hogy ő ismeri a részleteket, és elvárja, hogy az ő elmondásának megfelelően elfogadja azt, hogy semmi olyan nem történt, ami miatt az illető tanárt el kellett volna bocsátani. Márpedig ezzel közvetve bírálja az elbocsátásról szóló döntést is. És miközben nem derül ki a történetek leírásából az, hogy pontosan milyen kihágásról volt szó, az sem világos az elbeszéléséből, hogy milyen szerepe volt ebben a tanárnak.

A felfüggesztett tanár már többet elmond az egyik neki írt levélben. Arról ír, hogy nemcsak ő tartotta papi pályára alkalmatlannak az egyik érintett diákot, hanem úgy tudja, mások is így látták. Ő úgy vélte, hogy a diáknak „nincs komoly hivatása”. Erről maga a diák is tudhatott, mert bosszúálló kijelentéseket tett a tanára személyével kapcsolatosan. Ebből is látható, hogy a történet jóval régebbi, és sok információ lehetett még, amit nem írtak le levelekben. Mivel nem tudjuk, hogy miféle fegyelmi vétségéről volt szó, azt sem tudjuk, hogy valóban szükséges volt-e a polgári hatóság értesítése, de nem lehet kizárni ezt sem. A világi hatóságok talán nem léptek volna fel egy egyszerű lelkiismereti probléma esetében, mint ahogy azt a kormányzónak írt levél sugallani próbálja.

Ami pedig a tanár elküldést illeti, nos, ebben az időszakban valóban komoly kérdés lehetett egy intézmény vezetője számára az, hogy munkatársai közül ki az, aki informálja az államhatalom képviselőit az intézetben belüli történésekről. Általános tendenciaként ismeretes, sokan írtak már arról, hogy a román hatóságok az ötvenes évek közepétől kezdve igyekeztek kiépíteni a magyar értelmiségi köröket behálózó informátori rendszert.<sup>46</sup> Ez nyilván az egyházakat sem kerülte el, és erről az egyházak vezetőinek is tudomása lehetett. Ezért különösen

---

<sup>46</sup> Bottoni, Stefano: *Az értelmiség hatalma, a hatalom értelmisége*. Korall. 2004. december. 131. <http://epa.oszke.hu/00400/00414/00013/pdf/06bottoni.pdf> (2018. 08. 03.)

aggodalmasnak számíthatott ez az eset. A jelen esetben a püspöknek ki kellett derítenie azt, hogy ki értesítette a világi hatalmi szerveket.

A levélben idézett formában furán hat a püspöktől idézett mondat, amennyiben nem ismerjük a teljes beszélgetés adta kontextusát. Mihály azt állítja, hogy abból a mondatából, hogy a kulcs a tanár kezében van, arra következtettek, hogy ezzel a püspök talán azt sugallta, hogy a tanár tudja, vagy van módja megtudni, hogy ki volt a feljelentő. Persze hasznos lenne, ha tudnánk, hogy miről beszéltek az idézett mondat előtt, ám ezt csak feltételezni tudjuk.

De ha elfogadjuk a leírtakat és megfordítjuk az érvelést, vagyis azt feltételezzük, hogy az elhangzott mondatból valóban ez a következtetés levonható volt, akkor azt is valószínűsíthetjük, hogy az idézett mondat előtt arról beszélt a püspök a tanárnak, hogy szeretné tudni, hogy ki volt a feljelentő. És ezt a gondolatmenetet valóban zárhatta a püspök azzal, hogy „a kulcs a te kezében van” – ez alatt pedig azt érthette, hogy te tudod vagy megtudhatod, hogy ki volt a feljelentő.

Innen kezdve két eset lehetséges. Az első esetben arra utal a mondat, hogy ő, mármint a tanár tudta vagy megtudhatta volna, hogy ki a feljelentő. Pontosabban már ekkor kellett tudnia – mert nem lett volna ideje a továbbiakban bármit kideríteni, hiszen azonnal távoznia kellett az intézetből. Olyan gyorsan távozott, hogy még a személyes dolgait sem tudta magával vinni, utána kellett küldjék. Ez esetben csak azt várták tőle, hogy elárulja azt, hogy ki a feljelentő. Vagy elárulja, hogy ki volt az, vagy mennie kell – ez lett volna a választási lehetőség számára. De ez az eset egy további okból is valószínűtlen: nem lett volna túl okos eljárás a püspök részéről az, hogy miközben tudja, hogy van egy informátor az intézetben, elküldje pont azt az egy embert, aki tudja, vagy megtudhatja, hogy ki az.

De van egy második eset is: az, amelyben azt feltételezi a püspök, hogy maga a tanár volt a feljelentő. Ez összhangban lenne azzal a korábbi információval is, hogy a tanár nem tartotta alkalmasnak a diákokat a pályára. A diák fegyelmi kihágása csak erősíthette a tanárnak

azt a vélekedését, hogy ennek a diáknak nem kellene az iskolában maradnia – és feljelentette, abban reménykedve, hogy így legalább a hatóság lesz az, amely megszabadítja őket ettől a diáktól. Ha ő volt a feljelentő, akkor ez a meggyőződése lehetett az oka a gesztusának. Erre is gondolhatott a püspök, amikor azt mondta, hogy a kulcs a tanár kezében van. Nem tudjuk, hogy a püspök tudta-e biztosan, vagy csak sejtette, és tőle várta a választ. De bárhogy volt, ez lehet a magyarázat arra, hogy a püspök elbocsátotta a tanárt. Nem akarta, hogy egy úgynevezett gyenge láncszem maradjon az intézeten belül. Ha ugyanis egy bejelentést már tett valaki a hatóságoknak, akkor tartottak attól, hogy az adott személy zsarolhatóvá vált, és ezért további információkat fog kiadni. És ez láthatóan sokkal nagyobb veszélynek számított abban a pillanatban az intézmény számára, mint a diákok fegyelmi vétsége.

Mihály nagyjából ismerte a történeteket, de talán nem látta a teljes képet. Ő nyilván a közeli kolléga szemszögéből ítélte meg, és annyira mély hatást gyakoroltak rá az események, hogy észre sem vette, hogy egyszer csak a püspöki döntést vonja kétségbe. A kollegája korábban közel állt hozzá, kedvelte őt, és ezért igyekezett a lehető legjobb képet festeni róla a történet elmesélésekor. És miután a püspököt is, és a kollegáját is igencsak kedvelte, talált egy harmadikat, akinek az áskálódására ráfogta az elbocsátást.

Többeknek megírta a történetet, miközben az eltanácsolt oktatóval is levelezett, és annak leveleit továbbította a püspöknek. A püspök egy ideig válasz nélkül hagyta a felfüggesztett tanár leveleit és üzeneteit, majd a többedik próbálkozása után válaszul üzenetet küldött, amelyet ugyancsak Mihály írt meg a kollegájának.

De lássuk, kinek hogyan mesélik el a történeteket. Április 21-én Mihály levelet ír paptársának, Jánosnak, amelyben hosszan tárgyalja a tanár elbocsátásának történetét. A fordulatok, amelyeket itt használ, az ismertek: ahogy fogalmaz, „a fiúk között féltékenység támadt”, és ez elmérgesedett, hogy az egyik idősebb fiú elkeseredésében „fegyelmi vétséget követett el egyik társával együtt”, és amíg a tanári kar az

ügyet „elemezgette”, addig a népesedési hivatal megvonta a két fiútól a tartózkodási engedélyét. Mivel ez azt a gyanút keltette, hogy valaki közülük tájékoztatta a hatóságokat, a püspök „nem sokat kérdezősködött”, hanem felfüggesztette a tanárt és felmondta a tanári megbízását. Ebben a levélben már a korábban használt szófordulatokat ismétli: pl. a féltékenység támadt a fiúk között, vagy hogy a püspök nem sokat kérdezett. Megindokolja, hogy miért írja meg a történetet: mivel sok mendemonda kering a történettel kapcsolatosan, és ő szeretné, ha a címzett tisztán látna.

Május 15-én újabb levelet ír az eltanácsolt oktatónak, amellyel válaszol annak levelére és lapjára. Ebben beszámolt arról, hogy átadta a tanár által küldött levelet annak, akinek szánta, de választ nem kapott rá. Itt valószínűleg a püspökről van szó. Azt is elmeséli, hogy korábban egyszer könnyek között beszélt az illető (valószínűleg a püspök) erről a történetről, tehát nagyon fájhat neki. Ebben a levélben már ő is sokkal kritikusabban viszonyul a történetéhez. Azt írja neki, hogy a diákok arról beszélnek, hogy az elbocsátott oktató volt a feljelentő. És hogy sokan azt gondolják, hogy nem lett volna joga szólni a történetekről. Hogy a kollegái is ezt gondolják, mert nem tudnak hitelt adni a történetének, mely szerint taxival ment el cipőt vásárolni, miközben egy diák felügyeletére hagyta az osztályt.

Itt tehát újabb információkat kapunk arról, hogy mi történt. A tanár egyik óráján otthagya az osztályt, a felügyeletet rábízta egy diákra, taxiba ült és a városba ment – saját állítása szerint – cipőt vásárolni. Bizonyára nehéz volt elképzelni a hatvanas évek Gyulafehérvárján azt, hogy valaki taxival megy el cipőt vásárolni, nem beszélve arról, hogy ezt munkaidő alatt teszi. A taxit ekkoriban csak igen különleges esetekben vették igénybe. És hát nem munkaidő alatt szoktak az emberek vásárolni menni. Ráadásul ez nem is akármilyen munkaidő volt, hanem tanítási óra, amely alatt az osztályát egy diák felügyeletére bízta. Nyilván ott azt feltételezték, hogy amikor taxival eltávozott, nem cipőt vásárolni ment, hanem akkor ment tájékoztatni a hatóságokat. Ahhoz képest, hogy a kormányzónak azt írta, hogy

semmiképp nem olyan súlyú a történet, amely elbocsátást vont volna maga után, itt arról ír az elbocsátott kollégájának, hogy a diákok is és a tanárok is neheztelnek rá, illetve végső soron ő maga is, hiszen azzal zárja a gondolatmenetet, hogy szólt az érdekében itt-ott, de az ismeretett részletek miatt keserű lett a szája.

Pár nap múlva a nővérének, Adélnak írt levelet, és ebben újra érintette az elbocsátott kollégája esetét. Ez a történet azonban már alig hasonlít az előzően említetthez. Itt úgy fogalmaz, hogy az volt a baj, hogy a fiúk lelkesedtek a tanár kollégáért, és féltékenység tört ki közöttük, mire azonban az előjárók kivizsgálták volna az esetet, a világi hatóság megvonta a fiúk ott tartózkodásának engedélyét. A püspök úgy értelmezte az esetet, hogy a tanár kérte ezt a hatóságoktól, ezért felfüggesztette őt.

Szinte ugyanebben a formában meséli el a történetet egy következő levélben is, amelyet egy zárdai főnöknőnek írt. A levél datálatlan, de valószínűleg ezekben a napokban írta. Elmondja, hogy kollégája szerette a gyerekeket, örvendett, ha körülötte forgolódtak, ám osztályában „féltékenység támadt és elmérgesedett”. Két fiú szembefordult a tanárral. Egyikükről azt írja, hogy „különösen rajongott érte az utolsó percekig”. Féltékenységformának nevezi azt, ami a két fiút egymás ellen, illetve a tanáruk ellen fordította, de itt sem részletezi a történeteket. Itt is elmondja azt, hogy míg a fegyelmi vétségüket tárgyalta a tanári kar és a püspök, a „népesedési iroda” megvonta a fiúk tartózkodási engedélyét. Ez arra engedett következtetni, hogy valaki közülük, az intézetben belülről hívta fel a hatóságok figyelmét az esetre, és ezért a püspök „nem sokat kérdezett”, hanem felfüggesztette a tanárt. Azzal folytatja, hogy olyan hirtelen jött mindez, és olyan kevés magyarázatot kaptak az emberek, hogy „mende-mondák keltek szárnyra”. Ő azért ír erről, hogy a címzett „tudja meg a valóságot”, és az odaérkező mendemondákra tudjon majd válaszolni. Kollégája érdemeit a püspök is elismeri, azt hogy „hatalmasat tett az énektanítás terén”, de szerinte a nevelési módszereiben fogyatékoságok voltak, majd hozzáteszi, hogy „ugyan kinek ne volnának”. Látni lehet, hogy itt is elvárja,

hogy az általa elmondott történetrészleteket ismételjék, anélkül azonban, hogy részletekbe bocsátkozna.

Attól tartott tehát, hogy a történet ellenőrizetlen módon szivárogo ki. Azt írja Jánosnak, hogy „a fantázia működik, amikor ismeretlen tények előtt állnak az emberek”. Igazat adhatunk neki abban, hogy ahol nincs elég információ, ott szabadon fog szárnyalni a fantázia, de az ő tájékoztató levelei sem tartalmaztak túl sok információt. Nyilván nem keringhetett még annyira sok mendemonda, hiszen a történet még nagyon friss volt, és abban az időszakban többnyire személyes elmesélés útján lehetett információkhoz jutni. Ő valójában meg akarta előzni a mendemondákat, pontosabban kidolgozott egy forgatókönyvet a publikum számára, és azt szerette volna, ha ez terjed el, nem egy ellenőrizetlen történet. A saját története azonban számos részletet mellőzött, olyasmiket, amiket ő maga tudott, vagy amik miatt ő maga is neheztelt. Ezekben a kifelé szánt narratívákban szó sincs arról, hogy a tanár összetűzésbe került egyik tanítványával, vagy arról, hogy a tanár azzal vádolta a tanítványt, hogy az bosszút forralt volna ellene, vagy arról, hogy a tanár nem találta a diákokat alkalmasnak a pályára, illetve úgy vélte, hogy a diáknak otthon nem volt megfelelő a magaviselete, vagy a titokzatos taxizásról sem szól, amikor a tanár azt állította, hogy taxival ment cipőt vásárolni munkaidőben, miközben egy diákra hagyta az osztálya felügyeletét, és hát az ármánykodó kanonokról sem tesz említést.

Jól látható, hogy erről a kifelé forgalmazandó történetről kiknek ír: Adélnak, a saját nővérének, aki valószínűleg nem azért kerül ebbe a körbe, mert rokona, hiszen a hozzá közelebb álló testvéreinek nem írta meg, hanem mert apáca volt, és kapcsolata lehetett további, nem szatmári apácákkal; a főnökasszonynak, aki ugyancsak az apácák világában egy információforrás lehetett, illetve egy kedves közeli barátjának, de itt sem a baráti szálak miatt, hanem mert ő esperes volt, és ezért írt a kormányzónak is. Ezen kívül többeknek említi futólag, de bizonyára személyesen is tájékoztathatott többeket.



Az eseménysor egyik levélben sem jelenik meg teljességgel, de össze lehet állítani ezekből egy feltételes történetet, amely a következő: volt az iskolában egy népszerű tanár; egyik tanítványáról úgy gondolta, hogy nem alkalmas a pályára; féltékenyek lettek egymásra a tanítványai – nem világos, miért és miben állt ez; előbb egymás ellen, majd a tanár ellen fordulnak – nem világos, miben állt ez; fegyelmi vétséget követtek el – nem világos, miben állt ez; a tanár otthagya az osztályt, taxiba ült és eltávozott az iskolából a városba, elmondása szerint cipőt venni; az osztályt, ahol órája lett volna, egy diák felügyeletére bízta; ezzel egyidőben valaki feljelentette a diákokat a világi hatóságoknál; a hatóságok megvonták a két diák tartózkodási engedélyét, ezért el kellett hagyniuk a várost, tehát az iskolát is; a püspök elbocsátotta a tanárt; a tanár engesztelő levelet küldött kollegáján keresztül a püspöknek, választ egy ideig nem kapott; beszámolók szerint látták, amint a püspök könnyezve emlegette a történeteket.

A levelekben megfogalmazott értelmezések: a tanár a történetek után azt írta kollegájának, hogy megtudta, hogy a tanítvány mások előtt bosszúállásról beszélt rá hivatkozva; a tanár a történetek után azt írta kollegájának, hogy mások is úgy vélték, hogy a diák nem alkalmas a pályára, de nem nevezett meg senkit; a tanár a történetek után azt írta kollegájának, hogy megtudta, a diák nem megfelelően viselkedett otthon a vakáció ideje alatt, de erről eddig nem tájékoztatta a tanári kart; Mihály azt írta másoknak, hogy a tanár felmentését egy áskálódó kanonok érthette el, ezzel mentegette a püspöki döntést; hogy a tanár érdemeit a püspök is elismeri, hogy sokat tett az énektanítás érdekében, ezzel próbálva jobb színben tüntetni fel a tanárt; hogy szerinte a tanár nevelési módszereiben fogyatékoságok voltak, de ugyan kiében nincsenek – ezzel mentegette a tanárt; Mihály azt írta a volt kollegájának, hogy az iskolában az a vélemény alakult ki, hogy a tanár maga jelentette fel a diákokat – ezzel szembesítve őt a vádakkal; és végül Mihály azt írta a tanárnak, hogy az iskolában kialakult az a vélemény, hogy nem lett volna szabad elárulnia a diákjait – ezzel szembesítve őt a vádakkal.

Az elbocsátott tanár több levelet írt a püspöknek. A püspök csak június 21-én válaszolt neki, ám akkor sem levélben, hanem szóban mondta el a válaszát, és Mihályt kérte meg, hogy az üzenetét levélben írja meg neki. Azt üzenté, hogy nehéz lett volna válaszolnia a leveleire, mert olyan tényekre kellene emlékeztesse a volt tanárát, amelyeket ő maga sem idéz fel szívesen –, és ezek a tények késztették arra, hogy visszavonja a tanári kinevezését. A döntését nem tudja megmásítani, de megérti a nehéz pénzügyi helyzetét és hajlandó segílyt utalni ki számára. Végül aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy az elbocsátott tanár a román minisztériumhoz kívánt volna fordulni az anyagiak ügyével. Azért nem tartotta ezt megfelelő eljárásnak, mert akkor jelentést kérnek majd tőle, és az nem lesz jó. Eddig szólt a püspöki üzenet, innen következik a Mihály saját tanácsa. Orvosi igazolás beszerzését javasolja, és ha az igazolvány megszerzése nem megy könnyen, akkor érdemes áldozni rá, mondja, mert megtérül azokból az összegekből, amelyeket megkap majd.

Látjuk, hogy a püspök szeretné elkerülni azt, hogy ez a történet újra a világi hatóságok elé kerüljön, és azért aggódik, hogy esetleg írásos jelentést kérnek majd a panaszostól, ha hozzájuk fordul. Ezt megelőzendő jelzi neki, hogy segílyt kaphat még akkor is, ha a betegszabadságáról papírt nem tud szerezni. Mihály véleménye az, hogy orvosi igazolványt kellene szereznie, és hogy ez megéri az áldozatot. Mivel ezt követően azonnal az következik, hogy ez megtérül a később folyósítandó összegekből, arra kell gondolni, hogy az áldozat ebben a kontextusban pénzösszeget jelentett, amivel lefizették volna az igazolvány kiállítóját, vagyis Mihály csúszópénzről beszél.

A püspök nem akarta felidézni a tényeket, mondja, ezért nem kívánt válaszolni a leveleire. Az emlékezetkutatásokból jól tudjuk, hogy a tények azonban rendszerint más formát öltenek az egyes felek emlékezetében és percepciójában. Ebben az esetben az elbocsátott tanár meg volt győződve a saját ártatlanságáról, erre hivatkozott leveleiben is, sőt, arra is utalt, hogy többen hisznek neki. A püspök, aki felfüggesztette őt, úgy vélte, hogy jogosan küldte el, a tanár nem volt ártatlan.

*Pakocs Károly emlékezete*

Az iratok között megtalálható egy negyed lapocska, rajta kézírással a következő szöveg:

„Pakocs Károly  
+ Popești – Leordeni  
(Buc., Belu)  
1966. okt. 23.”

Csak ennyi, nem több. Meghatottan forgattam a kis cédulát. Ez a helyszín és a dátum Pakocs Károly elhalálozásának helyszíne és időpontja. Pakocs Károly kanonoknak fontos szerepe volt a 20. század első felében a szatmári egyházmegye életében, elsősorban mint vikáriusnak. Igencsak fontos információ, hogy Mihály felírta egy papírszetre a néhai püspöki helynök halálának adatait – valószínűleg akkor, amikor eljutott hozzá a halálának híre. Hosszan, napokig gondolkodtam a kis lapocska jelentőségén. Előzőleg már olvastam a Tempfli Imre könyvét Pakocs Károlyról<sup>47</sup>, tudomásom volt a Pakocs Károly kapcsán fennmaradt iratokról, információkról, és ismertem a történetek különböző értelmezéseit is.

És miközben jól tudom, hogy jómagam csak iratokból, szövegekből, visszaemlékezésekből rekonstruálhatom magam számára a történeteket, hiszen Pakocs Károly és nemzedéke meghalt, mielőtt én megszülettem volna, azt is tudom, hogy Mihálynak, aki az őt követő generáció tagjaként valamelyest átélte azt a korszakot, más rálátása volt minderre. Ő volt a kapocs a Pakocs Károly nemzedéke és a mi nemzedékünk között.

Sajnos, nem írt többet erre a papírkára, így nem tudhatjuk meg, hogy miért és mikor írta fel ezt a pár információt, mit tudhatott, mit gondolhatott Pakocs Károlyról és tevékenységéről, amikor elkészítette ezt a feljegyzést, de a halálának híre nem hagyta hidegen. Az információ volt annyira fontos számára, hogy eltette az iratai közé ezt a kis cédulát, mint egy mementót.

---

<sup>47</sup> Pakocs Károly életéről, koráról és haláláról ld. Tempfli 2002.

### *Egyházi ünnepek a diktatúra idején*

Az állami hatóságok a hetvenes években próbálták ellehetetleníteni a nagyobb egyházi ünnepek megtartását. 1974-ben a templombúcsút próbálták megtiltani. 1974. június 23-án Mihály román nyelvű levelet írt egy inspektorhoz, valószínűleg regionális vallásügyi inspektornak, amelyben azt kifogásolta, hogy meg akarták tiltani a templombúcsú tartását. Azt írta neki, hogy a templombúcsú legalább annyira fontos ünnep, mint a karácsony, ezért nem lehet nem megtartani. Sok-sok ünnepet nem tartanak meg már, de ezt muszáj tartani. Itt felsorolja a már feledésbe merült egyházi ünnepeket: Szent Fábián és Sebestyén napja január 20-án, Szent Ágota február 5-én, hamvazószerda, nagypéntek, húsvét másodnapja és harmadnapja, pünkösd másodnapja és harmadnapja, Szent Orbán napja május 2-án, Szent János és Pál napja június 26-án. A levélnek pozitív hatása lehetett, mert pár nap múlva, június 28-án már azt mesélte a barátjának egy levélben, hogy lezajlott az ünnepség és finom borral kínálta a vendégeket.

### *A csángók*

1988-ban támadt az ötlete, hogy csángókat telepítsen Gyöngyre. 1988. február 6-án kapta meg az elmaradt nyugdíjának második részét. Az első részletet, 27 ezer lejt az előző évben kézbesítették neki, a következő részt, majdnem 52 ezer lejt pedig 1988 februárjában.

Ebben az időben szinte kizárólag a készpénz jelentette a pénzforgalmat, a nyugdíjak esetében biztosan. Ez azt jelenti, hogy a postás vitte és kézbesítette a pénzüsségeket – ez részben ma is így működik. Nos, ezen a napon a helyi postás is olyat élt meg, amit soha. Bevallotta, hogy ekkora összeget még soha nem kézbesített. Mihály 300 lejt adott a postásnak. Valószínűleg szokás volt az, hogy afféle figyelmeség gyanánt a postásnak adtak egy kisebb összeget a kiszállított nyugdíjból. Ez a most kiszállított összeg azonban igen nagy volt, és ennek megfelelően adta ezt a jelentős összeget a postásnak. A feljegyzésben, amelyben beszámol a fentiekről, azon is morfondírozik, hogy mit lehetne vásárolni ezzel az összeggel. A megfogalmazásból úgy tűnik,

hogy még a postás jelenlétében felmerült a kérdés. Első ötlete az volt, hogy megvásárolhatná a szokondi villanyorgonát, és egyet csinálna a kettőből – nem világos, melyik kettőre gondol. Ha megvenné is azt az orgonát, még bőven maradna pénze. Megállapítja, hogy életében először nem mondhatja magáról, hogy szegény. Mihály ekkor 72 éves volt.

Végül mégsem az orgonát vásárolta meg, hanem úgy döntött, hogy csángó családokat telepít a fogyatkozó létszámú faluba. 1988-ban járt Brassóban, és akkor találkozhatott a csángókkal. Itt értesülhetett arról, hogy a saját falujukban nehéz a megélhetésük, és támadt az az ötlete, hogy költözzenek át az ő falujába. Úgy gondolta, hogy náluk munkát kapnak a családok, és az akkor már jelentősen csökkenő létszámú közösségük is új erőre kapna, ha kisgyermekes katolikus családok költöznének a faluba. Gyöngyön akkoriban igencsak csökkenőben volt a népesség létszáma, kevés volt a gyerek. Az elnéptelenedő faluba így akart friss munkaerőt és gyerekeket hozni. A környéken nem volt elég a munkaerő, viszont munka volt, ezért írta, hogy jó, hogy jöttek, és még többen is jöhetnének. A csángó családok tehát egyrészt munkaerőt jelentettek a helyi gazdaságok számára, másrészt kisgyerekeik voltak, és ebben Mihály a közösség jövőjét látta megalapozva, végül, de nem utolsó sorban magyarul is beszélő katolikusok voltak, vagyis az ő hívei számát gyarapították. Megjegyzi, hogy a helyi hatóságok is szívesen fogadták őket.

Erről az útról már úgy tért haza, hogy megállapodott konkrét családokkal a költözésükről, és otthon megtette a szükséges intézkedéseket is. Ebből az évből van sürgető levele is, innen tudjuk, hogy az ügy közben kissé elhúzódott. Végül 1989-ben kezdtek el érkezni a családok. Szállást ajánlott nekik, mégpedig a maga vásárolta házakban. Pontosabban a nagy összegben megkapott a nyugdíját arra fordította, hogy házakat vásárolt. Nem világos, hány házról volt szó, egyes szövegek arra utalnak, hogy háromról, amelyekből legalább egy nem az ő falujában volt.

Érdemes most röviden visszagondolni arra a pillanatra, amikor megkapja az elmaradt nyugdíja második részletét. Mit tegyen azzal a meglehetősen nagy összeggel, kérdezte magától. Az első gondolata

nyilván a zene körül forgott, hiszen nagyon szerette a zenét, ezen belül az egyházi zenét, de tudjuk, hogy klasszikus zenei hangszalagjai is voltak. Nem véletlen, hogy orgona vásárlására gondolt. Aztán nemso-kára Brassóba utazott, és ott találkozott a csángókkal – talán a paptár-sa vitte el körútra. Többször kiemeli a leveleiben a csángók nyelvét. Nyilván ekkor hallotta, hogy hogyan beszélnek magyarul. Láta, hogy katolikus családok, sok gyerekük van, és szegénységben élnek. Így hát félretette az orgonavásárlás ötletét egy másik kedvéért, amely az el-képzése szerint hívei létszámát gyarapította volna. Ezzel a második ötletével is megmaradt az egyházi gondolatkörben, mint ahogy az el-sővel volt, ám itt a közösség érdekeit is figyelembe vette, nem csak a saját egyéni kívánalmait.

1989. május 6-án írta egyik paptársának, hogy elkezdtek érkezni Gyöngyre az áttelepülő csángó családok. Ekkor még arról ír, hogy a helyiek is jól fogadták őket, mindenki örült. Így ír erről: „Megújulunk általuk, mert nagyon megfogyatkoztunk. Tavaly találtam rájuk a hermanstadi böjti előkészület idején. Már akkor jöttek háztűznézőbe. Az indulásra csak most került sor.” A beszédmódjukról is ír és arról, hogyan fogadták a faluban őket: „Ízes a szavuk. A mieink élnek-halnak értük. Mindennel ellátják őket, hogy hívjanak még rokonaik-ból.” Az ötlet szerinte a Márton Áron püspöké, aki a háború idején beszélgetett erről a jászvásári püspökkel, aki akkor épp Belényesen élt – ám ezzel kapcsolatban több információt nem közöl.

1989-ben megvásárolható házat keresett. Ez év júniusában egy falubeli román személynek írt egy román nyelvű levelet erről. Hallot-ta, hogy az illető el akarja adni a házat, sőt, már valaki le is fizetett egy előleget a ház árából. Ő azt szerette volna, ha a tulajdonos visszacsí-nálná a már körvonalazódó vásárt, visszaadná az illetőnek az előleget, és helyette annak adná el a házat, akit ő küld pár nap múlva hozzá. Azzal biztatta, hogy ez az üzlet jobb lesz. Ez után felsorolja az érveit is: az új vevő, akit ő küld, 35 év körüli mesterember, bányában dolgo-zik, és csak szabadságát fogja itt tölteni. A házat év közben egy idős személy fogja gondozni, ami a szomszédoknak is jó lesz. A Mihály

román nyelvtudása itt meglehetősen felszínes, tulajdonképpen a teljes szöveg jól érezhetően a magyar mondanivaló szó szerinti román fordítása, ami igencsak megnehezíti a levél megértését. Az érvelése külön figyelmet érdemel: bár azt ígéri, hogy az általa ajánlott megoldás jobb üzlet lesz, ez nem egészen volt így, hiszen az eladó egyáltalán nem járt jobban azzal, hogy egy 35 éves mesterembernek adja el a házat, és az sem számíthatott jó üzletnek, hogy tudja, hogy a vevő mikor és mire fogja használni a házat, és hogy mennyi időt fog eltölteni majd benne. Nem tudjuk, hogy kinek szánta ezt a házat, de ekkoriban dolgozott azon, hogy a csángó családokat áttelepítse Gyöngyre. És bár családokról volt szó, nem a szabadságukat ott töltő mesteremberekről, mégis elképzelhető, hogy a csángó családok átköltözésével volt kapcsolatban ez a vétel is.

Az biztos, hogy 1989 júniusában két csángó családot vártak Gyöngyre. Azt írta, hogy ők a B. László házat vették meg – bár itt inkább arra kell gondolni, hogy ő vette meg azt nekik. Június 23-án egy szekciófőnöktől kért remorkát, hogy a házban még felhalmozottan álló tűzfát elszállítsák Nagymajtényba, és felszabadítsák a helyet az érkező családoknak. A szállítás kifizetéséről azt írja, hogy ha hivatalosan lehet fizetni, megoldják, de ha „formaság nélkül meg lehet ejteni, azt is intézzük. A kocsis is megkapja tiszteletdíját”. Utóiratban írja, hogy a választ a délelőtt folyamán kéri eljuttatni. Az aláírásban így szerepel: „Kiváló tisztelettel Dr. Tyukodi Mihály ny. r. k. lelkész” Az aláírásban feltünteteti a tudományos címét, foglalkozását. Nem biztos, hogy csak azért, mert feltételezi, hogy az illető nem tudja, hogy ki ő, hiszen abban a közösségben nagyjából ismerték egymást az emberek, a papokat meg különösen. Inkább azért jár így el, hogy nyomatékosítsa: egy pap kérése ez, lehetőleg ne utasítsák el.

1989 szeptemberében egy feljegyzésben beszél újra a csángó családok költözéséről. Újabb családok érkeztek, és azok rokonai is, akiket meggyőztek, hogy átköltözzenek. Arról is ír egy keveset, hogy hogyan fogadták őket a helyi hatóságok. A termelőszövetkezet elnöke örült neki, mert munka volt, és szükségük volt a munkaerőre. Ám a rendőrség

már nem volt ennyire elragadtatva: a békési rendőr felszólította az épp érkezőket, hogy 24 óra múlva hagyják el a falut. Ő azonban be- ment velük Szatmárra és mindent megoldottak – írja. Feltehetően a személyi igazolványaikat átírták az új lakcímekekre.

1989 szeptemberében egy újabb feljegyzésben visszatért a témá- ra, részletesebben leírta a csángó családok átköltöztetését, mint ko- rábban. Elmondja, hogy ő maga ment oda, és győzködött egy család- főt, majd elhozta őt megnézni a helyszínt. Az átköltöztetés azonban nem volt eléggé megszervezve: azt a házat, ahova az új család jött volna, elfoglalta egy másik csángó ember, és az új családot csak egy külső konyhába engedte be, mire azok egy szomszédos faluba mentek át, és ott vettek házat. Világos, hogy nem így tervezték az új életüket, és valószínűleg ez a fejlemény csalódás volt számukra.

Úgy tűnik, hogy a csángók áttelepítését csak nagyvonalakban gondolta át: nem számolt az adminisztratív következményeivel sem, hiszen a rendőrség azért szólította fel őket a távozásra, mert nem vol- tak megfelelő okmányaik, amit akkoriban az államhatalom igencsak komolyan vett. De maga a lakhatásuk is bizonytalanná vált egy pon- ton, hiszen miután odalátogattak és meggyőződtek arról, hogy jók a körülmények, mégis lakás nélkül maradtak, amikor megérkeztek, és maguknak kellett házat venniük.

1989. október közepén egyik paptársának írt, hogy már három házban négy és fél Gyöngyre áttelepült csángó család lakott, közöttük két legényember is. Egy korábbi levelében említette, hogy hét gyerek került így a faluba. Az áttelepült családokról úgy látta, hogy azok örömmel költöztek át, és ezt mondogatták: „Míntha itt születünk lenne.” Az áttelepültekről ekkor igen jó véleménnyel volt, azt írja ró- luk, hogy „jó munkások és jó templomjárók”, majd így summáz: „Nagyobb dolognak tartom családok meghonosítását kicsiny temp- lomom árnyékában minden más eddigi munkámnál.” Számára az átte- lepítés legfontosabb hozadéka, hogy munkaerőt és gyerekeket kapott a kiöregedőben levő falu, és nem utolsó sorban az, hogy a csángók mélyen vallásosak voltak, tehát az egyház is nyertes ebben.



Egy 1989. novemberi iratból derül ki, hogy adományokat gyűjtött, illetve fogadott el a csángó családok számára. Egy köszönőlevélből derül ez ki, amelyben a címzetteket jótevőknek nevezte, és megköszönte nekik a kis csomagot és az ezrest – tehát a csomag mellett ezer lejt is küldhettek. A csomagban cipő és ruha volt. A csángók nagyon megörültek neki, mert – magyarázata szerint – nem sok mindent tudtak magukkal hozni.

Ebben a levélben ír az ingatlanokról is, és a követendő stratégiájukról. Otthon három házuk maradt üresen. Megemlíti azt az összeget is, amelyet ebbe befektetett: azt, hogy ő úgy segíti a csángó családoknak a Gyöngyre költözését, hogy a visszakapott nyugdíját, azaz 80 ezer lejt erre fordítja. Amikor az otthon hagyott, eladandó házaikról ír, úgy szól róluk, mintha közösen birtokolnák a házakat, vagy legalább közös ügyük lenne azok jó áron történő eladása: „Csak az a baj, hogy nem akarjuk ott minden áron eladni. Majd ha keresik, akkor lesz eladva. Mert ha mi kínáljuk, akkor veszítünk rajta.”

Ez a stratégia akár működhetett volna, ha nem ott és akkor állnak üresen azok a házak, ahol. Amit ő legtöbbször nem tartott eléggé szem előtt, az a kulturális, gazdasági és politikai kontextus volt. Ez esetben például három házat hagytak otthon. Azt is tudjuk, hogy nem véletlenül jöttek el otthonról – egy olyan világot hagytak maguk mögött, amelyhez nem fűztek sok reményt, hiszen nem tudtak volna ott úgy boldogulni, mint Gyöngyön. Nem egy helyen írta Mihály, hogy azért jönnek Gyöngyre, mert itt jobb a föld, és szükség is van munkakerőre. Otthon mindez nem így volt. És ezek után mennyi lehetett az esélye annak, hogy egyszer csak magas áron tudják eladni az otthon hagyott és kiürített házaikat? Nem sok lehetett. Az viszont érdekes, ahogy Mihály érezhetően a csángó családok közösségéhez számította magát – itt még nem árulja el, hogy miért, de érezni, hogy miközösséget alkot velük, amikor ezt mondja: „Mert ha mi kínáljuk, akkor veszítünk rajta.” Egy 1989 novemberi feljegyzésben aztán leírja azt is, hogy miért érzi magát a csángók otthoni házai birtokosának: „Ha már birtokosként tüntetem fel magamat, akkor elmondom, hogy

abban közel, sőt több mint 50 ezer lejem fekszik.” Innen kiderül az, hogy valójában a házakat nem úgy vásárolta, hogy azokat nekik aján-dékozza, hanem egyfajta előlegként képzelte el a befektetését: míg azok el nem adják a házaikat és vissza nem adják neki a pénzt, az általa vásárolt házakban lakhattak. Ekkor, novemberben a családok hazautaz-tak eladni a házaikat, és Mihály kíváncsian várta a visszaérkezésüket és a hírt, vajon sikerült-e az adás-vétel. A befektetett összeg is más itt, mint korábbi elbeszélésében: ott 80 ezer lejről beszél, itt csak 50-ról.

1989. december közepén külföldre távozott paptársának mesélt újra a csángó családok áttelepítéséről. Itt újra elmondja azt, hogy megkapta az államtól az elmaradt nyugdíját, összesen 80 ezer lejt, és ebből házakat vásárolt. Itt azt mondja, hogy ez az összeg két ház ára, ám nem zsúpfedeles házakra, hanem szép nagy, modern házakra kell gondolni. És itt panaszkodik először a csángókra: mondja, hogy sok baj van velük, mert az alkohol nagy úr, azaz némelyik közülük túlzás-ba vitte az alkoholfogyasztást.

Gyöngyön nagyon kevesen vannak már ebben az időszakban. Míg az 1977-es népszámláláskor 72 magyar nemzetiségű lakost emle-getnek a statisztikák, 1992-ben már csak 30 magyar lakost jeleznek. Római katolikus személy 1944-ben 147 volt, 1977-ből nincs felekezeti adatunk, 1992-ben 42 katolikus személyt említenek. A fentiekből lát-juk, hogy 1992-ben 12 olyan személy volt a faluban, akik nem vallot-ták magyarnak magukat, de katolikusnak igen.<sup>48</sup> Elképzelhető, hogy pont a szóban forgó csángók lehettek ezek a személyek.

### 1956

Konkrétan az 1956-os forradalomról senki nem tesz említést a levelekben vagy feljegyzésekben. Viszont tudjuk, hogy november ele-jén Mihály Bukarestben volt. 1956. november 9-én írja Angélának, hogy Bukarestben volt, de nem részletezi, hogy miért. Bizonyára a levél

---

<sup>48</sup> Gyöngyre vonatkozó felekezeti statisztikák: <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=felek&id=2177>, illetve a nemzetiségi statisztikák: <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=2177> (2015. 08. 20.)

kelte előtt pár nappal történt ez. Már javában zajlottak Budapesten az események. Vajon miért volt ő Bukarestben? Később, a nyolcvanas években vízumért utazott oda néha, de itt nem ez volt az oka.

### ***Fotók a gyűjteményben***

Miközben írógépeket használt, magnetofonokat, rádiókat vásárolt, úgy tűnik, hogy a fényképezés mint tevékenység nem érdekelte az előbbiekhöz hasonló mértékben Mihályt. A fényképeket viszont kiemelten kezelte, különösen, ha azok számára kedves vagy fontos személyt örökítettek meg.

Egy fényképnek nagy jelentősége volt ebben a világban, amelyben nem volt digitális technológia, és nem készíthetett bárki bármikor fényképet. Közeli személyek, családtagok fényképe sok esetben látható volt egy vitrines részen a szobában. Egy alkalommal említi Mihály, hogy a Kristóf fényképe ott volt a szobájában látható helyre kitéve.

De voltak más fényképek is, amelyek fontosak voltak számára, mint amilyen például a Márton Áron püspök fotója. Márton Áronhoz nagyon ragaszkodott és felnézett rá. A történet, amely következik, egy olyan fotóról szól, amelyen többek között a püspök is rajra lehetett, legalábbis céloz erre. A nyolcvanas években évekig foglalkoztatta és levelezett arról, hogy ennek a fotónak az eredetijét valaki elvitte tőle, és ő mindenáron vissza akarta kapni. 1980. december végén írt levelet egy ismerős házaspárnak, és többek közt arra kérte őket, hogy az ő nevében keressék fel közös ismerősüket, és kérjék vissza tőle annak a képnek az eredetijét, amelyet most ő küldött nekik. Ő már ötször kérte az illetőtől, de hiába. Kéri, hogy kérjék vissza tőle, ne hagyják feledésbe menni a dolgot. A férj nemsokára válaszolt a levelére. Levelezőlapon írt rövid választ. Vonaton írja, Bukarestbe utazik. Ami a kérését illeti: felesége úgy emlékszik, hogy egyszer már megkérdezte a megnevezett illetőt a címzett kérésére, és az azt válaszolta, hogy már régen visszaadta volt neki a kép eredetijét, de azért ő még egyszer megkérdezi.

A fénykép eredetije azonban nem került vissza, és Mihály évekkel később újra elővette a témát. 1984-ben egy másik paptársát kérte meg, hogy menjen el egy közös ismerősükhöz, és kérje vissza a fényképet. Ugyanarról a fényképről van szó. Itt elmondja azt, hogy a fényképet maga a püspök küldte neki. Ezt elkérte az illető, hogy másolatot készítsen róla, de a „szép 30/30 kép” helyett egy levelezőlap nagyságú másolatot küldött vissza. Ő szerette volna visszakapni az eredetijét. Ő azt sejtí, hogy az a bizonyos személy azért nem tudja visszaadni a képet, mert odaajándékozta a „titkos főnökének”, de azt tanácsolja, hogy paptársa bátorítsa az illetőt, hogy merje a főnökétől visszakérni.

A két történetben két különböző román családnévvel jelöli azt, aki a fényképet elvitte, de ugyanarról a fényképről van szó. Nem világos, hogy az elsőhöz képest négy évvel később miért egy másik nevű illetőnél keresi azt a bizonyos fényképet. Hiszen az első személy tudott a fényképről, tehát nem tévedésből kérte tőle – csak azt állította, hogy már visszaadta. De a stratégiája mindkét esetben ugyanaz: van egy nehezen megoldható ügye, és megkér másokat, hogy oldják meg, azaz valakit megbíz azzal, hogy menjen el és végezzen el egy feladatot, amelyet neki magának kellett volna elvégeznie.

Az iratok között néhány olyan fénykép is megtalálható, amelyeken egy-egy templom látható. Abból, hogy nagy méretre kinagyítva tette el őket, arra következtettem, hogy fontosak voltak számára. Ezért aztán az egyik nyári terepmunkám alkalmával felkerestem azokat a helyszíneket, ahol remélni lehetett, hogy a fényképen látható templom beazonosítható.

Krasznabélteken végigjártam a szövegeiből ismert pontokat: megnéztem a templomot, majd bent az orgonát, amelyről annyit írt, a padokat, amelyekért annyit vitázott. A plébániai telek mellett egy szép szőlős látható. Amikor ott jártam, már tudtam, hogy Tyukodi Mihály szőlőt telepített a plébánia mellé. Egy helybéli lakos mellém szegődött, és sétám közben mesélt azokról az időkről, amelyeket ő gyerekként élt

meg. Megállapítottam, hogy valóban a helyi templom látható az egyik nagy méretűre kinagyított fényképen, amely az iratok között van, de amelyen semmiféle adat vagy megjegyzés nem szerepelt. Így tehát az egyik fényképen látható templomot sikerült azonosítani.

Innen Gyöngyre mentem. Gyöngyön a templomnak és a kertjének valóban van egy sajátos hangulata: mintha minden kisebb lenne és minden csendesebb is lenne itt. Mintha a hely visszaigazolta volna azt a hangulatot, amely az iratokból áradt. Ám a fényképpel már nem volt szerencsém: a következő, fényképen látható templom, bár valamelyest hasonlít, egyes részleteiben mégis más, mint a gyöngyi.

Végül Szinfaluba is eljutottam. Mihály 1948-ban, 32 évesen került Szinfaluba plébánosnak. A faluban abban az időben németül beszélő svábok éltek. Még később, 1957-ben is azt írta Mihálynak egyik paptársa, találgatván, hogy hova helyezik ki, hogy Szinfaluba jött szóba, de ő neki az nehéz lenne, mert nem tud németül.

Valószínűleg a plébánosi működése alatt kezdetett el írni a faluról. A szövegét *Historia Domusnak* szánta. A bevezetőben a település földrajzi fekvéséről és szépségeiről írt, ám mielőtt rátért volna a plébánián történetekre, abba is hagyta. A rövid szöveg arról szól, hogy szép, hangulatos a környék.

Azt, hogy a környéknek különös hangulata van, e sorok írója is tapasztalhatta sok évtized múlva, 2017-ben. Egy 70 évvel későbbi szinfalui látogatástól nyilvánvalóan nem várható új adat. Inkább a település hangulatára voltam kíváncsi, no meg a templomra. Az oda vezető úton megtapasztalhattam azt, amiről sok évtizede írt Mihály: a tájnak valóban különös hangulata lesz, amint a főútról letérünk. A faluba beérve előbb a templomot kerestem meg. Egy helybéli útbaigazítása után végül befordultam az utcájába, és megálltam előtte. Azt terveztem, hogy megkerestem azt a családot, akiknél a templom kulcsa van, mert meg szerettem volna nézni a templomot, ahol Mihály szolgált. Előbb a templommal szemben álló ház előtt beszélgető két férfit kérdeztem. Véletlenül az egyik pont érintett volt – az ő családjánál volt a kulcs. Útba igazított a saját háza felé, ahol a feleségét keressem

a kulcsokért. Elmondta, hogy ő szokta kaszálni a temetőt, de nem éri meg, nagyon nagy a gaz, ezért abba is hagyta. Ezzel el is búcsúzott, látszott, hogy nem akar többet beszélgetni. Az utca felső részébe indultam. Széles volt az út, az autótűt két oldalán széles füves terület húzódik a házak előtt. Néhány ház előtt pad is volt. A férfi felesége valóban a ház előtti padon ült. Az idős asszonyt a templomról kérdezgettem, és az ott tartott misékről, majd a falu lakosairól általában. Elmondta, hogy bár régen ez sváb falu volt, ma már a faluban senki nem beszél németül. Minden család vegyes, sváb és román, kivéve az övéket, hiszen ő is és a férje is svábok – ám ők is már csak románul beszélnek. Magyarok nincsenek a faluban. A gyermekeik Németországban élnek, sok más szomszéd gyermekeivel együtt. Azt is elmondta, hogy pap nincs a faluban, másik településről két pap felváltva jár ki, minden vásárnap tartanak misét. A papok Bákóból valók, mondta. Csángók? – kérdeztem. Igennel válaszolt, bár nem voltam biztos abban, hogy tudja, mit jelent ez a szó. Így hát jelenleg csak románul miséznek, hiszen más nyelven senki nem beszél már a faluban. Télen, amikor nehezen tudna elmenni a templomig, egyik pap eljön érte és elviszi autóval. A háza ugyanabban az utcában van, ahol a templom, pár száz méterre attól, így ezt könnyen megtehetik. Elmondtam neki, hogy meg szeretném nézni a templomot és fényképeket szeretnék készíteni. Kihozta a kulcsot, és arra kért, hogy vegyem el, és nyissam ki én a templomot, majd a fotózás után hozzam vissza a kulcsot.

Kissé megilletődve álltam a templom előtt a kulccsal a kezemben. Korábban még sosem nyitottam ki templomajtót. Bent a falakon a festés régi, talán 50-es évekbeli lehet. Arra gondoltam, hogy talán Mihály idejéből való. Otthon ellenőriztem: valóban van a hátrahagyott iratai között olyan feljegyzés, amely pár soros, sokszorosított körlevélnek tűnik, és arról szól, hogy megköszöni a címzettnek a templom festéséhez való hozzájárulását. Tehát nagy eséllyel ez a festés még az ő idejéből való.

A stációképek alatti szövegek német nyelvűek, ami azt bizonyítja, hogy valamikor német anyanyelvű svábok látogatták a templomot.

A sekrestyében a falon egy magyar nyelvű, bekeretezett, díszes kiállítás oklevél található a helyi legényegylet működésének elismeréséért. A díszítés mellett az oklevél felső sarkában látható a magyar címmer. Az oltáron román nyelvű misekönyv volt, utalva arra, hogy jelenleg ez a használt nyelv a templomban. Ezen a településen a svábok a román lakossághoz asszimilálódtak, szemben a Nagykároly környékiekkel, akik többségükben a magyarhoz. A templomban mindenütt látszottak a romlás jelei: alulról nedvesedő, itt-ott megbomlott falak, repedések, gondozatlanság. Látszott, hogy használják, de nincs gazdája, nem törődik senki a fenntartásával.

A templom mellett, ugyanazon a telken egy bezárt ház van, leengedett poros rolókkal, talán a valamikori papi lak. Talán itt lakott Mihály is, amikor titokban azt a pár fiatal teológus hallgatót tanította 1948 és 1950 között. Talán itt lakott vele nővére, Magdolna is, akinek a később katonának vonult egyik teológus hallgató címezte a leveleit. Innen vitték börtönbe Mihályt, majd ide tért vissza 1953-ban.

2018. július 26-án délután meleg volt, csend volt. Az udvaron nagy volt a fű, a szomszéd tyúkjai kapirgáltak a ház háta mögött. Minden elhagyatott volt, kiürült, magára maradt. Csak a templom előtti kis virágskerten látszott, hogy gondozzák. Amikor újra kiléptem az utcára, még süttött a nap, de körbe minden irányból sötét esőfelhők gyülekeztek. Visszavittém templom kulcsait. Ekkor emlegettem az asszony előtt annak a papnak a nevét, aki miatt idejöttem. Az asszony hallott róla. Nem ismerte, mondta, de egy másik papot ismert, aki sokat emlegette, hogy őt Mihály tanította magyarul. Amikor visszaindultam, látszott, hogy a környéken mindenhol erősen borús az ég, körbevett az esőfüggöny, már csak itt felettünk Szinfaluban süttött a nap. Nagykároly határánál értem utol a zivatart.

### ***Mentalitásmorzsák***

Van úgy, hogy egyes történetek olvasása közben az az érzésünk, hogy a szereplők újra és újra ugyanúgy járnak el, ugyanúgy oldanak

meg helyzeteket, vagyis bizonyos viselkedési mintázatok figyelhetőek meg a hasonló helyzetek megoldási folyamataiban. A jelenség okait a tanult viselkedés azon szintjeiben kell keresnünk, amelyek a hétköznapi problémamegoldással kapcsolatosak.

Egyik ilyen visszatérő jelenség például az, hogy Mihály sosem jelentette be magát előre, ha látogatóba indult, vagy nem egyeztetett előre, ha szüksége volt mások cselekvő segítségére. Ebből következően aztán állandóan visszatérnek azok a történetek, amelyek arról szólnak, hogy elutazott valakihez, de az nem volt otthon, vagy előzetes jelzés nélkül betoppant valakihez segítségére számítva, és az nem volt otthon. Azt gondolnánk, hogy a telefon megjelenése megkönnyíthette az ilyen típusú egyeztetéseket, ám ő akkor sem használta, amikor már a környezetében is létezett telefon, és könnyedén bejelentkezhetett volna. Sosem jelezte érkezését, és sosem tanult a történetekből, még akkor sem, ha előtte minden esetben ebből problémája származott. Még a kilencvenes években is megtörtént az, hogy amikor Nagykarolyból Gyulaféhérvárra utazott, hirtelen ötlettől vezérelve Nagyváradon leszállt a vonatról, mert úgy gondolta, hogy felkeresi a püspököt. Érkezését nem jelezte előre, és a püspök nem volt otthon. A telekommunikáció megjelenése előtt tanult és gyakorolt viselkedési mintát akkor is tovább élte, amikor már megjelent a technika, és a sikertelen látogatás kellemetlen következményei kivédhetőek lettek volna egy telefonálással.

Hasonlóan nem jelentette be azt sem előre, ha valakinek a cselekvő segítségére volt szüksége. A nyolcvanas években elvállalt egy karácsony időszakára vonatkozó helyettesítést Boksabányán. Gondosan összecsomagolta a dolgait, ráhagyta a házat Kristófra és testvérére, Kornélra, majd vette a csomagjait és elment az egyetlen olyan emberhez, aki kivihette volna autójával a szomszéd településen levő vonatállomásra. Csakhogy az illetővel nem közölte előzetesen a tervét, hanem bejelentés nélkül betoppant hozzá, amikor indulni kellett volna. Az illető viszont aznap reggel disznóvágáson volt, és ott alkoholt fogyasztott, így aztán nem ültetett autóba, hogy őt elvigye. Amikor elmeséli, hogy



előzetesen gondosan előkészítette a csomagjait, azt a benyomást kelti, hogy előrelátóan járt el. Az állomásra történő kijutását azonban már nem beszélte meg azzal az egyetlen személlyel, akire számított. Az illető ott élt a faluban, előző napokban bármikor elszálhatott volna hozzá. Ő azonban valahogy azt feltételezte, hogy az emberek mindig a rendelkezésére állnak, és sosem merült fel benne, hogy ennek akadálya lehet.

Van egy másik mozzanat is ezen utazásának a történetében, amely említésre érdemes. Miközben a helyettesítő munkáját végezte, a vendéglátója könyvespolcán nézelődve kezébe vett egy könyvet, amely megtetszett neki. Amikor indult haza, elkérte a könyvet a házigazdától, ám az a házigazda is csak helyettesítő volt az adott helyen, így a könyvek nem az övéi voltak. Mihály viszont úgy döntött, hogy a könyv nagyon kell neki, ezért pénzt hagyott az őt meghívó kollégájának, hogy vásároljanak egy újabb példány abból a könyvből, majd hozzátette, mintegy megnyugtatóan, hogy ha nem tudnak egy új könyvet vásárolni, akkor ezt ő visszaküldi. Ám ezt követően elmeséli, hogy amint hazaért, azonnal Kristófnak ajándékozta a magával vitt könyvet – tehát nem szándékozott visszaküldeni azt. Egyébként a két fiú közül csak egyiknek vitt ajándékot. A testvérét csak melleleg említi: úgy írja le a hazatérését, hogy hazatértekor Kristóf várta az állomáson, és ott volt vele Kornél is.

Szervezésben nem nagyon remekelt. Nem tervezett, nem gondolta át a folyamatokat és a szükséges lépéseket, hanem improvizált. Valahányszor nagyobb eseményt rendezett, az utolsó pillanatokra hagyta a meghívásokat, értesítéseket. 1975 januárjában például miszsióra hívta meg két társát. Azt azonban nem várta meg, hogy ezek az első körben meghívott személyek válaszoljanak, hanem további személyeket hívott meg arra gondolva, hogy egy részük biztosan nem vállalja el a felkérést. Végül mindenki elvállalta a felkérést, és neki magyarázkodnia meg szabadkoznia kellett.

Amikor mégis tervezni kezdett, és akadályokba ütközött, csak nehezen tudott alkalmazkodni. Igen nehezen fogadta el azt, ha kérését

elutasították. Talán tudta is magáról ezt, mert igyekezett a leveleit úgy fogalmazni, hogy azok meggyőzően hangozzanak. Elképzelte az esetleg felmerülő ellenvetéseket, és azokra már az első levelében igyekezett megadni a válaszait. Egyik ilyen eset 1963-ban történt, amikor tanár volt. December 31-én írt levelében felkéri egyik paptársát arra, hogy tartson a diákoknak lelkigyakorlatot március 8–14. között. Azon ritka pillantok egyike ez, amikor idejében írja meg a felkérést. A levelet azzal zárja, hogy tudja, milyen szívesen mond az ember nemet az ilyen kérésekre, de hozzáteszi, hogy „hátha megjön az igen”, mert másképp nagy gondja lesz, nem tudja, hogy ez esetben kihez forduljon. A levél hangvételéből érezni lehet, hogy igyekszik a meghívott szemszögéből nézni a felkérést, és elképzelte, hogy a meghívottnak könnyebb lesz nemet mondani. Ezért aztán igyekszik elébe menni ennek a döntésnek azzal, hogy érveket állít fel az elutasítás esetére, sőt, egy kis kényszerítő érvet is elhelyez, amikor arra hivatkozik, hogy neki nincs is más megoldása kéznél, mint ő, a címzett. Ezt az eljárást később is sokszor alkalmazza hasonló esetekben.

1968-ban a krasznabélteki templom orgonáját újíttatta fel, és ennek tiszteletére ünnepséget szervezett. Azt tervezte, hogy az új orgonát elsőként egy általa igen tisztelt személy, egy szerzetes szólaltatja majd meg. A felkérést azonban nem egyenesen a meghívottnak küldte. Július 23-án írt egy levelet a főesperesnek. Leveléhez mellékelte a díszvendég meghívóját is, és arra kérte a főesperest, hogy adja át a meghívót a testvérnek, akitől azt várta, hogy elsőnek szólaltassa meg a felújított orgonát. Bár megtehetette volna, a meghívást mégsem egyenesen a testvérhez intézte, hanem a főesperesnek szánt meghívó mellé tette a borítékba. Valaki által meghívni egy harmadik személyt, nos ez önmagában is szokatlan megoldás. Nyilván oka volt annak, hogy a főesperest kérte meg arra, hogy a testvérnek írt meghívó levelét átadja. Az eljárás során kétszer is az előljárót használja fel: egyszer az előljárónak írt levélbe írja bele azt, hogy általa meghív egy harmadik személyt, és arra kéri, hogy ezt támogatólag közölje is az illetővel, másodszer az előljárót kéri meg arra, hogy átadja az illetőnek a neki

szánt meghívót. Ő maga is szokatlannak nevezi a kérését, de az eljárása tulajdonképpen nem csak szokatlan, hanem erősen manipulatív is: hiszen azért kézbesíti a levelét a felsőbb egyházi hatóság bevonásával, mert nyomást akar gyakorolni a meghívottra. Nyilvánvalóan ezzel azt szeretné elérni, hogy a meghívott ne mondjon nemet.

A meghívott testvérnek írt meghívó egy fél oldalas levél, amely a kérés többszöri megfogalmazását tartalmazza. Egyszer elmondja, hogy van egy kérése, aztán: „Szokatlan az én kérésem. Tudom azonban, hogy mért kérem erre. És kérem is nagyon. Ne utasítsa vissza.” Igazi egyházi zenét szeretnének hallani, mondja, ez régi vágyuk. Majd a levél végén: „Záró szavam is az: Jöjjön el!” Mind nyomatékosabban ismétli a kérését, mintha nem tudná elviselni az elutasítást. A főesperesnek címzett levelet is annak érdekében írja, hogy az elutasításra semmiképp ne kerüljön sor. A két levél másolati példányát ugyanazon lap két oldalára gépelte.

Ugyanennél a rendezvénynél maradunk. Egy következő, meg nem nevezett meghívott számára küldött meghívó szövegében már a dátumot is szerepeltette – augusztus 4-ére tervezte az eseményt. A meghívókat ehhez az eseményhez július 23-án kezdte el írni. Az esemény ismertetése során elárulja, hogy több muzsikust hívott meg, ám amint leírta ezt, valószínűleg felrémlt előtte, hogy a címzett ezt félre is értheti: azt gondolja majd, hogy ha olyan sokan lesznek, ő el sem megy. Ezt megelőzendő úgy folytatja a gondolatmenetet, hogy elmondja, bár lesznek fő és főbb meghívottak, de közülük egy sem maradhat el. A fő és főbb muzsikussal kapcsolatos gondolatmenetbe kicsit belebonyolódik, a *summa summárum* közbeiktatásával tér vissza a mondandójához. Nem véletlenül emlegeti itt is a főesperest: abban reménykedik, hogy az előjáróra való hivatkozás, annak tekintélye nyomatékosítja majd a kérését, és a címzett nem fogja visszautasítani.

Ugyanezen a napon írt egy levelet egy további kollégájának is azal a kéréssel, hogy tegye szabaddá a káplánját erre a napra. Szokatlan ugyan a kérés – mondja –, de ennek ellenére a címzett ne utasítsa vissza. Itt végre világossá válik, miért emlegette korábban is, itt is a

kérés szokatlanságát: úgy véli, hogy a szokatlan minőséget a meghívottak az elutasítással asszociálják, azaz ami szokatlan, azt elutasítják. Ezért jelzi egyes meghívókban azt, hogy a kérdés szokatlanságával tisztában van. Szembeötlő az is, hogy nem a káplánnak ír levelet, hanem a plébánosnak, és a plébánostól kéri el úgymond a káplánt. Az fel sem merül, hogy feltegye magának a kérdést: vajon a káplán menne-e? Céloz a káplán hozzáállására, de csak annyiban, hogy a fáradságtól való félelmét emlegeti kissé ironikusan.

Ugyanezt a technikát alkalmazza Kristóf is: megpróbálja elképzelni, hogy egy adott helyzetben mit mondanának neki, és ő arra mit válaszolna. Az 1988-as év első felében katonai szolgálatát töltötte. A január 23-i levelében beszámol arról, hogy amikor a kaszárnyában megkérdezték, hogy ki tud vasvágóval és hegesztővel dolgozni, ő jelentkezett. Ez után elképzei, hogy erre a döntésére mit mondana Mihály: „Biztos azt gondolod hogy megint beleduktam az orromat oda ahova nem kellett volna.” Majd igyekszik erre az elképzelt ellenvetésre is válaszolni: „De jobban érzem én így magamat »téttlenség az ördög párnája« mondja egy közmondás.” És tovább folytatja a képzeletbeli beszélgetést: „Mondod magadba, hogy tanulni. Eddig is csak este, éjjel tanultam mert akkor van csend a nagy dormitorba, nehéz zajba tanulni. Ez a hejzet jelenleg, és amég nem változik így marad.”

1949-ben Szinfaluban dolgozott. Eljött a nyár, júliusban kiürült a plébánia. Azok a fiatal teológusok, akik év közben ott voltak, és miközben munkát végeztek, teológiát tanultak tőle, elutaztak. Gyakorlatilag júliusra mindenki elutazott, és ő magára maradt. Augusztus 16-án levelet írt a budapesti apáca ismerősének, akit tanulmányi időszaka alatt ismert meg. Azt írja neki, hogy nyáron egy időre teljesen egyedül maradt a plébániáján, és arra gondolt, hogy milyen jó lenne, ha a címzett egyszer csak betoppanna, hogy őt meglátogassa. A megfogalmazásából úgy tűnik, hogy miután elképzelte, mintha várta volna a látogatást. A kontextusból kiderül az, hogy egy szóval sem emlegette korábban az illetőnek a látogatás lehetőségét. Olykor határozottan az

az olvasó benyomása, hogy azt gondolta, mások is ugyanazokra a következtetésekre jutnak, mint ő, még ha olykor teljesen más körülmények között is élnek.

Vannak történetek, amelyekből kiderül az, hogy hogyan gondolkodott a szabályokról és a törvényességről. 1965-ben távoznia kellett a főiskoláról. Ezt a mozzanatot a róla azóta megjelentetett rövid életrajzi áttekintés<sup>49</sup> nem részletezi. Van, ahol azt írják, hogy kényszerítettek arra, hogy távozzon, ő egy helyen azt írja, hogy kiutálták onnan. Van, ahol csak azt említi, hogy házkutatást tartottak nála a hatóságok, és elvitték az olyan feljegyzéseit, amelyekben történelmi témákat tárgyalt. Egy 1965. április 13-i levelében azonban elmondja egyik paptársának azt, hogy mi történt: „Sok gond között éldegélünk. Volt egy növendékünk, kiállítottunk neki egy abszolutoriumot, ami miatt kellemetlenségünk volt a rendőrséggel. Németországba akarta kisibolni azt. Mert ő is szándékszik kimenni. Még nem tudjuk a végső kibontakozást.” Ugyanezen a napon a családjának ír a témáról: „Utóbbi hónapban voltak gondjaink. Adél biztosan említette. Enyhülő irányzatot mutat a megoldás, és egyik része már le is zajlott simán. Remélem, hogy a másik is megoldódik. Törvényellenességről nincs szó, tehát legfeljebb csak azt fogják kivánni, hogy (...) -el<sup>50</sup> ketten hagyjuk el az intézetet. Ez a legkisebb baj. Arról van szó, hogy egy volt növendékünknek (...) <sup>51</sup> kollegám kiállított egy év(es) bizonyítványt. Ezt nem lett volna szabad tennie, mert még hiányzott az illetőnek egy vizsgája, Egyházi síkon rendben van. Csak szeretne volna az aktát ő külföldre juttatni maga előtt. Ebből származott a baj. Elsimították. Mondom, legfeljebb még a mi síkon(u)kon lesz még kihatása. Majd meglátjuk.”

Ebből a leírásból kiderül tehát az, hogy mi történt. Egy korábbi diákjuk, aki még nem tette le az összes vizsgáját, végleg külföldre szeretett volna távozni. Ezt abban az időben hivatalos úton nehezen

---

<sup>49</sup> Tempfli (szerk.) 2000.

<sup>50</sup> Családnév az eredetiben.

<sup>51</sup> Családnév az eredetiben.

lehetett megtenni, a hatóságok csak nagyon keveseknek engedélyezték. Ezért legtöbbször úgy jártak el, hogy egy kirándulás vagy látogatás álcájával indultak el, majd nem tértek haza. Úgy tűnik, ő is hasonlóan akart eljárni. Ám előtte el akarta küldeni a távozási helyszínére a saját papírjait, amelyek az iskolai végzettségét igazolják. Nyilván azért akart így eljárni, hogy a saját utazásakor ne keltsen gyanút az, hogy az iskolai végzettséget igazoló papírokkal utazik, ez ugyanis veszélyeztette volna azt, hogy kiengedik. Így hát kérte az iskolától, hogy előzetesen állítsák ki az igazoló iratot, amit azok meg is tettek. Mihály itt azt írja, hogy egy másik kollegája állította ki az iratot, és nem említi, hogy ő mint a rektor helyettese írta alá, az intézmény nevében vállalva a felelősséget a kiállításért. Nyilván azért kellett neki is távoznia, mert ő is aláírta az iratot. Ha csak a kollegája állítja ki, őneki nem lett volna miért távozzon.

Ám még valamit megtudunk a történetből. Azt írja ugyanis, hogy a diáknak nem voltak meg a vizsgái, ők mégis kiállították az igazolást arról, hogy megvannak a vizsgái. És egy mondattal később kijelenti, hogy törvényellenesség nem történt. Csak arra gondolhatunk, ő maga sem volt tisztában azzal, hogy amit tettek, az törvénybe ütköző volt. Az nyilvánvaló, hogy ő is és a kollegája is jót akartak, és a történet arra mutat rá, hogy Mihály és kollegája esetén a jó cselekedet kívánalma, a másokon való segítség sürgetése felülírta a törvényességet. A morális dilemmát tehát úgy oldották meg, hogy a volt diákjuknak nyújtandó segítséget részesítették előnyben. Mivel egy elnyomó rendszer foglyai voltak mindannyian, ezt morális kötelességüknek érezhették, és ezért vélték úgy, hogy amit tettek, az nem volt törvényellenes.

Más történetekből kiderül, hogy Mihály erősen hitt abban, hogy a távol tartózkodó személy megérzi, ha rá gondolnak, és ezt látjuk jól a mentoráltjával váltott levelekből is. Számos esetben írja neki, hogy rá gondolt, vagy rá fog gondolni egy adott időpontban, és ez nemcsak egy retorikai fordulat volt. Gyakori volt az, hogy amikor a fiú elutazott, ő leült az írógépe elé, beszámolót írt, és néha leírta, hogy épp hány óra van, és a vonat, amelyben a fiú ül, épp hol tart. Gondolatban

mintegy elkísérte az elutazót, és ez számára a lelki kapcsolat erősítését jelentette. Egy hasonló esetben, 1985. február 20-án írt egyik paptársának levelet, amelyben megköszönte neki, hogy értesítette őt egy közös ismerősük haláláról, majd arról ír, hogy ő épp azokban a napokban gondolt az elhunyra – máskor is szokott rágondolni, de nem úgy, ahogy ekkor, mondja. Az okáról így fogalmaz: „Nyilván nagy közdelemben, amit a meghalás jelentett, rám is gondolt.” Abban is hitt, hogy az álmok előrevetítik az elkövetkezendő eseményeket. 1989. január 13-i feljegyzésében meséli el azt, hogy egy váradi plébánostól megtudta, hogy meghalt a teológia rektora. Ezt követően a saját öcsésének mondta, hogy ő ezt előre érezte, mert álmodott vele.

## ***Az idő***

### *Időpercepciók*

Az eltelt időre való visszatekintés alkalmi az évfordulók. 1964. április 5-én volt a 22. évfordulója annak, hogy pappá szentelték Tyukodi Mihályt. A nővére említette ezt az aznap írt levele végén. Jó alkalom arra, hogy reflektáljon az idő múlására, arra, hogy mennyi minden történt a felszentelése óta: „Mi minden történt azóta. Deo gratias mindenért.” A megjegyzése jó példa arra, hogy az idő múlását az időközben lezajlott események sokaságával mérik.

Gyakran történik meg az, hogy arról mesél, hogy egy időben még előtte álló pillanat eljövételét nagyon várja. Ilyenkor, amikor nagyon vágyik egy másik élethelyzetbe, amely egy későbbi időpontban várható, megpróbálja az addig folyó időt élhetőbb részekre szeletelni, illetve kitölteni azt. Így történt 1987 októberében, amikor az idő múlásáról ír az akkor katonai szolgálatát töltő Kristófnak. Számolja, hogy már csak 60 nap van hátra, és hosszabbodnak a nappalok. És amikor teljesen meghosszabbodtak, június második felében Kristóf már megy is haza.

Az idő ilyen módon történő tagolását és mérését újra példázza két év múlva. 1989-ben, amikor a mentoráltja a főiskolán tanult, Mihály

már a félév elején nagyon várta, hogy hazatérjen. Márciusban azt számoltatta, hogy mennyi van még a nyári vakációig. Március elején írt levelében így méri az időt: mire ez a levél odaér, eltelik egy hét, mire megjön rá a válasz, az már virágvasárnap lesz. Egy újabb levélváltás után húsvét következik, és utána már csak két hónap a szorgalmi időig. A vizsgák után pedig a hazatérés következik. Az időt itt nem a hónapok, hetek, órák vagy percek egyenlő ütemű tovasuhanása méri. Az idő alapegysége immár az az idő, amely alatt oda-vissza fordulnak a levelek. Úgy számol, hogy egy levél elmegy oda, és visszajön rá a válasz, és már itt a virágvasárnap. Így ki lehet számolni, hogy hány oda-vissza levélnyi időbeli távolságra van az iskolai év vége. Az együtt töltött idő lesz a vakáció ideje, amit annyira várt. Az együtt töltött időt megelőző idő mintha csak azért lenne, hogy lehetőséget adjon az igazi időnek, a tartalmas időnek, az együtt töltött időnek. Mintha a történetében két időmérő rendszer lenne: a szakrális (a húsvét ideje) és a személyes (a levelek ideje). Mintha a szakrális tagolású időmérő eszköz, amely az órákat méri, kapna egy percmutatót, mely a levelek oda-vissza járásának ritmusát veszi fel. Miközben a szakrális ünnepek, a virágvasárnap, a húsvét a lineáris időt tagolják és teszik ciklikussá, a levelek oda-vissza járása ebben a rendszerben egy újabb, finomabb, személyesebb tagolási eszközzé, percmutatóvá válik.

A levelek oda-vissza járása azonban már a hónap második felére megszakadt. 1988. március 22-én arról panaszkodott, hogy miközben ő írt Kristófnak és várta a válaszát, az nem kapta meg a levelét, és nem válaszolt. Annyira zavarta ez az eset, hogy miután egyebekről írt, újra visszatért a meg nem érkezett levél témájához: felidézi, hogy ugyanolyan bélyeget tett rá, mint máskor, nem érti, mi történhetett. Még a Kristóf édesanyja is kérdezte, hogy vajon ő írt-e Kristófnak, és ő méltatlankodott magában, hogy ő ír rendszeren, de választ nem kapott. Az eset pont az előzőekben említett időtagolás miatt érintette rosszul. Ő valóban a levelek oda-vissza útjával mérte az iskolai szünetig hátra levő időt, amely rendszer így felborult.



A levelek egyfajta várakozási pontot is jelentettek számára. 1990 elején hosszabb időre elutazott székelyföldi falvakba, misszióra. Elutazása előtt, február 16-án megírta Kristófnak, hogy március 5-én érkezik vissza, és kérte, hogy akkorra legyen ott a Kristóf válaszlevele, hogy amint hazaér, olvashassa. Azaz még elutazása előtt megtervezte a visszatérésének pillanatát: elképzelte azt, amint március 5-én hazaérkezik és kézbe veszi a levelet.

A múltbéli események nemcsak hivatkozási pontot jelentenek az elbeszélésekben, hanem az időt is tagolják. A régen történt, már csak az emlékezetben élő események sokszor nem évszámhoz kötődve idézhetők fel, hanem az adott időszak többi eseményéhez való kötődésük révén. Amikor 1979 januárjában leírta azt, hogy hogyan találta meg őt a Bolha nevű kutyája, az elbeszélést onnan kezdi, hogy hogyan került hozzá a kutya. Nem tudja az évszámot megadni, de arra emlékszik, hogy Kristóf már négy és fél éves volt, és ekkorra már megtanult mindkét szemével külön-külön is kacsintani. Annak az időszakának ez egy jelentős eseménye volt, és ehhez viszonyítja a kutya történetét. Ugyan ki is számolhatta volna, hogy melyik évről volt szó, de nem tette. A familiáris események felidézése révén otthonosan be tudta lakni az időnek ezen szeletét.

Előfordul a szövegekben az is, hogy az idő múlását jelző nagyobb dátumokat a szentek nevével nevezik meg. Angéla például írja, hogy a testvértalálkozóra augusztusban kellene sor kerüljön, mert neki Szent Vincéig még sok a dolga. Vince napja július 19-én van, de ő nem azt írja, hogy augusztusban találkozzanak, mert neki július 19-ig sok dolga van, hanem a szent nevét használja dátum helyett.

A kilencvenes években állandóan a sok munkájára hivatkozik, ezzel magyarázza néha azt, hogy kevesebb levelet ír. A sok munka mellett azért volt az életének bizonyos rituális kerete. 1996-ban elmondja, hogy minden nap sétál a vár fokán, és ott elnéz nyugatra és északnyugatra. Ezt nem mondja ki, de valószínűleg a szeretteire gondol ilyenkor, hiszen Kaplony, Nagykároly, Zilah, ahol még testvérei

éltek, Gyöngy, ahol háza volt, Magyarország, ahol Melánia élt, Németország, ahol Kristóf tartózkodott, mind-mind abban az irányban voltak.

Utolsó éveiben a levelekben mind gyakoribb téma a múlt felidézése. Mind gyakrabban mesél régi történeteket, miközben pár mondatdal elintézi a jelenlegi helyzetének ismertetését. Vagy ha ír is a jelenlegi történésekről, ezt jócskán megkésve teszi, amire korábban nem volt példa. Korábban a fontos eseményekről hazaérkezése után a családtagoknak, akikkel tartotta a kapcsolatot, azonnal írt és nem hónapokkal később tájékoztatta őket. 1996. január közepén viszont írt egy beszámolót Ibolyának, amelyben elmondta azt, hogy 1995 őszén Kárpátalján járt, és meglátogatta a régi templomot, ahol a negyvenes években szolgált, és a lakást, ahol lakott. Angéla 1995. májusi halála után már csak Ibolyának írhatott, korábbi családi levelezőtársai közül csak ő maradt meg még neki. Abból, hogy csak hónapokkal később számol be a testvérenek az őszi eseményről, jól láthatjuk, hogy már nem tartott fent olyan rendszeres kapcsolatot a családjával, mint korábban tette. A kárpátaljai útra nyilván azért vállalkozott, hogy viszontláthassa fiatalokra helyszíneit. Jó alkalom lehetett számára, hogy újra a helyszínen járva felidézze a régi eseményeket. Ibolyának viszont nem szólt előzetesen az útról, és csak hónapokkal később meséli el. Bizonyos tekintetben tehát rohant az idő, máskor viszont mintha megállt volna, ilyenkor mintha nem lett volna fontos az eseményekről való gyors beszámolás.

Idős korban írt leveleiben érzékelhető a témaválasztás és gondolatvezetés céltudatosságának a megváltozása, pontosabban oldódása is. A kilencvenes években mind többször fordul elő az, hogy amikor elkezd írni valakinek egy levelet, már nincsen kimondott célja, mint korábban. Csak abban volt biztos, hogy levelet ír az illető személynek, de miután elkezd írni, a bevezető mondatok után már nem az aktualitásokról vagy egy megoldandó kérdésről ír, hanem arról, ami épp eszébe jut, legtöbbször valamely múltbéli eseményről. Ilyen például amikor 1996 októberében leült levelet írni az unokahúgának. Ám a húga lányának írt levélben Angéláról, az elhunyt testvéréről írt, láthatóan

nem aktuális kontextusban. Elmondja neki, hogy régen sokat levelezett Angélával, és megtartotta az Angéla leveleit. Készül arra, hogy összefűzze őket és úgy olvassassa. Elmondja azt is, hogy nemrég megtalálta a saját naplóit, amelyeket 1937 és 1944 között írt, és élvezetes olvasmányoknak tartja. Ez az egyike azon ritka reflexióinak, amelyek arra vonatkoznak, hogy a korábbi leveleket, naplókat megtartotta. Ebben az összefüggésben a naplók olvasása a múlt felidézésének esz-köze, és erre – mint az ekkor írt egyéb szövegeiből is kiderül –, lelki-leg szüksége volt. Külön érdekes az, ahogy ebben a levélben végig a polgári keresztnevéen nevezi meg elhunyt nővérét, miközben míg élt, szigorúan a szerzetesi nevéen nevezte. És bár nagyon fontos gondolatokat vet papírra, látni lehet, hogy semmi nem indokolja azt, hogy épp most és épp kinek írja épp ezeket a gondolatokat – valószínűleg az elsőnek, akinek levelet akart írni, leírta mindazt, ami épp a lelkében volt. A levél idős korában már nem beszámoló vagy egyeztetés az élet aktuális dolgairól, hanem reflexió, esetleg önreflexió.

Az idő tehát úgy is jelen van, mint a diskurzus témája, de akkor is az időről beszélnek, amikor a korral érkező változásokról, az örege-désről esik szó. Az idő múlását Mihály sokáig nem vette komolyan, legalábbis ami az erőnlétét és a képességeit illeti. Nem hiába írta mindenki-nek azt, hogy egészségileg megnyugtató az állapota, és rendben látja el feladatait is. Úgy gondolt magára, mint akinek a képességei nem változtak – egészen 1996 novemberéig.

1996 novemberében ugyanis elutazott Nagykárolyba, miután hű-gával levélben egyeztették azt, hogy otthon találkoznak. Az utazása azonban teljesen kaotikussá vált. Elindult Gyulafehérvárról vonattal, és Tövisre érkezve ébredt rá arra, hogy nincs csatlakozása. Ott egy olyan vonatot választott, amellyel Kolozsvárig ment, és ott 3 órás vá-rakozás után felült egy harmadik vonatra, amely Nagyváradig vitte, ahonnan csak hajnali 3-kor volt csatlakozása Szatmár felé. Hat óra körül érkezett haza, átfagyva. Csak fél tízig aludt. Miután felkelt és misézett, elmentek a közjegyzőhöz (nem részletezi, mit kellett ott in-tézniük), és onnan a temetőbe mentek világitani, hiszen elsősorban

ezért utazott haza. Hiába kérték, hogy még maradjon, ő nem maradt, hanem kivitette magát az állomásra, és elutazott Nagyváradra. Abban reménykedett, hogy a csatlakozása előtt tud találkozni a püspökkel, ám nem tudott találkozni vele. A vonatát is majdnem lekéste, épp hogy fel tudott lépni a már induló vonatra. Aztán Tövisen szinte elfelejtett leszállni, utastársai figyelmeztették. Hajnali négy felé érkezett meg, ruhástól feküdt le az ágyába, és fél kilencig aludt. A feljegyzés végére odaírta: „Mostmár belátom: megöregedtem!” 80 éves volt, amikor ezt leírta.

A történet részben arról szól, hogy egy szűkös időre tervezett utazást vállal fel, amely fiatalabb korában is megerőltető lett volna, ráadásul tervezés és a menetrend ismerete nélkül indul el. Ez még fárasztóbbá tette az utazást. A helyzetén csak rontott a figyelmetlensége, az, hogy kétszer is majdnem lekéste a vonatot. A püspöknél tervezett látogatását sem készítette elő: bár ez az epizód annyira fontos számára, hogy nem marad otthon több időt a családdal, hanem ehelyett a találkozás reményében Váradra utazik, mégsem teszi meg azt, hogy előre bejelentse a látogatási szándékát. Pedig ekkor már általánosan elterjedtek voltak a telefonok, és megtehetete volna. Régi szokása szerint úgy vélte, hogy a látogatásokat nem kell előre egyeztetni, elég csak bekopogni.

A pénz kezelése is problémát jelent számára ebben az időben. A kilencvenes évek vége felé már érzékelhetően romlik az emlékezőképessége is. Ahogy a rögzített történetekből kiderül, pár nappal az esemény után már nem emlékszik arra, hogy ki mennyi pénzt kért tőle, és hogy pontosan kinek mennyit adott. Ibolya ír neki egy válaszlevelet 1997 áprilisában, amelyben pontosítja a kisebbik öccsük temetése alkalmával felmerült pénzügyeiket, mivel úgy látta Mihály előző leveléből, hogy ő már nem emlékszik arra, hogy ki mennyit kért, illetve kapott tőle. Felidézi, hogy Mihály megkérdezte, hogy mennyi pénzre van szüksége a legkisebb fiútestvérük feleségének a fűtésre a szezon végéig, mire a felesége mondott egy összeget. Ezt az összeget ők ketten Mihállal egy borítékba tették, majd később együtt átadták a feleségnek. És ő,

Ibolya is kért tőle egy ennél kisebb összeget, amit ugyancsak megkapott. Később szó esett a fiútestvérük temetésének költségeiről, és Mihály vállalta, hogy azt is állja. Most a feleség ezt az összeget várja, mondja a húga, de ha nincs már lehetősége ezt állni, úgy is jól van, majd csak elboldogul valahogy, például elad a sonkából, ami most már amúgy túl sok neki. Látjuk, hogy Mihály még mindig támogatja nehezebb helyzetű testvéreit, ahogy korábban is tette, tehát a családi összefogás idős korokban is működik. De azt is észre lehet venni, hogy emlékezőképessége romlik, hűgának kell pontosítania a részleteket.

A jövőről szóló percepció, a jövőről való gondolkodás és beszédmód mindig attól függ, hogy egy konkrét, belátható jövő időre tervezett tevékenységről van-e szó, vagy csak általában a jövő bármelyik pontjáról. A két eset ugyanis két különböző diskurzust eredményez.

1989. november közepén egy ünnepi alkalomról hazatérve köszönő levelet írt a szervező paptársának. Ebben kifejezi örömét, hogy találkozott sok volt tanítványával, és azon reményét, hogy még találkoznak majd. És ekkor elgondolkodik azon, hogy vajon tényleg találkoznak-e, majd leírja azt, hogy az idős emberek kell számítsanak arra, hogy elkövetkezik a számadás napja – és ezzel folytatja: „Hátha meglátom – ki lenne arra méltó? – azt a gyönyörű világot, amelyet ígéretben bírunk.” Ugyanezen a napon írt levelet nővérének is. Itt említi, hogy most csendesen él, de a következő év tavaszán sűrű programja lesz – szerencsére a szomszédos faluban a fiatal kollegájának autója van, így könnyen tudja őt helyettesíteni, ha majd elutazik. Bár itt is a jövőről beszél, valahogy a jövőről való beszélés közben nem jut eszébe az előző levélhez hasonlóan azonnal az elmúlás. És ennek az oka abban rejlik, hogy a nővérének a közeljövő egy konkrét szakaszáról ír, amelyet illetően konkrét tervei voltak. Az előző levélben azonban csak általában és kissé homályosan merült fel egy jövőbeli találkozás lehetősége, amely felől lévén ő maga is bizonytalan, azonnal az élet folyásának a bizonytalanságát juttatta eszébe.

1996 őszén arról ír egy levelében Kristófnak, hogy karácsonykor tervez találkozni egy kollégájával. Itt is felveti azt, hogy mennyire bizonytalan dolog is bármi ilyet tervezni, ezért aztán folytatja: „Hátha már nem élünk akkor! Az élet olyan, mint egy rövid gondolat. A halál kikapcsol bennünket. Mi elfelejtődünk, az élet pedig repül tovább nélkülünk.” Ez után az örök életet említi, és arról elmélkedik, hogy milyen rövid is az élet.

### *Gyorsuló idő*

A 21. század első két évtizedében az általános percepció az volt, hogy a világ felgyorsult, az emberek nehezen tudják kezelni a megsokasodott feladataikat, és mind gyakrabban panaszkodnak arra, hogy egyes tevékenységekre nem jut idejük. Azt hinnénk, hogy az időhiány érzete a 20. századvégén, 21. században lett általános. A jelen anyagot olvasgatva azonban kiderül, hogy ez nem így van. Ezekből a levelekből kiderül, hogy már a negyvenes évektől azt írják egymásnak, hogy túl sok a feladatuk, és arról panaszkodnak, hogy folyton rohanniuk kell, nincs elég idejük bizonyos tevékenységekre, mint például a levelezésre. Mihály 1949 nagycsütörtökén keltezett levele az első, amely ezt megfogalmazza. Egy szerzeteshez, valószínűleg Kornélia nővérhez szól, és azt írja ebben, hogy élete rohanással van tele. Erre hivatkozik, amikor mentegetőzik, amiért nem ír gyakrabban levelet, hanem csak nagyobb ünnepek alkalmával teszi ezt. Ugyanazon a napon egyik paptársának is írt, és itt is arra hivatkozik, hogy ritkán kopog be hozzá a leveleivel, mert foglalt, lefoglalja a fiúkkal való törődés és a gazdasági élet beindítása. Nyilván itt a gondjaira bízott teológus hallgatókra utal, no meg valójában arra, hogy első ízben plébános, és feladatának tekintette azt is, hogy mezőgazdasággal is foglalkozzon új állomáshelyén.

Miközben hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a huszadik század vége hozta el a gyorsuló életformát, látjuk, hogy erre a huszadik század elején is hivatkoznak. Persze itt mindvégig percepciókról van szó, és ezért is érdemes óvatosan bánni ezekkel a kijelentésekkel. Talán érdemes feltenni azt a kérdést, hogy mihez képest lassabban

vagy gyorsabban követik egymást az események. Egy sokkal csendesebb élet után már egy kisebb gyorsulást is számottevőnek érezhet az, aki nincs ehhez hozzászokva.

Az időhiányra való hivatkozás például meglehetősen elegáns kifogás volt olyan esetekben is, amikor más indok nem állt rendelkezésre. Egyes kapcsolatok az idő múlásával megkoptak, ritkultak, elfogyott a megbeszélhető közös tartalom is, és akár ilyen esetekben is használhatták a levelező társak azt az immár közhelyszerű kifogást, hogy nem volt idejük levelet írni.

A negyvenes években még Magdolna, a Mihály otthon élő egyik nővére is írt olyan levelet, amelyben elfoglaltságára hivatkozik. Azzal kezd a dátum nélküli levelet, hogy nem lesz hosszú a levél. Nyilván azért mentegetőzik, mert tudja, hogy egyébként hosszú levelet várnak tőle, és a levél elkezdésének pillanatában úgy érzi, hogy nincs ehhez elég mondanivalója. Végül sorra veszi a mondandóját, és megtölt vele 4 oldalt, azaz egy kettőbe hajtott levelezőlapot, tehát volt elég mondanivalója a kezdeti mentegetőzés ellenére.

1969 júniusában egyik paptársának írta, hogy azért nem válaszolt a névnapi köszöntő levelére, majd a karácsonyi üdvözetére sem, mert sok volt a munkája. Elmondja neki, hogy járdát és kerítést építenek a templom körül. Nézzük meg a dátumokat! Mihály napja szeptember végén van, a levelet a következő év júniusában írja, tehát a közben eltelt kilenc hónapot, és a közben válasz nélkül hagyott karácsonyi üdvözetet próbálja meg a járda és kerítés készítésével igazolni. A járdát ugyan nem emlegette a szövegeiben, de azt tudjuk, hogy a kerítés pontosan két napnyi munkába telt. 1969. április 22-én írta ugyanis egy másik paptársának azt, hogy az asszonyok egy nap alatt szétkapták a régi kerítést, és a mesterek a következő napon el is készítették az újat. Nyilván bele kell számolni még a mesterek felfogadását, az anyag megvásárlását, de ez a feladat akkor sem fed le 9 hónapot, járdával együtt sem. Tehát nem a munkáról és elfoglaltságról, hanem az idő percepciójáról van itt szó, de arról is, hogy az egyes tevékenységek attól függően tűnnek hosszúnak vagy rövidnek, hogy mire használjuk a róluk szóló

narrációt. Ha azt akarja hangsúlyozni, hogy milyen ügyesen megoldottak egy feladatot, akkor azt írja, hogy egy nap alatt leszedték a kerítést, és a következő nap alatt el is készült az új kerítés. Ha viszont a hosszú hónapokig elmaradt levélírást akarja igazolni, akkor a sok munka jut az eszébe, ezek közül is a leglátványosabb mi volt? A kerítés.

Időhiányra panaszkodik Árnikának is. A levél datálatlan, de hivatkozásaiból tudjuk, hogy 1969-es kirándulás előtt írta. Nincs ideje levelet írni, mondja neki. Pedig Mihály ekkor már Krasznabélteken él, ahol nincs az iskolai oktatáshoz hasonlóan zsúfolt napi órarendje, programja. Árnika egyike a hozzá közel álló személyeknek, mégis szinte minden levelében szabadkozik a késésért. Még a neki írt levelekben is visszatérő motívum az, hogy mentegetőzik és időhiányra panaszkodik. A nyári kirándulás után írt levelében, mint már korábban többször, arra biztatta Árnikát, hogy írjon neki. Majd hozzátette, hogy igaz, ő nem biztos, hogy mindig válaszolni tud majd, mert nincs ideje.

Zitzmann Ferenc kanonoknak is késve, 5 hónap múlva válaszolt, kissé restelkedve, de nem indokolva a késői válaszlevelet. Bár csak egy udvarias visszajelzésről volt szó: a kanonok 1974 augusztusában megköszönte a lelkigyakorlaton való közreműködését, és erre ő csak 1975 januárjában válaszolt. A válaszlevél célja csupán a visszajelzés volt: nem volt egyéb közlendője, mint az, hogy a tiszteletéről biztosítsa a címzettet. Sokat gondol rá, erről biztosítja őt, de közben azt látjuk, hogy mégis csak 5 hónappal később válaszol a levelére.

Az is megtörtént, hogy időhiányra hivatkozva ugyanazt a levelet írta két címzettnek, akiket meghívott missziós hétre Krasznabéltekre. 1975. január 23-án írta a közös levelet, de ez az eljárás nem volt általános. A levél utolsó sorai között ezt írja: „Ne haragudjatok. Ezer dolgom van. Nagyon sietek.” Időhiányra hivatkozik, mint már korábban annyiszor.

Ezekből a levelekből látszik, hogy az időhiány érzete már a 20. század rurális világában is ismert volt. Persze ebből a távlatból csak találgatni lehet azt, hogy mi töltötte ki a Mihály hétköznapijait olyannyira, hogy leveleit ilyen sietve írta. A levelezésben azonban ez egy



visszatérő, mondhatni állandósuló fordulat volt: a levélíró azért válasz későre, mert nem volt ideje levelet írni, mert elfoglalt volt, sok volt a munkája stb. Olykor több hónapos, félévnél is hosszabb késéseket is ezzel magyaráznak. Ha ezt megfordítjuk: mintha úgy vélték volna, hogy az író levelet, akinek semmiféle egyéb dolga nincsen, vagyis szórakozásból, a szabad ideje eltöltése céljából ír levelet, és csakis azután, miután minden egyéb tevékenysége végére pontot tett.

Kétféle levélről van tehát szó. Az egyik a gyors információváltást szolgálta. Ilyenkor nem lehetett halasztani a levélírást, mert egyeztetésről vagy hasonló, aktualitással bíró témáról volt szó. Ilyenkor a visszatérő fordulat az, hogy sietve írnak.

A másik típus a kapcsolattartás céljából írt levelek. Főleg köszönetet tartalmazó, vagy csak udvariassági, érdeklődő, a kapcsolatot megerősítő célú levelek voltak. Ezek nem voltak annyira sürgősek, mint az előzőek, ezért gyakrabban halasztották el a megválaszolást. Viszont a késett válaszáért itt is ugyanúgy illett szabadkozni, mint az előző típusú levélnél. Abban különbözött mégis az előzőtől, hogy itt nem a megoldandó feladat sürgősségének, hanem az adott célszemély közelségének függvényében érzékelték változónak az időt, amelyen belül illett válaszolni.

A gyorsuló idő percepciója idős korában intenzívebbé válik számára. Idős korában mind gyakrabban említi a rohanó időt, feltehetőleg azért, mert másképp érzékeli, mint korábban. Mind gyakoribbak a megjegyzései, amelyek arról szólnak, hogy az idő túl gyorsan múlik, szalad, például amikor ősz elején már riadtan mondja, hogy itt az ősz, és utána rögtön a tél, és az év vége.<sup>52</sup>

A kilencvenes években állandóan visszatér az idő fogalma a leveleiben. 1991-ben Melániának írt levelében arról szól, hogy milyen

---

<sup>52</sup> Számos kutatás mutat rá arra, hogy az életkor előrehaladásával az idő percepciója változik, az idősebb emberek úgy érzékelik, hogy sokkal gyorsabban telik az idő. Az idővel kapcsolatos percepciók pszichológiai hátteréről: <https://www.psychologytoday.com/blog/cutting-edge-leadership/201212/why-time-flies-you-age> (2018. 08. 18.)

gyorsan múlik az idő. Azt írja neki, hogy elrepültek a hónapok, pedig mintha csak most lett volna nyár, és most írtak volna (egymásnak) levelet. Azon elmélkedik, hogy túl gyorsan telik az idő, repülnek a napok, hetek, hónapok, hogy még csak most volt nyár, és már tél van. És ez nem egy közhelyszerű elmélkedés, hanem egy valós percepció. 1996 áprilisában azt írja Ibolyának, hogy annyi teendője van, hogy észre sem veszi, ahogy telnek a hetek, hónapok, évszakok. Valahogy mintha arra panaszkodna, hogy túl hamar érik utol egymást az egyes fordulópontok. 1993-ban még csak októberben vannak, amikor azt írja, hogy már mindjárt itt a karácsony, és utána a tavasz: „Ha megint elkezdjük a tanítást, csak a karácsonyi vakáció állít meg bennünket. Tehát már a karácsony is közeledik. És akkor már kezdjük várni a tavaszt. Ez az élet rendje.”

Az idő gyorsabb múlásának percepcióját fokozta az 1989 utáni időszakra jellemző információözön, legalábbis így érzékelték azok, akik a korábbi információszegény időszakhoz voltak hozzászokva. Egyik paptársa, aki épp ekkor készült nyugdíjba vonulni, Nagyváradról írta neki azt a kilencvenes évek elején, hogy sajnálja a munkában megviselt, információözöntől leigázott embertársait.

### *Végrendeletek*

A végrendelet mint műfaj számára egy újabb lehetőség volt arra, hogy reflektáljon az időre és a saját helyére, szerepére, hiszen a végrendelet írásának pillanatában szembenézett a biológiai létezésének végességével, és erre olykor részletesen ki is tért. Antropológus számára több okból értékes ez a műfaj. Egyrészt, mert rávilágít arra, hogy milyen tárgyeszközzel rendelkezik az adott személy, és ebből melyek számára az értékesek, illetve, hogy hogyan rendelkezik az értékes tárgyakkal, azaz hogy hogyan képzei el a tárgyak további életét. Másrészt azért is, mert látjuk azt is, hogy hogyan néz szembe valaki a saját életével és a saját elmúlásával. Mindkettő kulturálisan tanult viselkedés, ezért fontos felmutatni itt is.

Több végrendelet található az iratok között. Van olyan, amelyben felsorolja a legértékesebbnek tartott javait, és azt, hogy kire hagyja azokat. Nemcsak azt tudjuk meg ezekből, hogy mely ingó javakkal rendelkezett az adott pillanatban, hanem azt is, hogy kik voltak azok a közeli ismerősei, rokonai, akik Mihály számára fontosak voltak. Van azonban egy másik típusú végrendelete is: ebben nem az ingóságairól rendelkezik, hanem arról, hogy hogyan szervezzék meg a temetését.

Az első végrendeletét Mihály 1963-ban írta meg, megírásakor 47 éves volt. Ebben a végrendeletben az értékesnek tartott tárgyairól rendelkezik. A ruházatán, az ágyneműn és könyveken kívül csak pár technikai felszerelés van, amit ekkor a magáénak mond. Két magnetofonja, fényképező felszerelése, egy motoreta<sup>53</sup>, rádió és egy kevés pénz az, amiről rendelkezik. A legértékesebb tárgynak a magnetofont tartotta. Ebből kettő is volt neki, és azt írja, hogy az egyiket már elígérte a kántor öccsének, ezért a végrendeletben csak a másíkról kell rendelkezzen, az pedig Angéláé legyen. A könyveket papokra, a ruháeműt teológusokra hagyja. A megmaradt pénzének egy részéből intenciókat akart fedezni, és ha marad, akkor a legkisebb öccse házáan az ablakok költségeit fedezné, ennek ára 1600 lej. A motorbicikli kellett volna a temetés költségeit fedezze, ha nem elég, akkor a rádiót is hozzá kell tenni, mondja. A motorbiciklit tehát nem tartotta annyira értékes tárgynak, mint a magnetofont, hogy odaajándékozza valakinek, hanem csak olyan tárgyként tekint rá, amelynek a piaci értéke bármikor beváltható és másra fordítható. A rádiót már csak akkor kellett volna eladni, ha az árára szükség lett volna, azaz értékesebbnek tartotta, mint a motorbiciklit. A két tárgyra valóban így tekintett a hétköznapokban is: a motorbiciklit egyszer csak elajándékozta, míg a rádiót rendszeresen hallgatta.

1980. augusztus első napjaiban újabb végrendeletet írt. Ekkor küldték nyugdíjba, és valószínűleg ez volt az oka annak, hogy újra

---

<sup>53</sup> A kisebb motorbiciklit nevezték így.

szükségesnek látta a végrendelet írását. Egymás mellett van a végrendeletnek egy egyoldalas és egy kétoldalas változata is, amiből valószínűsíthető, hogy előbb elkészített egy rövidebb változatot, majd kiegészítette az előtte leírtakat. Itt a tulajdonában levő legnagyobb értéknek egy villanyorgonát tart, amit a Schneider fiúkra hagyott. A Schneider fiúk álltak tehát a legközelebb hozzá, ezért hagyhatta rájuk a legértékesebb vagyontárgyát. Ekkor a fiúk 15, illetve 11 évesek voltak. Mint az előző végrendelet esetében is, most sem az a legértékesebb számára, amely tárgy a legtöbbet ér. Az orgona valószínűleg nem ért többet, mint a háza, de számára, zeneszerető ember számára mindennél értékesebb volt.

A gyöngyi háza a következő, amelyről rendelkezik. A ház nem volt az ő nevén ekkor, de azt írja, hogy hivatalos irat van arról, hogy megvásárolta. Azt szerette volna, ha a házat megtartanák abban a formában, ahogy akkor volt, de ne legyen állandó lakója, hanem olyan használja majd, aki, ahogy írja, „a remeték magányára vágódva ebben a kis Mária-templomban szolgálja Istent, vagy pár napos csendet keres lelki megújulásra. Így kívánta ezt 1943-ban János püspök”.

Érdekes az elvárása, hogy a házat, amelyben ő élt, tartsák meg változatlan formában, és azt is kéri, hogy ne legyen állandó lakója. János püspök Gyönggyel kapcsolatos elképzelését egy 1982-es leírásában részletezi, ám ott ennél azért kissé árnyaltabban fogalmazott: János püspök állítólag azt említette egyik beszédében, hogy talán majd egyszer lesz egy állandó papja Gyöngynek, egy idős pap, aki oda költözik – de arról nyilván nem beszélhetett, hogy a Mihály házában ne legyen állandó lakó, mint ahogy ebből a szövegből érteni engedi a szerző.

Ő tehát itt egy múzeumszerű hajlékként képzei el a házat: néha valaki eltölt benne pár napot, megnézi a könyveit, tárgyait, és közben rá emlékezik. Valahol ez is egyik eleme annak az igyekezetének, hogy az önnön emlékezetét felépítse, amely aztán túlnyúljon a saját életén. Ezen igyekezetében tette félre az utókor számára a levelei másolatát, és ezen igyekezet fedezhető fel abban is, hogy a házában ilyen rendeltetést szánt.

A házhoz gyümölcsös is tartozott, és itt megtorpant kissé, ugyanis, ha nincs állandó lakó, nincs a gyümölcsösnek sem állandó gondozója. És bár eddig a személyes és a papi identitását engedte megszólalni a végrendeletben, itt most megszólal a paraszti származásából fakadó identitása is: a gyümölcsöt márpedig nem lehet veszni hagyni, gondoznia kell valakinek az üresen álló ház gyümölcsösét. Ezért aztán úgy rendelkezik, hogy az a család, akiktől a házat megvette, gondozza majd a gyümölcsösét.

Néhány székelt, amely a padlásán volt, a „garnitúra” többi darabjával, amelyek a nagykárolyi lakásban vannak, arra a személyre hagyta, akinek a nagyapja azokat készítette. És miután mindezt leírta, újra szétnézett. Máris elképzelte, hogy az orgonát elviszik, és a helye üres marad. A továbbiakban ezért úgy rendelkezik, hogy a helyére tegyék majd a harmóniumot, amelyet most a P. család használ. És mintha csak újra szétnézett volna a lakásában, és szeme megakadt volna a könyveken, hozzáteszi, hogy a könyveit hagyják ott, ahol most vannak, hogy a papok, akik oda mennek pihenni, forgathassák azokat, és elvihessenek emlékebe belőlük. Ezekkel az utasításokkal gyakorlatilag berendezte a lakást azok számára, akik várhatóan ott fognak pihenni.

Ezen kívül volt egy CEC-betétje a saját nevében, amelyet K. J. fizetett be számára annak fejében, hogy a Lada autót használhassa. Ez a Lada autó a sajátja lehetett. Ha valóban így volt, látványosan előnyös volt számára ez a megállapodás: valaki egy Dacia autó árát az ő nevére letétbe helyezte azért, hogy egy Lada autót használhasson. Kellene lennie valami másnak is eme megállapodás mellett, mert ez így kiegyensúlyozatlannak tűnik. Esetleg az, hogy a Dacia árának befizetése után csak sokkal később, évek múlva juthatott autóhoz az, aki kifizette az árát. Így viszont azonnal használhatott egy autót.

Még egy érdekes dolgot elárul itt: azt, hogy ez a betéti szelvény, amiről írt, a fiókjában van, a Kristóf pénztárcájában. Vagyis az ő fiókjában állt Kristóf pénztárcája, és ő a fiú pénztárcájában tartja a nem kis értéket képviselő szelvényt. A fiú itt 11 éves volt.

Végrendeletében reflektál a saját életére, főleg az életmódjára. Kiemeli, hogy takarékos életet élt, ami számára azt jelentette, hogy nem voltak fölösleges kiadásai, és itt példákat is felsorol: „Nem is vettem magam számára soha egy pohár sört, bort vagy pálinkát, sem cigaretta félét. Fűszeresek, egyéb üzletesek sem gazdagodtak belőlem. Takarékosan éltem.” Ám ez nem azért volt így, mondja, mert nem lettek volna bevételei, hanem ellenkezőleg, azért lehetett így, mert igen okosan gazdálkodott: „Pedig ehettem, ihattam volna. Bélteken az egyház pincéjében volt némely évben, pl. 1973-ban közel 20 hl borom. A padlásan is volt néha közel fél vagon kenyérgabona. Munkások kapták meg bérük fejében, és többnyire építkezésekre fordítottam jövedelmemet. A néptől nem kértem. Aki adott, attól szívesen vettem. A nép ajándéka az egyház értékes kincse.”

Írógépét, borotvakészletét és a Bolha kutyáját itt Kristófra hagyja, a lemezjátszót Lászlóra, a magnót a kántor öccsére. Az előző végrendelete óta 17 év telt el, és ez idő alatt a magnó valahogy lecsúszott a fontossági listáról. 1963-ban még ezt a tárgyat tartotta a legértékesebb vagyonának, és Angélára hagyta volna, most pedig csak a végén, futólag említi. A végrendelet végrehajtóiként megnevezi két paptársát.

1989 őszén elkészített egy újabb végrendeletet. Ekkor Gyöngyön élt, és 73 éves volt. Az előző végrendelethez képest itt másról is rendelkezik, mint az ingóságokról vagy ingatlanokról. Itt nem csak a tárgyak rendeltetéséről akart gondoskodni, hanem a halála elképzelt pillanatairól írt, és a temetéséről rendelkezett. Érdeemes idézni ezt a részt:

„Akik holtan találják a testemet, vágják le rólam a rajtam levő holmikat. Azokkal a rongyokkal töröljék le a kihűlt testemet. NE akarjanak díszbe öltöztetni. Alsónadrág és a kinti ruhásszekrényben található, fekete nadrág a rádiós szekrény oldalán csüng. Egy fehér inget hátul átmetszenek beborítják vele felső testemet. A belső szobában a ruhás szekrényben található egy papi fekete reverenda. Azt is át lehet vágni, hogy a megdermedt kezemre felhúzhassák. Lábamra fekete harisnyát huzzanak. Papi karing van a ruhás szekrény felső fiókjában. Ott van a viola színű stóla is. Azt tegyék a fehér ingre kiterítve. Így legyenek a koporsóban.

Az előszobában van egy asztal. Azt kell a templomba bevinni. Azon legyen a koporsó.

A nap előestéjén virrasszanak gyöngyi szokás szerint imádkozván mindenki térjen nyugovóra.

Sütés-főzés kínálás ne legyen.

Sirgödromet a kijelölt helyen ássák meg. Ha az készen van, a plébános mutasson be szentmisét és a legrövidebb szertartást végezve – beszédet nem tartva – tegyenek sirba.

Halálomról értesíteni telefonon János öcsém családját lehet.

Papok közül csak a szakaszi plébánost kell értesíteni azzal, hogy ő se értesítsen más papokat. Papok temetésére nem jártam. Nem is kívánom, hogy valaki miattam fáradjon.

Ez a végső akaratom – Kérek mindenkit, hogy kívánságomat teljesítse.”

Az eredeti szövegben szereplő írásmódot követi ez az idézet is – mint a jelen elemzésben minden idézet. A szövegének két része van: az elsőben megpróbálja maga számára elképzelni és szavakba önteni azt, hogy milyen lehet majd az élete utolsó perce, az elmúlás érzete. Majd, miután megfogalmazza azt, hogy ő ezt hogyan képzei el, rátér arra, hogy ezt követően mi fog történni – és innen egy másik típusú szöveg keletkezik, egy rendelkezés azon események fölött, amelyeket ő már közvetlenül nem irányíthat. Jól érzékelhető azon igyekezete, hogy kontroll alatt tartsa az eseményeket ugyanúgy, ahogy életében is igyekezett ezt tenni. Pontosán leírja a forгатókönyvet, elmondja, hogy ki mit tegyen, melyik asztalon ravatalozzák, melyik fiókból melyik ruháneműt vegyék elő az öltöztetéséhez. Semmit sem bíz a véletlenre.

És végül: ebben a forгатókönyvben is ott van a sértettsége, a makacs önszáműzése, és a távolságtartást még az utolsó pillanataiban is megfogalmazza: ne kínálgassanak, ne legyen beszéd a sírja mellett, ne értesítsenek mást mint egy családtagot és egy papot, ne értesítsék a többi paptársait, ne menjenek a paptársai a temetésére.

Végül semmi sem így alakult, ahogy itt leírta. Nem azt az asztalt vitték be a templomba, amelyet ő megjelölt, nem abból a fiókból vették

elő a ruhaneműket, amit itt leírt, nem azokat értesítették, akiket ő szeretett volna, és valószínűleg a temetési szertartást sem úgy tartották, ahogy ő kérte. A szöveg keltezése után nem sokkal ugyanis Gyulaférvárra költözött, tanítani kezdett, és ettől mindennek egészen más kimenetele lett, mintha a megszokott környezetében, Gyöngyön maradt volna.

1994-ben is készített egy végrendeletet. A szeptember 9-i szöveg elég rövid, és ebben csak arról rendelkezik, hogy szeretné, ha őt a kaplonyi temetőben temetnék el. Ott az anyai nagymamájának a sírja található, nem gondolja senki. A harmincas években ő készített a sírra új névtáblát. Oda szeretne ő is temetkezni. Azt kéri, hogy egy vasból készült kereszt álljon a sírján, amelyen a neve mellett csak az évszám legyen: 1916–199X. A végrendeletet egy idézettel zárja: „A holtom után ne keressetek./Leszek sehol, és mindenütt leszek. (reményik sándor)” Azt is tudjuk, hogy ezekben a napokban, a végrendelet készítése után elment az említett temetőbe, és megnézte azt a sírt. Onnan elment Szatmárra Angélához, és elmondta neki is a szándékát. Nővére a maga részéről azt kérte, hogy őt majd Nagykárolyba temessék. De a Mihály megfogalmazott kérései közül egy sem valósult meg. Valószínűleg senki nem olvasta végig az iratait, és főleg nem a rendelkezéseit, hiszen sírja Nagykárolyban van, a neve nem vaskereszten szerepel, és idézet sincs a sírkövén.

A végrendeleteire úgy is tekinthetünk, mint azon igyekezetére, hogy az utódaival kommunikáljon akkor is, amikor személyesen ezt már nem tudja megtenni. Ezt a szemléletet könnyen kiterjeszthetjük a teljes iratanyagára is: maga az iratanyaga is egyetlen nagy végrendeletnek tekinthető – hiszen mindezt azért hagyta hátra, hogy akkor is kommunikáljon velünk, az utókorral, amikor személyesen ezt már nem tudja megtenni.

### *A betegség, mint az idő kísértője*

A betegségre ebben a mikrovilágban sok esetben nem úgy tekintettek, mint egy olyan alkalomra, amikor az embernek szüksége lenne



orvosi segítségre, hanem úgy, mint egy állapotra, amelyet nem illik nyilvánosságra hozni.

Konkrét betegségeiről csak elvétve szerzünk tudomást. Kiderül például, hogy 1978 tavaszán megműtötték sérvvel. Ő csak futólag említi ezt, majd Angéla május 10-én örömét fejezi ki azért, hogy az öccse ilyen könnyen átesett a műtéten.

Egy másik feltételezett betegséget viszont gyakran emlegetnek az iratokban az idők során. 1979-ben ő maga számol be arról, hogy mások úgy vélik, hogy ő beteg. Itt lelki, pszichikai betegségekre gondolnak.

Az előző fejezetekben már láttuk, hogy a negyvenes évektől használják az idegbeteg jelzőt különböző személyekkel kapcsolatban, ám nem úgy, mint egy betegség megnevezését, amelyet kezelni kellene, hanem egy deviáns állapot megnevezéseként, azaz mintegy megbélyegzésként. Ő is megbélyegzésként értelmezi, amikor vele kapcsolatban merül fel ez a betegség, és erélyesen visszautasítja. 1979. június 21-én két szövegben is tagadja, hogy lelki beteg lenne, egy feljegyzésben és egy levélben is. Levele vége felé azt mondja erről, hogy ő nem hiszi, hogy beteg lenne – mint általában a lelki betegek, tegyük hozzá, hiszen egyes betegek nem tudják felismerni saját magukon a betegség jeleit. Retorikai fordulattal sejteti azt, hogy többen vannak, akik ugyanígy nem hiszik, hogy ő beteg lenne. Ez a nagyobb létszámú csoport, amely az ő pártján állna, mintegy igazolja az ő álláspontját: „Nem hiszem el – talán csak én? – hogy betegség gyötör. Hazudnom nem szabad. Majd csak megélek.” Azzal, hogy ezt az ellenfeleivel kapcsolatos sérelmek felsorolása után mondja, azt sugallja, hogy csak az ellenfelei mondják róla azt, hogy beteg, tehát a betegsége csupán egy rosszindulatú híresztelés.

1990-ben, amikor már összecsomagolva várja, hogy megérkezzen az a személy, aki őt Gyulafehérvárra költözteti, egy feljegyzésben, amit a várakozás közben ír, újra visszatér a betegségére. Fordulópontként éli meg a gyulafehérvári visszatérésének pillanatát, mint azt a nagy lehetőséget, amelyet nézete szerint még Márton Áron püspök jósolt meg számára, amikor 1965-ben, a főiskoláról való eltávolításakor megjegyezte, hogy amint lehet, visszahívja. Most, amikor várja az in-

dulást, elmondja, hogy minden rendben van körülötte, a templomot rendbe tette, a házáat rábízta egy megbízható fiatalemberre, becsomagtolt és várja az autót. Ekkor jut eszébe valami, ami már december óta nyomja a lelkét, és most, szeptemberben leírja. Decemberben ugyanis otthon volt, és beszélgetett a családjával: „Dec. 21-én este Károlyban a családi házban ültünk hármásban. Akkor halottam elhangzani, hogy ideg... / no, no, a szó kissé elbizonytalanodott, aztán kapta a második részét: ... gyenge vagy.” Ő ekkor elgondolkodott ezen, majd az éjszakai vonattal visszautazott. Azzal magyarázza ezt, hogy az Adél nővérük „jelzőjét” akasztották a családjukra a vásárhelyi nővérek. Magyaráz az egyik apáca nővérével kapcsolatosan emlegették az idegbetegséget, és ő úgy gondolta, hogy ebből származik az, hogy vele kapcsolatosan is emlegetik ezt a betegséget. Ez nyilván nem magyarázza azt, hogy a családtagjai, a testvérei is így vélekedtek vele kapcsolatban, nemcsak távoli idegenek. Testvéreinek eme kijelentését sértésként értelmezte. Itt újra bibliai történetekre hivatkozik. Az vigasztalja, hogy Jézust is rokonai magukkal akarták egyszer vinni, mert „az a hire járta, hogy eszét veszítette”. Azzal zárja a gondolatmenetet, hogy ő lenézve, megvetve élt egy évtizedet, 11 évet, majd a jelenlegi fordulatot így jellemzi: „Most valósította meg b- e- Márton püspök atya, amit Czumbel Ord. urnak írt 65-ben: mihelyst lehet visszahívom. Ameddig Isten erő ad, bizonyíthatom igazamat.”

A szövegekből kiderül, hogy mindvégig elutasította annak a lehetőségét, hogy lelki beteg lett volna. Jól tudjuk, hogy abban az időszakban a lelki betegséget kulturálisan megbélyegzőnek ítélték, ezért ő minden alkalommal tiltakozott a feltételezés ellen. Még a családjának is hátat fordított, amikor azok egy alkalommal megemlégték. A lelki betegség emlegetése így összefonódott az ellenségei képével: aki ezt a betegséget emlegeti vele kapcsolatban, az bántani akarja őt. Amikor visszatérhet a főiskolára, összekapcsolja ezt a visszatérést a feltételezett betegségének gondolatával. A betegségét is felemlető családi eseményről szóló beszámolója jó alkalom arra, hogy kifejtse: mindaddig igazságtalan volt a világ vele kapcsolatban, de most fölébe kerülhet

vége mindezeknek. Nemcsak fordulópontot jelentett tehát számára az, hogy visszatérhet a főiskolára, hanem egyfajta jóvátételt is, egy lehetőséget arra, hogy az igazát bizonyítsa.

### *Kutató az időben*

Az előzőkben a történetekbeli időről esett szó: arról, hogy hogyan reflektáltak a múlt időre, hogyan néztek szembe az idő tovatűnésével, néha a gyorsulónak érzékelt idővel, akár a végrendeletek révén, akár a betegségek, a testi erő megfogyatkozása kapcsán.

A kutatás folyamán a kutatónak is meg kellett élnie azt az időt, amelyről épp olvasott és gondolkodott. Ám ez a megtapasztalt idő nem a történetek sorrendjében, lineárisan, hanem a puzzle-hoz hasonlóan tárult fel: mint egy nagy kirakós tábláján, szép lassan kerültek a helyükre az egyes információdarabok.

A kutató tudatában volt mindvégig annak, hogy bár a történetben eltelt időhöz képest a feldolgozás ideje aránylag rövid, szem előtt kell tartania azt, hogy a kutató ideje során a változások igen jelentősek – és itt nem csak a nyilvánvaló társadalmi, politikai, gazdasági körülményekre kell gondolni, hanem az emberekre is. A főszereplők, ahogy haladnak előre az időben, mind több tapasztalattal, több tudással és megvívott harccal maguk is állandóan változtak, és annak, aki egyszerre veszi a kezébe az egymástól nagy időtávolságra született levelet, ezt igencsak tudnia kell. Ahogyan bárki, akinek lehetősége volt elolvasni a saját, 10, 20 vagy több évvel korábbi leveleit, feljegyzéseit, és alkalma volt rácsodálkozni az akkori önmagára, úgy itt is érdemes számolni azzal, hogy az időben egymástól távol eső levelet egy másik Tyukodi Mihály írta, akinek mások voltak a tapasztalatai, vágyai, és más volt a jövőképe is az ötvenes-hatvanas években, és más 1990-ben.

### *A munka*

1990-ben, amikor visszahívták tanítani, Mihály 74 éves volt. A kilencvenes években, az első két év tanítás után a hozzá közel álló

személyek próbálják óvatosan figyelmeztetni arra, hogy érdemes lenne elgondolkodnia a visszavonuláson. 1993 őszén, névnapj jókívánságai mellett Angéla óvatosan sugallja azt, hogy jó lenne, ha öccse számára is eljönne a megérdemelt pihenés ideje, vagyis szeretné, ha kevesebbet dolgozna, visszavonulna a tanítástól, és hogy ezt megerősítse, hozzáteszi, hogy Kristófnak is az a véleménye, hogy már eljött az az idő, amikor pihennie kellene. Korábban még sosem volt a levelek szintjén tapasztalható az, hogy a megnevezettek összefogtak volna bármilyen kérdésben, hogy meggyőzzék, de most úgy tűnik, hogy mindketten úgy gondolják, hogy a tanítás helyett inkább pihennie kellene Mihálynak – ám ezt csak óvatosan hozzák a tudomására. Mihály persze nem vonult vissza. És mintha csak összebeszéltek volna, egy év múlva, augusztus végén, a testvérek találkozója után Ibolya is megemlíti azt, hogy Mihálynak vissza kellene vonulnia a tanítástól, mert nincs rászorulva arra, hogy dolgozzon. Mint tudjuk, ennek a felszólításnak sem volt fogantaja.

Három évvel később, 1996-ban ugyanezt javasolta egy Németországban élő barátja egy levelében. Nem tudjuk, hogy vajon annak eredményeképp mondja-e, hogy tudott arról, hogy a hozzá közállók már egy ideje aggódnak érte, és szívesebben látták volna, ha visszavonul, vagy tőlük függetlenül írta, de végül ugyanazt javasolta ő is neki – kissé megszépítve a javaslatot azzal, hogy legalább több ideje lenne leírnia a visszaemlékezéseit. Erről Mihály Kristófnak számolt be, mert ez a levél nem maradt meg. Amikor reflektál arra a javaslatra, hogy vonuljon vissza és írja meg a visszaemlékezéseit, akkor elmondja, hogy elutasító választ fog írni, és a jelenlegi oktatói munkájának fontosságára hivatkozik.

Emlékeinek megírását azzal hártja el, hogy ő már sok mindent leírt. Ezt nem részletezi, de joggal feltételezzük, hogy arra gondolt, hogy az addig félretett iratai tartalmazzák mindazt, amit leírhatna. Fontos azonban azt is észrevenni, hogy a számára legfontosabb témákat Kristóffal osztja meg: a visszavonulására tett javaslatot is neki meséli el, neki mondja el azt is, hogy elutasító választ fog írni – bár az

adott levélre csak két hónap múlva válaszol. És az elmúlásról megfogalmazott gondolatait is csak Kristófnak írja le ilyen közvetlenül.

A saját egészségére a levelekben csak ritkán tért ki. 1988 februárjában meg is jegyzi, hogy most először ír az egészségéről: „Most panaszkodom először egészségem felől. A vesém kezd rendetlenkedni. Vagy más baj van? Figyelem magamat. Majd elmondom a részleteket a következő hetekben.” A továbbiakban azonban nem részletezi a témát.

Az idő múlásával lassan az egészségi állapota is romlani kezd, és később, a kilencvenes években visszatér az egészségére a levelekben. Az aggódó érdeklődőknek legtöbbször azt írta, hogy jól van – ám érezni lehet ebből az igyekezetéből, hogy mind jobban aggódnak érte.

1996-ban több alkalommal biztosított mindenkit arról, hogy jó egészségnek örvend. Családjának írta áprilisban, hogy egészsége kitűnő, jó étvágya van és nem köhécsel. Azt is írta, hogy nem volt náthás sem, jól tud aludni, és a feladatait is jól el tudja látni. Ősszel már Melániának írja, hogy jól van, bár betöltötte a 80 évet. Nem fáj semmije, csak a keze remeg, ami számára kellemetlen. De nem megy orvoshoz ezzel, mivel úgy tudja, hogy a pápának is ez a betegsége van. Úgy gondolta, hogy ha lehetne segíteni ezen a betegségen, a pápán bizonyára segítettek volna, és ez számára bizonyítja azt, hogy a betegség gyógyíthatatlan.

Ugyanez a gondolat visszatér egy Magdának írt októberi levelében is. Itt azonban már nemcsak a pápa betegségéhez hasonlítja a saját betegségét, mint korábban tette, hanem a Márton Áron püspök betegségéhez is. Itt is elmondja, hogy azért nem megy orvoshoz, mert ha ez a betegség gyógyítható lenne, akkor őket (a pápát és a püspököt) bizonyára meggyógyították volna. Nem lehet azonban nem észrevenni azt, hogy mennyire igyekszik az általa tisztelt személyiségekéhez hasonlítani a saját szenvedését. Az első levelében még csak a pápa jutott eszébe, akit láthatott a televíziós műsorokban, ám itt már beiktatja maga és a pápa közé az általa annyira tisztelt püspököt is. És itt nincs is annak jelentősége, hogy a pápa és a püspök különböző betegségektől

szenvedtek. Az ő szemében a szenvedésük kötötte össze őket, valamint az, hogy számára a leginkább tisztelt személyiségek voltak.

1996 novemberében, miután a hazautazása olyan kalandosra sikeredett, Ibolya levelet írt neki, amelyben újra azt javasolta, hogy menjen nyugdíjba. Mihály válaszában megerősítette azt, hogy nem kíván nyugdíjba menni. Azzal érvel, hogy túlságosan jól érzi magát abban a közösségben, és ha nyugdíjba menne, unatkozna. Abban igaza van a húgának, hogy ő öreg, de azt visszautasította, hogy beteg lenne, következésképp tud dolgozni. Heti tíz órát tartott, két nap volt 3 órája, és két szabadnapja is volt hetente. Ezzel ő roppant elégedett volt. Mint ahogy elégedett volt az ellátással is. Amit felsorol, a napi liter tej, a finom, lágy kenyér, a majd minden napi sertéshús azt hivatott bizonyítani, hogy ő jól él. Lelkesedett a tésztaért, amit ugyancsak gyakran kaptak, de annak még jobban örült, hogy néha fánk is kerül az asztalra.

A jó életének az ismérveit sorolja fel tehát, csakhogy Ibolyát megnyugtassa. Elsőként az ellátást, és ott is a tejet emeli ki. Valamiért a tej igen értékes volt számára. Már más alkalmakkor is írta, hogy minden nap kap egy liter tejet, és ezt pozitívumként említi minden alkalommal. Csak a tej után következik a kenyér, és főleg annak minősége: lágy kenyeret kapnak. A disznóhús lenne a harmadik kiemelt elem a tej és a lágy kenyér után, de valamiért gyorsan hozzáteszi, hogy ezért ő nem lelkesedik annyira. Sokkal fontosabb a tészta, azaz a sütemény, ami nem mindennapos, de gyakori, és ezen belül is a fánk a legjobb. Ezeknek az ételeknek a jelenléte a mindennapokban azt jelenti számára, hogy kiváló ellátásban van része. Ez után sorolja fel az óráit, amit tartania kell, és a heti két szabadnapját, végül a közösséget magát is említi, mint pozitívumot, amely miatt nem kíván visszavonulni. Úgy tűnik, hogy húga azt is megkérdezhetette tőle, hogy van-e pénze orvosra és temetésre, mert arról biztosítja, hogy mindezekre van fedezete. Azzal zárja ezt a gondolatmentet, hogy kívülálló akár meg is irigyelhetné őt, és amíg ebben a közösségben élhet, nem cserélne senkivel.

A családtagok elvárása tehát az volt, hogy biztonságban tudják őt: ne dolgozzon túl sokat, legyen pénze orvosokra, sőt temetésre is. Az ő elvárása a saját életével szemben azonban más volt: ő jó ellátást szeretett volna a maga számára, jó szállást és jó elfoglaltságot egy megfelelő közösségben – és ezt mind meg is kapta. Amikor tehát a testvére felsorolja az elvárásait vele szemben (azt, hogy hogyan kellene élni egy hozzá hasonló nyugdíjas), ő rámutat a saját elvárásaira, amelyek eltérnek a család elvárásaitól, de amelyek teljesültek.

December végén, két hónapnyi késéssel végül valóban megírta a válaszát annak a Németországban élő kollegájának, barátjának, aki a visszavonulását javasolta. Azt írja neki, hogy nem is a tanítást tartja legfontosabb feladatának, hanem a gyóntatást. Reggel vagy este, tanár vagy diák, bármikor és bárki bekopoghat hozzá bizalommal, és ő ezt tekinti legfőbb feladatának, ezért nem vonul vissza.

### *Tükörbe nézve. Önmagáról szóló diskurzus*

Érdekes az anyagon végig követni azt, hogy hogyan látta önmagát az idők során, hogy hogyan fogalmaz, amikor magáról ír, mit tart fontosnak kiemelni, amikor másoknak meséli az életét, és melyeket tartja a legfontosabb pillanatoknak. Ez részben akkor történt meg, amikor levélben számolt be olyanoknak, akikkel régen találkozott, de van olyan én-szövege is, amely nem levél, hanem feljegyzés, és amelyben egy retorikai fordulattal élve mutat rá élete addigi legfontosabb pillanataira. Fontosak ezek a szövegek, mert ilyenkor alkalma nyílik arra, hogy visszatekintszen és kiemelje saját élete fontosabb mozzanatait, eredményeit. Lehetősége nyílt ilyenkor arra, hogy felépítsen magáról egy képet olyanok előtt, akik nem követték végig az életútja alakulását, és abban a pillanatban megelégszenek az ő összefoglalójával. Ezekben a szövegekben tehát kirajzolódik az, hogy hogyan szeretne volna magát látni mások szemével.

A korszak, amelyben élt, teljes egészében papíralapon hordozta a tudást. Ő maga az utolsó éveiben láthatott számítógépet, kapott számítógépen megírt, kinyomtatott és postán elküldött levelet, de

számítógépet sosem használt. A szakmai tudás és a nagyvilágról szóló tudás legfőbb forrása tehát a könyvek, a könyvtár lett volna. Amikor visszatekint a gyerekkorára, arról panaszkodik, hogy akkoriban a faluban nem volt nyilvános könyvtár, ezért nem volt lehetséges a könyvkölcsönzés sem, így sajnos nem fért hozzá könyvekhez, pedig olvasott volna. Vagyis nem volt lehetősége az önképzésre.

Arról is panaszkodott, hogy a körülötte élő felnőttek nem figyeltek a képzésére, nem volt mentora az iskolai felkészülése idején, ezért nem kapta meg azt a továbbtanulási lehetőséget, ami megillette volna őt. Ez a pesszimista vázlat nyilván abból fakad, hogy esetleg többre vágyott, ám iskolába járhatott és továbbképzésre is lehetőséget kapott. A teológiai tanulmányok után Budapesten két év alatt szerzett tanári oklevelet és doktorátust úgy, hogy csak vizsgákon kellett megjelennie. Az 1947. június 16-án keltezett *Középiszkolai tanárvizsgálati értesítő*n a következő minősítések szerepelnek:

1945. szeptember, alapvizsgálat: magyar nyelv és irodalom: *jó*, történelem: *elégséges*, latin nyelv és irodalom: *dicséretes*

1946. június, szakvizsgálat: történelem: *jó*, latin nyelv és irodalom: *jó*

1947. június, pedagógiai vizsgálat: filozófia: *elégséges*, pedagógia: *elégséges*  
Tehát egy dicséretes, három jó és három elégséges minősítése volt. A minősítéseiből látszik, hogy ebben az időszakban, amikor megtehetette volna, hogy több figyelmet fordít a saját képzésére, ő mégis az átmenő minimum teljesítésére, és nem a szélesebb körű tudás elsajátítására koncentrált.

Később azonban előszeretettel vásárolt könyveket. Arról, hogy rendszeresen olvas, főleg nyugdíjasként tesz megjegyzéseket. A nyolcvanas évek elején előbb nehezen fogadta el az új helyzetet, amit a nyugdíjazása jelentett, ám később megpróbálta meglátni a lehetőséget abban, hogy sok szabadideje lett. Ekkor kezdi emlegetni, hogy olvassa az otthonában levő könyveit. Történelemkönyvei is voltak otthon, ezeket is olvasgatta, és néha megjegyzi egy-egy feljegyzésében azt, hogy új információt tudott meg ezekből a magyar történelemmel kapcsolatosan, amely fényében érthetővé válnak számára egyes részletek.



Máskor megemlíti, hogy regényt olvas, nemcsak magyarul, hanem németül is. Tudjuk azt is, hogy a család rendszeresen rendelt művelődési, irodalmi lapokat a nyolcvanas évekig, amíg még lehetett, még francia lapra is előfizettek.

A nyugdíjas éve elején, egy 1980. december 30-i feljegyzésben ír arról, hogy a szabadidejét szellemi munkára használhatja, illetve a saját küzdelméről is, amelyet ekkor emberfeletti-nek nevez: „De még nem is szóltam magamról. Arról az emberfeletti küzdelemről, amelyet magányosan vívtam meg a(z) agyém (?) diadalittas hős(e)i ellen. És még mi minden! Érzem, hogy a csend nekem adott ajándék. És a magány az a légkör, amely a szellemi értékek megszületését lehetővé teszi. Esményibb lehetőség a munkára alig volt életemben. Vagy ha volt is, nem tudtam felfigyelni rá.”

1986. július elsején feljegyzést készített a saját 70. születésnapja alkalmából. Az iratokban csak ritkán említik a születésnapját, pár alkalommal a családtagok gratulálnak a közeli dátumon írt levelükben, de ünnepséget, köszöntést sosem említenek. Itt azonban egy egész oldalas elbeszélésben vall arról, hogy milyen nyugtalanul várta ezt a napot, hogy számadásra és lelki megújulásra készült. Elmondja, hogy elképzelte azt a napot, amikor ő megszületett. A két nagyanyja még élt, és a keresztszülők, amint tudomást szereztek a világra jöveteléről, koccinhattak az egészségére. Majd elképzeli a saját első napjait, és egy szép retorikai ívvel elvezet oda, hogy ez az újszülött fiatalemberként milyen diplomákat szerzett: „Jóllakottan, lelkileg megtisztultan átaludtam a nap nagy részét, miközben a természetes élet megnyilvánulásai elkezdődtek életemben. Amíg írom e sorokat, ujjaimra nézek. Ezek is ott voltak. Egész fizikumom pár kilós lekicsinyített formában. De már akkor születtek új sejtek, hogy 21 év múltán éppen e napon érettségizett ember váljék belőlem. Majd pedig kilenc év múltán a teológiai végzettségen felül középiskolai tanári diplomával és bölceleti doktori címmel ünnepelem e napot.” A harmincadik és a hetvenedik éve közé eső negyven évre egy mondatot szánt, azt írja, hogy ezek a születésnapjai elmosódnak, majd így folytatja: „Egy kérdés merül fel előttem:

ez már az öreg kor? Azt éreznem kellene, szellemiekben, fizikumomban egyaránt. Miközben a hullámok arról adnak jelentést, hogy tegnap meghalt Lékai László esztergomi érsek, úgy tervezem a holnapot, mint hosszú évek óta tervezem. Mosolyogva gondolok arra, hogy egy szívroham életemnek is véget vethet. Az talán a jó ebben, hogy nem is sejtheti az ember, hogy a halál lesz a legközelebbi látogatója...

(...) Csendes nyári délután van. Bélteki vásárról jönnek néha a vásárosok. Kutyám, macskám, egyetlen tyúkom és egyetlen kacsám e magányos ház körül éli a magányos életét. Öreg óra a falon fáradhatatlanul méri az időt. Délután öt óra van mindjárt. Virágaim itt a szobában élvezik az életet. Most még én figyelem és rögzítettem mindezt, amikor a hetvenegyedik életemem első napját élem.

Nagy titok ez: élet!”

A feljegyzés megerősíti azt, hogy a születésnap nem számított a névnaphoz hasonló ünneplési alkalomnak. Nem voltak gratuláló levelek, üdvözlő képeslapok, sok vendég, akiket megvendéget. A hetvenes szám azonban különlegessé tette számára ezt a napot: már előző napon nyugtalan volt, lelki megújulást szeretett volna, ám amit leír, abból úgy tűnik, hogy ez a nap is a többihez volt hasonló: az őt körülvevő csend, amelyben minden hang, minden mozdulat felerősödve csapódik le a lelkében, az öreg óra ketyegése, az emberek, akik elhaladnak a háza előtt, a pár háziállata az udvaron. Az egyetlen látogatója egy híve volt, aki misét kérni jött be hozzá, nyilván nem is gondolva, hogy ő épp a hetvenedik születésnapját üli.

1987. július 19-én egy feljegyzésben elmondja, hogy azokban a napokban, amikor Kristóf felvételizni ment, és ő várta az eredményt, egy német nyelvű regényt olvasott. Ebben a regényben szerepelt egy ilyen cím: *Tűzvilági távlatból nézve*. Ezt próbálja alkalmazni a saját élettörténetére, és erről ír a továbbiakban. A szöveg kerete egy lírai gondolat: elképzelte, amint elhelyezték a koporsóját a kertjében, ahogy kérte, elképzelte, ahogy könnyeket hullatnak a tőle búcsúzóik, de a lelke felszabadultan szárnyal az örök élet világában, és látja az élete fontosabb

eseményeit: a szülői házat, saját magát, amint a háztáji kisállatokkal játszik, az iskolai éveit, a budapesti tanulmányi időszakát, a szatmári kisszemináriumot, a szinfalui éveket a fiúkkal, a három évet börtönben, újra Szinfalut, „majd pedig felragyogott Gyulafehérvár”. Ezt a gyulafehérvári időszakot az évtizedek gerinceként említi – bár nem volt kisebb a krasznabélteki kilenc év sem. Erre már Kristóf figyelmeztette, aki ott volt vele Krasznabélteken. A továbbiakban róla ír, érdemes idézni: „Ő kísért el új helyemre Szatmárra, hogy ott legyen mellettem, amikor megépült az új templom a Batizi úton. Ott volt ő Mindszenten is, valamint Tasnádon. Zilahon is megosztotta velem a számkivetés magányát, hogy aztán Gyöngyön ő is otthonra találjon kis hajlékomban.” Az adatok, levelek, feljegyzések azonban nem igazolják azt, hogy Kristóf ott lett volna Szatmáron, Mindszenten, Tasnádon és Zilahon is, legalábbis nem életvitelszerűen. Esetleg meglátogathatta őt, és folyamatos kapcsolatban voltak. Valószínűleg az állandó kapcsolatra gondolt, amikor ezt írta, és nem szó szerint arra, hogy mindvégig ott volt mellette.

1987-ben, 71 évesen egyik paptárságnak írt levelében összefoglalja azt, hogy hogyan alakult az idők során egyik legmélyebb konfliktusa. A leírás azért fontos, mert ebben az esetben az összefoglalásban saját magára mint áldozatra tekint, aki ártatlan, de akit folyamatosan akadályoztak a szakmai útján. A szöveget írógéppel írta, és így szól: „1941-ben a Vezetőség engedélyezte, hogy egy évet ugorjam a tanulmányaimban. Nyomban S. F. is kérvényezte ugyanazt. Neki nemet mondtak.<sup>54</sup> Én nem tehetek róla, hogy ez történt. Ugyanabban az évben főduktornak tettek meg. Akkor magamra haragítottam R. F-et és az egész kurzusát. 46 márciusában felmentem tanulmányaimat befejezni. Szives Béla irodaigazgatónk elküldött Pusztadobosra, hogy onnan lisztet és egyebeket kapják. S. F. volt az ottani helyettes. Az anyagiakat a kántor kezelte. S. F. nak az is rosszul esett, hogy én máshonnan felmehetek, ő marad, megalázva érezte magát, hogy a vagyont nem ő kezeli. Én ezekről nem tehettem. 48-ban Krasznabélteken káplánkodott.

---

<sup>54</sup> Ezt az utóbbi mondatot kézzel szúrta be a sor fölé.

Az ottani kántor jó barátom volt. Vele jött be S. F. a gimnáziumba, hogy a kántor fiaival találkozzanak. Úgy éreztem, hogy nagyon bántja, hogy én ott tanárokodom. 65-ben, amikor Gyfvárról el kellett mennem, Márton pk. kért, hogy maradjak ott az egyházmegyében. S. F. akkor szatmári titkár volt. Ővele beszéltem át az ügyet. Kért, hogy jöjjenek haza. Hallgattam a szavára. Nem vágytam Brassóba, amit nekem szántak pro future csak. Nagy hibát követtem el 67-ben: nem gratuláltam neki. Azért nem, mert tudtam, hogy mik történtek a kulisszák mögött. Pár hónap múltán Dr. Révész G. azt mondta nekem, hogy ő csinált belőle ordináriust, pedig egyebet sem tett egész életében, mint „könyökölt”. Nem törődtem velük. Tettem a dolgomat. 76- három volt tanítványom, köztük (...) <sup>55</sup> kért meg, hogy ne utasítsam vissza S. F. kérését, menjek Szatmárra templomot építeni. Elmentem. Szereztem engedélyt, hogy új templomot építsünk. Ez S-F-nek nagyon fájt, mert ő már ez ügyben személyesen járt a C – központban és nem kapott támogatást. A város 8 milliót kért, ha ők építik meg, a C csak 5 milliót ígért. Kész lett a templom. Majdnem két millióval használhatóvá lett. Még egy milliót felhasználtak. Ma csodaszép, hatszáz férőhelyes. 78-ban felszólított, hogy adjam át az építkezést, mert nyugdíjba küld engem. Átadtam a hivatalos könyveket és az elszámolásokat. Amit fek.(etén) <sup>56</sup> tettem, azt mutathattam meg érthető okokból. Most 6-7 év múltán megmutathatnám számadásaimat. A veszély már nem áll fenn. Ő dühében végezte élete legnagyobb opusát: kitörte a nyakamat. M(árton) Á(ron) pk. úr 79-ben látva helyzetet, kért, hogy levélben juttassam kifejezésre S-F. előtt sajnálatomat a történetek fölött. Ő maga is írt neki bizalmas levelet. A válasz nekem semmi – a pk. levelére azt mondta, hogy azt én hamisítottam. Az orrom előtt lobogtatta, hogy az nem a püspök levele. (...) <sup>57</sup> igazolta neki, hogy igen is az. Ez volt a helyzet 1978-ig. 79 őszén utasítottam vissza a nyugdíjamat. Tehát nem vettem fel egyáltalán.”

---

<sup>55</sup> A név az eredetiben rövidítve szerepel.

<sup>56</sup> A „fek.” kézzel van beszúrva, valószínűleg „feketén” jelentéssel.

<sup>57</sup> A név az eredetiben szerepel.

Vannak az elbeszélésében olyan adatok, amelyek ellentmondanak a saját korábbi adatainak. Például az, hogy 1979-ben úgy kérték, hogy adja át az építkezést, hogy elküldik nyugdíjba. Ez a saját korábbi beszámoló alapján sem épp így volt: az építkezést valóban átvette valaki más, de őt nem küldték azonnal nyugdíjba, hanem felajánlottak neki más állomáshelyeket. Előbb el is fogadta ezeket, hiszen rövid ideig Mindszenten, majd Tasnádon volt plébános. Sőt, Tasnádon hosszú távra rendezkedett be, és már arra készült, hogy új templomot épít, amikor kiderült, hogy nem kapta meg a kinevezést. Ekkor ajánlottak neki további helyeket a váradi egyházmegyében. Ő azonban ezeket nem fogadta el, hanem a szatmári egyházmegyébe szeretett volna menni, ahova viszont valóban nem fogadták vissza. A kérésére azt javasolták, hogy fogadja el valamelyik ajánlatot a váradi egyházmegyétől, vagy kérjen helyet a gyulafehérvári egyházmegyétől – és ha egyik sem megfelelő, akkor menjen nyugdíjba. Levelezéséből elég jól kiderül az, hogy ő maga választotta a nyugdíjazást, miután egyik felajánlott helyre sem akart menni.

Az is túlzó állítás, hogy ő átadta volna a szatmári elszámolásokat és hivatalos könyveket, hiszen ő maga írta nem sokkal később egy levelében, hogy nem is ment el az átadásra. Ezeket az apró részleteket ismerjük, mert ebből az időszakból sok irat maradt fent. A negyvenes évekből viszont, amikortól eredeztetni a konfliktusukat, sokkal kevesebb az iratanyag, így csak arra hagyatkozhatunk, amit utólag leír egy-egy visszatekintésben – de ezt is érdemes óvatosan kezelni, éppen a fennebb említett példák miatt is. Néha a saját korábbi adatainak is ellentmond egy-egy elbeszélésével. Összefoglalva: nem egyenesen az építkezéstől küldték nyugdíjba, és nem is adta át a számadásokat. Mégis ezt sugallja, mert szeretne volna kiemelni a saját szenvedéseit és aláhúzni az ártatlanságát.

1988-ban egyik paptársa megkérdezte tőle, hogy miért hagyott ott „egy szép egyházközséget”, és ő azt írja neki, hogy a válaszhoz az elmúlt fél évszázadot kellene elmesélje. Nem tudjuk, ki az, akivel levelez, de az illető elég távolinak tűnik abból ítélve, hogy látszólag semmit

sem tud az előző ötven évről. Itt egy fél oldalban összefoglalja az iskolás korától az életét. A beszámolója a korábbiakhoz képest is hoz új adatokat: „Onnan kezdem, hogy az öreg kántor bácsi annak idején a futballpályán fogadott diáktársaimmal, hogy nem szerzek érettségi bizonyítványt. Az első lettem a kollegák között az egész gimnáziumból. Hat év teológiát végeztem Nagyváradon öt alatt. Két évi káplánkodás után egyetemre kerültem a fővárosba. A négy év vizsgáit – a törvények adta lehetőséget kihasználva – két év alatt tettem le. Államosításig a szatmári gimnáziumban tanítottam. Ötventől ötvenháromig az élet egyetemét jártam sokad magammal. Tíz évet töltöttem Fehérváron a szent Püspök munkatársaként. A hatalom nézett ki onnan. Megint egy évtized következik. Onnan küldtem a fényképet gyermekekkel, akik csak kis csoportját képezték azoknak, akiket szerettem és akik szerettek. 77 nyarán Szatmárra rendeltek, hogy egy templomot építsek. Két év alatt sikerült mindent elrendeznem. Vettem a sátorfámat és elvonultam ebbe a csendes magányba, ahol a szomszédságomban kis templom és annak még kisebb nyája az enyém. Immár tizedik évet töltöm itt. Évenként néha kétszer is útra kelek, hogy lelkigyakorlatot tartsak itt-ott. És két évenként szoktam engedélyt kapni a németek lelkipásztorlásában segíteni.” Ezt követően egy erős embernek nevezi magát, aki hálás mindazért a jóért, amit kapott.

Érdemes megfigyelni ezt a kis elbeszélést. Az életének nem is adhatott volna ennél idillibb összefoglalót. Úgy tekint magára itt, mint aki mindig, minden helyzetben felülteljesített. Az első mozzanat egy gyerekkori történet, amikor a kántor arra fogadott, hogy ő nem érettségizik le. Erről a kis történetről máshol nem számol be. Nem világos, hogy mikor történt ez, de volt időszak, amikor akár oka is lehetett egy kántornak ezt gondolni, hiszen tudjuk, hogy egyszer osztályt is ismételt. A következő mozzanat is sikertörténet, amelyben azt sugallja, hogy csak a kiemelkedő képességűek teheték le két év alatt a négy év vizsgáit a budapesti egyetemen, mint ahogy ő tette. Az tény, hogy a teológiát hamarabb végezte el a szokásosnál, és ezt erényként tünteti fel, mintegy a saját ügyességét emelve ki ezáltal, és nem korabeli

szükségmegoldásként írja le. Ám a Középszintű Tanárvizsgálati Értécsítőjén látni, hogy az eredményei nem voltak igazán kiemelkedők. Ami részben érthető lenne, hiszen távolról végezte a képzést, csak vizsgákra járt el, és ennek megfelelő volt a tudása és az eredményei is.

A börtönéveire ironikusan utal úgy, mint az élet egyetemére. Biztosan azt remélte, hogy levelezőtársa ebből az egy mondatból tudni fogja, hogy ő 3 évig börtönben volt.

Az ezt követő időszakból, amikor tanárként dolgozott, azt emeli ki, hogy a püspök munkatársa volt. A püspököt szentnek nevezi, és ez a fény nyilván órá is hull. Azonban tudjuk, hogy bár néha kapott megbízásokat a püspöktől is, nem a püspök közvetlen munkatársa volt, hiszen a főiskolán dolgozott, nem a püspökségen.

Plébánosi tevékenységéről egyebet nem emel ki, csak a gyerekeket, és egy érzést, a szeretetet. A levelek, feljegyzések alapján azonban erről az időszakról tudjuk, hogy szinte mindennaposak voltak a konfliktusai a hívekkel, a szomszédokkal, a kántorokkal, takarítókkal, az előljárókkal, és ez az anyag annyira terjedelmes, hogy ezeknek itt is külön fejezetben adtunk helyet. A távoli ismerőst azonban erről nem kívánja felvilágosítani. Ezt követően a szatmári templomépítést emeli ki, amiről kijelenti, hogy két év alatt elrendezte – ezt a kifejezést használja. Szó sincs a nem hivatalos munkásokról, az ezzel kapcsolatos kifogásokról, és arról sem, hogy a munkálatok befejezése előtt elmozdították. Ehelyett úgy fogalmaz, mintha a munkálatok befejezése után és a saját jószántából távozott volna. Nem is említi, hogy Érmindszentre, majd Tasnádra helyezték, mielőtt nyugdíjba ment volna, sem az áthelyezése körüli konfliktusokat, hanem mintha Szatmár után egyenesen ide az ideálisnak tűnő helyre vonult volna vissza. További szakmai pozitívumként említi azt, hogy lelkigyakorlatokat tart néha, és helyettesítőnek jár Németországba.

Ebben a formában a történetének minden említett eseménye pozitív, amelyek alkalmával ő kitűnően teljesít: elvárások ellenére érettségizik, határidő előtt diplomát szerez, kitűnő emberek társaságában dolgozik, minden rábízott feladatot teljesít, és utána csendesen

visszavonul. Két negatív történés van: a kántor jóslata és a börtön időszaka, de itt ebben a narrációban ezek is az ő érdemeit emelik ki: ő jól teljesített annak ellenére, hogy bántották őt.

És mégis: ezek a kis pozitív mozzanatok, amelyeket történetében elmondott, ezek mind megtörténtek. Ha nem is maradéktalanul teljes körű az elbeszélése, az eljárása emberileg érthető: végre volt egy alkalom arra, amikor félretehette a konfliktusok emlékeit, a valós vagy elképzelt, de megélt félreállításokat, bántottság érzetét, és ezek helyett megrajzolhatta ugyanannak az életnek a pozitív képét, immár csak azokkal a mozzanatokkal, amelyekre szívesen tekintett vissza.

Egy másik alkalom, amikor visszatekintve összefoglalja az életútját, 1995-ben jött el. Történt, hogy ekkor megkapta azon volt kollegájának az elérhetőségét, akit vele egyszerre szenteltek pappá, de akivel régen megszakadt a kapcsolata. Márciusban levelet írt neki, amelyben örvendezve mondja, hogy eddig azt hitte, már csak egy évfolyamtársa van életben a 42-ben szenteltek közül, és örömmel hallotta, hogy van még valaki, a jelen címzett. Felveti annak a lehetőségét, hogy nyáron találkozzanak Nagyváradon. Magáról is ír néhány sorban: „Magamról ennyit: 48-ig tanárkodtam, rövid 3 évig Duna-csatornát építettem. 1955-65 között Gyfváron kispapokat neveltem, 25 évig lelkipásztorkodtam. 90-től latin tanár vagyok a kisszemináriumban. Jól hallok, jól látok, jó a memóriám is. Addig dolgozom, amíg erőm lesz, mert szaktanár-hiány van.” Itt 79 éves volt. Észre lehet venni, hogy egyebeket emel ki, mint az előző leírásban. Kiemeli a tanítás időszakait, a 25 évi lelkipásztorkodást, de a templomépítést nem említi, a gyöngyi éveket sem. Az elbeszélése sokkal rövidebb, mint az előző.

A saját életútjának beemelése a levelekbe számára jó alkalom volt arra, hogy a történetei újra mesélése, az egyes mozzanatok kiemelése és új sorrendbe való felfűzése révén mintegy új értelmezést adjon az eseményeknek, ezzel mintegy korrigálja a magáról kialakított nyilvános képet, világossá tegye, hogy a nehéz körülmények ellenére is jól teljesített, miközben folyamatosan akadályozták és bántották.



Ám történeteik idővel mind rövidebbek és rövidebbek lettek. Mintha már nem lenne türelme részletekbe bocsátkozni.

És miközben időről időre újramesélte az egyes történeteiket, ezek kimerevedtek. Volt olyan története, amelyben két indoklást is említ egy eset kimenetelére, ám minden más alkalommal csak az egyiket emlegeti. Az 1930-ban történt esetről van szó, amikor a népszámlálás alkalmával ő közbeszólt, amikor a román népszámlálási biztos németnek próbálta beírni őket, meghamisítva a nyilatkozatukat. A történetet kizárólag utólagos visszaemlékezések alkalmával meséli el, többször is. 1989. január 1-jén azonban részletesebben elmondja, és ekkor beszűr még egy gondolatot a történetbe: nem is csodálkozik azon, hogy megbukott, mert nem tudott rendesen készülni, hiszen ebben az évben minden nap ott volt náluk egy unokatestvére, aki két évvel kisebb volt, mint ő, és akit neki kellett korrepetálnia. Úgy fogalmaz, hogy nem volt elég a maga baja, még ez a „különc is lógott” a nyakán. És a családnak csak későre jutott eszébe, hogy volt egy frissen érettségizett lány ismerősük is, aki foglalkozhatott volna vele. Illetve végül ez megtörtént, de már nem tudott javítani a helyzeten. Ez utóbbi részletet, hogy neki nem volt lehetősége tanulni és készülni ebben az iskolai évben, ezért felkészületlen volt, csak egyszer mondja el, és ekkor a családját teszi felelőssé, amiért nem mérték fel a következményeket. A többi leírásban ezt a részletet elhagyja, és a civilben egyébként román kántor, a történetben népszámláló biztos rosszindulatát okolja azért, hogy ő az iskolában megbukott. Ezekben a változatokban egyáltalán nem említi azt, hogy ő felkészületlen lett volna, vagy hogy a családja elhibázott döntést hozott volna. A történetnek ezen részleteit nem görgeti tovább, hanem kimerevíti benne a népszámlálási biztos szerepét. A megoldás nem egyedi: a hétköznapi történetek gyűjtése során a kutatók gyakran tapasztalják azt, hogy az egyes történetek, amelyeket többször mondtak el az adatközlők, már rögzült formával rendelkeznek. Mintha akkor, amikor újra elmondanák, már nem a valamikori történésre emlékeznének, hanem a történet már sokszor előadott formájára.

Olykor úgy tekintett magára, mint egy olyan személyre, aki háttérből, titokban irányít fontos folyamatokat. A nyolcvanas évekből van példa arra, hogy megpróbál befolyásolni folyamatokat, például ki nevezéseket, ám ezt szigorúan a háttérből irányítja. Tanácsokkal látja el az érintetteket, de közben arra kéri őket, hogy rá ne hivatkozzanak. Egyik fiatal kollegája levelet írt neki 1989 januárjában. Levelében részletesen bemutatja a családi helyzetét, míg a végére megértjük, hogy a családi körülményeinek részletezése révén tulajdonképpen a Mihály pártfogását akarja megszerezni egy városi plébániai kinevezéshez. Ha csak ezt az egy levelet látnánk, akár feltehetnénk a kérdést, hogy ugyan milyen befolyással bírt 1989-ben Mihály, hiszen tudjuk, hogy immár tíz éve kerüli a direkt kapcsolatot az egyházmegyei hivatallal. Ám a levélre írt válasza ezt gyorsan tisztázza: semmilyen, legalábbis első látásra, hiszen a hivatallal fenntartott kapcsolata továbbra sem javult. De ha jobban megfigyeljük, észrevehetjük, hogy nem utasítja el a hozzá fordulót, hanem igencsak konkrét tanácsokkal látja el őt. A január 19-i válaszában arra biztatta a fiatal kollegáját, hogy forduljon egy megnevezett kollegájához, adja elő neki is a családi helyzetét, és mondja el, hogy a szüleikhez közel szeretne kerülni, mert így édesanyja vele egyidőben a családról is tudna gondoskodni, és édesapja kertészkedne nála. Azt is tanácsolja neki, hogy semmi szín alatt ne hivatkozzon órá, hanem csak a saját családjára. Azt is tanácsolja neki, hogy ez után keresse fel az egyik kanonokot is, de lelkére köti, hogy ott se hivatkozzon rá.

Látjuk, hogy a hivatallal való konfliktusos viszonya ellenére próbálja befolyásolni az őt közvetlenül nem érintő ügyeket, miközben ennek során a háttérben szeretne maradni. Jelen esetben szeretné, ha a megyeközpontban működő plébániához olyan személy kerülné, aki hozzá közel áll, és aki a történetek után még lekötelezettje is lesz, ám ezt a hivatal tudta nélkül szeretné elérni. Tudja ugyanis, hogy az ő személyének emlegetése az ügy hátrányára lenne. És ezen tudatosan dolgozott: 1989. február 1-jén egy feljegyzésben megállapítja, hogy a saját érénye az, hogy mindig sikerült a háttérben maradnia.

### *Mások szemében*

A hozzá közel állók közül sokan voltak, akik nagyra tartották és messzemenően tisztelték Mihályt. Erre néha levelekben is kitérnek. A levelezés azonban a megfelelő óvatossággal kezelendő ez esetben is. Ugyanis nem folytatott kiterjedt levelezést azokkal, akik nem voltak közeli, baráti viszonyban vele, esetleg nem osztották a nézeteit, ezért nem nagyon tudhatjuk, hogy ők mit gondoltak róla. De azért akad kritikus hang is a levelek között.

1965-ben egy volt tanítványa fordul hozzá levélben, és segítségét, támogatását kéri. Azt is elmondja, hogy miért fordul épp hozzá: „Sekrestyés voltam és sokszor lestem atyám minden lépését. Nagyon sokszor láttam imádkozni, böjtölni, virrasztani és másoknak segítséget nyújtani. Sokszor láttam a kápolnában éjjelenként imádkozni. Láttam még a földön is aludni a sekrestyében meg a szobában. Ezek és még sok felejthetetlen érték számomra, ami erőt ad a harcban nekem. Nem hizelegni akarok, de ez így van. Lehet, hogy nem egészen értesz meg engem, Atyám, de vágyodom a magasabb lelki életre. Ezt érzem, de gyenge meg tehetetlen vagyok.” Mihály válaszevelet írt neki, amelyben szerényen hártja a dicséretet: „Köszönöm a rámgondolást. Nem érdelem azt a sok jót, amit említesz. Gyarló ember az ember. Nem tud kellőképpen szolgálni nagy ügyeket. És még ha sikerülne is, servus inutilis marad.”

Egyik paptársa egy alkalommal egy újságírónak írt egy levelet, mert felhívította őt az, hogy az illető a cikkében kétségbe vonta Tyukodi Mihály állításait. A védelmére kelő paptársa a levelét 1996. március 20-án keltezte, és másolatban elküldte az érintettnek, Mihály-nak is. Ebben röviden így jellemzi őt: „... nagyra becsülöm és tisztetem, szeretem Tyukodi atyát. Ezt ő tőlem és még sok szatmári és más egyházmegyes papoktól életével érdemelte ki. Nekem személy szerint két, másoknak több éven át spirituálisunk volt Gyulafehérváron. Egyházhü tanításával, józan szigorával, a kétkezi munkától sem visszariadó, aszkéta életmódjával egy egész papi nemzedék jellemének formálásához döntő módon járult hozzá. Bizonyíték erre, hogy miután

a securitate kitoloncolta Gyulafehérvárról, minden állomáshelyén volt tanítványainak serege kereste fel az ország minden részéből, nemegyszer esőben, hóban, sárban kilométereket gyalogolva, hogy találkozhassanak vele, hogy jótanácsot, lelki útbaigazítást kapjanak tőle. S akik ismerjük, nem olyan embernek ismerjük, aki bárkiről valótlant állít vagy pláne rosszindulatúan rágalmaz. S hogy ez mennyire így van, annak legjobb bizonyítéka, hogy Márton püspöknek tíz éven át bizalmasa volt. Már az is érdekes, hogy Márton püspök miért éppen Tyukodi atyát hívta Gyulafehérvárra 1955 novemberében és miért nem Révész Gábort, aki pedig ott volt „karnyújtásnyira” az ő egyházmegyéjében?” Hogy az érvelésének még nagyobb súlyt adjon, idézi Márton Áron püspök véleményét Tyukodi Mihályról. Az idézet így hangzik: „Dr. Tyukodi Mihály szatmári pap néhány évig az én joghatóságom alatt is működött, s akkor alkalmam volt az ő személyét, egyéniségét és lelkipásztori tevékenységét megfigyelni s megtanultam őt tisztelni és nagyrabecsülni. Tyukodi Mihály személyét továbbra is a régi tisztelettel és nagyrabecsüléssel kezelem. (1979. szept. 12.)” Azt nem árulja el, hogy kinek írta Márton Áron a levelet, amelyből ő idézett.

1979. augusztus 29-én keltezett levelében továbbítja neki egy paptársa, a szatmári ordinárius válaszát, miután Mihály azt kérte tőle, hogy nevezze ki őt a szatmári egyházmegyébe plébánosnak. Ezt megelőzően Mihály konfliktusba keveredett az egyházmegyei vezetőkkel, amikor egy templom építkezéseinek vezetőjeként nem hivatalos munkásokat alkalmazott az építkezésen, nem tudott elszámolni a gondjára bízott pénzüsszegekkel, ezért elmozdították, és a szomszédos, váradi egyházmegyébe került. Néhány hónapot Mindszenten, majd Tasnádon töltött. Mindkét helyről el kellett végül mennie, mert nem kapta meg a hivatalos állami kinevezést. Miután pár újabb helyet visszautasított, amelyeket a váradi egyházmegyében ajánlott neki az ottani ordinárius, a szatmári ordináriushoz fordult kinevezésért. Ám ezt nem személyesen tette meg, hanem valakit megbízott azzal, hogy a kérését közvetítse. Az illető, feltehetően paptársa, válaszlevélben számolt be arról, hogy mi az oka a visszautasításnak: „Az ordinárius úr azt mondta,

amit kérsz, azt nem lehet megvalósítani. Válasza egészében véve negatív tehát. Nem óhajt ide.

Mondott még néhány dolgot.

Egész működésed alatt mellőzted a központot. Plébániád külön egyházmegye volt. Ezzel rossz példát adtál a fiatal papoknak.

Híveidet folyton zaklatod, nem hagysz nekik békét. Mértéktelen újtásaiddal felháborítasz szinte mindenkit. Hiába kérnek, önkényesen intézel mindent. Az Egyház szándékának lehet engedelmessé válni, de lassan, okosan, megtárgyalva a hívekkel mindent.

Azokat a papokat, akik helyeselték tetteidet, magasztaltad, aki nem helyeselt, megengedhetetlen módon megbélyegezted. Szervezted a papokat a központ ellen. Pedig éppen a központ tenyerén hordott. Kitüntetett, a legjobb helyekre igyekezett tenni. Semmiért nem szólt, mindent lenyelt részedről.

Az eseményeket elferdítve mondod el. Nagyítasz. Vélt dolgokat mint igazságokat terjesztesz.

Talán a legsúlyosabb, hogy nem tanulsz az eseményekből. Látod, hogy újtásaid csak bajt okoznak, mégis tovább folytatod őket.” Majd hozzáteszi: „Nem lehet örökös harcban és veszekedésben élni.” Végül kijelenti, hogy ezeket mind a kormányzó mondta, és ha többet akar hallani, látogassa meg őt.

Úgy tűnik, hogy miközben egyes volt diákjai, később kollegái igencsak kedvelték őt, és ez az oktatási rendszerben végzett munkájával kapcsolatos percepció, a felettesei inkább a plébániái munkája során végzett, konfliktusokat gerjesztő tevékenységét látták és kifogásolták. Ez a szöveg a legkeményebb szembesítése azzal a valóban sok konfliktust gerjesztő tevékenységével, amely ezek szerint nem került el előljárói figyelmét sem. A hátrahagyott feljegyzések olvastán bárki ugyanarra a következtetésre juthat, amit itt összefoglalnak. Ám tegyük hozzá, hogy az éremnek ez csak az egyik oldala. Nem tudjuk nem észrevenni, hogy miközben azok, akik a fejére olvassák a hibáit, a maguk részéről nem próbáltak kiegyezni vele, hanem a tőle való elfordulást és az ő mellőzését választották, ami nem segítette az álláspontok közelítését, hanem csak kimerevítette a konfliktust.

### *Halál és felejtés*

1987-ben Mihály épp egy könyvet olvasgatott azon a héten, amikor Kristóf érettségizett. A könyv szerzője az életet a tóba ejtett kő által keltett hullámokhoz hasonlította. Ez Mihályt gondolkodóba ejtette, és ezt írja: „Míg a rádióban a világ hírei töltik be a szobámat, elgondolkodom. Szállnak az évek, a hónapok, a napok, az órák, a percek... Meddig lesz még ez így? Ha most vége lenne e nagy életfolyamatnak (c)sak a házamnak hiányoznék. És a cicámnak. Két emberi szív is vérezne. Vagy talán több is?”

Amint én veszem tudomásul nap mint nap az elmúlásokat, így feledne el minden és mindenki.

És itt veszi át az élet irányítását a hit. Átlépni a túlvilágba. Megkezdődik az az élet, amelynek lesznek emlékeik, érzelmeink, amelyek véget soha nem érnek.”

A leírt mondatokban az egyeztetés nincs rendben, ami arról árulkodik, hogy gyorsan írt le nem túl kiértelt gondolatokat. Keserűség van a hangjában: mintha attól tartott volna leginkább, hogy elfelejtik őt. Az egész irathalmaz, amelyet maga után hagyott, az az erőfeszítése, hogy gondolatait iratokba öntve megörökítse, tulajdonképpen ezt a célt szolgálta: hogy ne feledjék el őt. Két személynek fájna a távozása. Az iratokban előbukkanó nevek közül egyet a jelen sorok írója is meg tudna nevezni – de azt nem tudja kitalálni, hogy ki lehetett a másik.

1989-ben egyik végrendeletében írja le azt, hogy hogyan képzelel el a saját halálát: „Gondolom így lesz: a szívem megáll, lelekzetem elakad, arcom eltörszül, végtagjaim még próbálnak – egy-egy görcsös mozdulatot végezni. Lelkem pedig kiszáll az élettelen testből és Isten elé áll ítéletre.” 73 éves ekkor. Mintha csak kényszeríteni szeretné magát arra, hogy tárgyilagosan számba vegye a végső pillanatot, annak történéseit, és azt, hogy hogyan fogja a saját teste megtapasztalni. Azal, hogy ennyire részletesen próbálja meg elképzelni az utolsó pillanatait, mintegy familiarizálódni próbál az érzéssel, szembenézni vele, és ezzel felkészülni rá. Olvasni is szívszorító.

1989-ben egy paptársának írt levele végén említi azt, hogy hogyan képzei el a saját temetését. Ezt írja: „Mosolyogj majd, ha hallod, hogy engem is elparentáltak. Nálam nem lesznek sokan a koporsó mellett. Így kívánom.” A kijelentését illetően inkább azt tartom valószínűnek, hogy előbb leírta a vélekedését, miszerint úgy gondolja, hogy nem lesznek sokan a saját temetésén, és miután ezen kicsit elgondolkodott, hozzátette a második mondatot („Így kívánom.”), amely által az első mondat értelme megváltozott, immár nem vélekedés, hanem óhaj lett. A halála fölött érzett gyászt próbálja itt elképzelni, és attól tartva, hogy nem fogják őt kellőképpen siratni és gyászolni, megpróbálja visszajára fordítani és azt kéri, hogy mosolyogjon a levelezőtársa a halálhíre hallatán.

Fontos látni, hogy ebben az időszakban és ebben a kultúrkörben bizonyos elismeréssel szokták emlegetni azt, ha valakinek sokan voltak a temetésén. A temetésen megjelentek száma egyenes arányban volt az elhunyt társadalmi presztízsével. Egy olyan társadalomban, ahol egy temetés után a közbeszéd úgy fogalmaz, hogy szép temetés volt, mert sokan voltak, az ő itteni kijelentése fájdalmasnak számít. Láttuk, hogy élete során aránylag sok konfliktusa volt, és egyfajta dacos önkizárást alkalmazott hosszú évtizedekig. Nyilván attól tartott, hogy csak kevesen maradtak, akik valóban kedvelik őt.

És miután egy pillanatra átérezte ezt a fájdalmat, dacosan felkapja a fejét, és megfordítja az ok-okozatot: kijelenti, hogy azért lesznek kevesen, mert ő így akarja. Fél arra gondolni, hogy ha ezt nem jelenti ki, akkor mi fog történni. Ebből a perspektívából az első mondat egy fájdalmas jövőkép, a második pedig egy ezzel dacoló, azt felülíró döntés: nem azért nem lesznek sokan, mert nem szeretnek, nem tiszteltnek engem elegen (így lenne értendő az első mondatból), hanem azért, mert én nem is akarom – pontosabban én sem akarom őket.

Szó volt a korábbi fejezetekben arról, hogy a levelezés, amikor közeli személyek között és elvárt ritmusban történt, alkalmas volt az időnek egy személyesebb tagolására. A várva várt levél elmaradása aggodalomra adott okot. 1989 őszén Melániával váltott levelet. Melánia

minden évben felköszöntötte őt névnapja alkalmából, ebben az évben azonban a névnapki köszöntő levele kissé megkésett. Pedig Melánia idejében írt, szeptember 18-án keltezte a saját levelét, amely szeptember végére kellett volna odaérjen. Nem mondhatni tehát, hogy késve írta – esetleg a postázását halogathatta. Nem is késhetett olyan sokat a levél, de valamennyivel mégis a névnapja után érkezett. Mihály pedig várta a szokásos köszöntést. Végül befutott a köszöntés. Az október 8-i válaszlevelében Mihály panaszkodott is neki a késésről. A válaszában megfogalmazza a késés kapcsán támadt ijesztő gondolatait. Míg várta a Melánia levelét, felmerült benne, hogy ha Melánia meghalt, ezt ő honnan tudhatná meg? És fordítva, ha ő meghal, Melánia ezt honnan tudhatná meg? Azt írja, hogy Melánia láthatja ebből, hogy nem közömbös számára. Lehet, hogy eszébe jutott az, hogy amikor Árnika meghalt, annak lánya értesítette őt erről. De most? Hiszen Melánia egyedül élt, nem volt mellette senki, aki őt értesíthette volna. Mi lesz, ha Melánia valóban meghalt, és ő várja továbbra is a leveleit? Aggodalma nyilván nem alaptalan. Ő ekkor 73 éves volt. Egy országhatár választotta el őket egymástól, és azt 1989-ben még körülményes volt átlépni. Ezért ebben a válaszlevélben arra kérte Melániát, hogy bízjon meg valakit azzal, hogy értesítse őt, és ő is megbíz valakit ezzel. Meg is jelölte: az „odacsángált” családok egyikét kéri majd fel erre.

Milyen furcsa, hogy miközben egy számára kiemelten fontos személyről van szó, hiszen meg is fogalmazza ebben a levélben, hogy nem közömbös számára, mégis egy távoli, csak nemrégén odaköltözött családot akar megbízni azzal a nagyon személyes feladattal, hogy értesítse ezt a számára kedves embert majd az ő haláláról. Nem egy családtagot kért erre, és nem is valakit, aki közel áll hozzá, hanem egy olyan családot, aki lekötöztette, ezért kötelességének érzi majd teljesíteni a kérését, de nem tud szinte semmit a magánéletéről. Vagy talán pont ezért járt el így: mert a hozzá közel állók valóban nem tudtak erről a levelezésről.

1995-ben egyik paptársának ír, akivel csak ritkábban tartotta a kapcsolatot. Amikor elér ahhoz a részhez, hogy magáról is ír pár sort,



elsőként ezt írja: „Magamról annyit, hogy készülgetek a Nagy Utra, oda, ahová mindannyian elmegyünk.”

A technika terjedésével a halálhírről való értesítés is lassan megváltozott. Családtagok halálhírének közlése a kilencvenes években már telefonon is történhetett, de furcsa módon ez még mindig valamiféle távirati stílusban történt, még akkor is, ha a telefon megengedte volna a részletek közlését is. Amikor meghalt a legkisebbik fiútestvérük, telefonon értesítették Mihályt, ám csak annyit mondtak neki, hogy valaki a családból meghalt. És ő elindult haza, anélkül, hogy tudta volna, ki halt meg a családjából. Csak akkor tudta meg, hogy az öccse hunyt el, amikor megérkezett Nagykárolyba. A halála okáról azt írja, hogy az öccse szíve nem bírta a bánatot, hiszen januárban temették el a középső fiát, és ő márciusban meghalt. Azt is hozzáteszi, hogy betegeskedett. A betegségeit már pár évvel korábbi levelekben is említik, Angéla is írt erről, még 1995 előtt is. Mégis itt a bánatot nevezik meg a halál okának.

Mihály valóban hitt abban, hogy a nagy bánatba bele tud halni az ember. Egy hasonlóan végzetes bánat végül őt magát is utolérte. 1997-ből származik az a levél, amelyben az ő legkedvesebb mentortájtja arról értesíti, hogy a teológiai egyetem elvégzése után nem szentelik pappá. A fiú, aki ekkor már Németországban élt és tanult, idézett neki abból a levélből, amit ő maga kapott, és röviden hozzátette, hogy hazaköltözött az egyetemi szállásáról, és munkát keres magának. A levelet szeptember elején keltezte. A levél hátára Mihály azt írta rá írógéppel, hogy ez a fiú halálos ítélete. Csakhogy a hír okozta bánat nem a fiú halálos ítéletének bizonyult. A levél kézhezvételétől számított másfél hónap múlva meghalt Tyukodi Mihály.

### ***Az érzelmek antropológiája. Boldog volt-e Tyukodi Mihály?***

Ha abból indulunk ki, hogy az érzelmek kezelését is ugyanúgy tanuljuk, és a tanult formában éljük meg, mint a kultúra többi részét – azaz megtanuljuk azt, hogy az adott helyzetekben a társadalom milyen érzelmeket vár el vagy engedélyez, és mindennek milyen jeleit kell

felmutatni ahhoz, hogy ezekről a többiek felé kommunikáljon az egyén, akkor igen, elgondolkodhatunk azon is, hogy ezekben az iratokban említett személyek hogyan élik meg és hogyan fogalmazzák meg a boldogságot. A levelek olvastán azt állapíthatjuk meg, hogy ebben a korszakban és társadalmi környezetben valószínűleg legtöbbször a szocializáció révén sajátították el azt, hogy hogyan kezeljék a saját és a mások érzelmeit, illetve azt, hogy milyen viselkedéssel és gesztusokkal közöljék az érzelmeiket másokkal.

Korábbi fejezetekben érintettem már azokat a konfliktusokat, amelyeket az idők során Mihály megélt, és azokat a személyeket is felsoroltam, akikhez közel állt. Az érzelmeiről a feljegyzésekben csak ritkán írtak. Azt is mondhatnánk, hogy nem az érzelmeiről írtak, hanem az érzelmek mentén, illetve azoktól áthatva. Inkább csak megélték az érzelmeiket, mintsem gondolkodtak volna róluk vagy reflektáltak volna rájuk. Ez azt jelenti, hogy például a harag, a felindultság, a bosszankodás, a düh ugyan jó ürügy volt arra, hogy Mihály az írógépe elő üljön és levelet írjon, ám ebben nem szól az érzelmeiről, amelyeket az adott eset kiváltott, hanem csak a kiváltó eseményre reflektál. És miközben Mihály is ritkán írt az érzelmeiről, mások sem írtak erről neki. Úgy tűnik, hogy közegben, amelyben ő felnőtt, nem volt szokás a hétköznapi kommunikációban az érzelmeiről beszélni.

Az empátia gyakrabban megnyilvánul az iratokban leírt történetekben. Olvasunk olyan leveleket, amelyekben a szerzők az együttérzésükről biztosítják levelezőtársukat, bár ez nem mindig sikerült maradéktalanul. Azon a decemberi estén például, 1963-ban, amikor leült válaszlevelet írni, Mihály jól tudta, hogy Kornéliának is kell írnia. Több levelet kellett írnia aznap, és előbb a többinek fogott neki. Írt Tiburcia nővérnek, írt az ordináriusnak, írt egy János nevű paptársának, és írt Magdolnának is. Magdolnának írt levélben meg is említette, hogy azért ír kevesebbet, mert sok levelet kell írjon. Ezt követően nekifogott a Kornéliának szánt válaszlevélnek.

Ha ránézünk a dátumokra, láthatjuk azt, hogy ez a december mozgalmas volt. Az előző napok, hetek azzal teltek el, hogy az Angéla balesetének hírére felkerekedett és elutazott haza, majd onnan tovább

a nagyváradi kórházba, ahol meglátogatta őt. Mire visszaért, várták a megválaszolendő levelek. Tudta, hogy muszáj írnia Kornéliának is, mert Kornélia kétségbeesett lelkiállapotban van. Kornélia ezekben a hónapokban a haldokló szerzetestársát ápolta. Decemberben adták haza a beteget a kórházból azzal, hogy nincs remény már a gyógyulására, és ő tudta, hogy az ő feladata az, hogy ápolja és végignézze a végső napjainak szenvedését. Kétségbeeséséről írt Mihálynak. Mihály tehát azt is tudta, hogy Kornélia valami biztatót, vigasztalót vár tőle. Ő viszont fáradt volt. Akkor ért haza a nagyváradi kórházból, ahol a nővére feküdt, és ez lelkileg megviselte, otthon pedig várt rá a sok megválaszolatlan levél. Miközben írta Kornéliának a válaszlevelet, arra gondolhatott, hogy az elvárásokhoz képest kevésbé tartalmas ez a levél, és hogy Kornélia valószínűleg többet vár majd tőle. De csak arra volt képes, hogy elmondja, hogy együtt érez vele, hogy a jókívánságairól biztosítja őt, és hogy hozzátegye, hogy jó volna beszélgetni. Igazán vigasztalót azonban nem tudott írni. Ezért aztán a levél végén azt javasolja, hogy gondolják oda mindazt, amit ő nem írt le. Ez utóbbit huszárvágásnak szánta, egy megoldásnak, amely felmenti a fogalmazás fárasztó kötelessége alól. Gondoljátok oda azt, amit mondani akarok – azt is jelenti, hogy gondoljátok oda azt, amit hallani akarok, és amit én valamely oknál fogva elmulasztottam ideírni. Ő maga nem találta az empatikus hangot és a vigasztaló szavakat.

1989 januárjában Angéla ismét kórházban volt, és ő felkereste nővérét Nagyváradon. Egy feljegyzésben elmeséli a látogatást, és azt, hogy mennyire meghatotta őt. A búcsú pillanatában könny szökött a szemébe, és ezért nem is nézett vissza, hanem egyedül ment ki a kórteremből, és le a lépcsőn, hogy ne vegye ezt észre senki. Ilyen még csak egyszer esett meg vele: akkor, amikor Kristófot először kellett ott hagynia Szebenben – ahogy írja, a „bizonytalanságban”. A feljegyzés megerősíti azt, hogy ebben az időszakban ez a két személy, Angéla és Kristóf álltak hozzá a legközelebb, és hozzájuk kötötték a legmélyebb érzelmek. Mindkét történet arról szól, hogy könnyek szöktek a szemébe, és mindkét történetben a másik személyért aggódik: Angéláért,

mert kórházba került, Kristófért, mert távol került tőle, és attól tart, hogy nem találja fel magát – ezért is nevezi bizonytalanságnak az új körülményeit.

Ez utóbbi téma egyébként később is meglehetősen sokat foglalkoztatta. 1988-ban azt kérte Kristóftól, hogy mesélje el, milyen volt, amikor ott hagyta Szebenben. A fiú május 6-án válaszolt is a kérdésére: „El tudod képzelni menyi fájdalom járta át szívemet, lelkemet. De nem sokáig mert együt érezhettem magamat azokká(l) a jótevőimmel akik engem felkaroltak megmentettek valami internáttól a TE segítségével.” Miért kérte, vajon, a fiútól, hogy mesélje el azt, hogy mit érzett akkor, amikor elváltak Szebenben? Kristóf a kérdés pillanatában katonai szolgálatát teljesítette, és bár heti rendszerességgel leveleztek, csak ritkán találkoztak. Talán azt várta, azt szeretete volna, ha egy ahhoz hasonló érzelmileg felfokozott állapotot látott volna a leírásban, mint amit ő élt át, és ezzel valahogy kitöltötte volna azt az érzelmi űrt, amit a hosszas távollét okozott.

Boldogságot jelentet számára a környezete: a háza környéke, a falu, ahol lakott, a kertje, a szőlőse – az apró örömeinek forrása. 1979. június 21-én, arról beszél, hogy sosem vonzotta a városi szolgálat, hanem a falura vágyott: „De mégis: volt mindig egy nagy vágyam: a falu tiszta levegője. A hasznos növények, a jóságos állatok, a madárvilág vonzottak.” Ez a rurális környezet, amely hasonló volt ahhoz, amelyben nevelkedett, boldoggá tette őt. A kissé meditatív, introvertált személyisége okán is a csendes, félreeső helyeken érezte jól magát.

A tanítás azonban nem volt mindig a kedvére. Első tanítási időszakával, a negyvenes években nehézségei voltak, nem tudta megszokni az iskolai világot, erről akkoriban elég részletesen panaszkodott a szüleinek. A második alkalommal, amikor tanított, már más volt a kontextus: az általa oly nagyra becsült Márton Áron hívta tanítani, miután a börtönben töltött éveit után a hatóságok nem akarták kiadni a plébániai szolgálati engedélyét. Ilyenképp az oktatási rendszerbe kerülése megkönnyebbülés volt számára, a kétségektől és bizonytalanságtól való szabadulás, és nem utolsósorban jó alkalom volt

arra, hogy a püspök közelében legyen. A harmadik tanítási időszakot pedig egyfajta jóvátételként értelmezte a korábbi félreállítás után, ezért örült neki. Amikor a kilencvenes évek derekán felsorolja azt, hogy miért marad még az oktatásban, említi a jó ellátást, finom ételeket, a tejet, a kenyeret, a húst, a süteményt, a fánkot, kiemeli a jó társaságot – de nem említi azt, hogy szeret tanítani.

Abból indultunk ki, hogy az érzelmeket első körben a családi körben, a családi minták alapján sajátítja el az egyén, majd idővel ez a kör tágul, ahogy a szociális hálója bővül, és az újabb interakciók révén újabb boldogság-modellekkel találkozik. Az, hogy mi tesz valakit boldoggá, nagy mértékben attól is függ, hogy hogyan szocializálódott, milyen normarendszert sajátított el ez idő alatt, milyen célokat tanult meg kitűzni maga elé, hogyan tanulta meg ezeket megvalósítani, és minek tud örülni. Azaz, ha minden más területen így sajátítjuk el a kultúrát, akkor az érzelmek is ide sorolandók. Az tehát, hogy mikor és mitől boldog vagy boldogtalan valaki, bizonyos mértékben kultúrafüggő: ezért releváns tehát a boldogság antropológiájáról beszélni. Nemcsak a pszichológusoknak<sup>58</sup>, közgazdászoknak<sup>59</sup>, filozófusoknak<sup>60</sup>, hanem a kultúrakutatóknak<sup>61</sup> is számolniuk kell ezzel: a kultúra részét képezi az, hogy melyik népcsoport mit tanít a boldogságról, hogyan kezeli az érzelmeket, és hogyan tanítja az egyéneket boldognak lenni.

1963 decemberében azt írta Mihály egyik paptársának, hogy még sosem volt ilyen könnyű évük. Az intézetben minden rendben ment. A következő év elején készültek ünnepelni a püspök 25. jubileumát, ami ugyancsak egy jóleső várakozással töltötte el: mindenkinek megírta, akinek csak tehetett. Nem azt írta le ebben a levélben, hogy boldog lett volna, de ekkor elégedett volt, ezt biztosan állíthatjuk róla. Elégedett volt a szakmai eredményeivel, a munkájával.

---

<sup>58</sup> Ld. Leontiev 2012; Seligman 2003.

<sup>59</sup> Ld. Bruno–Stutzer 2002.

<sup>60</sup> Ld. White 2006.

<sup>61</sup> Ld. Davies–Spencer (szerk.) 2010; Kavedžija–Walker (eds.) 2016.

A nyolcvanas évek első felében megfogalmazza azt, hogy számára mi jelenti a boldogságot. Ebben az időszakban néhány évig nem volt sem nyugdíja, sem más állandó jövedelme, amikor bár nyugdíjba ment, pár évig nem volt hajlandó átvenni a nyugdíját. Ekkor újra fontos lett a háztáji kis gazdaság. Tyúkokat tartott, a tojásokat a közeli piacokon próbálta értékesíteni. Zöldséget, gyümölcsöt termesztett. És bár kénytelen volt ezt tenni, azért látni kell, hogy a földművelés, a szőlő megmunkálása igen kedves tevékenység volt számára. 1980-81-ben sokat levelezett egy Németországba szökött ismerős családdal. Nekik mondja el egy 1981. május 6-i levelében az, hogy milyen örömei vannak: leírja a gyümölcsfáit, hogy hogyan gondozza a virágait, a szőlőjét, majd ezt írja: „Sok örömöm van a majorságomban. Tyúkok, kacsák, és a költséik. Horatius jár sokszor az eszemben: *Beatus ille, qui procul negotiis paterna rura exercet*: aki távol a gondoktól földet művel, az a boldog.”<sup>62</sup> Ő ekkor ezek közé sorolta magát.

A karrierje elején a saját szakmai sikerei lehettek a boldogságának a forrásai: emlékezzünk vissza, milyen büszkén írta szüleinek fiatal papként, hogy négy tehenes gazda lett. A földművelés ugyancsak egy elégedettség-forrás volt számára, számos alkalommal reflektál arra, hogy mennyire szeret a kertjében, szőlőjében dolgozni. Később egy-egy tanítványának a sikere töltötte el elégedettséggel.

Boldogságpillanatait olykor tudatosan építette meg. Voltak megkonstruált helyzetek, mint amilyen egy új vagy felújított orgona szentelési ünnepsége, vagy később Kristóf búcsúzása a közösségtől, amely alkalmakra sokat készült. Eltervezte őket, meghívókat küldött, beszédet szerkesztett. Ezeket a helyzeteket gondosan előkészítette, felépítette, és ezek végül afféle felépített boldogságforrásként funkcionáltak. De felépített boldogságpillanatnak számít az is, amikor elutazik két hétre, és előtte megkéri a mentoráltját, hogy írjon neki, hogy amikor ő hazaérkezik, már ott találja a levelét. Mintha rámutatott volna egy jövőbeli időpontra és azt gondolta volna, hogy arra az időpontra

---

<sup>62</sup> Az idézetből kihagyott egy sort, helyesen: „*Beatus ille qui procul negotiis, / Ut prisca gens mortalium, / Paterna rura bobus exercet suis, / Solutus omni foenore!*”

megszervezi magának a boldogságot, az addig zajló idő pedig arra volt jó, hogy elvezesse addig.

Máskor váratlanul érte a boldogság, mint amikor misézés közben meghallotta, hogy valaki más szólaltatja meg az orgonát, nem az, aki a mise elején. Nyilván azonnal felismerte az új zenészt, azaz tudta, hogy hazaérkezett az érettségi vizsgák után Kristóf, és egyenesen az orgonához sietett. Nem kellett lássa őt, az orgona hangjából felismerte. A történet háttérében ott van egy egész heti gyötrődése: az, hogy a megelőző héten, míg a fiú érettségi vizsgája zajlott, feljegyzésekben meséli el, hogy minden nap hogyan várta a híreket, az eredményt. Nem tudta, melyik napon érkezik haza, így a miséje alatt az orgona megszólaltatása váratlan volt. Később többször leírta ezt a történetet, és ezekből érezni, hogy ezt a boldogsággal tele pillanatként élte meg.

A számára kedves személyek betoppánása is boldogsággal töltötte el. Ilyenkor kiemeli, hogy a kedves személy boldogan érkezett hozzá. Ő nem írja le magáról azt, hogy ő is boldog volt ilyenkor, ezt a sorok közül kell kiolvasnunk.

Más esetekben pedig csak építgette a jövőbeli boldog pillanatot, ám a terve nem vált valóra. Ilyen volt pár régi, számára kedves ismerőisével tervezett találkozás, mint az Árnikával való találkozás terve is. A negyvenes években ismerték meg egymást, és pár évtizeddel később kezdtek el levelezni. Ugyan levélben szó esett arról, hogy szeretne vele találkozni, személyesen beszélgetni, sőt, egyes témákról írja, hogy ezt majd személyesen fogják megbeszélni, a találkozásra végül nem került sor. Később, amikor évekig levelezett Melániával, ugyancsak felmerült a személyes találkozás gondolata. Többször írják, hogy jó lenne találkozni, Mihály nagyon sokszor hívta Melániát látogatóba, ugyanakkor mentegetőzött, hogy elfoglaltsága miatt nem tudja meglátogatni. Végül ez a találkozás is elmaradt. Ez a két eset tehát azon hosszasan épített boldogságpillanatok közé sorolhatók, amelyeket elképzelt és levelekben építgetett az évek során, ám egyik sem vált valóra, és így nem volt alkalma a találkozásnak is örülni.

## Zárszó arról, ami nem ismerhető meg

Amikor azon a forró nyári napon legelőször a banános dobozokban porosodó iratok fölé hajoltam, nem is sejtettem, hogy milyen különös történetet veszek a kezembe. Elsősorban az iratok mennyisége volt a meghökkentő. A főszereplő azon igyekezete, hogy dokumentálja önnön életét, termelte ki ezt a jelentős számú iratot. Még úgy is, hogy – tegyük hozzá – jól látszik közben, hogy a levelek egy része hiányzik. Abból a szempontból valószínűleg nem egyedül ő, hogy kiterjedt levelezést folytatott. Valószínűleg mások is leveleztek ennyit, az sem kizárt, hogy még többet. Abban jelentős ez az anyag, hogy ő felismerte az indigó adta lehetőséget, másolatot készített a saját leveleiről, és ezeknek nagy részét meg is őrizte. A néprajzi, antropológiai szakközlések próbálkoztak már levelezések elemzésével. Ilyenkor a legnagyobb kihívást az jelentette, hogy a célszemély csak az általa kapott leveleket őrizte meg, és ezekből kellett visszakövetkeztetni az ő leveleire, és az azokban megfogalmazott gondolataira. Itt azonban nem csak azt az anyagot vehetjük a kezünkbe, amelyet ő kapott, hanem azt is, és főleg azt, amelyet ő írt. Ráadásul nem csak leveleket írt, hanem feljegyzéseket is készített, naplószerű beszámolókat élményeiről. Amikor éppen senkinek nem kellett levelet írnia, akkor ilyen feljegyzéseket készített. A levelek, feljegyzések készítésének ritmusa igencsak változó, és távolról sem fedik egyenletesen az egyes időszakokat. Van időszak, amikor szinte naponta készített egy-egy egyoldalas leírást, amelyben elmesélte a napját. Máskor azonban hetekig, hónapokig nem ír, így nem tudjuk, mi történt körülötte.

Az elektronikus levelezés elterjedése óta a kézzel, illetve írógéppel írott, postai úton továbbított levelezés kultúrája kiveszőben van. Ezért is lenne fontos megóvni hasonló gyűjteményeket az enyészettől: ezek egy letűnt korszak mindinkább visszaszoruló kapcsolattartási formájának a lenyomatai.



Az egyik legfontosabb következtetés az anyag olvasása után az, hogy egy elmagyarosodott sváb származású elsőgenerációs értelmiségi, aki kisgyerekként tapasztalta meg az első világháború hatásait, majd felnőttként élte át a második világháborút és a teljes romániai kommunista rendszert, majd ezt követően örülni tudott a diktatúra végének is, több mint kétezer iratot tett félre azzal a szándékkal, hogy az utókorra hagyja az élete lenyomatát. Elég sokszor tér vissza ahhoz a gondolathoz, hogy azért tette mindezt, mert nem szerette volna, ha elfelejtik őt, hogy két-ségünk ne legyen a tudatosságát illetően. Szerette volna, ha valaki valaha elolvassa mindazt, amit félretett. Emléket akart hátrahagyni az életéből, ám ezzel együtt nemcsak egy élet emlékeit kaptuk, hanem és elsősorban egy korszak társadalomtörténeti lenyomatát.

Láttuk, hogy Mihály rendkívül sok energiát fektetett abba, hogy a levelezését másodpéldányban megtartsa, aminek következtében fennmaradhattak az iratai – ám a sok irat láttán nem dőlhetünk hátra. Egyik megállapításom éppen az, hogy számos olyan téma, számos olyan információ volt, amelyeket sosem jegyzett le. Néha a személyes interakcióiból következtetni lehet ezekre a ki nem mondott részletekre, lehet a sorok között olvasni, ám a számottevő anyag ellenére fontos részletek homályban maradnak, egyes kérdésekre nincsenek válaszok.

A következő megállapításom az iratokban fellelt válaszokra vonatkozik. Mint láttuk, az iratok többnyire a hétköznapi történeteit rögzítik. Mindent leírtak ezekbe az iratokba? Korántsem. De minden szavuk, minden soruk mögött ott vannak a titkos összefüggések, soha ki nem mondott vágyakozások. Evaziv, a konkrétumok alól kibújni tudó a szövegük. Sokszor csak összekacsint a címmel, akivel mindketten tudják, mire céloznak, miközben a kései olvasó csak kapkodni tud a füstként szertefoszló jelentéstartalmak után. Várjuk, néha évekig várjuk, hogy kimondják, amit nem mondanak ki, minden új szöveg alkalmával felmerül, hogy hátha most kimondják, és mégsem mondják ki. Néha ők maguk kérik, hogy a levelük címzettje olvasson a sorok között.

És vajon a jelen sorok írója? Vajon mindent leírt a maga részéről az előbbi oldalakon? Korántsem. De a figyelmes olvasó talán észlelni fogja azt, hogy minden szava, sora mögött rejtőznek még ki nem mondott összefüggések. Azok a ki nem mondott összefüggések, amelyeket a levelek írói is sejteni engedtek csupán.

A kutatás alatt állandóan szembesülnöm kellett azzal, hogy egyes információk, adatok, összefüggések, amelyekre kíváncsi lettem volna, már nem ismerhetők meg. Az elején a kutató ezeket a kérdéseket feljegyzi magának, arra gondolván, hogy a kutatás előrehaladtával válaszokat kap a kérdéseire. Ám a vége felé be kell látnia, hogy egyes kérdésekre nincsenek válaszok. Egyes kérdések kérdések maradnak. Ahogy Pico Iyer mondta egyszer: a dolgok, amelyeket nem tudunk, néha messzebb visznek, mint a dolgok, amelyeket tudunk.<sup>63</sup> A világ dolgai nem ismerhetők meg maradéktalanul, és a jelen munka szerzője azt reméli, hogy a fenti történetben az olvasó meg tudja látni a meg nem ismerhető dolgok szépségét.

---

<sup>63</sup> Pico Iyer: *The beauty of what we'll never know*. TED előadás.

## Hivatkozott irodalom

- Alexa Károly – Pongrácz P. Mária: *Kertünk Istennel batáros. Gozsdu Elek és Weisz Anna levelezése 1906–1915*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2001.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezet és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004.
- Balázs Géza–Grétsy László (szerk.): *A 20. századi magánlevelek nyelvi világa. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból*. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest, 2003.
- Beke Sándor (közvetítő): *Kézírtos hagyatéek I. Balogh Edgár, Benkő András, Imreh István kiadatlan leveleiből*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely, 2010.
- Bíró Friderika: „Kedves feleségem”, „Kedves szerettett férjem”. *Levelek és naplójegyzetek az első világháborúból 1914–1916*. Szerkesztette Bereczki Ibolya, Bíró Friderika, Nagyné Batári Zsuzsanna. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2015.
- Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România (Comisia Tismăneanu): *Raport Final*. București, 2006. [http://old.presidency.ro/static/rapoarte/Raport\\_final\\_CPADCR.pdf](http://old.presidency.ro/static/rapoarte/Raport_final_CPADCR.pdf)
- Csergő Melinda: „Írásbeli kommunikáció...”: *20. századi magánlevél-gyűjtemények értelmezése*. Doktori értekezés. Kolozsvár, 2012. Irányító: Keszeg Vilmos
- Davies, James – Spencer, Dimitrina: *Emotions in the Field. The Psychology and Anthropology of Fieldwork Experience*. Stanford University Press, Stanford, California, 2010.
- Dobossy István (szerk.): *Mikrotörténelem: Víványok és korlátok*. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2003.
- Dmitry Leontiev: Anthropology of Happiness. The State of Well-Being and the Way of Joy. *Social sciences* 43 (2): 93–104. January 2012.
- Frey, Bruno – Alois Stutzer: The economics of happiness. *World Economics* 2002. 3 (1): 1–17.

- Jakó Zsigmond: *Köleséri Sámuel tudományos levelezése (1709–1732). (Kölesériana 1.)* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2012.
- Kavedžija, Iza – Walker, Harry (eds.): *Values of Happiness. Toward an Anthropology of Purpose in Life.* Hau Books, Chicago, 2016.
- Keszeg Vilmos: *Kelt levelem... Egy mezősségi paraszttársaság levelezése. A Néprajzi Látóhatár késkönyvtára 6.* Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen, 1996.
- Kokó Juliánna: Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1999. 240–265.
- Lepetit, Bernard: Építészet, földrajz, történelem: a lépték használatai. *Aetas* 10. 1995. 142–158.
- Mason, Jennifer: *A kvalitatív kutatás.* József Műhely, Budapest, 2005.
- Nagy Pál (összeállította, szerkesztette, az előszót írta): *Kedves otthoniak. Tamási Áron levelezése a farkaslaki családdal.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2006.
- Rasonyi Papp Gedeon: *A méznád néven elterjedt édescirok termelése, feldolgozása és nemzetgazdasági jelentősége.* Budapest, 1943.
- Seligman, Martin: *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment.* London: Nicholas Brealey Publishing, 2003.
- Szikszai Mária: Egy szerzetesi közösség tagjainak fényképezési gyakorlata. *Erdélyi Múzeum* 1:(2) 2015. 92–109.
- Szikszai Mária: Közösségeken innen és túl. Útkeresés és újratervezés a 20. század első felében: tizenegy Szatmár megyei apáca önéletrajza. *Erdélyi Múzeum* 1:(2) 2016. 114–126.
- Tempfli Imre (szerk.): „Lendítse, kistestvér! Válogatás dr. Tyukodi Mihály írásaiból és néhány róla szóló méltatás. Europrint Kiadó, Szatmárnémeti, 2000.
- Tempfli Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora. 1892–1966. Metem könyvek 36.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2002.
- White, Nicholas: *A brief history of happiness.* Oxford: Blackwell, 2006.

*Antropologia lumilor dispărute și frumusețea lucrurilor incognoscibile.*  
*Rețele sociale și practici culturale în epoca mașinii de scris*

## Rezumat

Cartea este bazată pe o arhivă personală de documente. Documentele au fost colectate începând cu anii treizeci ai secolului XX., până în anii nouăzeci. Cel mai vechi document datează din 1937, iar cel mai recent din 1997. Arhiva este inedită, pentru că conține peste 2000 de documente, printre care corespondență, note, jurnale, documente oficiale etc. Personajul principal, cel care a produs și a colectat aceste documente, și-a scris textele pe mașină de scris, folosind foaie de indigo în vederea multiplicării textelor pe care le scria. În acest mod a reușit o documentare a vieții sale timp de 60 de ani. Autorul cărții a fost interesat de cunoașterea culturii și, în special, al oamenilor care vitalizează această cultură, valorile, modelele comportamentale, strategiile economice, stilul lor de viață, convingerile lor și patrimoniul lor spiritual. În cele mai multe cazuri, antropologul lucrează pe teren, vorbește cu persoane numite informatori, și apoi colectează și alte date, cum ar fi statistici, date de arhivă, alte surse scrise, materiale și vizuale. În comparație cu acestea, cercetarea de față este neobișnuită prin faptul că datele prelucrate nu au ajuns la cercetător direct de la informatorul din teren, pentru că în acest caz cercetătorul nu și-a întâlnit niciodată informatorul. Informațiile utilizate în această analiză au fost colectate și lăsate în urmă într-o arhivă personală colectată de către personajul principal al lucrării. Cartea propune o analiză antropologică a acestor documente. Întrebările noastre se referă atât la epoca respectivă, cât și la micro-universul persoanelor. Cum era lumea în care trăia protagonistul și celelalte persoane cu care a fost în contact? Cum și-au trăit viața de zi cu zi, cum și-au organizat viața, cum au luat deciziile importante, ce dureri, speranțe și ce bucurii au avut, ce au avut de spus și despre ce au tăcut. Cartea prezintă o incursiune în viața unui om care a trăit aproape în întregul secol al XX-lea, timp în care a încercat să documenteze epoca în care trăia.

*Anthropology of a Bygone Worlds  
and the Beauty of What We Will Never Know.  
Social Networks and Cultural Practices in the Typewriters Era*

## **Resume**

The book is based on a personal archive of documents. The documents were collected from the thirties of the twentieth century until the nineties. The oldest document dates from 1937, the most recent in 1997. The archive is unique, as it contains over 2000 documents, including correspondence, notes, journals, official documents, etc. The main character, the one who produced and collected these documents, wrote his texts on the typewriter, using indigo sheet in order to multiply the texts he was writing. In this way he managed to document his life for 60 years. The author's aim was to get to know the culture and, in particular, the people who vitalize this culture, the values, the behavioral models, the economic strategies, their lifestyle, their beliefs and their spiritual heritage. In most cases, the anthropologist works on the field, talks to people called informants, and then collects other data, such as statistics, archival data, other written sources, materials and visuals. Compared to these, the present research is unusual in that the processed data did not reach the researcher directly from the field informant, because in this case the researcher never met her informant. The information used in this analysis was collected and left behind in a personal archive collected by the main character of the paper. The book proposes an anthropological analysis of these documents. Our questions refer to both the epoch and the micro-universe of people. How was the world the protagonist and the other people he was in contact with lived? How they lived their daily lives, how they organized their lives, how they made important decisions, what pains, hopes and joys they had, what they had to say and what they were silent about. The book presents an incursion into the life of a man who lived almost throughout the twentieth century, during which time he tried to document the era he was living in.

# Tartalom

<b>A kutatás.....</b>	<b>5</b>
<i>Az életrajzokon túl.....</i>	<i>5</i>
<i>A szövegekörpusz.....</i>	<i>10</i>
<i>Értelmezési keret.....</i>	<i>13</i>
<i>Szerkesztési elvek.....</i>	<i>15</i>
<i>Adatvédelem, személyes adatok.....</i>	<i>15</i>
<i>A gyűjtemény önmagán túlmutató célja.....</i>	<i>17</i>
<i>Az adatközlő.....</i>	<i>20</i>
<b>Az emlékezés mint kulturális építőtelep.....</b>	<b>33</b>
<b>Az antropológus idegensége.....</b>	<b>35</b>
<b>A levelezés.....</b>	<b>38</b>
<i>Az indigó évszázada.....</i>	<i>38</i>
<i>A levélírás kulturális kontextusa. Levelező kör, a levelezés iratlan szabályai.....</i>	<i>43</i>
<i>Olvadni a sorok között.....</i>	<i>57</i>
<i>A levelezés tárgykészlete.....</i>	<i>59</i>
<i>Az iratok mint történetet hordozó tárgyak.....</i>	<i>60</i>
<i>A kapcsolattartás intézményei.....</i>	<i>62</i>
<i>Szociális háló és építése.....</i>	<i>66</i>
<b>Kapcsolatok.....</b>	<b>68</b>
<i>Személyes kapcsolatok.....</i>	<i>68</i>
<i>Szakmai kapcsolatok.....</i>	<i>92</i>
<b>A letűnt világ.....</b>	<b>159</b>
<i>Gazdaság.....</i>	<i>160</i>
<i>Életmód.....</i>	<i>198</i>
<i>Diktatúrában.....</i>	<i>232</i>
<i>Fotók a gyűjteményben.....</i>	<i>251</i>
<i>Mentalitásmorzsák.....</i>	<i>255</i>
<i>Az idő.....</i>	<i>263</i>
<i>Az érzelmek antropológiája. Boldog volt-e Tyukodi Mihály?.....</i>	<i>305</i>
<b>Zárszó arról, ami nem ismerhető meg.....</b>	<b>312</b>
<b>Hivatkozott irodalom.....</b>	<b>315</b>
<b>Rezumat.....</b>	<b>317</b>
<b>Resume.....</b>	<b>318</b>